

**ČETRNAEST VEKOVA
BORBI
ZA
SLOBODU**

**VOJNI
MUZEJ
BEOGRAD**

Ova knjiga je štampana povodom devedesetogodišnjice Vojnog muzeja

Vojni muzej nalazi se na Kalemegdanu, na južnom bedemu beogradske tvrđave. Izložbene prostorije Muzeja obuhvataju glavnu zgradu, kazamate i bedem sa rovom.

Vojni muzej bavi se prikupljanjem, stručnom obradom, naučnim proučavanjem, konzerviranjem i izlaganjem predmeta iz ratne istorije naroda Jugoslavije i razvoja naoružanja uopšte.

Osnovan je 1878, a otvoren 1904. godine na platou u Gornjem gradu beogradske tvrđave. Druga stalna postavka Muzeja realizovana je 1937. godine.

U prvom i drugom svetskom ratu okupatori su opljačkali mnoge dragocenosti iz njegovih zbirki.

Posle završetka drugog svetskog rata, 1945. godine, Vojni muzej nastavlja svoj rad. Skromni muzejski fond koji 1945. godine ima svega 4.500 predmeta, brzo narasta. U Muzeju se prikuplja bogati fond muzealija vezanih za raniju ratnu prošlost i oslobodilački rat Jugoslovenskih naroda 1941—1945. godine.

Povodom desetogodišnjice revolucije naroda Jugoslavije, Vojni muzej je 1951. godine realizovao veliku reprezentativnu izložbu na temu oslobodilačkog rata jugoslovenskih naroda 1941—1945. godine.

Sredinom 1952. godine otvorena su dva odeljenja Muzeja: Ratna istorija naroda Jugoslavije do 1918. godine i Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Prvo odeljenje izložilo je svoj materijal iz predoslovenskog, srednjovekovnog i perioda novije ratne isto-

rije jugoslovenskih naroda, a drugo svoje najdragocenije eksponate iz NOR-a.

Od 1955. godine radilo se intenzivno na novom tematskom planu i dopunjavanju zbirki, na osnovu čega je 1961. godine izvršena postavka u novoj muzejskoj zgradi.

U okviru proslave dvadesetogodišnjice narodne revolucije, 20. oktobra 1961. otvorena je nova postavka Vojnog muzeja u kojoj je sproveden istorijski metod prezentacije muzejskog materijala.

U prostorijama 16 kazamata u bedemu, na kojem je smeštena zgrada Muzeja, priprema se tipološka postavka eksponata kao dopune istorijskoj postavci u zgradi.

Pored stalne izložbene postavke, Muzej priprema i povremene izložbe iz oblasti naše ratne istorije i istorije naoružanja.

U kolekcijama Muzeja nalaze se raznovrsni predmeti iz ranije i novije ratne istorije jugoslovenskih naroda, narodnooslobodilačkog rata i iz vanevropskih zemalja. Muzej poseduje oko 30.000 predmeta: oružja, uniformi, zastava, vojnih odlikovanja, starih gravira, dela ratnih slikara i dokumenata. Fototeka raspolaže sa oko 40.000 fotografija i 59 istorijskih albuma. Stručna biblioteka ima oko 8.000 brojeva (knjiga i periodike). U Muzeju postoje i stručne priručne kartoteke, kao i sistematske zbirke oružja i opreme od praistorije do kraja drugog svetskog rata.

Vojni muzej izdaje od 1954. godine svoju stalnu godišnju publikaciju—Vesnik. Pored tog časopisa, izdaje i posebna izdanja: monografije i kataloge zbirki i izložbi.

Redakcija

IDRIS ČEJVAN,
MILIVOJE KRIVOKAPIC,
LJUBINKO MARKOVIĆ,
DR ĐURĐICA PETROVIĆ,
NADA ŠUICA,
BRANISLAV ŠTAMENIĆ.

Glavni i odgovorni urednik:

IDRIS ČEJVAN, general-major

Autori teksta:

Jugoslovenski narodi od doseljenja na Balkansko poluostrvo do sredine XIV veka
Dr Dušan Pribaković

Recenzent

DR SIMA ČIRKOVIĆ

Naši narodi od prodora Turaka na Balkansko poluostrvo do kraja prvog svetskog rata
Dr Petko Luković

Recenzenti:

DR MILORAD EKMEĐIĆ I BORISAV RATKOVIĆ

Narodnooslobodilački rat i revolucija naroda Jugoslavije

Žarko Atanacković

Recenzenti:

MILOŠ KRSTIĆ, MUHAREM KRESO, NEVENKA MANOLA,
RATOMIR STOKOVIĆ, VOJSLAV ŠILEGOVIĆ I JOVAN VUJOŠEVIĆ

Redaktor

JOVAN VUJOŠEVIĆ

Izbor ilustracija

DR ĐURĐICA PETROVIĆ, NADA ŠUICA, LJUBINKO MARKOVIĆ,
DR DUŠAN PRIBAKOVIĆ, DR PETKO LUKOVIĆ I ŽARKO ATANACKOVIĆ

Likovna oprema

BOLE MILORADOVIĆ

Urednik fotografije

BRANISLAV ŠTAMENIĆ

Tehnički urednik

MILE GROZDANIĆ

Izrada fotografija

Dragan Elezović i Dragoljub Kazić

Lektor

DRAGAN PAVLOVIĆ

Štampa: Beogradski grafički zavod — Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Sadržaj

XII *Kratak pregled važnijih događaja iz ratne istorije naroda Jugoslavije od dolaska Slovena na Balkansko poluostrvo, podunavsku oblast i u Istočne Alpe, do turske invazije na Balkan u XIV veku*

XII *Naše zemlje pre dolaska Slovena*
XII *Dolazak Slovena*
XIII *Ranofeudalne jugoslovenske države*

XIII *Država karantanskih Slovenaca*
XIV *Donja Panonija*
XIV *Panonska i Dalmatinska Hrvatska*
XV *Ranofeudalna Makedonija*
XV *Raška i Duklja (Zeta)*

XVI *Feudalne jugoslovenske države*
XVI *Bosna*
XVII *Dubrovnik*
XVII *Srbija*

XIX *Jugoslovenski narodi u periodu od prodora Turaka na Balkansko poluostrvo do pada pod njihovu vlast Makedonije, Srbije, Bosne, Hercegovine i Zete (od 50-tih godina XIV, do kraja XV veka)*

XIX *Prodor Turaka na Balkansko poluostrvo i borba jugoslovenskih naroda protiv njih*

XIX *Marička bitka 1371.*
XX *Kosovska bitka 1389.*
XX *Srpska Despotovina, Kraljevina Bosna i Zeta u XV veku dodefinitivnog pada pod vlast Osmanlija*
XX *Pad Srbije, Bosne, Hercegovine i Zete pod tursku vlast*

XXII *Jugoslovenske zemlje pod vlašću Turske, Austrije i Mletačke Republike (XVI vek do kraja XVIII veka)*

XXII *Turska osvajanja u našoj zemlji do sredine XVI veka*

XXII *Vojna krajina*

XXIII *Važnije seljačke bune u jugoslovenskim zemljama od kraja XV veka do sredine XVIII veka*

XXIII *Seljačka buna u Koruškoj 1478.*
XXIV *Buna pučana na ostrvu Hvaru 1510.*
XXIV *Slovenačka seljačka buna 1515.*
XXIV *Hrvatsko-slovenačka seljačka buna 1572.*

XXV *Borba naših naroda na moru protiv Turaka i Mlečana od XVI do kraja XVIII veka*
XXV *Delovanje hajduka i važniji ustanci u našoj zemlji od druge polovine XVI do kraja XVIII veka*
XXVI *Borba Crnogoraca za oslobođenje od turske vrhovne vlasti u XVIII veku*
XXVI *Kočina krajina*

- XXVIII *Jugoslovenski narodi u borbi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje (1804—1918)*
- XXVTIII *Prvi i drugi srpski ustanak (1804—1815) •*
 XXVIII *Stanje u beogradskom pašaluku uoči prvog srpskogustanka*
 XXVIII *Početak ustanka i borba protiv dahija*
 XXIX *Rat ustanika protiv Turske*
 XXX *Zajedničke operacije Srba i Rusa u ustanku*
 XXX *Organizacija ustaničke vojske 1807—1813.*
 XXX *Odjek prvog srpskog ustanka u drugim jugo slovenskim zemljama*
 XXXII *Poraz ustanika 1813.*
 XXXII *Drugi srpski ustanak 1815.»*
- XXXII *Jugoslovenski narodi pod Austrijom, i revolucija 1848—1849.*
 XXXIII *Crnogorsko-turski ratovi 1852—1862.*
 XXXIV *Ustanci u Hercegovini pod vodstvom Luke Vukalovića 1852—1862.*
 XXXIV *Predaja gradova Kneževini Srbiji 1867.*
 XXXV *Krivošijski ustanak 1869.*
 XXXV *Rakovička buna u Hrvatskoj 1871.*
- XXXV *Jugoslovenski narodi i velika kriza na Istoku 1875—1878.*
- XXXV *Ustanak u Hercegovini i Bosni 1875—1878.*
 XXXVI *Hercegovački ustanak 1875—1878.*
 XXXVI *Bosanski ustanak 1875—1878.*
 XXXVII *Odjek ustanka u Hercegovini i Bosni 1875—1878.*
 XXXVII *Razlovečki ustanak 1876.*
 XXXVIII *Rat Srbije i Crne Gore protiv Turske 1876—1878.*
 XXXVIII *Srpsko-turski rat, prvi 1876—1877.*
 XXXVIII *Srpsko-turski rat, drugi 1877—1878.*
 XL *Crnogorsko-turski rat 1876—1878.*
 XLI *Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878.*
- XL I *Ustanci u Makedoniji 1878—1879.*
 XLII *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882.*
 XLII *Srpsko-bugarski rat 1885.*
 XLII *Ilindenski ustanak u Makedoniji 1903.*
 XLIV *Balkanski ratovi 1912—1913.*
- XLIV *Prvi balkanski rat (oktobar 1912 — maj 1913)*
 XLV *Dobrovoljci u prvom balkanskom ratu*
 XL VI *Odjek pobjede srpske i crnogorske vojske u prvom balkanskom ratu u ostalih jugo slovenskih naroda*
 XLVI *Drugi balkanski rat (jun—jul 1913)*
- XLVI *Jugoslovenski narodi u prvom svetskom ratu 1914—1918.*
 XLVII *»Mlada Bosna« i sarajevski atentat*
- XLVII *Srbija i Crna Gora od izbijanja rata do početka udružene austro-ugarsko-nemačke ofanzive (28. VII 1914 — 5. X 1915)*
- XLVII *Austrougarska objava rata Srbiji*
 XLVII *Mobilizacija srpske i crnogorske vojske*
 XLVIII *Operacije srpske vojske*
- XLVIII *Cerska bitka (12—24. VIII 1914)*
 XLVIII *Bitka na Drini (6. IX — 11. XI 1914)*
 XLIX *Kolubarska bitka (16. XI — 15. XII 1914)*
 XLIX *Operacije crnogorske vojske*
- XLIX *Niska deklaracija 1914.*
 XLIX *Jugoslovenski odbor u Londonu 1915.*
- L *Austrougarsko-nemačko-bugarska ofanziva protiv Srbije i Crne Gore i povlačenje srpske vojske preko Crne Gore i Albanije (oktobar 1915 — januar 1916)*

- L *Operacije srpske vojske do povlačenja kroz Albaniju (oktobar — kraj novembra 1915)*
- L *Povlačenje srpske vojske kroz Crnu Goru i Albaniju (kraj novembra 1915 — početak januara 1916)*
- LI *Operacija crnogorske vojske i boj kod Mojkovca (6—7. I 1916)*
- LI *Evakuacija i reorganizacija srpske vojske na Krfu 1916.*

- LII *Srpska vojska na Solunskom frontu 1916—1918.*
- LII *Srbija i Crna Gora pod okupacijom (1915—1918)*

- LII *Stanje u okupiranoj Srbiji i Crnoj Gori*
- LII *Toplički ustanak 1917.*

- LII *Krfska deklaracija 1917.*
- LIV *Jugoslovenski dobrovoljački pokret u prvom svetskom ratu 1914—1918.*
- LIV *Jugosloveni u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji i građanskom ratu 1917—1920.*
- LIV *Pobuna mornara u Boki kotorskoj 1918.*
- LIV *Proboj Solunskog fronta i oslobođenje Srbije i Crne Gore 1918.*
- LV *Narodno veće Slovenaca, Hrvata i Srba, i slom Austro-Ugarske 1918.*
- LV *Stvaranje zajedničke države jugo slovenskih naroda 1918.*

- LXII *Jugoslovenski narodi u zajedničkoj državi Kraljevini Jugoslaviji (1918—1941.), oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji (1941—1945.)*

- LXIV *Nastanak, razvoj i slom kraljevine Jugoslavije*

- LXIV *Permanentna unutrašnja kriza buržoaske Jugoslavije*
- LXV *Laviranje jugoslovenske spoljne politike između zapadnog i osovinskog bloka*
- LXVI *Konsolidacija KPJ i jačanje antifašističkog pokreta*
- LXVIII *Dvadeset i sedmi mart 1941.*
- LXVIII *Aprilski rat i okupacija*
- LXIX *Međunarodni položaj okupirane Jugoslavije*

- LXXI *Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija Jugoslavije*

- LXXI *Pripreme i početak oružanog ustanka*

- LXXI *Društveno-ekonomske i političke prilike neposredno posle okupacije*
- LXXXIII *Savetovanje Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu*
- LXXXIV *Odluka o početku oružanog ustanka*
- LXXXV *Početak i razvoj oružanog ustanka*

- LXXXVII *Prerastanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat*

- LXXXIX *Savetovanje u Stolicama i dalji polet narodnooslobodilačkog pokreta*
- LXXXI *Novi napori okupatora i kvislinga da uguše oružanu borbu*
- LXXXIII *Prelomni uspesi narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji*

- LXXXV *Odlučujuće vojno-političke pobede NOP u Jugoslaviji*

- LXXXV *Prvo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije*
- LXXXVI *Velike bitke i krupne pobede NOV Jugoslavije*
- LXXXIX *Stvaranje oružanih jedinica narodnosti i stranih nacionalnosti u NOVJ*

- XCI *Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije*

- XCII *Konačno oslobođenje i međunarodno priznanje nove Jugoslavije*

- XCIV *Zimske operacije 1943—1944. i porast snaga NOVJ*

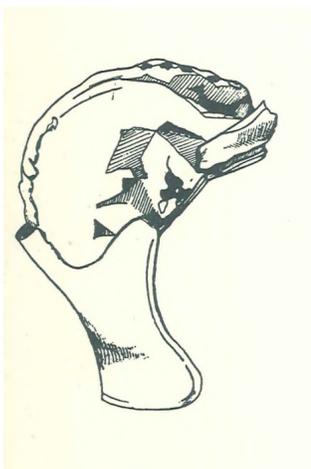
- XCIV *Borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije*
- XCVI *Oslobođenje istočnih i južnih krajeva Jugoslavije*
- XCVII *Formiranje armija i završne operacije*

Ratna prošlost jugoslovenskih naroda od dolaska na Balkansko poluostrvo (VI-VII vek) do kraja

*prvog
svetskog
rata
(1918.)*

Kratak pregled važnijih događaja iz ratne istorije naroda Jugoslavije od dolaska Slovena na Balkansko poluostrvo, podunavsku oblast i u Istočne Alpe, do turske invazije na Balkan u XIV veku

Naše zemlje pre dolaska Slovena

Na današnjoj jugoslovenskoj teritoriji pojavile su se prve ratničke družine i organizovani ratovi u bronzano doba praistorije (1800—1000. godine pre naše ere). U gvozdeno doba tu teritoriju naseljavali su Iliri, Tračani i Kelti. Njihovo naoružanje i ostaci utvrđenih gradina svedoče o borbama i ratnim poduhvatima u praistoriji Jugoslavije.

Početakom I veka naše ere, posle perioda od dva i po veka borbi i niza osvajачkih pohoda protiv antičke Makedonije, Tračana i ilirsko-keltskih plemena, Rimljani konačno zauzimaju Balkansko poluostrvo. Osvajanjem Dakije za vreme cara Trajana (98—117. godine), potpala je pod vlast Rimske Imperije skoro sva današnja jugoslovenska teritorija. Time se završava period rimske ekspanzije i počinje sistematsko organizovanje odbrane severnih državnih granica izgradnjom niza utvrđenih gradova (limesa), i učvršćivanje vlasti na osvojenim područjima. Osvajački ratovi protiv varvarskih plemena preko Dunava u III veku pretvaraju se postepeno u odbrambene. I pored pojačanja utvrđenja duž granice, korišćenja najamnih varvarskih trupa, izvršene reforme u vojsci i podele Rimskog Carstva na Istočno i Zapadno, pritisak novih naroda i etničkih grupa, tzv. varvara na dunavski limes, sve je jači, a odbrambene mogućnosti rimskih legija sve su manje.

Kretanje varvarskih plemena i njihovi intenzivni upadi preko granica Rimskog Carstva u IV veku, odnosno Istočnorimskog Carstva (Vizantije) u V i VI veku, izazvali su niz promena. Raniji osvajači prelaze postepeno u defanzivu i vode borbu za opstanak. Čitava tri veka preko naše današnje teritorije prolaze, pustoše i povremeno se nastanjuju razna germanska, mongolska i turska plemena: Zapadni i Istočni Goti, Roksolani, Bastrani, Heruli, Gepidi, Vandali, Langobardi, Kutriguri, Utriguri, Beli Huni i Avari.

Germanski prodor privremeno zaustavljaju Huni početkom V veka. Hunski plemenski savez u doba Atile (434—453) nanosi ogromne štete i pustoš u našim krajevima. Propašću tog saveza stanje se bitno ne menja. Oslobođena germanska plemena nastavljaju još žešće borbe protiv Zapadnog i Istočnog Rimskog Carstva.

Osnovna karakteristika varvarske seobe naroda su pljačkaški ratovi, međusobne borbe koje često dovode do fizičkog uništenja čitavih plemena, kao i učvršćenje sistema vojne demokratije. » *Vojne — jer su rat i organizacija za rat postale sada redovne funkcije narodnog života.*« (Engels)

Arheološki nalazi oružja i ratne opreme germanskih plemena Istočnih Gota, Gepida i Langobarda, kao i ostaci rimsko-vizantijskog limesa, jedini su materijalni dokazi (ostaci) borbi u periodu tzv. varvarske seobe naroda.

Dolazak Slovena

Antički pisci (Plinije Stariji, Tacit, Ptolomej) pominju prvi Slovene u I i II veku pod imenom Veneti. Vizantijski pisac Pseudo-Cezarije, početkom V veka, spominje ih prvi pod imenom *Sklavinini*. Krajem V i početkom VI veka Južni Sloveni naseljavaju u masama levu obalu Dunava, odakle prvi put napadaju teritoriju Istočnorimskog Carstva (Vizantiju) u vreme cara Justina (518—527).

Samostalni upadi slovenske plemenske vojske pod vodstvom slovenskih starešina preko dunavske granice, prodori i borbe u dubini vizantijske teritorije, često su predmet opisa savremenih hroničara, koji 559. godine beleže prvi zajednički avarsko-slovenski prodor do Carigrada.

Dolaskom Avara na teritoriju Slovena 558. godine i stvaranjem tzv. avarsko-slovenskog saveza, dolazi do učestalih udruženih napada na Vizantiju. Njihovi zajednički upadi na vizantijsku teritoriju traju više od jednog veka i završavaju se slovenskom kolonizacijom Balkanskog poluostrva, Južne Panonije i Istočnih Alpa. Konačnom uspehu tih napada najviše su doprineli Avari svojom čvrstom vojnom organizacijom, uređenom po desetinskom sistemu. U avarsko-slovenskom savezu pokretljiva i dobro naoružana avarska konjica imala je znatnu prednost nad slovenskom pešadijom. U doba »kad rat postaje glavna grana privrede« (Engels), uticaj Avara na Slovene ogleda se, sem u materijalnoj kulturi toga doba, i u tome što starešina Avara — kagan, komanduje slovenskom plemenskom vojskom, što se Sloveni bore u prvim redovima avarske vojske i daju im obavezni deo plena.

Ranofeudalne jugoslovenske države

Period od doseljenja i kolonizacije Južnih Slovena na Balkansko poluostrvo, Južnu Panoniju (podunavsku oblast) i Istočne Alpe do kraja VIII veka, predstavlja jednu od najznačajnijih prekretnica u njihovom razvitku. U borbama s Avarima, Vizantijom, Bavarima i franačkom državom, rodovsko-plemenska organizacija Slovena dobijala je sve više karakter i oblike vojne demokratije, da bi oslobođenjem od avarske vlasti i konačnom kolonizacijom današnje jugoslovenske teritorije, početkom VII veka, počeo period stvaranja samostalnih jugoslovenskih država.

Vojne starešine, koje su bile potpuno ravnopravne s ostalim ratnicima u periodu seobe Slovena i neposredno na početku kolonizacije Balkanskog poluostrva, Južne Panonije (podunavske oblasti) i Istočnih Alpa u novim uslovima teritorijalizacije i obrađivanja zemlje u određenom regionu, izdvajaju se od ostalih ratnika. U daljem razvoju, zbog povećanja sredstava za proizvodnju i umnožavanja viška proizvoda, teritorijalno-politička organizacija se učvršćuje, pojavljuju se župe sa županima na čelu kao plemenskim starešinama, stvara se savez plemena, formiraju se ratničke družine vezane za ličnost župana ili kneza, i stvaraju se prve ranofeudalne države: Karantanija, Donja Panonija, Panonska i Dalmatinska Hrvatska, Makedonija, Zeta i Raška.

Smenom dveju društvenih formacija bitno se menjaju i uslovi proizvodnje oružja u našim krajevima, što se odražava na njegove vrste, tipologiju i način ukrašavanja. Arheološki nalazi oružja iz perioda seobe naroda i avarsko-slovenskog saveza imaju osobenosti oblika i tipološke karakteristike vezane direktno za etničku pripadnost njihovih nosilaca. Prelaskom u ranofeudalni period, gube se te osobenosti plemenske proizvodnje. Oružje postaje oruđe određene klase, te njegove osobenosti i izgled pratimo podjednako u svim našim ranofeudalnim državama kao i u zemljama s kojima nova ratnička klasa dolazi u dodir.

Država karantanskih Slovenaca

Borbe alpskih Slovena protiv germanskih plemena i Avara pri naseljavanju u Istočne Alpe i Južnu Panoniju (podunavsku oblast — 550. i 568. godine) produžavaju se u VI veku. Sredinom VII veka, posle raspada slovenskog plemenskog saveza pod vodstvom Sama (623—658), stvara se u Istočnim Alpima prva jugoslovenska država — Karantanija. Oko 745. godine Karantanija postaje bavorska vazalna kneževina s unutrašnjom samoupravom. U bici kod Leha, u kojoj su kao saveznici Bavaraca učestvovali i Karantanci, Franci pobeđuju 743. godine bavorsko-karantansku vojsku i nameću svoju vrhovnu vlast Bavarima. Kratkim osamostaljenjem Karantanije koja, ugrožena novim avarskim napadima, uz pomoć Bavaraca, odbija 744/45. godine Avare, koriste se Franci i podvrgavaju je svojoj vrhovnoj vlasti. Do početka IX veka Karantanija je sačuvala domaće knezove koji pomažu pokrštanje paganskih slovenskih plemena. Ustanci, nastali kao odraz nasilnog pokrštanja 763, 765. i 769—772. ugušeni su tek uz pomoć Bavaraca. Neuspeo ustanak kneza Ljudevita Posavskog u kojem su Karantanci uzeli aktivnog učešća, imao je značajne posledice za dalji razvitak prve jugoslovenske države. Savladavši 820. godine na tri mesta otpor Karantanaca, Franci ukidaju samostalnu vazalnu kneževinu i formiraju grofovije koje dodeljuju franačkim feudalcima. Tada počinje nemačka kolonizacija slovenačkih zemalja i borba Slovenaca protiv germanizacije.

Donja Panonija

Sredinom IX veka panonski Sloveni u Donjoj Panoniji predstavljaju većinu stanovništva. Ta franačka oblast, zbog nezaštićene granice, tri puta je pustošena u prvoj polovini tog veka. Dolaskom slovačkog kneza Pribine u Donju Panoniju, počinje jačanje franačke vlasti. Ustanak moravskih Slovena protiv Franaka (860—861) ugušen je uz pomoć Pribine koji gine u borbi protiv ustanika. Njegov sin Kocelj (861—874), u početku veran franački vazal, osamostaljuje 867. godine Donju Panoniju. Pošto je 874. ugušen ustanak slovenskih plemena duž istočne franačke granice, Donja Panonija gubi konačno samostalnost. Dolazak Mađara u Panonsku niziju (895—900) prekinuo je slovensku kolonizaciju i borbe za samostalnost u Donjoj Panoniji, razdvojio Južne od Zapadnih Slovena, i zaustavio dalje širenje Nemaca na Istok i njihov prodor u slovenske zemlje.

Panonska i Dalmatinska Hrvatska

U prvim decenijama VII veka, u jednom delu nekadašnje rimske provincije Dalmacije, formiran je hrvatski plemenski savez, poznat po izvorima u predelu između reke Cetine i planine Velebita. Krajevi između planine Gvozda i reke Drave, koji su do kraja VIII veka pod vlašću Avara, razvijaju se odvojeno od Dalmatinske Hrvatske, kao posebna kneževina, Panonska Hrvatska, pod vlašću franačkog markgrofa. Knez Vojnomir, prvi u istoriji poznati hrvatski knez, kao franački vazal učestvuje 796. godine sa svojom vojskom u uništavanju avarske države. Borbe franačkih markgrofova protiv Hrvata, počete 799, završavaju se 803. godine uspostavljanjem franačke vlasti u celoj Hrvatskoj. Početkom 819. knez Ljudevit diže ustanak protiv franačke vlasti u Panonskoj Hrvatskoj. Ustanak se širi i na susedna slovenska plemena: Karantance, Kranjce, podunavske Slovene, Srbe-Timočane i Braničevce. Otpor protiv Franaka, zahvaljujući povezanosti interesa naroda i domaćih knezova, pretvorio se u višegodišnji rat koji, uprkos velikim uzastopnim napadima franačke vojske, traje četiri godine. Posle savladivanja ustanika 822. godine i kratkotrajne franačke prevlasti, u Panonskoj Hrvatskoj vlada knez Ratimir (829—838) kao bugarski vazal. Proterivanjem Bugara iz Panonije, Franci uspostavljaju svoju vlast nad Panonskom Hrvatskom. Poslednji poluvazalni knez Braslav gine u borbi s Ugarima (verovatno 896. godine), a Panonska Hrvatska priključuje se početkom X veka Dalmatinskoj Hrvatskoj.

Dalmatinska Hrvatska je u IX veku poluvazalna franačka kneževina. Ona postaje nosilac borbi za oslobođenje Hrvata od strane vlasti. Za vreme Mislava (oko 835 — oko 845), Dalmatinska Hrvatska pominje se kao pomorska sila. Sukob na moru između Hrvata i Venecije završen je mirom 839. Knez Trpimir (oko 845—864), koji se 852. godine u pisanim izvorima pominje kao »Dux Croatorum«, vodi uspešne borbe protiv Vizantije i Bugarske. Hrvatska postaje 877. godine samostalna. Dolaskom Tomislava za kneza oko 910 (od 925. do oko 930. kralj) počinje uspon hrvatske države i jačanje vojne snage. Tomislav sa severnih granica odbija Mađare koji su posle dolaska u podunavsku oblast počeli prodor preko Drave ka Jadranu. Priključenjem Panonske Hrvatske Dalmatinskoj Hrvatskoj i odbijanjem bugarske vojske 926, Tomislav je stvorio uslove da se zadrži mađarska i bugarska ekspanzija na jug i zapad.

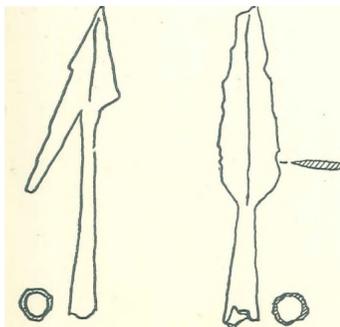
O snazi hrvatske vojske u X veku Konstantin VII Porfirogenit, vizantijski car, kaže u spisu »De administrando imperio«:

»Pokrštena Hrvatska ima konjice 60 hiljada, pešadije do 100 hiljada i do 80 sagena i do 100 kondura. Sagene imaju po 40 ljudi, kondure po 20 ljudi, a manje kondure po 10 ljudi.«

Borbe protiv Mlečana, Mađara i Bugara u X i XI veku čine glavni sadržaj hrvatske ratne istorije u ranofeudalnom periodu. Privremeno osvojene teritorije ponovno je povratio kralj Petar Krešimir IV (1058—74), koji se smatrao najmoćnijim hrvatskim vladarom. Za njegove vlade Hrvatska je dostigla najveće prostranstvo.

Slabljenje hrvatske države krajem XI veka ubrzali su, pored unutrašnjih sukoba, napadi Normana, Vizantije, Mlečana i Mađara. Mađarski kralj Ladislav osvaja 1091. godine, bez borbe, Hrvatsku severno od planine Gvozda, a Vizantija Dalmaciju. Do odlučne bitke sa mađarskom vojskom došlo je 1097. godine u planinama južno od Kupe (Gvozd), gde poslednji hrvatski kralj Petar Svačić gubi život i bitku. Posle žilavog otpora naroda, mađarski kralj Koloman tek 1102. godine, sklopivši ugovor sa starešinama 12 plemena, postaje vladar Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, a Hrvatska prestaje da postoji kao potpuno nezavisna država i ulazi u državnu zajednicu s Ugarskom.

xiv

Ranofeudalna Makedonija

Početak VII veka Sloveni naseljavaju celo područje Makedonije sem Soluna. Pod vodstvom plemenskih knezova preduzimaju pohode na Solun i napade na moru. Borbe vizantijske vojske protiv slovenskih plemena i oblasti plemenskih saveza, zvanih »Sklavinije«, predstavljale su do 688. godine, kad Justinijan II razbija plemenski savez Makedonskih Slovena, stalni zadatak vizantijskih vojskovođa. Pohod Justinijana II zaustavlja za nekoliko vekova formiranje makedonske države.

Makedonska ranofeudalna država stvorena borbom protiv vizantijske vlasti, od 976. godine pod vodstvom Samuila koji po savremenim istorijskim izvorima »uzurpira« krunu prvog bugarskog carstva, vodi tridesetogodišnju borbu za svoj opstanak. Njoj su postepeno priključene bugarske zemlje između Dunava i Balkana, vizantijska Tesalija i Epir, deo Albanije sa Dračom i srpske zemlje. Sistematska vojna akcija Vizantije protiv makedonske države i izdaja pojedinih vojnih komandanata doprineli su da, posle poraza na Belasici 1014. godine, Samuilovo carstvo bude srušeno već 1018. godine. Time je vizantijska vlast ponovno uspostavljena na Balkanskom poluostrvu.

Ustanci 1040/41. i 1072/73. godine šire se, prvenstveno, na užoj teritoriji ranofeudalne makedonske države. Vizantinci uspeavaju da posle dužih borbi izazivanjem nesloge među vodama, i koristeći se vojničkom nadmoćnošću, savladaju ustanike.

Raška i Duklja (Zeta)

Na području oko reke Lima, gornje Drine, Ibra, Zapadne Morave i oblasti Travunije, Duklje idela primorja, koje su, prema Konstantinu VII Porfirogenitu, početkom VII veka naselila srpska plemena, stvaraju se u VII—IX veku plemenski savezi. Podaci o razvitku tih oblasti u IX i X veku su nepotpuni. Poznato je da državne organizacije na području Raške i Duklje nastaju krajem

VIII veka i početkom IX veka, uporedo sa nastankom klasnog društva čiji se vladajući sloj izdvaja iz redova rodovsko-plemenskih starešina i njihovih vojnih družina sa knezom na čelu. Pored unutrašnjeg razvitka, jačanje državnih organizacija u Srba uslovile su i ubrzale stalne borbe sa Bugarskom i Vizantijom. Sredinom IX veka, pod prvim poznatim knezom Vlastimirom, Srbi su u] trogodišnjem ratu odbili napade Bugara. Kasnije borbe doprineće da početkom X veka, za vreme kneza Petra, srpskim vladarima priznaju vlast Travunija i neretljanska oblast. Najveće teritorijalno prostranstvo dostiže prva srpska ranofeudalna država Raška za vreme Časlava Klonimirovića (927 — oko 950). Borbe protiv Vizantije, Ugarske i Bugarske u X i XI veku predstavljaju glavni sadržaj ratne istorije Raške.

Slična situacija karakteriše i istoriju druge srpske ranofeudalne države — Duklje. Knez Stefan Vojislav vodi višegodišnju borbu za njenu nezavisnost. Posle neuspešnog ustanka protiv vizantijske vlasti 1035, nastavljaju se borbe za oslobođenje. U klancima planine Rumije, nedaleko od Bara, Vojislav je potpuno uništio 1042. godine vojsku vizantijskog stratega i tom pobedom konačno osigurao nezavisnost Duklje. Posle barske bitke Travunija i Zahumlje priznale su dukljansku vrhovnu vlast, a Duklja postaje matična oblast svih srpskih zemalja. Za vreme ustanka makedonskih Slovena (1072) protiv Vizantije, knez Mihajlo (1050—1082) na poziv ustanika šalje za vođu ustanka svog sina Bodina. Mihajlo postaje kralj 1077. godine, i time je, posredno preko Rima, dobio međunarodno priznanje dukljanske države. Njegov naslednik Bodin (1082—1108) utvrđuje dukljansku vlast nad Bosnom, Zahumljem i Raškom. Za vreme Bodina ranofeudalna Duklja postiže vrhunac svoje moći.

Početak XII veka centar otpora protiv Vizantije prenosi se u Rašku. Borba započeta krajem XI veka nastavlja se kroz ceo XII vek. Prodor Srba ka jugu zaustavljaju povremeno Vizantinci, trpeći povremene gubitke (poraz kod Zvečana 1093) ili pobeđujući trupe ugarsko-raške koalicije (1129. i 1149). Druga značajna bitka koju je Vizantija vodila protiv raške vojske i pomoćnih ugarskih trupa na reci Tari 1150. završila se razbijanjem jačih srpskih snaga i priznavanjem vizantijske vrhovne vlasti raškog velikog župana Uroša II, uz obavezu davanja pomoći u vojsci, 2.000 ratnika za ratove u Evropi, odnosno 500 ratnika u Aziji.

Feudalne jugoslovenske države

Početak XII veka u svim jugoslovenskim zemljama preovlađuju razvijeni feudalni odnosi. Organizacionu i društveno-ekonomsku osnovu, slično kao u ostalim zemljama Evrope, predstavljao je feudalni zemljišni posed. U vezi s opštim razvitkom srednjovekovnog društva i unutrašnjim društveno-ekonomskim i političkim razvitkom pojedinih naših zemalja, menjao se i odnos snaga između njih i susednih država, kao i snaga jednih vojski prema drugima. Te promene i odnosi snaga imale su različiti karakter u pojedinim našim krajevima, te je i borba za održavanje nezavisnosti pojedinih jugoslovenskih država, stvorenih u ranofeudalnom periodu, imala različit razvoj i završetak. Na severu i zapadu pojačan je i proširen pritisak Mađarske, Venecije i Nemačke, dok na jugu dolazi do oslobođenja od pritiska Bugarske i Vizantije, i početka borbi za prevlast na Balkanskom poluostrvu.

Slovenačke zemlje ostaju u tom periodu pod nemačkom dominacijom. Borba protiv germanizacije se nastavlja. Međutim, nemačka kolonizacija dovodi do daljeg sužavanja slovenačke etničke teritorije. Nestanak domaćeg plemstva (kosega) onemogućio je za duži period formiranje samostalnih slovenačkih država. Period razvijenog feudalizma u Sloveniji karakteriše se afirmacijom robno-novčane privrede, ustaljivanjem etničkih granica i borbom stranih feudalnih porodica za proširenje poseda i stvaranje što nezavisnije vlasti od državne. Kranjska, Slovenska krajina i Koruška pripale su 1335. godine Habsburgovcima.

Hrvatska, koja je od 1102. godine u državnoj zajednici s Ugarskom, gubi pojedine elemente svoje nezavisnosti. Međutim, u uslovima razvijenog feudalizma društvena podloga samostalnog položaja koji je Hrvatska uspeła da sačuva unutar te zajednice pod istim vladarem predstavljalo je njeno plemstvo, prvenstveno, moćne feudalne porodice koje od kraja XII veka znatno jačaju i uzimaju sve veće učešće u vlasti. U posebnim teritorijalnim granicama Hrvatske, Dalmacije i Slavonije upravljao je ban, odnosno od XII veka na čelu Hrvatske i njene vojske stajao je herceg kao kraljev zamenik. Na teritoriji Hrvatske preovlađuju u periodu pred tursku najezdu međusobne borbe pojedinih feudalaca, kao i borbe većih feudalaca protiv centralne ugarske vlasti. Krajem XII i u prvoj polovini XIII veka ojačani domaći feudanci skoro nezavisno vladaju u Hrvatskoj i Slavoniji, pa čak i vode samostalne ratove za osvajanje Huma, Bosne i dalmatinskih gradova. Ugarsko-hrvatski kralj Ludvig I (1342—1382) nastavlja borbu za jačanje centralne vlasti, uvodi najamničku vojsku, pokorava hrvatsko visoko plemstvo i nameće obavezno dovodenje banderija pokorenih i vernih vazala u vojnim akcijama protiv stranih zemalja. Hrvatske trupe, u sastavu ugarsko-hrvatske vojske, uzimaju učešće, prema postojećim obavezama, u ratovima koje vodi Ugarska protiv Venecije, Vizantije i drugih zemalja.

Makedonija, koja je posle propasti Samuilove ranofeudalne države pod vlašću Vizantije, ulazi krajem XIII veka u sastav srpske države. Time se prekida započeti proces gricizacije slovenskog življa na toj teritoriji.

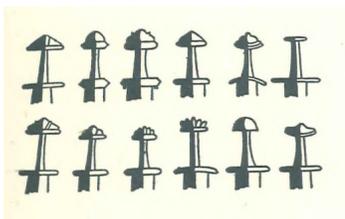
Poseban samostalni razvoj u periodu razvijenog feudalizma imaju samo tri jugoslovenske srednjovekovne države: Bosna, Dubrovnik i Srbija.

Bosna

Bosna i vojnički sukobi u njoj prvi put se pominju iz spisa vizantijskog cara Konstantina Porfirogenita iz X veka. U ranofeudalnom periodu Bosna je u sastavu susednih država: Raške, Hrvatske, Vizantije i Duklje.

Početak XII veka Bosna postaje samostalna. Dalji razvoj srednjovekovne bosanske države ispunjen je, uglavnom, borbama protiv Ugarske i Vizantije. Prvi poznati bosanski ban Borić (oko 1154—1163) učestvuje u ugarsko-vizantijskom ratu 1154. na strani Ugara. Od 1167. do 1180. Bosna je pod vizantijskom vlašću. Ban Kulin (oko 1180—1204), zbacivši vizantijsku vlast, jača centralnu vlast i širi državne granice. U XIII veku, za vreme bana Mateje Ninoslava (1232—1250), Bosna vodi teške odbrambene ratove protiv ugarske »krstaške vojske«. Pod komandom hercega Kolomana ugarska vojska osvojila je Bosnu 1237. godine, ali je uskoro bila prinuđena na povlačenje. Posle novog rata 1244. godine, a naročito posle pobede Bele IV nad banom Prijezdom 1253, Bosna dolazi u još veću zavisnost prema Ugarskoj.

Posle ugarske prevlasti do kraja XIII veka i vlasti bibrirskih knezova do 1322, Bosna postaje pod Stjepanom II Kotromanićem (1322—1353) ponovno samostalna. Uspon Bosne i njeno terito-

rijalno širenje usko je vezano za jačanje ekonomske i političke moći feudalaca, kojima odgovaraju borbe za ranije izgubljene oblasti. U vreme Stjepana II dolazi do podizanja novih i obnove, u ranijim ratovima, porušenih utvrđenja.

Dalje snaženje bosanske feudalne države i jačanje centralne vlasti dostiže najveći uspon za vreme vladavine Stefana Tvrtka I (1353—1391). Bosanska srednjovekovna vojska predstavljala je skup vojnih odreda feudalaca, pri čemu je vladalo načelo da se banu služi »oružjem kako može najbolje«. Najamnička i pronijarska vojska nije postojala. Zbog toga je centralna vlast bila često oslabljena i zavisna od plemstva. Najznačajnije pobjede u ratnoj istoriji srednjovekovne Bosne, izvojevane protiv jakih ugarskih trupa kod grada Sokola i pred Srebrnikom 1363, nisu vojnički do kraja iskorišćene zbog pobune vlastele. Borbe Tvrtka I s feudalcima u drugom periodu njegove vladavine, ojačale su centralnu vlast i doprinele teritorijalnom proširenju bosanske feudalne države. Posle zauzimanja Huma, primorskih oblasti i severozapadnih delova srpske države Nemanjića, Tvrtko I se 1377. krunisao za kralja »Srbijem, Bosni i Pomorju i Zapadnim stranama«. U borbi za Dalmaciju postiže 1387. godine prve značajne uspehe, a već 1390. godine pripaja je Bosni zajedno s južnom Hrvatskom. Za vladavinu Tvrtka I vezani su i prvi sukobi s Turcima, čije je jake snage potukla 1388. godine bosanska vojska pod komandom vojvode Vlatka Vukovića kod Bileća.

Smrt kralja Tvrtka I 1391. godine stvorila je novu nepovoljnu situaciju za Bosnu. Zbog međusobnih borbi feudalaca počinje da slabi snaga bosanske srednjovekovne države, čime se, i pored uspešne vladavine pojedinih vladara u XV veku, stvaraju uslovi za sve veća mešanja turskog sultana u unutrašnje stvari Bosne, i za njeno konačno osvajanje 1463. godine.

Dubrovnik

U neposrednoj blizini antičkog naselja Epidaura, posle njegovog rušenja u VII veku, izgrađeno je novo naselje Raguzijum. Krajem VIII veka to naselje opasano je kamenim zidovima. Dalji razvoj Dubrovnika odlikuje se postepenim proširenjem i pojačanjem utvrđenja i izgradnjom flote. Tome, pored diplomatskih poteza, Dubrovnik može prvenstveno da zahvali za svoje viševjekovno uspešno odolevanje napadima s kopna i sa mora. Srednjovekovni Dubrovnik uživa, kao opština, punu autonomiju, bez obzira da li priznaje stranu vrhovnu vlast, tj. uživa privilegije slobodne države, a od XV veka postaje »*Respublica Ragusina*«. Na čelu uprave nalazio se dubrovački knez, biran svakog meseca. Zbog malog broja stanovnika zavedena je već u XII veku opšta vojna obaveza, a početkom XV veka javljaju se i najamnici pod komandom »*kapetana*«. Najveća vojna vlast »providnici naoružanja i straža« birana je od Velikog veća. Proizvodnja vatrenog oružja u radionicama Dubrovnika počinje 1351. godine, odakle se snabdevaju i ostale naše zemlje (Bosna 1379, Srbija 1386).

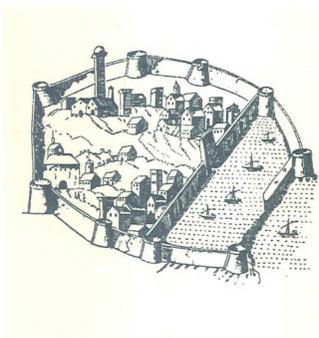
Porazom na Mohaču 1526. godine, prestala je i formalna vrhovna vlast ugarskog kralja nad Dubrovnikom koji, do francuske okupacije 1806. godine i ukidanja Republike 1808, predstavlja, pored Crne Gore, jedinu stalno slobodnu jugoslovensku državu.

Srbija

Oslobođenjem¹ Raške, Zete, Zahumlja i Travunije, i pobedom vizantijske vojske kod Pantina (1172) veliki župan Stefan Nemanja (1168—1196) stvara uslove za formiranje i izgradnju nezavisne srpske feudalne države. Do vizantijske pobjede na Moravi 1190. godine, Nemanja privremeno zauzima i ruši niz vizantijskih utvrđenja (Beograd, Braničevo, Ravno, Niš, Serdiku, Skadar, Skoplje, Prizren). Srpsko-vizantijske borbe završavaju se mirovnim ugovorom, koji omogućava dalji, relativno mirni razvoj srpske države.

Nemanjini naslednici Stefan Nemanjić Prvovenčani (od 1217. godine kralj), Stefan Radoslav i Stefan Vladislav morali su da se prilagode vrlo nestabilnoj situaciji na Balkanu, vodeći uporedo diplomatske i vojne akcije protiv Vizantije, Bugarske i Mađarske. Od sredine XIII veka Srbija se brzo oporavlja od unutrašnjih trzavica i počinje borbe za oslobođenje od spoljnog pritiska. Već u doba Stefana Uroša I (1243—1276) dolazi do jačanja ekonomske moći (otvaranje rudnika), što čini osnovu za dalje jačanje vojne i političke aktivnosti.

Dolaskom na presto kralja Milutina (1282—1321) počinje još izrazitije vojničko i ekonomsko jačanje feudalne Srbije. Milutin uvodi stalnu najamničku vojsku, jača centralnu vlast i počinje borbe za oslobođenje gradova u Moravsko-vargarskoj dolini, a 1282. godine zauzima Skoplje u koje prenosi svoju prestonicu. Dvadesetogodišnji srpsko-vizantijski ratovi završavaju se 1299.

godine priznavanjem postojećeg stanja (stvarne granice). Stefan Uroš III Dečanski (1321—1331) i njegov sin Stefan Dušan (1331—1355), koristeći se započetim brzim ekonomskim usponom zemlje, najamničkom vojskom i težnjama feudalaca, jačaju dalje odbrambenu snagu zemlje, odbijaju napade susednih država i šire granice feudalne Srbije.

Stefan Dečanski, suočen 1330. godine s jakom bugarsko-vizantijskom koalicijom, posle neuspelog diplomatskog pokušaja da se taj rat izbegne, preuzima ubrzane odbrambene mere. Pošto se našao u strategijskom obuhvatu između bugarske i vizantijske vojske, posle prikupljanja svojih trupa na Dobričkom polju (ušće Toplice u Moravu) izbija iznenadnim manevrom na reku Kamenču, severno od Velbužda (današnji Custendil). Tu preduzima 15/28. jula 1330. godine iznenadni napad na Bugare, odnosi potpunu pobjedu, a sam bugarski car Mihajlo gine prilikom bekstva. Velbuždaska bitka, koja spada u retke, rešavajuće bitke Srbije Nemanjićke ere, s uređenim borbenim poretkom, imala je veliki odjek u susednim zemljama. Već 14. VIII 1330. godine Dubrovačka Republika pisano čestita pobjedu »kralju Raške«. Pobjeda kod Velbužda omogućila je Srbiji da očuva već osvojeni deo Vizantije, i da nastavi prodor prema jugu. Srbija postaje posle 1330. godine najmoćnija vojna snaga na Balkanu.

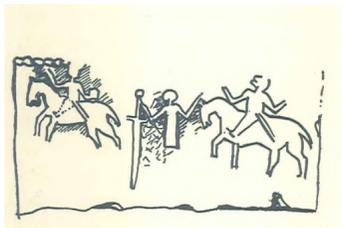
U doba najvećeg uspona feudalne Srbije, za vlade Stefana Dušana (1331—1346. godine kralj; a 1346—1355. car »Srbijem i Grkom«), dolazi do daljeg jačanja vojne moći i osvajanja niza gradova u Vizantiji. Mlad i energičan, car Dušan kao sposoban vojskovođa i vešt diplomata, sprovodi dosledno plan o zameni već oslabljene Vizantije jednom moćnom srpsko-grčkom državom. Na zapadu napušta borbe za Hum, ustupa Dubrovniku Ston i Pelješac, a prema Madarima i Bugarima vodi defanzivnu politiku. Glavni pravci napada usmereni su na jug, gde do 1348. godine osvaja Albaniju, Makedoniju i vizantijske pokrajine od reke Meste do Korinskog zaliva. Posle dve neuspele borbe s Turcima (kod Stefanijane i Dimotike) i turskog zauzimanja Galipolja 1354. godine, svestan opasnosti od Turaka, car Dušan obraća se papi Inocentiju VI s molbom da bude imenovan »kapetanom« hrišćanstva u borbi protiv Turaka. Iznenađna smrt 1355. godine pri pohodu za osvajanje Soluna prekida njegove dalje planove i akcije. Dušanov rad u sređivanju višenacionalne države i organizaciji vojske došao je do izražaja i u njegovom Zakoniku, izdatom 1349. godine.

Srpsku srednjovekovnu vojsku od XII do polovine XIV veka sačinjavah su odredi baštiničke, najamničke i zamanične vojske. Baštinička vojska imala je u svom sastavu vlastelu iz unutrašnjosti zemlje, vlastelu — krajišnike, pronijare, i slobodne zemljoradnike i stočare. Najamnička vojska sastojala se od odreda domaćih i stranih najamnika, a zamanična vojska obuhvatala je sve ostale muškarce sposobne za nošenje oružja. Vojna obaveza, u današnjem značaju (»vojsku služiti«) nije postojala, već samo obaveza dolaska u ratni pohod (»vojsku vojevati«). Iz pisanih izvora poznata su vojna zvanja: veliki vojvoda, vojvoda, tisućnik, ratnik, pedesetnik i desetnik. Udarana snaga srpske srednjovekovne vojske bila je konjica, dok su pešaci (strelci) počinjali bitku i učestvovali u razbijanju neprijatelja.

Slabljenjem Srbije i Bosne krajem XIV veka kao posledice borbi za vlast između pojedinih većih feudalaca, koriste se Turci, čija je pojava na Balkanskom poluostrvu zapažena već početkom tog veka. Srbija posle smrti cara Dušana 1355. godine, i Bosna posle smrti kralja Tvrtka 1391. godine, predstavljaju naredne etape turske invazije na Balkanu.

Jugoslovenski narodi u periodu od prodora Turaka na Balkansko poluostrvo do pada pod njihovu vlast Makedonije, Srbije, Bosne, Hercegovine i Zete (od 50-tih godina XIV do kraja XV veka)

Sredinom XIV veka u svim jugoslovenskim zemljama kriza feudalizma još se više pojačava. To dolazi naročito do izražaja u feudalnoj Srbiji posle smrti cara Dušana (1355), jer njegov naslednik, mladi car Uroš, nije mogao da spreči osamostaljivanje moćnih feudalaca. Kada je on umro (1371), prestala je i formalno da postoji centralna vlast. Gotovo ista situacija nastala je i u feudalnoj Bosni, u kojoj, naročito posle smrti kralja Tvrtka (1391), dolazi do punog izražaja feudalna razdrobljenost i osamostaljenje moćnih dinasta.

Slovenci su već u VIII veku potpali pod vlast Nemaca i bili podvrgnuti germanizaciji, dok se Hrvati nalaze od 1102. pod vrhovnom vlašću Ugarske, a njihove gradove u Primorju i Dalmaciji zauzela je 1420. godine Mletačka Republika.

Prodor Turaka na Balkansko poluostrvo i borba jugoslovenskih naroda protiv njih

Sredinom XIV veka dolazi do preokreta u međunarodnom položaju jugoslovenskih naroda. Umesto oslabljene Vizantije i Bugarske, na pozornicu Balkana stupaju novi osvajači iz Male Azije — Osmanski Turci, koji teže da zagospodare jugoslovenskim zemljama. Istorija većine jugoslovenskih naroda u tom periodu odvija se u znaku borbe protiv njih.

Turci su postigli značajniji osvajački poduhvat 1359—1360, kad su uspeli da zauzmu Trakiju. Još pre toga, koristeći se međusobnim nesuglasicama feudalno rasparčanih i nesložnih balkanskih država, oni su, naišavši na nesolidno pripremljene oružane snage balkanskih država, nanele im prvi ozbiljan poraz 1352. u Trakiji kod Dimotike (te snage bile su sastavljene od Srba, Bugara i nešto Grka). Turci su na taj način već iste godine zauzeli prvu tvrđavu na Balkanskom poluostrvu — Cimpe, prešavši prethodno preko Dardanela. Time su postavili solidnu osnovu za svoje dalje nastupanje. Već 1354. godine Osmanlije su osvojile poluostrvo Galipolj i, utvrdivši se na tom području, uspeli da ubrzo potčine pod svoju vlast Istočnu Trakiju (1359), koja im je poslužila kao odskočna daska za dalje osvajanje novih teritorija na Balkanskom poluostrvu.

Marička bitka 1371.

Osećajući se ugroženim blizinom turske vojske, Vukašin i Uglješa Mrnjavčevići, posle neuspelog pokušaja da dobiju pomoć od nekih drugih feudalaca, nastupali su udruženim snagama nizvodno ka Jedrenu. Turske snage pod komandom rumelijskog beglerbega Lale Šahina, dočekale su ih kod Černomena, na desnoj obali reke Marice, oko 40 km uzvodno od Jedrena i, iznenadnim napadom, noću 25/26. IX 1371. godine, potpuno razbili. Obojica Mrnjavčevića poginuli su kao i većina njihovih snaga.

Neposredna posledica tog poraza bila je da su vizantijski i bugarski car, kao i srpski dinasti u Makedoniji, postali turski vazali.

Kosovska bitka 1389.

Posle pobe u maričkoj bici, Osmanlije usmeravaju svoje nadiranje ka istočnom, severnom i zapadnom delu Balkanskog poluostrva s promenljivom ratnom srećom. Sultan Murat I zauzeo je 1386. godine Sofiju i Niš. Ali, iste godine, on je kod Pločnika na reci Toplici potučen od srpskih snaga pod komandom kneza Lazara Hrebeljanovića. Turske snage su, takođe, pretrpele poraz 1388. godine kod Bileće od bosanske vojske kojom je komandovao vojvoda Vlatko Vuković. Međutim, Turci su znatno jačim snagama, uvereni da se njihova osvajanja koja su naišla na ozbiljan otpor, mogu nastaviti samo rešavajućom bitkom, preduzeli ubrzo ofanzivu protiv srpskog dela teritorije pod upravom kneza Lazara Hrebeljanovića i Vuka Brankovića (centralni deo Srbije, Kosovo, Skoplje i Prizren).

Do bitke na Kosovu polju, nedaleko od grada Prištine, između reka Sitnice i Laba, došlo je 15. VI 1389. godine. U njoj su Turci izvojevali pobeđu, a poginuli su turski sultan Murat I i vrhovni zapovednik udruženih srpsko-bosanskih snaga, knez Lazar Hrebeljanović.

Turci su izvojevali tu značajnu pobeđu zahvaljujući boljoj vojnoj organizaciji. Udarnu snagu turske vojske činila je plaćenička pešadija, tzv. nova vojska ili janičari, i lako naoružana i pokretljiva konjica, koja je imala znatnu prednost nad teško oklopljenom i slabo pokretljivom viteškom konjicom feudalnih država u Evropi pa, prema tome, i srpskom.

Turci su pobeđom u kosovskoj bici 1389. godine savladali najjači otpor koji je na Balkanu stajao na putu njihovoj ekspanziji. Vojna moć Srbije bila je slomljena, turska prevlast na Balkanskom poluostrvu time je bila obezbeđena, a Osmanlijama otvoren put za upad u Panonsku niziju.

Srpska Despotovina, Kraljevina Bosna i Zeta u XV veku do definitivnog pada pod vlast Osmanlija

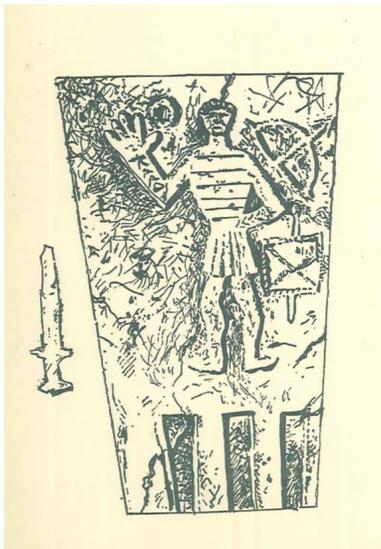
Naslednik kneza Lazara, njegov sin Stefan, bio je prinuđen da prizna tursku vrhovnu vlast i da dopusti Turcima postavljanje njihovih posada u glavnim gradovima Srbije. Posle kosovske bitke Turci su pokorili Bugarsku (1393) i odneli značajnu pobeđu nad Ugrima kod Nikopolja (1396). Ali, porazom Turaka kod Angore (1402) u borbi protiv Mongola, zaustavljen je privremeno njihov pobedonosni pohod u Evropu. To omogućuje Srpskoj Despotovini i Kraljevini Bosni da se i pored ojačanih separatističkih težnji vlastele i njihove međusobne borbe, održe više od pola veka kao poluzavisne države, lavirajući, uglavnom, između Turaka i Ugra. Srbija i Bosna su u to vreme bile ekonomski dosta snažne. Despot Stefan Lazarević uveo je prvi među evropskim vladarima regularnu vojsku, naoružanu vatrenim oružjem, koje je tada, još uvek, predstavljalo tehničku novinu.

Zeta je imala nešto drugačiji razvitak. U doba velikaške oligarhije, nastale posle Dušanove smrti, u njoj su se uzdigli u okolini Skadra Balšići, osamostalivši se i zagospodarivši Zetom 1365. godine. Njihova nastojanja da se prošire na Primorje osujetili su Mlečani, koji su 1420. godine zauzeli Kotor. Đurađ Balšić je u situaciji predstojeće turske opasnosti održavao dobre veze sa Vukašinom Mrnjavčevićem i, kasnije, s knezom Lazarom. Međutim, s kraljem Tvrtkom i Dubrovačkom Republikom bio je u neprijateljskim odnosima. Pošto je njegov naslednik Balša II imao teške razmirice sa domaćim feudalcima i, uskoro, poginuo u oružanom sukobu s Turcima, nastali su posle njegove smrti teški dani za Zetu. Ona se, istina, i dalje održava, ali samo zahvaljujući suparništvu između Turske i Mlečana u odnosu na prisvajanje Zete. Ali, pošto i Balša III uskoro umire, Zeta dvadesetih godina XV veka ulazi u sastav Srpske Despotovine. Uskoro se, zatim, uzdižu kao velikaši Crnojevići i, pedesetih godina XV veka uz pomoć Mlečana, uspevaju da Zetu definitivno odvoje od Srbije.

Pad Srbije, Bosne, Hercegovine i Zete pod tursku vlast

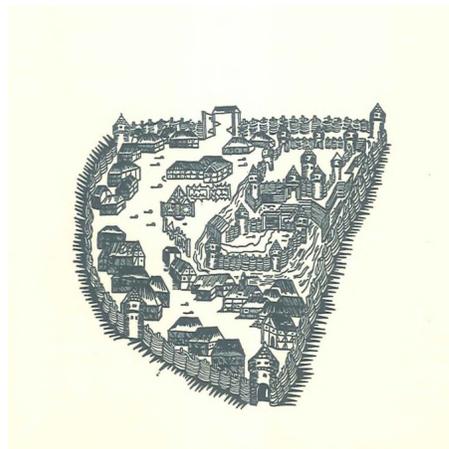
Stefan Lazarević i Đurađ Branković u Srbiji, kao i Tvrtkovi naslednici u Bosni, preduzimali su, u granicama mogućnosti, mere otpora protiv turskih osvajačkih težnji, ali bez konačnog uspeha. Despot Đurađ Branković pokušao je 1439. godine da zaustavi tursko napredovanje ka severnom i severozapadnom delu naših zemalja, ali je pod tursku vlast pala njegova prestonica, grad Smederevo, a time i Despotovina. Posle toga je evropska koalicija na čelu s Ugarskom doživela teške poraze kod Varne (1444) i na Kosovu polju 1448. Despot Đurađ bezuspešno je tada pokušavao,

xx

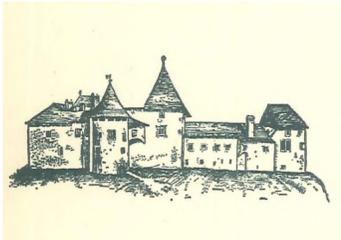

nakon ponovnog uspostavljanja Despotovine, a posle zaključenja mira u Segedinu (1444), da konsoliduje vlast i prilike u svojoj zemlji. Tome su, pored unutrašnjih razmirica, doprineli, pre svega, bezuspešno ratovanje Srbije protiv Mletaka zbog Zete (završeno 1453), kao i zbog stalnih upada turske vojske u Despotovinu i u Bosnu.

Posle zauzimanja Carigrada 1453, Turci su preduzeli odlučujuću ofanzivu protiv ostataka jugoslovenskih feudalnih država. Oni su posle neuspešnog napada na Beograd 1456, uspeli da 1459. osvoje Smederevo, pa je Despotovina potpala pod njihovu vlast. Uskoro, pala je pod tursku vlast Bosna (1463), a nešto kasnije, takođe, i Hercegovina (1482). Zahvaljujući tome da se nije nalazila na glavnom pravcu turske ekspanzije na Balkan i u srednju Evropu, Zeta (Crna Gora) očuvala je svoju samostalnost nešto duže. Ona je potpala pod tursku vlast 1499, i bila je uključena u sastav Skadarskog Sandžaka.

Jugoslovenske zemlje pod vlašću Turske, Austrije i Mletačke Republike (XVI vek do kraja XVIII veka)

Uvođenjem turskog specifičnog timarsko-lenskog sistema, zaustavljen je normalni tok razvoja proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa u okupiranim delovima jugoslovenskih zemalja. To je imalo za posledicu da su se naši narodi, zbog pojačavanja iz veka u vek bezobzirne eksploatacije i političkog ugnjetavanja, odupirali vekovima raznim oblicima borbenih dejstava toj pojavi.

Međutim, drugačiji je bio u to vreme razvoj Hrvatske, Slovenije i Dalmacije, posto su te naše zemlje bile uključene u austrijski i mletački feudalni sistem. U njima on dolazi do punog izražaja sa gotovo svim karakteristikama visoko razvijenog zapadnoevropskog feudalnog uređenja i visokim stepenom eksploatacije seljaka (kmetova). Zbog toga su naši narodi vekovima vodili borbu protiv stranih zavojevača (Turske, Austrije i Mletačke Republike), kao i protiv domaće feudalne gospode.

Turska osvajanja u našoj zemlji do sredine XVI veka

Koristeći se vojničkom nespremnošću i neslogom evropskih država, Turci su početkom XVI veka nastavili osvajanja naših zemalja. Oni su učestali s upadima u zapadne krajeve, dopirući do duboko u Korušku i do granica Beneške Slovenije, pripremajući time teren za stalno osvajanje. Jedan takav upad izvršile su turske snage iz Bosne pod komandom Hadum Jakub-paše, bosanskog sandžak-bega, i u septembru 1493. godine na Krbavskom polju nanele težak poraz hrvatskoj feudalnoj vojsci pod zapovedništvom bana Emerika Derenčanina. Na Krbavskom polju vojnički je slomljena feudalna Hrvatska. Ah, pošto se radilo samo o pljačkaškom karakteru Jakub-pašinog reida, nije odmah došlo do gubitka teritorije.

Radi odbrane zapadnih delova naše zemlje, ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin formirao je u drugoj polovini XV veka odbrambeni pojas (krajinu) u sistemu banovina (jajačka, srebrnička i šabačka), uključivši i senjsku kapetaniju. Međutim, posle pada Beograda pod tursku vlast (1521) i poraza Ugarske u mohačkoj bici (1526), taj odbrambeni sistem bio je srušen. Do sredine XVI veka Turci su osvojili i za duže vreme zadržali pod svojom vlašću zapadne delove naše zemlje do reka Une i Čazme.

Vojna krajina

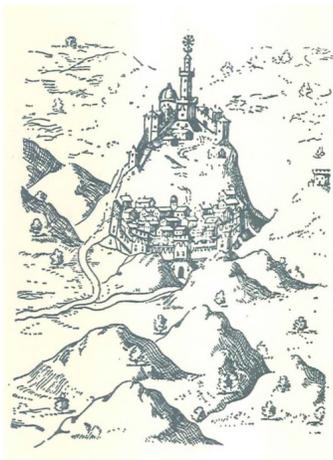
Posle poraza na Mohaču 1526. godine zapadna Evropa našla se pred opasnošću od turske najezde. Pošto je Austrija posle mohačke katastrofe bila prva na udaru, njen vladar Ferdinand I uspeo je brzo da potčini pod svoju vlast Hrvatsku i deo Ugarske. On je počeo intenzivno organizovati odbrambeni sistem na području Hrvatske, Slavonije i senjske kapetanije. U Gracu je uspeo 1533. godine, u sporazumu sa zastupnicima Koruške, Štajerske i Kranjske, da, za odbranu Hrvatsko-slavonske krajine, drži stalnu vojsku. Na taj način udaren je temelj solidnom odbrambenom

sistemu protiv turskih osvajanja sa dve krajine (Hrvatska između Kupe i mora, i Slavenska krajina između Drave i Kupe). Taj odbrambeni sistem je u dugom periodu svog postojanja usavršavan fortifikacijski (podizanje gradova, palanki i čardaka), organizacijom i naoružanjem krajiške vojske. Austrijske vlasti gotovo isključivo su se koristile za graničarsku službu našim ljudima, dajući im određene povlastice. Razume se da su i Turci na graničnoj teritoriji prema Austriji uredili svoju Vojnu krajinu, koristeći se, takođe, našim ljudima kao graničarima. Na granici je gotovo stalno vođen nekoliko vekova tzv. »mali rat«.

Vojna krajina je nekoliko vekova imala značajnu ulogu, zaustavljajući prodor Turaka uz doline reka Dunava, Drave i Save prema Beču, a na Jadranskom moru prema Italiji. Naši graničari istakli su se u niz značajnih borbi protiv Turaka (odbrana Beča 1529, Kisege 1532, Sigeta 1566, u značajnoj pobedi kod Siska nad Osmanlijama 1593. godine itd.). Krajišnici su, takođe, ratovali za račun Habsburgovaca na raznim evropskim ratištima van područja Vojne krajine sve do njenog razvojačenja i priključenja Hrvatskoj 1881 (u tzv. dugom ratu 1591—1606, u tridesetogodišnjem ratu 1618—1648, zatim u ratu 1683—1699, itd.).

Posle poslednjeg ozbiljnog prodora Turaka i njihovog poraza pred Bečom 1683, a zatim zaključenja mira u Sremskim Karlovcima 1699, po čijim se odredbama pomeraju granice na Savu i Dunav, otkada Austrija, uglavnom, retko prelazi u ofanzivu prema Osmanlijama — krajišnici postaju glavni čuvari interesa austrijskih vladajućih krugova. Oni su učestvovali u ugušivanju niza antifeudalnih pobuna u XVII i XVIII veku u području Vojne krajine.

Značajne su i borbe protiv Turaka, vođene u Primorju, koje je posle 1527. godine pripalo Austriji. Nosioi tih borbi bili su uskoci (prebezi iz Bosne i Hercegovine), koji su iz utvrđenog Klisa, a kasnije, posle njegovog pada (1537), nastavili iz Senja svoja uskakanja preko granice i stalno se borili protiv Turaka na Udbini, u Lici i u Krbavi. Svaki rat bi uskoci rado dočekali, pomažući ne samo Austriji već i Mletačkoj Republici kad bi ona ratovala protiv Turaka. Na zahtev Mletačke Republike, posle austrijsko-mletačkog rata (1616—1617) koji je izbio zbog uskočkih borbi protiv Republike, uskoci su po odredbama Madridskog mira (1617) raseljeni od Austrije iz Senja i nastanjeni po Lici, Žumberku i Ravnim kotarima.

Važnije seljačke bune u jugo slovenskim zemljama od kraja XV veka do sredine XVIII veka

Krajem XV i početkom XVI veka feudalno uređenje u hrvatskim i slovenačkim zemljama počelo je da zapada u sve ozbiljniju krizu. Uporedo s tim, ekonomski položaj hrvatskih i slovenačkih kmetova postajao je iz dana u dan sve teži. Plemstvo i sveštenstvo uživalo je razne privilegije i sva politička prava. Međutim, seljaštvo je bilo posve obespravljeno, snoseći sve obaveze prema državi i crkvi. Ono je bilo posebno pogodeno teškim urbarijalnim nametima nezasićenih vlastele. Kmetovi su bili najviše izloženi pustošenjima Turaka, podnoseći glavni teret borbe protiv njih. Kmet je bio glavni i jedini objekt bezobzirne eksploatacije države, koja mu je za odbranu od Turaka izmišljala raznovrsne nove namete.

U Dalmaciji je bila nešto drugačija situacija. Pošto tamo nije bilo kmetova, posednici su davali zemlju na obrađivanje zemljoradnicima (kolonima), uz obavezu, da im kao naknadu za to, daju određeni deo godišnjeg prihoda. Vremenom su u mletačkoj Dalmaciji obaveze težaka prema vlasteli postajale sve veće i nesnošljivije, što je dovelo do velikog broja buna gradskog stanovništva i seljaka.

Seljačka buna u Koruškoj 1478.

Buna je počela u prostoru Filaha 1478, proširivši se preko doline Gajla na deo slovenačke Koruške do Podjuna. Feudalci su u junu, uz pomoć cara, prikupili vojsku za obračun s pobunjenim seljacima. Ah, krajem jula iz doline Soče prodrle su preko Predila u Korušku, radi pljačke, jake turske snage. Oko 3.000 seljaka, nalazeći se prikupljeni na Gajlu, odlučili su da prvo odbiju Turke i da, posle toga, traže od cara vraćanje starih prava. Ali, još pre sukoba s Turcima, zahvatila je panika neizvežbanu seljačku vojsku, pa se ona većim delom rasturila. Ostatak seljaka, oko 600 ljudi, opkoljen je i potučen od nadmoćnijih turskih snaga. Ta buna bila je početak revolucionarne akcije slovenačkih kmetova.

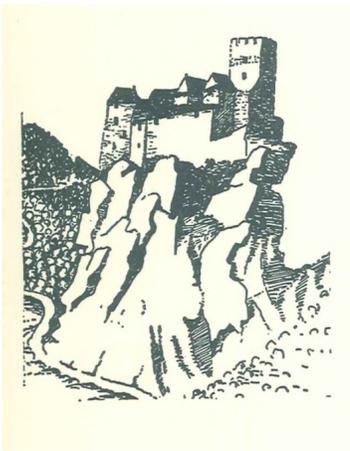
Buna pučana na ostrvu Hvaru 1510.

Potpuna obespravljenost građanstva i nepodnošljiv položaj seljaka (kolona) u mletačkoj Dalmaciji, doveo je do bune građanstva na ostrvu Hvaru, koja je počela 1510. Buna je pod vodstvom Matije Ivanića trajala s prekidima do 1514. Mletačka vlast je, preduzimajući vrlo brutalne mere, savladala tu bunu na Hvaru.

Slovenačka seljačka buna 1515.

Pobuna većih razmera počela je u martu 1515, kad su seljaci ubili omrznutog grofa Jurija Turna u blizini zamka Kočevje. Osnovan je Seljački savez, koji je do kraja marta okupio oko 20.000 članova. Seljaci su dizani na oružje pod parolom: »Boj za staro pravdo« i »Le vkup, le vkup, uboga gmajna« (Ujedini se, udruži se, bedni narode). Tako je 1515. godine gotovo celu Sloveniju zahvatila pobuna seljaka. U snažnim naletima pobunjeni seljaci osvojili su skoro sve plemićke zamkove (Mehovo, Mokronog, Mirnu, Polhov Gradec itd.), a na teritoriji Kranjske i sve gradove osim Ljubljane, Škofje Loke i Kranja.

Vojna organizacija pobunjenih seljaka bila je gotovo ista kao postojeća vojna organizacija za odbranu od Turaka. Vojska je bila sastavljena, isključivo, od pešadije, naoružane manjim brojem puškama, dok je veći deo bio naoružan vilama, kosama i dr. Vojne starešine su, uglavnom, bili seljaci sa ratnim iskustvom iz borbi protiv Turaka. Ukupna jačina vojske pobunjenih seljaka u najvećem razmahu bune, ceni se na oko 80.000 ljudi. Međutim, plemićka vojska bila je daleko malobrojnija, ali zato mnogo bolje naoružana (pored ostalog, topovima i puškama) i obučena. U svom sastavu imala je pešadiju i konjicu, što je u borbama protiv pobunjenih kmetova imalo odlučujuću ulogu. Plemići su od 25. VI do 5. VII 1515. godine počesno razbili vojsku pobunjenih seljaka i spalili oko 100 sela. U poslednjoj većoj borbi kod Celja, pobunjeni seljaci bili su oko 10. jula razbijeni od uvežbane plemićke konjice pod komandom carskog komandata Jurija Herberštajna. Uхваćene pobunjene seljake feudanci su podvrgli teškoj fizičkoj i psihičkoj torturi.

Hrvatsko-slovenačka seljačka buna 1573.

Neposredni povod za izbijanje bune bila su nasilja i iznuđivanja nad kmetovima, koje je zaveo ugarski velikaš Franjo Tah, naročito na svojim posedima Susedgradu i Donjim Stubicama. Pošto tužbe seljaka, upućene kralju protiv Tahija, nisu pomogle, kmetovi su organizovali otpor. Osnovani su 1572. »Seljački pobunjenički savez«, pripremajući ustanak u Zagorju, Posavini i u susednoj Štajerskoj i Kranjskoj. Vrhovno političko vodstvo sačinjavah su Matija Gubec, Ivan Pasanec i Ivan Mogaić, dok je vojno rukovodstvo povereno Iliji Gregoriću, iskusnom ratniku iz Vojne krajine.

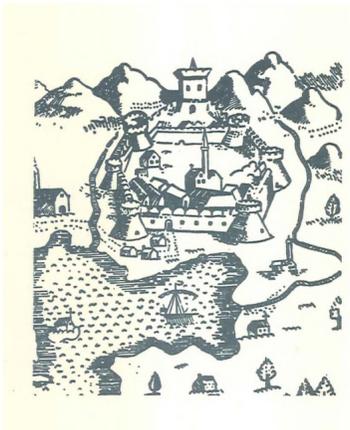
Buna je jednovremeno izbili 29. I 1573. u Zagorju i južno od Save, a u Štajerskoj od Bizeljskog do Podčetrčka, šireći se kako je bilo planom predviđeno. Gregorić je s odredom osvojio Cesar-grad i 2. februara dopro do ušća Sutle u Savu, a sutradan upao u Brežice, ne uspevši da osvoji zamak, pa je produžio dalje, i 4. februara mu se predalo Krško bez borbe. Odavde je, shodno predviđenom planu, uputio oko 2.000 ljudi pod kapetanom Nikolom Kupinićem ka Novom Mestu, a on je nastavio nastupanje levom obalom Save prema Sevnici. Ustanak se u celoj Sloveniji naglo širio. Ali, 5. februara, Kupinićev odred porazio je Josip Turn sa 500 uskoka iz Kostanjevice kod Krškog, što je imalo za posledicu naglo opadanje pokreta u Kranjskoj i Štajerskoj. Doznajući za taj poraz Gregorić je krenuo za Planinu, ah je odustao zbog rasturanja odreda na vest o upadu Turaka u Štajersku. Zato je Gregorić nastavio put prema Zagorju. Međutim, 8. februara sustigli su ga kod Šentpetra (Bistrica ob Sotli) konjanici plemićke vojske i razbili mu odred. Takođe, bila je već razbijena od plemićke vojske 6. februara i okićka pobunjenička grupa kod Kerestinca. Glavne snage pobunjenih seljaka razbila je banska vojska u krvavoj četvoročasovnoj borbi kod Donje Stubice, 9. II 1573. Mogaić je poginuo, a Matija Gubec i Pasanec su zarobljeni i u Zagrebu na svirep način pogubljeni. Gregorić, koga su graničari zarobili u Ivanić-Gradu, odveden je u Beč i, verovatno, naknadno pogubljen u Zagrebu.

U jugoslovenskih naroda bilo je i niz drugih seljačkih buna: ugarski ustanak »kuruca« pod Đerđom Dožem 1514, buna u Bačkoj pod vodstvom Jovana Nenada »crnog čoveka« 1526/27,

marijevsko-prilepska buna 1564/65, slovenačka seljačka buna u Donjoj Štajerskoj 1635, tolminska seljačka buna 1713. itd., ali su se sve završile porazom.

Osnovni uzroci neuspjeha svih seljačkih buna bili su : nedovoljna organizovanost i nepostojanje jedinstvenog rukovodstva, slabo naoružanje i neizvežbanost za borbu, primena defanzivne taktike itd.

Borba hrvatskih i slovenačkih kmetova bila je uperena protiv feudalaca — doseljenih Nemaca i Mađara. Seljačke bune u Hrvatskoj i Sloveniji uzdrmale su tamo feudalizam, u čemu je njihov najveći istorijski značaj.

Borba naših naroda na moru protiv Turaka i Mlečana od XVI veka do kraja XVIII veka

Mletačka Republika uspjela je još 1420. godine da dobije najveći deo našeg primorja sa svim primorskim gradovima i ostrvima. Po odredbama Karlovačkog (1699) i Požarevačkog mira (1718), Venecija je dobila celu Dalmaciju od Velebita do Neretve kao i Boku kotorsku, držeći ih u svom posedu sve do propasti Republike (1797).

Mlečani su ostavili dalmatinskim gradovima autonomna prava, s njihovim komunalnim ustavom. Tako su i dalje ostali kao najaktivnije luke Split, Trogir, Zadar, Hvar, Kotor, Šibenik, Korčula i Rab. Ali ih je Republika za uzvrat, kao i druge komune, obavezala na učestvovanje u mletačkim ratovima u vodama Jadranskog i Sredozemnog mora sa po jednom ili više opremljenih galija. U mnogim pomorskim bitkama, koje je Venecija vodila protiv Turaka, učestvovali su na njenoj strani i naši primorski gradovi. Naročito su se istakle galije dalmatinskih gradova u poznatoj pomorskoj bici kod Lepanta 1571 (hvarska Sv. Jerolim, rapska Sv. Ivan, trogirski La Donna, kotorska Sv. Trifun i šibenska Sv. Juraj). Naši gradovi u Dalmaciji odigrali su važnu ulogu i pri sopstvenoj odbrani od turskih napada (na primer, neuspjeh pokušaja Turaka 1571. godine da zauzmu Korčulu; mletački flotni odred u čijem su sastavu bili, pretežno, Bokelji osvaja Risan 1649; odbrana Perasta od turske opsade s kopna i mora 1654. i Kotora 1657).

Pošto su mletačka flota i trgovina od kraja XVI veka počele stalno da opadaju, i mornarica dalmatinskih gradova postajala je sve malobrojnija. Radi toga su krajem XVII i u XVIII veku naši kapetani i mornari išli na mletačke galije, boreći se hrabro protiv Turaka. Istakli su se hrabrošću u više pomorskih bitaka, u čemu su prednjačili Peraštani (na primer, kod Patrasa 1645, kod Kandije 1646, kod Sante Maure i Preveze 1681).

Uskoci su sve do njihovog raseljavanja iz Senja uspešno dejstvovali na moru protiv Turaka. Oni su upotrebljavali, kao najcelishodniji, morski put za prebacivanje u Hercegovinu radi borbe s Turcima. Uskoci su, takođe, napadali na turske trgovačke lađe u vodama Jadranskog mora, naročito krajem XVI i početkom XVII veka.

Međutim, uskoci su zbog svojih dejstava protiv Turaka došli u sukob s Mletačkom Republikom, koja je trpela materijalnu štetu u periodu mira s Turskom, kad je s njom trgovala. Do otvorenog sukoba između uskoka i Venecije došlo je odmah posle ponovnog zauzimanja Klisa 1596. od Turaka, uz pomoć Mlečana, koji su iste godine oslobodili uskoci i Splitsani. Rat je vođen sve do 1617, kad je Austrija, na pritisak Venecije, a po odredbama Madridskog mira, preselila uskoke u razna mesta na području Vojne krajine. Važnije borbe između uskoka i Venecije na moru odigrale su se kod Rovinja 1597, zatim kod ostrva Krka 1598, kod Šipana 1605, na ušću reke Neretve 1613. itd.

Delovanje hajduka i važniji ustanci u našoj zemlji od druge polovine XVI veka do kraja XVIII veka

Od druge polovine XVI veka počinje Turska da slabi zbog neuspelih ratova. Otpočinje proces raspadanja turskog feudalnog sistema, praćen pojačanom eksploatacijom porobljene raje. U takvoj situaciji položaj seljaka postaje sve teži. Zbog toga se u tom periodu naročito pojačava otpor naših naroda, izražen u hajdučiji, koja je često prerastala u bune i ustanke.

Hajduci su delovali u našoj zemlji, naročito na teritoriji okupiranoj od Turaka. Organizovani u čete različite jačine, s harambašom na čelu, oni su, najčešće, iznenadno napadali »iza busije« na turske haračlije i provijantske kolone, koje su se kretale drumovima (Srbija: Carigradski drum posebno između Hasan-pašine, tj. Smederevske Palanke i Jagodine itd. ; Bosna: put Foča—Prijepe-

lje; Crna Gora: okolina Oboda, Zabljaka i Podgorice; Hercegovina: put od Nevesinja do Blagaja itd.). Hajduci su živeli na planinama, u skrovitim mestima (Suha planina i Svrlijske planine u Srbiji; Belasica, Mariovske i Seleske planine u Makedoniji itd.), a zimi najčešće kod jataka.

U kandijskom ratu između Mletačke Republike i Turske (1645—1669) počelo je vrenje i dizanje na ustanak protiv Turaka u skoro čitavoj Dalmaciji, Hercegovini, Boki i Crnoj Gori. U to vreme organizovan je veći broj hajdučkih četa na teritoriji Boke, na tursko-mletačkoj granici. Naročito su bile jake hajdučke čete oko Budve, Kotora, Perasta i u blizini Dubrovnika. Taj rejon služio je kao ishodište za diverzantske akcije hajduka, koje su dopirale do Sarajeva i Romanije na severu, a Livna i Bihaća na severozapadu.

Značajna su bila u drugoj fazi kandijskog rata (1648—1669) i dejstva Morlaka (uskoka) iz Ravnih kotara, u odbrani hrvatske Dalmacije od Turaka. Ta dejstva nastavljena su posle poraza Turaka pod Bečom 1683, kad su se uskočke čete vrlo hrabro borile na strani Mlečana, i pod vodstvom Stojana Jankovića, Ilije Smiljanića i Janka Mitrovića uspele da osvoje gradove od Turaka (Benkovac, Drniš, Plavno, Skradin itd.).

Kao najhrabriji i najiskusniji borci, hajduci su u bunama i ustancima postajali vođe i starešine. Iz tog vremena poznati su: pomorski hajduci Petar i Tadija Kulišić, bokeljski Bajo Pivljanin, Limo Barjaktarević, Stevan i Niko Popović, zatim slavonski Luka Ibrišimović itd.

Za obezbeđenje od čestih i iznenadnih napada hajduka, Turci su na važnijim mestima, pored komunikacija, podizali kvadratne tvrđavice s ogradom, tzv. palanke (Grocka, Kolari, Hasanpašina, tj. Smederevska Palanka, Batočina itd.) i straže s bubnjevima (na putu od Pljevalja do Prijepolja, u planini Kunovici itd.).

Od važnijih ustanaka naših naroda protiv Turaka u tom periodu, treba spomenuti ove:

— u Banatu 1594. godine na prostoru između Vršca—Jaše Tomića—Novog Bečaja do linije severno od Pančeva i Bele Crkve;

— u Drobnjacima, Pivi, okolini Nikšića i Brđima 1597. godine pod vodstvom nikšićkog vojvode Grdana;

— u Piperima, Rovicima, Bjelopavlićima, Bratonožićima, Kućima i Vasojevićima;

— u okolini Prizrena, Peći, Prištine i Skoplja 1689;

— u Makedoniji 1689. godine pod vodstvom Karpoša, otpočeo u rudarskom kraju oko Krive Palanke i Kratova, odakle se dalje širio, pa su ustanici zauzeli i Kumanovo, Vranje i Ćtip, i

— u rejonu Raške, Sjenice i Novog Pazara 1737. godine pod vodstvom starovlašskog vojvode Atanasija Raškovića.

Treba istaći da je veći deo navedenih ustanaka vezan za austro-turske ratove, i da su ustaničke mase iz krajeva pod Turcima sačinjavale odlučujuću snagu Austrije i Mletačke Republike. Takođe, trupe iz Hrvatske i Slovenije predstavljale su glavnu borbenu snagu austrijske vojske u njenim ratovima protiv Turske.

Borba Crnogoraca za oslobođenje od turske vrhovne vlasti u XVIII veku

Oslobodilački pokret u Crnoj Gori u to vreme, naročito u XVIII veku, dobija sve šire razmere. Usledilo je niz turskih vojnih pohoda protiv Crne Gore (1712, 1714, 1756, 1768. i 1785), što je imalo za posledicu još čvršće međusobno povezivanje plemena i organizovanije vođenje oslobodilačke borbe. To je potvrdio i neuspeo pohod na Crnu Goru skadarskog vezira Mahmuda Bušatlije 1796. Njemu su Crnogorci naneli poraz u boju u rejonu Martinića 11. jula, kao i u boju na Krusima 3. X 1796, kad je on i poginuo. Pobedom na Krusima Crna Gora je, faktički, postala nezavisna.

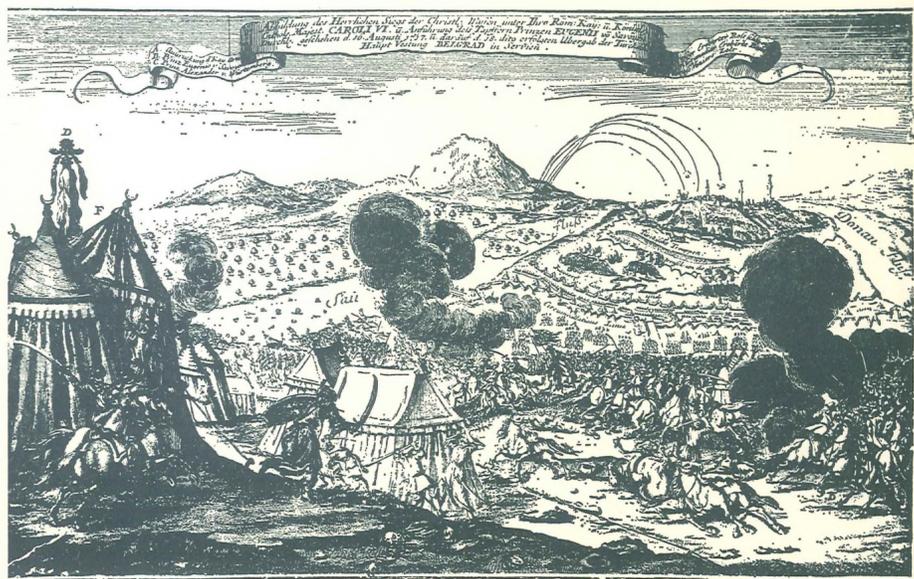
Kočina krajina

U poslednjem austro-turskom ratu 1788—1791. istakli su se u austrijskoj vojsci frajkori, tj. pripadnici dobrovoljačkog odreda koje je formirala Austrija pre izbijanja rata od prebeglica iz Srbije i Bosne. Jedan od značajnih pripadnika frajkora bio je Koča Anđelković, koji se februara 1788. prebacio u Srbiju, gde je prikupio dobrovoljce i poveo borbu protiv Turaka radi olakšanja prodora Austrijanaca. On je sa svojim dobrovoljcima uspeo da zauzme Požarevac, Palanku, Batočinu i Kragujevac. Ali, kako je tada prodor austrijskih snaga izostao, Koča se pod pritiskom jačih turskih

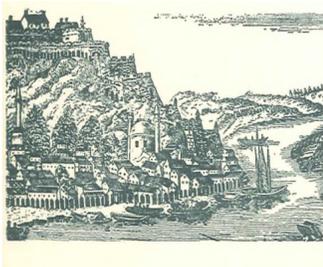

snaga morao prebaciti u jul u Banat. Kad su turske trupe prodrle u Banat, on se borio protiv njih u sastavu srpsko-banatskog frajkora. Turci su ga zarobili kod Brzaske 7. IX 1788. i nabili na kolac. Njegovo ratovanje u Srbiji poznato je kao »Kočina krajina«. U »Kočinoj krajini« na hiljade ljudi prošlo je kroz ratnu školu, što je bilo od neprocenjive vrednosti za uspeh prvog srpskog ustanka.

Kao rezultat viševjekovne borbe protiv tuđinske vlasti i nazadnog feudalnog društveno-ekonomskog uređenja, bili su već na izmaku XVIII veka u priličnoj meri sazreli uslovi za početak nacionalnih pokreta i borbi za oslobođenje jugo slovenskih naroda.

Jugoslovenski narodi u borbi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje (1804-1918)

Početak XIX veka jugoslovenski narodi su još uvek bili pod vlašću tuđina. Jedino su Crnogorci bili uspeli da herojskom borbom izvojuju u XVIII veku nezavisnost. Ostali jugoslovenski narodi i dalje su ostali u sastavu Turske i Austrijske Carevine.

Jugoslovenskim narodima predstojala je veoma duga, žilava i uporna borba da ostvare svoje oslobođenje i ujedinjenje. Oni su morali biti načisto s tim da će obe imperije biti, radi očuvanja sopstvenog integriteta, najljući protivnici borbe koja vodi ostvarenju takve težnje naših naroda. Zbog toga je istorija jugo slovenskih naroda u XIX i početkom XX veka bila veoma burna i teška, jer je imala kao osnovni sadržaj početak i relativno brzu uzlaznu liniju nacionalnih pokreta, prožetih nizom oslobodilačkih borbi u veoma složenim uslovima. Izvojevanje nacionalne nezavisnosti i stvaranje zajedničke jugoslovenske države bilo je nužno uslovljeno propašću Turske Imperije i Habsburške Monarhije.

Prvi i drugi srpski ustanak (1804—1815)

Već na samom početku XIX veka, počinje u perifernom, beogradskom pašaluku, nacionalno-oslobodilački pokret. Porobljena raja iz Šumadije pod vodstvom već oprobanih ratnika iz poslednjeg austro-turskog rata (1788—1791) u frajkoru na strani Austrije, digla se na ustanak da se jednom zauvek oslobodi turskog ropstva.

Stanje u beogradskom pašaluku uoči prvog srpskog ustanka

Posle završetka austro-turskog rata (1788—1791), Porta je težila da u pograničnim krajevima prema Austriji zavede bolji red. Zbog toga je janičarima zabranjen povratak u beogradski pašaluk i ukinuto je čitlučenje, a za vezira je 1793. godine postavljen Mustafa-paša, pristalica sultanovih reformi. Stariji organi vlasti (knezovi i oborknezovi) potvrđeni su fermanima iz 1793. i 1794, a fermanom iz 1796. uvedeni su nahijski knezovi. Janičari su se sklonili u Vidin, iz kojeg su često vršili napade na beogradski pašaluk. Zbog toga je Porta protiv njih angažovala i Srbe, koji već 1793. učestvuju u borbi kod Kolara. Zbog opasnosti od daljih janičarskih napada, stvorena je 1797. godine srpska Narodna vojska sa svojim starešinama (imala je oko 15.000 ljudi).

Ali, zbog pogoršanih odnosa sa Napoleonom, koji s vojskom upada u tadašnji turski Egipat, i zbog vrenja u Grčkoj i Albaniji, Porta se početkom 1799. godine miri s janičarima i dozvoljava im povratak u Beograd, a glavnog odmetnika, Osman-Oglua, postavlja za vidinskog pašu. Janičarski prvaci ukinuli su do 1802. godine sve povlastice, povećali dažbine, zaveli teror i raspustili srpsku Narodnu vojsku. To je navelo srpske starešine da u 1803. godini donesu odluku za dizanje ustanka.

Početak ustanka i borba protiv dahija

Dahije su saznale da se priprema opšti ustanak, pa su iznenada, 4. II 1804, pristupili likvidiranju istaknutijih srpskih vođa. U toj akciji, poznatoj kao »seča knezova«, ubijeno je za 14 dana 95 najuglednijih ljudi. Mnogi su se spasili odmetanjem u šume, gde su formirane ustaničko-hajdučke

čete, koje su napadale janičarske posade po selima. Karadorđe je tada sa Stanojem Glavašem digao narod u Šumadiji i popalio turske hanove. Ustanak se brzo širio, pa je deo vođa i ustanika iz Šumadije održao sastanak u Orašcu, 14. III 1804. o daljem rukovođenju ustankom. Zavodu ustanka izabran je Karadorđe, ugledni trgovac i istaknuti frajkor. Dahije su odmah uputile Aganliju s oko 400 janičara u Šumadiju da napadne ustanike, ah je u boju u Drlupi, krajem februara, bio potučen i ranjen. Ustanici su 18. februara zauzeli Rudnik, a zatim su u aprilu potukli janičare kod Batočine i Jagodine. Tako je krajem aprila cela Šumadija bila očišćena od Turaka.

Gotovo jednovremeno kao i u Šumadiji, ustanak je izbio i u zapadnom delu beogradskog pašaluka pod vodstvom Jakova i Mateje Nenadovića. Ustanici su 18. marta zauzeli Valjevo i opseli Šabac. Opsednutim Turcima u Šapcu uputili su janičari pomoć iz Bosne, koju je dočekala jedna grupa ustanika na čelu sa vojvodom Jakovom Nenadovićem kod manastira Čokešine. U veoma teškom jednodnevnom boju 28. aprila, ustanicima je nestalo municije, pa su svi izginuli. Turci su se, međutim, zbog teških gubitaka povratili nazad, pa je Šabac početkom maja predat ustanicima. U aprilu i maju oslobođena su sva sela između Velike Morave i Timoka, i zauzet je Požarevac. Tad su ustanici jednim delom snaga opseli Beograd, a drugim delom poseli granicu pašaluka.

U prvim ustaničkim jedinicama bih su najodvažniji ljudi sa svojim starešinama, hajduci, dobrovoljci iz frajkora, »Kočine krajine« i Narodne vojske. Brzim širenjem ustanka, vojska je od hajdučkih četa i naoružanog naroda prerasla u narodnu vojsku, formiranu po teritorijalnom principu.

Bojeći se da ustanak u beogradskom pašaluku ne dobije takve razmere da ustanici osvoje vlast od janičara, a pogotovo da se porobljeni narodi susednih pokrajina ne ugledaju na Srbe, Porta je u Srbiju uputila bosanskog vezira Abu-Bećir-pašu sa zadatkom da izgadi sukob između Srba i janičara, i da uspostavi sultanovu vlast. On je stigao u Beograd krajem jula. Ispred ustanika i sultanove vojske dahije su 29. VI 1804. godine pobile Dunavom ka Vidinu. Karadorđe je od Bećir-paše tražio, kao uslov za pregovore, pogubljenje dahija, sa čime se on i saglasio. Njih je 5/6. avgusta Milenko Stojković sustigao na ostrvu Ada Kale i pogubio.

Rat ustanika protiv Turske

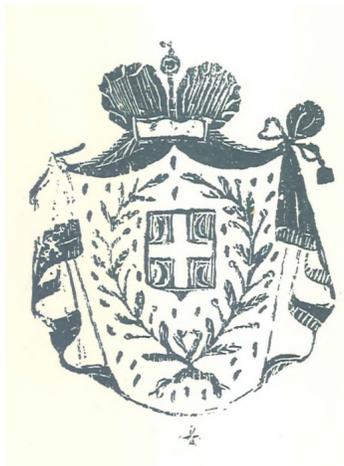
Pregovori ustaničkih vođa sa Bećir-pašom nisu doveli do rezultata na kojima je Porta insistirala, tj. do vraćanja stanja u beogradskom pašaluku koje je bilo pre povratka janičara. Međutim, ustaničko rukovodstvo zahtevalo je autonomni položaj i garanciju Austrije, što je Porta odlučno odbila. Taj stav odobren je na skupštini ustaničkih starešina u Pećanima, 29. IV 1805, i on je značio da je borba protiv dahija prerasla u borbu protiv turskog feudahzma.

Porta je prekinula pregovore s ustanicima i odlučila da uputi u Srbiju niskog Hafiz-pašu s nalogom da hkvidira ustanak. Da bi što spremnije dočekah Hafiz-pašu na Moravi, ustanici su očistili požešku i sokolsku nahiju, i zauzeli u julu 1805. godine turske garnizone Karanovac (Kraljevo) i Užice. Oko 7.000 ustanika, pod komandom Karadorđa, Milenka Stojkovića i Petra Dobrnjca, dočekah su kod Ivankovca tursku carsku vojsku od oko 15.000 ljudi i u borbama od 18. do 20. VIII 1805. godine primorali je da se povuče ka Nišu. Ta pobjeda snažno je odjeknula u narodu i ulila mu veru u sopstvene snage. Ona je, takođe, značila početak rata s Portom. U novembru 1805. godine oslobođeno je i Smederevo.

Januara 1806. godine ustanička vojska je pod komandom Milenka Stojkovića zauzela Poreč, a pod komandom Petra Dobrnjca i Stevana Sindelića Paraćin, Ražanj i Aleksinac. Za odbranu Moravske doline ustanici su na frontu između Ražnja i Aleksinca podigli utvrđenje, koje je kasnije, zbog uspešne odbrane, nazvano Deligrad (grad junaka). Stanoje Glavaš i Mladen Milovanović zauzeli su Kruševac, Milan Obrenović je sa svojom vojskom prodro do Višegrada i Nove Varoši, a Radič Petrović dohnom Ibra prema Novom Pazaru. No, Turci su, posle ugušenja ustanka u Drobnojicama, Rovicima, Morači i Starom Vlahu uspešili da odbace ustaničke snage od Višegrada i Nove Varoši, i ponovno da zauzmu Užice. To su iskoristili bosanski Turci koji su se početkom aprila prebacili preko Drine i prodri do Kolubare, ali su u boju kod Čučuge, 15. i 16. IV 1806. godine, bili potučeni i primorani na povlačenje u Bosnu.

Opšti napad Turaka na Srbiju sredinom 1806. godine bio je neminovan. Ustanici, bez pomoći sa strane, našli su se u teškom položaju. Radi toga je Karadorđe bio prinuđen da traži izlaz u pregovorima s Portom. Radi toga upućen je u Carigrad Makedonac Petar Ičko.

Do kraja juna 1806. Turska je na svim glavnim pravcima prema Srbiji koncentrisala snage ukupne jačine od oko 60.000 ljudi. Karadorđe je naredio da se glavne snage prikupe kod Deligrada pod

komandom Milenka Stojkovića i Petra Dobrnjca, a vojska šabačke i valjevske nahije na Drini pod komandom Jakova i Mateje Nenadovića. Za opsadu Beograda određene su snage u jačini od oko 4.000 ljudi. Karadorđe je zadržao rezervu pod svojom komandom u Topoli. Ukupna jačina ustaničkih snaga bila je oko 50.000 ljudi. Turska ofanziva nije jednovremeno otpočela na svim frontovima. Prvo je u požarevačku nahiju prodro deo turske vojske iz Vidina, koju su ustanici pod komandom Milenka Stojkovića potukli kod Poreča, pa se taj deo ustanika prebacio na Deligrad.

Na zapadnom frontu glavnina bosanske vojske, pod komandom Sulejman-paše Skopljaka, nastupala je ka Sapcu, dok je pomoćna kolona na čelu s Hadži-begom Srebrničkim prodirala ka Valjevu. Karadorđe se prebacio sa rezervom iz Topole u Lajkovac, u svoj sastav uključio ostatke vojske prote Mateje Nenadovića i 1. VIII 1806. godine u boju kod sela Bratačića potukao Hadži-begovu pomoćnu kolonu. Posle toga je kod sela Beljine prikupio sve raspoložive snage, i odatle krenuo bez zadržavanja s oko 6.000—7.000 pešaka i oko 2.000 konjanika u pravcu Šapca. Na Mišaru je stigao 9. avgusta i izgradio utvrđenje. U bici na Misaru, 13. VIII 1806, Karadorđe je sa svojim snagama, iznenadnom vatrom, naneo Sulejman-pašinoj vojci velike gubitke, a potom frontalnim ispadom i bočnim napadom konjice strahovito je porazio. Posle pobeđe na Mišaru, Karadorđe je glavninu i rezervu prebacio ka Deligradu, gde je kod ustanika bila kritična situacija zbog stalnih turskih napada. On je uspeo i tamo da odbije nove turske napade, a zatim je uputio Stanoja Glavaša sa 2.500 pešaka i 500 konjanika u xursku pozadinu preko Kruševca i Jastrepca. Te snage izbile su 4. septembra u rejon Prokuplja, što je, uz nove Karadorđeve napade na Deligradu, dovelo do povlačenja Turaka prema Nišu. Na predlog Ibrahim-paše, zaključeno je 14. septembra šestonedeljno primirje. Ustanici su 8. I 1807. godine oslobodili Beograd, a 7. II 1807. Šabac.

Krajem 1806. vratio se u Srbiju Petar Ičko s Portinim ponudama za mir, ah ga je Karadorđe ponovno uputio u Carigrad. U januaru 1807. on je uspešno završio pregovore s Portom, prema kojima Srbi dobijaju široku samoupravu. Ah, pošto je Rusija pozvala Srbe da zajedno nastave borbu radi potpunog oslobođenja, odbačen je »Ičkov mir«. U daljem ratu protiv Turaka, od marta 1807, ustanici nisu mogli zbog iscrpljenosti, nesloge među starešinama i slabe angažovanosti Rusa na Balkanu, izvojevati onakve pobeđe kao one ranije. Oni su postigli nekih pobeđa (na Štubiku i Malajnici jula 1807, na Suvodolu kod Sjenice maja 1809, kod Valjeva i Šapca u avgustu 1809, kod Brze Palanke januara 1810, kod Prahova i Brze Palanke juna 1810, u boju kod Varvarina 14. IX 1810. i kod Bregave na Timoku 6. X 1810), ah su, zato, doživeli i nekih značajnih poraza (u boju na Kamenici, odnosno Čegru kod Niša i kod Višegrada u maju 1809, kod Deligrada avgusta iste godine, kod Svrljiga i Banje u julu 1810. i kod Kruševca septembra 1810).

Zajedničke operacije Srba i Rusa u ustanku

Ustanici su, uglavnom, operisali na istočnom frontu uz sadejstvo manjeg odreda ruske vojske. To je došlo do izražaja naročito u ovim borbama: u boju kod Malajnice 1. VII 1807, gde su Turci razbijeni; u zajedničkim rusko-srpskim operacijama 1810. oslobođena je 6. jula Brza Palanka, 23. avgusta Prahovo, 3. septembra Banja i 13. septembra Kladovo. Uz pomoć ruskog Kozačkog puka, Srbi su, takođe, izvojevali značajnu pobeđu nad Turcima kod Varvarina 14. IX 1810.

Organizacija ustaničke vojske 1807—1813.

U 1807. je Praviteljstvujući sovjet (najviši organ centralne vlasti) izdao propis o obavezi služenja u vojsci, a krajem 1808. odlučio je da uveća regularne (stajaće) jedinice. U Beogradu je formiran bataljon pešadije i baterija topova, a u nahijama dve čete regularne vojske. Ah, zbog rata, pomanjkanja naoružanja, opreme, starešinskog kadra i dr., ostaje, ipak, do kraja ustanka kao osnova oružanih snaga Narodna vojska, koja je sredinom 1813. imala oko 50.000 ljudi. Ustanici su stalno oskudevali u naoružanju. Oružje je otimano od Turaka, nabavljano u Austriji i izrađivano u Srbiji. Topovi su hveni u topolivnici u Beogradu, a barut je pravljen u barutanama u Stragarima, Valjevu i Resavi.

Odjek prvog srpskog ustanka u drugim jugo slovenskim zemljama

Prvi srpski ustanak snažno je odjeknuo među ostalim jugoslovenskim narodima u Austriji i u Turskoj. Njegov uticaj bio je najjači u graničnim pokrajinama s beogradskim pašalukom. Karadorđe je preduzimao niz mera da se ustanak proširi i na susedne jugo slovenske zemlje. On je naro-

VOJVODSKA ZASTAVA IZ 1811. godine, I SRPSKI USTANAK

čito nastojao da u tome aktivira Crnogorce, šaljući u nekoliko mahova poruke vladici Petru I. Ah, Crnogorci zbog rata koji su vodili u savezu sa Rusijom protiv Napoleona, nisu bili u stanju da se odazovu Karađorđevom pozivu. Zbog toga su od ustanika preduzeti određeni koraci u proleće 1809, kad je Karađorđe prodro u Sandžak, gde se njegovoj vojsci priključilo nekoliko stotina Crnogoraca, a vojsci Sime Markovića u istočnoj Bosni oko 500 naoružanih Srba.

U severnim i zapadnim krajevima Bugarske bilo je pokreta za pridruženje Srbima u borbi protiv Turaka. Mnogi Srbi iz Vojvodine aktivno su učestvovali u ustanku još od njegovog početka. Ustaničnici su se otuda, najvećim delom, snabdevali oružjem i municijom za sve vreme ustanka. Mnogi ugledni Srbi iz Vojvodine pomagali su ustanak materijalno i savetima (Stratimirović, Jovanović). Drugi su, opet, prešli u oslobođenu Srbiju i učinili ustanku usluge od neprocenjive vrednosti (Dositej Obradović, Radič Petrović itd.).

Kao neposredni odjek ustanka su bune, koje su izbile u jugoslovenskim zemljama van beogradskog pašaluka, kao što su: drobnjačka 1805—1806; bune kod Niša, Leskovca i Pirota 1807; ustanak hercegovačkih plemena i Brđana (Župljana, Pivljana, Drobnjaka, Moračana) 1807. i 1809; Jančičeva buna u Bosanskoj krajini 1809; Ticanova buna u Sremu 1807. i krušička buna u Banatu 1807.

Poraz ustanika 1813.

Rusija je, zbog zaoštavanja rusko-francuskih odnosa, potpisala s Portom ugovor o miru u Bukureštu 28. V 1812, bez učešća Srbije. Osmim članom tog ugovora, koji je bio nejasno formulisan, Turcima je bilo dozvoljeno da ponovno okupiraju Srbiju, što je zaprepastilo srpski narod. Karađorđe je pokušao da nađe rešenje u pregovorima s Portom, ali bez uspeha. Pošto je Rusija bila zauzeta teškim ratom s Napoleonom, Turci su to iskoristili i uputili na Srbiju jaku vojsku. Oni su u julu 1813. izvršili koncentrični napad na Srbiju i uspele daju do septembra savladaju. Iako izmoreni dugotrajnim ratovanjem, Srbi su pružili žilav otpor. Ali, bez ikakve vojne pomoći sa strane, bez municije i ostalih ratnih potreba i, što je najteže, u uslovima nesloge među vođama, u borbi sa mnogo nadmoćnijim turskim snagama, poraz je bio neminovan. Kad je katastrofa bila već očigledna, najveći deo viđenijih vođa, među kojima i Karađorđe, napustili su zemlju i prebegli u Austriju. No, neuspehom iz 1813. godine nije bio slomljen nacionalnooslobodilački i revolucionarni pokret srpskog naroda. Naprotiv, on će se nastaviti sve do oslobođenja ispod vekovnog turskog jarma.

U prvom srpskom ustanku, koji predstavlja prekretnicu u istorijskom razvoju srpskog naroda, Srbi su počeli da vode samostalnu nacionalnooslobodilačku i antifeudalnu borbu protiv turske vlasti. On je, zbog toga, imao karakter buržoasko-demokratske revolucije.

Drugi srpski ustanak 1815.

U ponovno okupiranoj Srbiji Turci su zaveh režim proganjanja i pokolja, nametā i kuluka. Srbi su počeli, takođe, ponovno da se odmeću u šumu. Zbog takvog stanja, u požeškoj i u delovima kragujevačke i jagodinske nahije, izbila je krajem septembra 1814. buna pod vodstvom Hadži-Prodana Gligorijevića, vojvode iz prvog srpskog ustanka. Uz pomoć oborkneza rudničke nahije Miloša Obrenovića, Turci su bunu brzo ugušili.

Posle ugušenja Hadži-Prodanove bune, Turci su u Srbiji zaveh još veći teror, i početkom 1815. poubijah više narodnih vođa. Narodni prvaci su na to odgovorili opštim oružanim ustankom. Na sastanku narodnih starešina u Takovu, 23. IV 1815, odlučeno je da se počne oružana borba protiv Turaka, a za vodu ustanka izabran je Miloš Obrenović. Ubrzo je oslobođen Rudnik, a garnizone u Čačku, Kragujevcu, Karanovcu (Kraljevu), Jagodini (Svetozarevu), Paležu (Obrenovcu) i Užicu ustanici su opseli. U boju na Ljubiću 7. V 1815, ustanici su izvojevali značajnu pobeđu, koja je povratila Srbima nadu u skoro oslobođenje, i podstakla ih da se masovno podignu na oružje. Posle te pobeđe oslobođeni su Palež 20. maja, Valjevo 28/29. maja, Požarevac 7. jula, Karanovac 13. jula itd.

Pošto je saznao za izbijanje ustanka u Srbiji, sultan je odmah naredio bosanskom veziru Huršid-paši i rumelijskom beglerbegu Marašli Ali-paši da uguše ustanak. Početkom jula Huršidova prethodnica, jačine oko 1.300 ljudi pod komandom Ibrahim-paše, prešla je Drinu i utvrdila se kod Dublja. Miloš je 26. VII 1815. sa svojim snagama napao Turke i naneo im odlučan poraz (1.199 ubijenih, 23 zarobljena), zarobivši Ibrahim-pašu. I pored izvojevane pobeđe, Miloš se odlučio da pregovara s Turcima, tvrdeći da je ustanak uperen samo protiv beogradskog vezira Sulejman-paše Skopljaka, a nikako protiv sultana. Sultanovi opunomoćenici Huršid i Marašh Ali-paša prihvatili su pregovore. Dok je Huršid-paša bio nepopustljiv, dotle je Marašh Ali-paša prihvatio Milošev zahtev da se Srbiji daju privilegije, koje je Porta, preko Petra Ička, »podarila« srpskom narodu (da se plaća utvrđeni deo danka muhasilu; da javne službe vrše i granicu čuvaju Srbi; da se iz zemlje proteraju janičari i krdžalije; da u Srbiji bude nasledni baš-knez, i da Turci žive samo po tvrdavama). Sultan je na pritisak Rusije odobrio zahtevane koncesije Srbima.

Time je drugi srpski ustanak bio završen. On je, u stvari, logičan nastavak prvog srpskog ustanka, i predstavlja sastavni deo nacionalnooslobodilačkog i revolucionarnog pokreta srpskog naroda.

Jugoslovenski narodi pod Austrijom, i revolucija 1848-1849.

Revolucionarni talas iz Beča preneo se i u Peštu, gde je samo dva dana kasnije (15. III 1848) izbila buržoasko-demokratska revolucija ustankom građanskih i proleterskih masa i studenata. Revolucija se proširila i na druge gradove, zahvativši i nemadarske narode. Srbi u Madarskoj

priključili su se s oduševljenjem Mađarima. Među seljacima otpočeo je pokret širih razmera za podelu velikoposedničke zemlje. To je primoralo bečku vladu na popuštanje. Obrazovana je 23. III 1848. godine mađarska vlada od ljudi koji su pripadali srednjem plemstvu i delu napredne aristokratije. Ona je trebalo da reši dva osnovna pitanja koja je revolucija postavila u prvi plan: seljačko i nacionalno pitanje. Međutim, klasna pripadnost njenih članova nije joj dozvoljavala da ustupi zemlju seljacima, niti, pak, da proklamuje ravnopravnost nemađarskih naroda sa Mađarima. Na taj način mađarska vlada dovela je sebe u situaciju da se bori protiv pokreta Hrvata, Srba, Slovaka i Rumuna, umesto da ih pridobije kao saveznika za borbu protiv bečke reakcije i kontrarevolucije. U Hrvatskoj je, takođe, posle bečkih događaja bio revolucionarni pokret masa, koje su, pre svega, zahtevale ukidanje feudalnih obaveza. Ali, vladajući krugovi su, da bi paralisali revoluciju, izdejsvovali da je car svojim ukazom od 23. marta imenovao krajiškog pukovnika Josipa Jelačića za bana, koji je vojnom silom ugušio seljački pokret za podelu zemlje feudalaca. On je već 14. IV 1848. prekinuo veze sa Mađarskom, kojoj je Hrvatska do tada bila podređena. Kad je Mađarska u septembru 1848. godine prešla u otvorenu borbu protiv Austrije, Jelačić je kao oruđe bečke reakcije otpočeo rat protiv mađarske revolucije. On je s oko 40.000 vojnika prešao 11. IX 1848. reku Dravu u nameri da produži prema Budimu, ali je pretrpeo poraz od mađarskih snaga, pa se povukao u Austriju, izvršio reorganizaciju svojih trupa i učestvovao u oktobru 1848. godine u ugušenju bečke revolucije. Posle toga nastavlja borbu protiv mađarske revolucije do njenog poraza.

Kako je mađarska vlada u odnosu na nemađarske narode zauzela stav nacionalnog ekskluziviteta, Srbi su u Vojvodini prekinuli saradnju i, radi odbrane, formirali u aprilu 1848. svoje čete. Oni su na saboru u Sremskim Karlovcima, 13. V 1848, proklamovali obnovu srpske Vojvodine. Srpski seljaci postavili su zahtev da se podele velikoposedničke zemlje, dok je u okolini Velike Kikinde i Starog Bečejca došlo i do oružanih pobuna. Mađarska vlada proglasila je opsadno stanje i njene oružane snage napale su 31. V 1848. Sremske Karlovce, ali su ih Srbi pod Đorđem Stratimirovićem odbili. Novoorganizovanoj srpskoj Narodnoj vojsci, jačine od oko 15.000 ljudi i 40 topova, pristupili su u junu Srbi, graničari i šajkaši iz Vojne krajine, a u avgustu i nekoliko hiljada dobrovoljaca iz Srbije pod Stevanom Knjčaninom. Od tada pa sve do poraza mađarske revolucije, neprijateljstva između Mađara i vojvođanskih Srba nisu prestajala. Borbe su vođene oko Sentomaša, Turije, Feldvara, Tomaševca, Alibunara, Kikinde itd. s promerljivom ratnom srećom.

I u Slovenaca došlo je do revolucionarnog vrenja pod uticajem martovske revolucije u Beču. U Ljubljani su organizovane manifestacije na kojima su uzeli učešća radnici, studenti i deo sitne buržoazije. Uništene su institucije koje su oličavale stari feudalni sistem (gradske trošarinske brane i stanice). Seljaci su palili zamkove i uništavali zemljišne knjige. Uz to, bilo je i pobuna seljaka kao, na primer, u iškom kraju kod Ljubljane. Progresivne snage Slovenije zahtevale su ostvarenje političkog programa »Ujedinjene Slovenije« na revolucionarni način. Ali, to kao i potpuno ukidanje feudalnih obaveza nije ostvareno zbog kontrarevolucionarnog držanja slovenačke buržoazije.

Posle kapitulacije mađarskih snaga kod Vilagoša, 13. VIII 1849, pred Rusima, ugušena je revolucija, pa je u Habsburškoj Monarhiji ponovno uspostavljen apsolutizam, koji je počivao na vojsci, birokratiji i crkvi.

Crnogorsko-turski ratovi 1852-1862.

Neposredni povod za izbijanje rata između Turske i Crne Gore, krajem 1852, bio je napad na Žabljak i zauzimanje grada 23/24. XI 1852. od Crnogoraca. Po naređenju Porte komandant trupa u Bosni i Hercegovini Omer-paša Latas počeo je početkom januara 1853. godine operacije protiv Crne Gore s oko 25.000 dobro opremljenih vojnika. Crna Gora suprotstavila se napadaču s oko 9.000 ljudi, što je bio maksimum, jer je knez Danilo mobilisao sve ljudstvo sposobno za oružje do 70 godina starosti. Početkom januara 1853. Omer-paša je stigao u Podgoricu, odakle je rukovodio operacijama. Turci su na više pravaca i, pored herojskog otpora Crnogoraca, stvorili povoljne uslove za nanošenje odlučujućeg udara ka Cetinju. Međutim, na intervenciju Austrije i Rusije, Porta je naredila prekid operacija i rata, pa su Turci 24. II 1853. počeli napuštati Crnu Goru.

U donjoj Hercegovini ponovno je izbio ustanak 1857, i uz pomoć Crne Gore, protegao se i u 1858. Turci su, znajući da Crna Gora svestrano pomaže ustanike, doneli odluku u aprilu 1858. da ustanak uguše i izvrše napad na Crnu Goru. Prethodno su, da bi pred evropskom javnošću opravdali svoju odluku, uputili proklamaciju pobunjenim Hercegovcima da polože oružje, obeća-

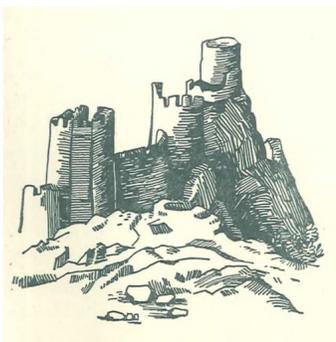
vajući im amnestiju. Grahovo je odabrano za usmeravanje glavnog udara. Tamo je krenula turska vojska u jačini od oko 6.000 pešaka i oko 500 konjanika sa 10 topova. Na Grahovu, njih je 8. V 1858. dočekala crnogorska vojska od oko 5.500 vojnika, 800 kneževih gardista i 6 topova, na čelu sa kneževim bratom Mirkom. Jedan deo hercegovačkih ustanika ušao je u sastav crnogorske vojske. Bitka je vođena od 10. do 13. V 1858. Posle ogorčene borbe i žestokog juriša izvedenog 13. maja, Crnogorci su izvojevali sjajnu pobjedu. Gubici Turaka su iznosili preko 4.000, a Crnogoraca oko 2.000. Posle tog velikog uspeha Crnogoraca i hercegovačkih ustanika, izvršeno je 1860. godine razgraničenje između Crne Gore i Turske. Crnoj Gori pripalo je Grahovo, a ostali pogranični krajevi (Banjani, Drobnjaci, Vasojevići i Kuči) podeljeni su između Crne Gore i Turske.

Inicijator novog rata između Crne Gore i Turske, koji je počeo aprila 1862, bio je Omer-paša Latas. On je uspeo da ubedi Portu da se Hercegovina ne može umiriti ako se Crna Gora vojnički ne porazi i prisili da odustane od pomaganja ustanika u Hercegovini. Kao povod za napad na Crnu Goru, Omer-paši poslužio je napad Crnogoraca početkom 1862. na istočnoj granici i u Duginom klancu. Operacije turske vojske počele su početkom aprila 1862. koncentričnim napadom na Crnu Goru iz Hercegovine, iz rejonu Podgorice i doline Lima, sa snagama ukupne jačine od oko 55.000 ljudi. Crnogorska vojska suprotstavila se daleko nadmoćnijim turskim snagama sa oko 15.000 ljudi. Crnogorci su i tad, kao i 1852, pokazali čuda od herojstva (stahovito su porazili 24. VII 1862. Avdi-pašine snage kod Jenikeja), ah, mnogostruko jačoj sili nisu mogli odoljeti. Situacija je za Crnu Goru postala kritična kad su se glavne turske snage, koje su deystvovalе sa dva pravca, spojile 11. VIII 1862. kod Oštrog, i kad je pala Rijeka Crnojevića 26. VIII 1862. Na intervenciju velikih sila Porta je naredila Omer-paši da prekine dalja neprijateljstva, pa je ugovor o miru potpisan 8. IX 1862. na Rijeci Crnojevića bez ikakvih teritorijalnih izmena.

Ustanci u Hercegovini pod vodstvom Luke Vukalovića 1852-1862.

Hercegovina (naročito donja) postala je pedesetih godina XIX veka poprište gotovo stalnih ustanaka seljaka protiv bezobzirne eksploatacije turskih feudalaca. Dolaskom kneza Danila na vlast, Crna Gora još više aktivira svoju politiku prema [Hercegovini, podstičući preko narodnih prvaka stanovništvo da otkazuje feudalcima dažbine i da se diže na ustanak. Crna Gora je, kako u ljudstvu tako i u materijalu, svesrdno pomagala Hercegovce u svim ustancima početkom druge polovine XIX veka.

Od 1852. do 1862. u graničnom delu Hercegovine, prema Crnoj Gori, gotovo nije bilo mira. Taj deo Hercegovine (Banjani, Zubci, Površ itd.) bio je nepokoren od Turaka, jer feudalci nisu uspevali otuda da ma šta od dažbina dobiju. Čovek koji je gotovo ceo život posvetio borbi svog kraja i naroda protiv Turaka, bio je Luka Vukalović. On je u donjoj Hercegovini dizao ustanke protiv Turaka 1852—53, 1857—58, 1860—62, a uvek kad su Crnogorci, u to vreme, vodili borbu protiv Turaka, on je u Hercegovini izvodio lokalne akcije. Nepovoljni završetak rata 1862, sukob Vukalovića sa crnogorskim knezom i njegovo emigriranje u Rusiju 1865, učinile da se donja Hercegovina primiri gotovo više od jedne decenije.

Predaja gradova Kneževini Srbiji 1867.

Iako je po odredbama Hatišerifa iz 1830. Turska bila obavezna da svoje garnizone evakuiše iz srpskih gradova, ona je s izvršenjem svojih obaveza odugovlačila da bi Kneževinu Srbiju što duže održala u vazalnom odnosu prema Porti i paralisala njen razvoj. Značajne i odlučne korake radi povoljnog rešenja tog pitanja preduzeo je knez Mihailo radi ostvarenja osnovnih ciljeva svoje ambiciozne spoljne politike. Kao polazna tačka u tom poduhvatu bilo je zavođenje 1861. »Narodne vojske za odbranu zemlje i prava kneževstva«. Otada je knez Mihailo bivao sve odlučniji u zahtevima Porti za dobijanje gradova, a sitniji sukobi između Srba i Turaka bih su sve češći.

Ti sukobi kao i onaj kod Čukur-česme u Beogradu, između srpskog dečaka i turskog vojnika (15. VI 1862), zatim oružani sukob koji je posle toga usledio, kao i bombardovanje beogradske varoši (17. VI 1862), doveli su odnose Kneževine Srbije i Turske na ivicu rata. Do toga nije došlo zbog intervencije garantnih sila, koje su, sem Engleske i Austrije, na konferenciji u Kanlidži

(blizu Carigrada) u julu 1862, podržavale energični zahtev Srbije. Po odredbama te konferencije, Turci su bili prinuđeni da se isele iz Srbije i da poruse gradove Soko i Užice.

Tim rešenjem nisu bili zadovoljeni zahtevi Srbije, jer su Turci ostali u garnizonima još četiri srpska grada. Pod pritiskom sve jače oružane snage Kneževine Srbije, Turci su, najzad, pristali 1867. da napuste i gradove Beograd, Smederevo, Fetislam (Kladovo) i Šabac. Ceremonijal predaje gradova obavljen je 18. IV 1867. u Beogradu, na Kalemegdanu. Do kraja aprila 1867. Turci su evakuisali svoje garnizone iz navedena četiri grada.

Krivošijski ustanak 1869.

Zaposevši Boku kotorsku 1814, Austrijanci su obećali njenom stanovništvu da će poštovati njihova samoupravna prava koja su uživali pod mletačkom vlašću, a pre svega oslobođenje služnja u redovnoj vojsci. Ah, Monarhija je povlastice postepeno sužavala, da bi 1868. godine donela Opšti vojni zakon, kojim je vojna obaveza proširena i na stanovništvo kotorskog okruga. Po tom zakonu Bokelji su morali predati oružje i nisu se smeli udaljiti iz svog kraja do 24. godine starosti, odnosno do odsluženja vojnog roka.

Tim zakonom bila je ugrožena egzistencija Bokelja, jer im je moreplovstvo bilo glavni materijalni izvor za život. Stanovništvo je, zbog toga, spalilo u jesen 1869. ustrojene regrutne spiskove, pri čemu se ispoljila i rešenost za oružani otpor. On je već početkom oktobra 1869. otpočeo u Krivošijama, i uskoro se proširo i na ostale delove Boke. Ustanici su naročito napadali austrijske kolone, držali u opsadi karaula Dragalj i Crkvice. Oni su uspeh da 18. XI 1869. poraze austrijske snage u Hanskom tesnacu. Austrija je, bojeći se proširenja ustanka, postavila zadatak novom namesniku Dalmacije, Gavrilu Rodiću, da se s ustanicima sporazume, u čemu je on i uspeo, sklopivši s njima sporazum o obustavi borbe 11. I 1870. On je prihvatio i ove zahteve ustanika: amnestija za učesnike u ustanku, ukidanje zabrane slobodnog nošenja oružja i vojne obaveze za kotorski okrug, i naknadu pričinjene materijalne štete za vreme ustanka.

Rakovička buna u Hrvatskoj 1871.

Nezadovoljna Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868, Stranka prava je pod vodstvom jednog od svojih vođa, Eugenom Kraternikom, organizovala bunu, koja je izbila 1871. u selu Bročancu na Vojnoj krajini. Odatle je buna preneti u selo Rakovicu, po kojem je i dobila ime. Kvaternik je nameravao da posredstvom bune otcepi Hrvatsku od Austrije i Mađarske i, ujedinjenjem Vojne krajine i Banske Hrvatske, stvori nezavisnu hrvatsku državu. Ustanici su 7. X 1871. obrazovali u selu Bročancu privremenu narodnu hrvatsku vladu sa Kvaternikom na čelu. Tog dana se Kvaternik sa oko 200 naoružanih krajišnika iz Ogulinskog puka prebacio u Rakovicu, kada je vlada izdala proglas, pozivajući narod na opšti ustanak. Ustanicima je prišao narod iz većeg broja sela Već 10. X 1871. trupe Ogulinskog, Slunjskoga i Otočackog puka ušle su u Rakovicu. One su prisilile, opkoljene ustanike da se većim delom predaju 11. oktobra, a Kvaternik je sa dvojicom najbližih saradnika poginuo. Posle toga su reakcionarne snage u Hrvatskoj pojačale progone i nasilja nad svojim protivnicima-borcima za slobodu hrvatskog naroda.

Jugoslovenski narodi i velika kriza na Istoku 1875-1878.

Godine 1875. ponovno izbija velika križana Istoku i traje do 1878. zbog pitanja opstanka Turske na Balkanskom poluostrvu, odnosno zbog oslobođenja još neoslobođenog dela jugoslovenskih naroda. Naši narodi su, svojom borbom za oslobođenje od turskog ropstva, izazvali tu krizu i za vreme njenog trajanja odigrali su važnu ulogu.

Ustanak u Hercegovini i Bosni 1875-1878.

Od svih buna i ustanaka u drugoj polovini XIX veka, svakako je bio najveći i najvažniji po svojoj elementarnoj snazi onaj od 1875. do 1878. Jer, za razliku od ranijih buna i ustanaka koji su, gotovo bez izuzetka, bili lokalnog i kratkotrajnog karaktera (pop-Jovičina buna u Posavini 1834; druga

mašička buna 1834, u Bosanskoj krajini; ustanci u donjoj Hercegovini pod vodstvom Luke Vukalovića: 1852—53, 1857—58. i 1860—62; seljačka buna u Bosanskoj krajini i Posavini 1858), ustanak od 1875. do 1878. zahvatio je gotovo celu teritoriju Bosne i Hercegovine, trajao tri godine i, što je najvažnije, izazvao veliku krizu na Istoku.

Hercegovački ustanak 1875—1878.

Uoči izbijanja ustanka u Hercegovini bilo je nepodnošljivo stanje zbog nemilosrdne eksploatacije i pohtičkog ugnjetavanja domaćih feudalaca — aga i begova. Narodni vođi (Jovan Gutić i dr.) pripremali su u Crnoj Gori više od pola godine ustanak i, vrativši se u Hercegovinu 1875, izradili plan. Turci su za to doznali i povećali teror. U poteri za hajdučkom četom Pera Tunguza, turske jedinice i zaptije iz Nevesinja sukobile su se 9. VII 1875. sa grupom naoružanih seljaka Jovana Gutića na brdu Gradac, severno od sela Klekova. Taj sukob nazvan je »Nevesinjska puška«, i bio je signal za početak opšteg ustanka u Hercegovini. Ustanak se brzo širio, naročito u graničnom pojasu prema Crnoj Gori.

Kad je ustanak izbio, u Hercegovini je bilo svega četiri bataljona razmeštena u raznim garnizonima. Zato je iz Bosne u avgustu prebačeno u Hercegovinu 4.000 vojnika redovne turske vojske (nizama), a krajem avgusta iz Turske je stiglo četiri bataljona nizama. U julu i avgustu ustanici su popalili skoro sve važnije karaulena putevima i raskrscima gatačkog i nevesinjskog sreza.

Knez Nikola je, radi obezbeđenja svog uticaja na tok ustanka, odlučio posle lovcenskog skupa (20. VIII 1875) da pruži pomoć ustanku, određivši vojvodu Petra Vukotića da njime rukovodi sa Grahova. Inače, od početka ustanka u njemu učestvuje veći broj crnogorskih dobrovoljaca — »jajoša« na čelu s Pekom Pavlovićem. Pod komandom Petra Vukotića izvršenje uspešan napad na Nevesinje, 29. VIII 1875, kad je osvojena varoš sem utvrđenog dela grada. Početkom septembra turske jedinice u Hercegovini brojale su oko 15.000 ljudi i 48 topova, dok je jačina ustanika bila oko 10.000 ljudi bez dovoljno oružja i municije. No, i pored toga oni su u septembru i oktobru postigli značajne uspehe na bojnopolju. U septembru su blokirani turski garnizoni u Nikšiću, Nevesinju, Goranskom, Gacku i Bileći; odredi Peka Pavlovića i Mića Ljubibratića, jačine oko 2.000 ustanika, napali su na drum Klek—Stolac i kod Prapratnice 30. septembra razbili dva od četiri bataljona nizama, koji su bih upućeni kao pojačanje preko Kleka u Hercegovinu. U oktobru 1875. ustanici su osvojili 49 karaula samo u rejonu Gacka, Golije i Banjana, a 11. XI 1875. izvojevahu su značajnu pobjedu na Muratovici nad turskim snagama koje su bezuspešno pokušale da deblokiraju Goransko.

Ustanici su u zimu 1875—1876. izvršili reorganizaciju svoje vojske, i formirali je u vodove, čete i bataljone. U drugoj polovini januara 1876. nastavljene su borbe na komunikaciji Klek—Trebinje i Dubrovnik—Trebinje, gde je sa svojim odredom operisao Peko Pavlović. On je u borbi kod Gluve Smokve 18—20. I 1876. naneo turskim snagama težak poraz, a 30. januara u borbi u Popovom polju protiv nadmoćnijeg neprijatelja, uspeo da se s odredom probije iz okruženja. Ustanici pod komandom Peka Pavlovića i Lazara Sočice naneli su težak poraz Turcima početkom marta na Muratovici, kad su »posekli 800 turskih glava«, zaplenili dva brdska topa tipa *krup*, 1.300 pušaka ostraguša i veliku količinu municije.

Od ulaska Crne Gore u rat protiv Turske, 30. VI 1876, i dalje, hercegovački ustanici dejstvovali su u sastavu crnogorske vojske, doprinevši pobjedi Crnogoraca na Vučjem dolu 28. VII 1876, na Krscu 5. VI 1877, i osvajanju Nikšića u septembru 1877.

Bosanski ustanak 1875 — 1878.

Ustanak u Bosni izbio je sredinom avgusta 1875. iz istih uzroka kao i u Hercegovini. Naročito je grupa socijalista, na čelu sa Vašom Pelagićem, bila aktivna u pripremanju ustanka. Prvo su ustali u borbu protiv Turaka seljaci ispod Kozare i Grmeča, i formirali u svakom većem selu čete od 100 do 200 ustanika. Na čelu svih tih formiranih jedinica bio je Ostoja Kormanoš.

Prvih dana posle izbijanja, ustanak je zahvatio područje Kozare i Prosare, a oko Prijedora obrazovana je četa od oko 400 ustanika, koja je uspela da blokira taj grad pod komandom Pere Babića. Ustanici su, zaneseni početnim uspesima, pod komandom Marka Bajalice i Marka Đenadije, napali 19. VIII 1875. Kostajnicu, ali su se, zbog jake turske odbrane i pomanjkanja oružja i municije, morali povući.

Početak septembra 1875. komandu nad ustaničkim snagama u severnom delu Bosne preuzeo je Petar Petrović Pecija, koji je došao iz Srbije. U to vreme je kao pomoć prispela lađom iz Beograda veća količina pušaka i municije, pa je u noći 9/10. IX 1875. prebačena ustanicima na desnu obalu Save kod Gašnice. Turci su o tome bili obavešteni, pa su 10. IX 1875. njihove nadmoćne snage napale ustanike na Prosari, nabacivši ih na Savu. Nalazeći se u kritičnom stanju, ustanici su pokušali da se splavom prebace na suprotnu obalu, ali su svi, sem dvojice, izginuli. Poginuli su i vođa ustanka Petar Petrović Pecija i Ostoja Kormanoš. Katastrofa kod Gašnice imala je veoma negativne posledice za dalji razvoj ustanka u Bosni.

Za razliku od hercegovačkog ustanka, koji je zahvatio gotovo celu teritoriju Hercegovine, ustanak se u Bosni održao uz austrijsko-tursku granicu. U Bosni nije došlo uopšte do objedinjenog komandovanja ustaničkim jedinicama. One su delovale izolovano, i zbog toga nije ni došlo do većih borbi protiv Turaka. Ustaničke snage su, uglavnom, bile okupljene u logorima: Crnim Potocima, Brezovači i Čorkovači. Nešto više nego u drugim predelima, ustanak je dobio poleta u jugozapadnoj Bosni s komandom u Crnim Potocima na čelu sa Golubom Babićem. Sa svojim četama Babić je do juna 1876. izbegavajući napade na utvrđene i branjene gradove, izveo nekoliko uspešnih manjih napada na turske snage između Kulen Vakufa, Bosanskog Petrovca, Glamoča i Crnih Potoka.

Posle stupanja Srbije u rat protiv Turske (30. VI 1876), ustanici iz Crnih Potoka postaju nešto aktivniji u svojim borbenim dejstvima protiv Turaka. Oni su 9. jula osvojili Sanicu i Bravsko, a 2—7. VIII 1876. i Bosansko Grahovo. Tih dana je, po naredjenju srpske vlade, komandu nad ustanicima u Crnim Potocima preuzeo od Babića pukovnik Mileta Despotović. On je uspeo da reorganizuje ustaničke jedinice i da zavede red i disciplinu. Ustanici su pod njegovom komandom 24. VIII 1876. zauzeli Odžak i nastavili borbu južno od Glamoča sve do zime. Ali, neuspeh srpske vojske u ratu protiv Turaka i zaključenje srpsko-turskog primirja 1. XI 1876. imali su za posledicu daju ustanak u Bosni počeo jenjavati. Turci su više puta nastojali da napadima na ustanike u Tiškovcu i Crnim Potocima uguše ustanak. Konačno, oni su u tome uspeh 4. VIII 1877, kad su sa znatno jačim snagama uspeh da nanesu ustanicima težak poraz na Sedlu. Otada, pa sve do austrougarske okupacije 1878, ustanici su, uglavnom, bili u planinama, povremeno napadajući slabije turske snage.

Ustanak u Hercegovini i Bosni bio je progresivan, jer je rušio feudalni poredak. On je prouzrokovao rat Srbije i Crne Gore protiv Turske, te je zbog toga i dobio obeležje nacionalnooslobodilačkog rata. Imao je niz slabosti: nije zahvatio celu teritoriju Bosne i Hercegovine, naišao je na odlučan otpor muslimana, imao je karakter gerilske borbe bez objedinjenog komandovanja itd.

Odjek ustanka u Hercegovini i Bosni 1875—1878.

Ustanak u Hercegovini i Bosni naišao je na veliki odjek ne samo u jugoslovenskim i slovenskim zemljama, već i u svih progresivnih snaga u svetu. Odmah posle izbijanja ustanka ustanovljeni su komiteti za pružanje pomoći ustanicima u Beogradu, Cetinju, Zagrebu, Zadru, Ljubljani, Trstu, Osijeku i drugim gradovima. Pored drugih veki ljudi ondašnje Evrope, na strani ustanika bio je i italijanski revolucionar Đuzepe Garibaldi. Njegovim zalaganjem osnovani su komiteti za pomoć ustanku u Bosni i Hercegovini u mnogim evropskim gradovima (Rimu, Veneciji, Londonu, Beču, Parizu itd.). Oduševljenje za borbu ustanika u Bosni i Hercegovini našlo je oduška i u učestvovanju dobrovoljaca na strani ustanika, ne samo iz Kneževine Crne Gore i Srbije, već iz Hrvatske, Slovenije i Vojvodine. U redovima ustanika bili su i dobrovoljci iz Italije, Češke, Rusije, Poljske itd. Kao odjek ustanka u Bosni i Hercegovini, izbio je ustanak u Bugarskoj 16. IX 1875, u Staroj Zagori, ali je brzo ugušen, jer je bio slabo pripremljen. Međutim, u aprilu 1876. pod vodstvom G. Benkovskog, dižu se na oružje i vode borbe protiv Turaka veće mase kod Panadurišta, Koprivnice, Trnova i Slivena. No, i taj ustanak u Bugarskoj u krvi je ugušen.

Razlovečki ustanak 1876.

Pod uticajem događaja vezanih za ustanak u Bosni i Hercegovini, zatim opštih revolucionarnih vrenja na Balkanu i sve težeg ekonomskog i pohtičkog položaja makedonskog naroda pod turskom vlašću, izbio je 20. V 1876. u selu Razlovcima, u pijanečkom kraju istočne Makedonije, ustanak pod vodstvom vojvode Dimitra Pop Georgijeva Berovskog. Ustanici su 20. maja oslobodili sela Razlovce i Mitrašince. Ali, narednih dana Turci su u pobunjenom rejonu koncentrisali jake snage redovne vojske i, sprovođeci surov teror, ubijanja i hapšenja, ugušili ustanak.

Rat Srbije i Crne Gore protiv Turske 1876-1878.

Kad je izbio ustanak u Hercegovini, a nešto kasnije i u Bosni, široke narodne mase u obe kneževine energično su zatražile stupanje u rat. Ali, zbog držanja velikih sila, pre svega, Austro-ugarske, koja je zahtevala da se kneževine drže striktno neutralnosti, taj ratni zanos postepeno je jenjavao. Međutim, što je ustanak odmicao, to su sami događaji nametali potrebu da Srbija i Crna Gora stupe u rat. One su se naročito početkom 1876. počele intenzivno pripremati da zarate protiv Turske. Srbija je radi organizovanja saradnje uputila u februaru 1876. na Cetinje svoga predstavnika s projektom »Tajnog ugovora o savezu Srbije i Crne Gore i Tajne vojne konvencije«. Kao rezultat te saradnje potpisan je 9. VI 1876. u Mlecima ugovor između dve kneževine o savezu protiv Turske. Ugovorom je bilo predviđeno da vrhovne komande Srbije i Crne Gore izmenjaju svoje predstavnike, ali nije bilo precizirano bliže operativno sadejstvo.

Srpsko-turski rat, prvi 1876—1877.

Kneževina Srbija objavila je 30. VI 1876. rat Turskoj, koji nije bio u dovoljnoj meri pripremljen u političkom, vojnom, diplomatskom i finansijskom pogledu. Saveznika osim Crne Gore nije bilo. Velike sile bile su protiv rata.

Za rat protiv Turske Srbija je mobilisala preko 120.000 ljudi, 22.000 konja i 6.000 volova. U Sapcu je 14. V 1876. formiran Dobrovoljački korpus od oko 5.000 dobrovoljaca iz svih jugoslovenskih zemalja pod Turskom i Austrijom (Hrvatske, Slovenije, Vojvodine i Makedonije) kao i iz Rusije, Bugarske, Italije, Češke i dr. Međutim, to je bila narodna (milicijska) vojska neuvežbana i slabo disciplinovana. Stajaća vojska od oko 5.000 vojnika zadržana je većim delom u garnizonima u unutrašnjosti zemlje. Oružje je bilo zastarelo. Puškama ostragušama — prepravljenim sprednjačama, bila je naoružana samo I klasa, dok II klasa samo delimično. Topove s izoliranim cevima imala je samo jedna baterija.

Turska vojska, koncentrisana na granici prema Srbiji, bila je ukupne jačine oko 133.000 nizama i oko 20.000 bašibozuka. Turci su očekivali da će im prispeti još pešadije iz Bugarske i Trakije, u jačini od oko 25.000 nizama. Nasuprot srpskoj, slabo naoružanoj Narodnoj vojsci, turska redovna vojska (nizam) imala je u naoružanju, za to vreme, moderno oružje — puške ostraguše i topove s izoliranim cevima.

Iako sjedinim saveznicom Crnom Gorom nije postignut nikakav stvarni ugovor o zajedničkim operacijama, u Srbiji se, ipak, verovalo u uspeh. Očekivalo se da će Bugari i Rumuni odmah, posle ulaska Srbije u rat, stupiti u dejstvo, i da će i Rusija, takođe, zaratiti. Međutim, sve je to izostalo. Poraz je bio neminovan. Uostalom, on je bio na vidiku još od početka neprijateljstva, kad su turske snage preduhitile Zaječarsku vojsku (koja je imala zadatak da 2. jula pređe granicu i zauzme Kulu) i prodrle iz Vidina, preko Kule, prešle srpsku granicu, i 3. jula zauzele Veliki Izvor. Otada se redaju porazi za porazom, što, konačno, dovodi do katastrofe glavnine srpskih snaga Moravske vojske na Đunisu 29. X 1876. godine.

Radi neuspeha na frontu, položaj Srbije postao je kritičan. Rusija je, imajući to u vidu, predala Porti ultimatum, zahtevajući od nje da odmah zaključi sa Srbijom dvomesečno primirje. Turska vlada pristala je na ruske zahteve, pa je 1. XI 1876. zaključeno primirje. Posle dugih natezanja i pregovora, koji su teško vrlo sporo, na intervenciju garantnih sila (Rusije, Velike Britanije, Austro-Ugarske, Nemačke, Italije i Francuske) zaključen je mir između Srbije i Turske, 28. II 1877, bez teritorijalnih izmena.

Srpsko-turski rat, drugi, 1877—1878.

Još za vreme primirja s Turskom, Srbija se spremala za produžetak rata. Ona je izvršila značajnu reorganizaciju vojske. Od narodne vojske formirana su četiri aktivna korpusa (po četiri do pet brigada) i četiri artiljerijske brigade (po jedna za svaki korpus). Od brigada II klase formirani su rezervni korpus i artiljerijska brigada. Poboľšano je u znatnoj meri snabdevanje municijom, ljudskom i stočnom hranom.

CRNOGORSKO-TURSKI RAT 1876—1878. ODELO OFICIRA CRNOGORSKE VOJSKE, UČESNIKA U RATU
1876—1878. ODELO ZAPOVEDNIKA BOKELJSKIH DOBROVOLJACA U USTANKU 1875. GODINE

Kad je Rusija objavila rat Turskoj 24. IV 1877, Srbija je nameravala da odmah to isto učini na strani Rusije. Međutim, radi materijalne iscrpljenosti u ratu 1876—1877. kao i nedovršene reorganizacije vojske, ona to odmah nije mogla učiniti. Srbija je ponovno ušla u rat protiv Turske 13. XII 1877, kao ruski saveznik sa reorganizovanom vojskom, od oko 90.000 vojnika. Njen je zadatak bio da osigurava desni bok ruske vojske, i da za sebe veže deo turskih snaga grupisanih u oblasti Sofije. Cilj rata bio je oslobodenje i ujedinjenje Srba i proširenje Srbije prema jugu. Taj drugi rat protiv Turske bio je za Srbiju vrlo uspešan. Srpska vojska brzo je oslobodila istočni i jugoistočni deo Srbije, zauzevši gradove Niš, Pirot, Leskovac, Vranje itd., i time učinila znatne usluge ruskoj vojsci za njeno brzo napredovanje prema Carigradu.

Sanstefanskim mirom između Rusije i Turske, potpisanim 3. III 1878, priznata je nezavisnost Srbiji, Crnoj Gori i Rumuniji. Tim mirom stvorena je Velika Bugarska s teritorijom od Crnog mora do Drima i od Dunava do Soluna. U nju su bih uključeni jugoistočni delovi Srbije, koje je oslobodila srpska vojska krajem 1877. i početkom 1878. Po odredbama Sanstefanskog ugovora, umesto da dobije proširenje na jugoistočnim granicama, Srbija je to dobila na jugozapadnim do Novog Pazara i Kosovske Mitrovice, a to je bila teritorija koju je Austro-Ugarska smatrala za svoju neprikosnovenu interesnu sferu. Sanstefanski ugovor revidiran je na Berlinskom kongresu (13. VI—13. VII 1878). Srbija je dobila nezavisnost i to bez garancija velikih sila, kao i teritorijalno proširenje od četiri okruga sa gradovima: Nišom, Pirotom, Vranjem i Malim Zvornikom.

Crnogorsko-turski rat 1876-1878.

Crna Gora znatno je uspešnije ratovala od Srbije protiv Turske. Ona je rat (30. VI 1876) vodila bez prekida sve do Sanstefanskog mira (3. III 1878), kad je obustavila operacije.

Turska je u junu 1876. na granicama Crne Gore imala oko 43.000 vojnika. Deo tih snaga (8—9.000) bio je upućen u Sarajevo. Uoči rata Crna Gora je raspolagala sa dvadeset tri bataljona redovne vojske i šest bataljona garde, ukupno 16.700 vojnika i dve brdske baterije. Početkom rata crnogorskoj vojsci priključilo se 10—12 bataljona hercegovačkih i vasojevičkih ustanika. Redovna turska vojska imala je obučeno ljudstvo i raspolagala modernim oružjem, dok je crnogorska vojska imala u naoružanju zastarele puške. To naročito važi za ustaničke bataljone koji su, uglavnom, naoružani kremenjačama.

Glavnina snaga crnogorske vojske prešla je 4. VII 1876. crnogorsku granicu i, sjedinivši se s hercegovačkim ustanicima, prodrla do Nevesinja. Međutim, radi intervencije jačih turskih snaga, bila je prinuđena da se povuče prema crnogorskoj granici. U 1876. Crnogorci su izvojevah značajne pobjede, a naročito u bojama na Vučjem dolu (28. VII), Fundini (14. VIII), Trijepču (6. IX) i Maljatu (9. X). U borbama na Vučjem dolu i Fundini Turci su imali 17.000 poginulih, 13.000 ranjenih i 1.500 zarobljenih vojnika. Turci su u drugoj fazi rata, sredinom 1877, nastojali da koncentričnim napadima potuku znatno nadmoćnijim snagama (oko 90.000 vojnika) crnogorsku vojsku, u čemu nisu uspjeli. Veoma žestoke borbe vođene su na sektoru Pive, u rejonu klanca Duge, u ostroškom klancu (poznate kao »Devet krvavih dana«), kod Martinića na Ravnoj glavici i u Moračkom tesnacu. Posle odlaska znatnih turskih snaga na bugarski front (posle izbijanja rusko-turskog rata), operacije crnogorske vojske usredsređene su na zauzimanje turskih gradova. U septembru 1877. vođene su žestoke borbe u rejonu Spuža i Podgorice, kao i na sektoru prema Grmnicima. Tad je crnogorska vojska zauzela grad Nikšić, utvrđenja Odžinu Poljanu, Smederevo, Zlostup, Nozdre i Bileću. Krajem 1877. Austro-Ugarska se odlučno usprotivila crnogorskim aspiracijama u Hercegovini, pa je težište operacija preneto na jug, ka moru. Bar je opsednut u novembru 1877 (zauzet je 9. I 1878), a Ulcinj noću 18/19. januara. Tad su zauzeta i ostrva u Skadarskom jezeru: Lesandro, Vranjina i Grmožur.

Prema odredbama Sanstefanskog mira, Crnoj Gori bila je zagarantovana nezavisnost kao i teritorijalno proširenje. Članom 28 Berlinskog mirovnog ugovora, Crna Gora dobila je ove gradove: Nikšić, Kolašin, Spuž, Podgoricu, Žabljak, Bar, Plav i Gusinje. Podgoricu, Spuž i Žabljak crnogorska vojska posela je marta 1879. Međutim, Turska je i dalje zadržala Plav i Gusinje, pa je, na intervenciju velikih sila, ustupila Crnoj Gori umesto ta dva grada Ulcinj, koji je crnogorska vojska posela 27. XI 1880.

xi.

Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878.

Austro-Ugarska je na Berlinskom kongresu dobila od velikih sila mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine, s tim da one i dalje nominalno ostanu pod turskom vlašću. Ona se tim mandatom obavezala da u zemlji zavede »red i mir« i reši agrarno pitanje.

Ukupna jačina austrougarskih snaga, namenjenih za okupaciju Bosne i Hercegovine iznosila je oko 82.000 vojnika. Komandant svih tih snaga bio je general Josip fon Filipović. Podređen Filipoviću, general Stevan fon Jovanović, komandovao je 18. divizijom koja je dejstvovala na odvojenom pravcu: Vrgorac—Imotski—Ljubuški—Mostar, i imala je zadatak da okupira Hercegovinu.

Kad se u Bosni i Hercegovim saznalo o odluci Berlinskog kongresa, muslimanski živalj digao se na ustanak, zahtevajući autonomiju. U Sarajevu i u drugim gradovima došlo je do prvih sukoba između pristalica otpora okupaciji i organa centralne turske vlasti. Istaknuti protivnici okupacije (Vehbi efendija Semsikadić, Hadži Loja, Hafiz Abdulah efendija Kaukdžić, Hadži Muhamed efendija Jamaković i dr.) obrazovah su u Sarajevu 28. jula vladu, koja je za borbu protiv okupatora proglasila mobilizaciju svih sposobnih muslimana od 15. do 70. godine starosti. Na stranu ustanika prešle su i neke redovne jedinice turske vojske. Ustaničke snage su u operacijama narasle na oko 14.000 vojnika i oko 80.000 dobrovoljaca, a raspolagale su sa 75 topova.

Glavnina austrougarskih okupacionih snaga prešla je bez otpora Savu i Unu 29. VII 1878. pod komandom generala Filipovića, nadirući, uglavnom, dolinom reka Bosne i Vrbasa prema Sarajevu, dok je 18. divizija, nastupajući od Imotskog i Vrgorca, zauzela bez borbe Ljubuški, razbila kod Čitluka 5. avgusta grupu ustanika, i ušla u Mostar. Ustanici su okupatorovim snagama pružali žilav otpor i protiv njih vodili niz borbi (3. VIII kod Maglaja, 7. VIII kod Žepča i Jajca, 9—10. VIII kod Tuzle, 14. VIII kod Banje Luke). Znatno nadmoćnije i opremljenije austrougarske snage uspele su da u jednodnevnoj borbi zauzmu 19. avgusta Sarajevo, pošto su izgubile oko 400 ljudi. Austrougarska komanda je zbog pretrpljenih velikih gubitaka mobilisala 14. avgusta nove jedinice, i od svih okupacionih snaga formirala 2. armiju u jačini od oko 150.000 ljudi i 300 topova. Iako je posle pada Sarajeva i ogromne nadmoćnosti okupatorovih snaga u ustanika znatno oslabila borbena spremnost, nastavak okupacije protekao je u znaku njihovog oružanog otpora. Oni su pružili austrougarskim snagama snažan otpor u borbama kod Ključa od 24. avgusta do 8. septembra, kod Brčkog od 12. do 17. septembra, kod Bihaća od 18. do 19. septembra i kod Livna 28. IX 1878. Sve do 20. oktobra vođene su manje borbe protiv okupatorovih snaga. Tako su ustanici, posle skoro tri meseca otpora, bih savladani. Gubici austrougarskih snaga bili su veliki (poginulo oko 5.000 vojnika i 178 oficira). Posle izvojevane pobeđe nad ustanicima, austrougarske okupacione vlasti zavele su u Bosni i Hercegovini vrlo surove mere pacifikacije, uvođenjem prekih sudova, koji su osudili na smrt ne samo mnogobrojne ustanike, već i nevine građane.

Na taj način su na Berlinskom kongresu najslabije prošle Bosna i Hercegovina. Austro-Ugarska ih je okupirala da bi joj one poslužile kao placdarm za ostvarenje svoje pohtike »Drang nach Osten«.

Ustanci u Makedoniji 1878-1879.

Da bi uticala na odluke Berlinskog kongresa, Srbija je još pre nego što je Kongres otpočeo rad (april—maj 1878) organizovala čete od Makedonaca-dobrovoljaca koji su učestvovali u srpskim jedinicama u srpsko-turskom ratu (1876—1878), i ubacila ih u kumanovski i krivopalanački kraj. Tamo je podignut ustanak u nameri da se ti krajevi oslobode od turske vlasti i priključe Kneževini Srbiji. Međutim, Turci su ustanak brzo ugušili.

Koristeći se nezadovoljstvom makedonskog naroda na odluku Berlinskog kongresa da Makedonija i dalje ostane pod turskom vlašću, Bugarska je za svoje interese organizovala ustanak, koji je izbio 5. X 1878. u selu Kresne u Pirinskoj Makedoniji. Ustanak se održao do februara 1879, kad su Turci preduzeli opštu ofanzivu jačim snagama radi ugušenja tog ustanka. Ustanici nisu mogli da se odupru jačim turskim snagama, tako daje do aprila 1879. ustanak ugušen.

Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882.

Okupacijom Bosne i Hercegovine Austro-Ugarska nije resila u tim zemljama osnovni problem — agrarno pitanje. Veći kompleksi zemlje i dalje su ostali u posedu muslimanskih feudalaca, aga i begova. Nezadovoljstvo širokih masa prema okupatorovoj vlasti sve više se povećavalo. Kad je objavljen Vojni zakon (4. XI 1881) o proširenju obaveze služenja u austrougarskoj vojsci i na Bosnu i Hercegovinu, talas nezadovoljstva ispoljio se u decembru naročito u južnoj Bosni i istočnoj Hercegovini. Slično je bilo i u Boki kotorskoj juna 1881, sprovođenjem Zakona o regrutovanju za *Landver* (domobranstvo), što je izazvalo masovno negodovanje u Poborima, Mainama, Brajićima, Krivošijama, Ledenicama, Ublima i Orahovcu.

Talas narodnog nezadovoljstva prema austrougarskoj vlasti prerastao je u istočnoj Hercegovini i u Krivošijama, januara 1882, u ustanak. Istina, taj ustanak imao je lokalni karakter. No, jedinstveno istupanje Srba i muslimana svedoči jasno da je narod bio protiv austrougarske okupacije. Ustanak je, bez podrške sa strane i jedinstvenog rukovodstva, kao i krajnje oskudice u naoružanju, bio posle četvoramesečne borbe ugušen od okupacionih trupa krajem aprila 1882.

Srpsko-bugarski rat 1885.

Odnosi između Srbije i Bugarske posle Berlinskog kongresa nisu bili dobri. Oni su se naročito zaoštrili posle ujedinjenja Istočne Rumelije sa Bugarskom 18. IX 1885. Kralj Milan je taj akt ocenio kao poremećaj ravnoteže na Balkanu, i to na štetu Srbije. On je, radi toga, objavio 21. septembra mobilizaciju srpske vojske i naredio da se grupiše prema bugarskoj granici, što je Srpska skupština odobrila 1. oktobra. Rat je u Srbiji bio nepopularan, jer niko nije razumeo uzroke koji su presudno uticali na taj korak kralja Milana.

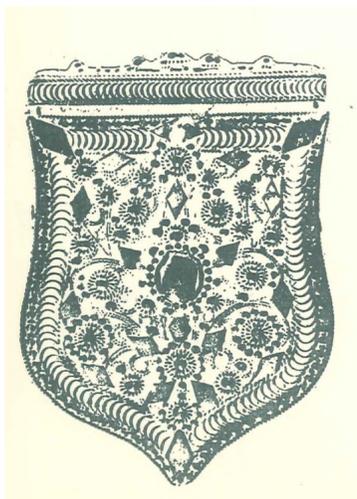
Za rat je mobilisano nedovoljno snaga iz straha od naoružanog naroda. Posle dužeg oklevanja, ratna dejstva počela su 14. XI 1885. Odlučujuća bitka vođena je kod Shvnice na oko 25 km severozapadno od Sofije, od 17. do 19. novembra. U njoj je srpska vojska, vođena od nesposobnog vojnika kralja Milana, pretrpela poraz. Time je za Srbiju rat bio izgubljen. Intervencijom velikih sila neprijateljstva su obustavljena 28. XI 1885, a ugovorom o miru, potpisanom 2. III 1886. u Bukureštu, nije došlo do teritorijalnih izmena.

Ilindenski ustanak u Makedoniji 1903.

Pored sve jače i nesnosnije eksploatacije makedonskog naroda od turskih feudalaca krajem XIX veka, dolazi sve više od izražaja denacionalizatorska propaganda balkanskih država (Bugarske, Srbije i Grčke) u Makedoniji. Tom radu suprotstavljala se makedonska građanska klasa kroz revolucionarne kružoke, u koje je po gradovima, uglavnom, bila učlanjena školska omladina. Nova inteligencija, i to, pre svega, ona koja je imala mogućnosti da se školuje na Zapadu ih u oslobođenim balkanskim zemljama, inspirisana demokratskim i socijalističkim idejama, postala je nosilac revolucionarne i oslobodilačke misli i akcije u Makedoniji.

Pod vodstvom te napredne inteligencije, izvršena je krajem XIX veka u Makedoniji nužna preorijentacija, i pristupilo se organizovanoj revolucionarnoj borbi. To se postiglo formiranjem »Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije — VMRO« u Solunu 1893. Zahvaljujući radu Goce Delčeva i Đorča Petrova, VMRO je postala opštenarodna organizacija. Ona se borila za političku autonomiju Makedonije, kao prvi korak i preduslov za stvaranje makedonske nacionalne države. VMRO je aktivno počela pripreme za borbu protiv Turaka. Formirana su tri revolucionarna okruga : solunski, bitoljski i skopski, a u Trakiji jedrenski. U sklopu srezova formirane su 1898. sreske čete kao oružane formacije, čija je mreža proširena 1900. obrazovanjem gradskih i seoskih četa. Počelo se nabavljati oružje i municija, i izvoditi obuka u četama. Sukobi s turskim snagama bili su sve intenzivniji i češći, jer se i broj četa povećavao. Ali, povećavale su se i turske represalije protiv makedonskog naroda, pa se postavljalo pitanje vremena dizanja opštenarodnog ustanka, što je bilo od odlučujuće važnosti za uspeh nacionalnooslobodilačke borbe Makedonaca.

Odmah posle osnivanja VMRO, u Vrhovni komitet organizacije uvukli su se makedonski emigranti, tj. oficiri bugarske armije koji su radili po direktivama bugarske vlade i dvora. Oni su nasto-

jali da makedonski nacionalnorevolucionarni pokret skrenu s njegovog samostalnog puta za račun osvajačkih težnji Bugarske prema Makedoniji. Dakle, njihov plan bio je usredsređen na demoralizaciju makedonskih narodnih masa uz ukazivanje na neizvesnost oslobođenja revolucionarnom borbom, čime se sondirao teren da Bugarska dobije Makedoniju. Ta probugarska organizacija, odnosno Vrhovistički komitet (naziv po imenu tzv. Vrhovnog makedonskog komiteta u Bugarskoj), organizovao je vrhovističke čete, koje su u Makedoniji vršile oružane provokacije da bi izazvale Turke na represalije protiv Makedonaca, i parafsalje rad VMRO-a.

Vrhovisti su uspeh da u CK VMRO-a ubace svoje ljude. Koristeći se odsustvom rukovodećih članova CK, održali su Kongres VMRO-a u Solunu, januara 1903, i odlučili da se digne ustanak, iako za to još nisu bili sazreli uslovi. Goce Delčev i Đorče Petrov otvoreno su istupili protiv dizanja ustanka, jer su, opravdano, smatrali da je za to nepovoljna situacija, spoljna i unutrašnja i, da je narod nepripremljen, jer je bio vrlo slabo naoružan (8—9.000 pušaka s nedovoljnom količinom municije). Rukovodioci bitoljskog revolucionarnog okruga, u čijim je redovima bilo najviše pristalica dizanja ustanka, održali su Kongres u Smilevu 2—7. V 1903. na kojem je formiran Glavni štab od tri člana vrhovista: Damjana Grueva, Anastasa Lozančeva i Borisa Sarafova.

Da bi svoju odluku o dizanju ustanka sproveli u delo, vrhovisti su doneli odluku da se oslobode Goce Delčeva, kao protivnika prevremenog ustanka. Oni su ga prokazali turskim vlastima, pa je Goce Delčev, boreći se sa svojom četom protiv turskih snaga, junački poginuo 4. V 1903. u selu Banici u sreskom srezu. Glavni štab, izabran na Kongresu u Smilevu, doneo je odluku na sastanku od 28. jula da ustanak počne na linden (2. VIII 1903).

Ustanak je, zaista, počeo 2. VIII 1903. u celom bitoljskom okrugu. Rukovodstvo kruševskog rejonu, sa Nikolom Karevim na čelu, prikupilo je oko 750 naoružanih ustanika, od kojih je formirano osam odreda na čelu sa vojvodama. Po ranije utvrđenom planu, ustanici su izvršili napad na Kruševo noću 2/3. VIII 1903, i uspeli da ga predveče 3. avgusta oslobode.

Oslobođenje grada Kruševa i formiranje prve privremene makedonske repubkanske vlade u tom gradu (to telo i Gorsko načalstvo, kao privremena vlast grada Kruševa i okoline, poznato je u literaturi i pod nazivom »Kruševska Republika«), bila je najkrupnija akcija ustanika i njihov najveći uspeh. Za tu akciju stanovništvo Kruševa i kruševskog sreza bilo je pripremljeno od revolucionarnih rukovodilaca tog kraja, istaknutih revolucionara — socijalista Nikole Kareva i Velka Markova.

Ustanak se širio i u ostalim rejonima bitoljskog revolucionarnog okruga. Napadima na mostove, železničke stanice i turske posade u sehma i manjim gradovima, ustanici su uspeh da oslobode znatan deo bitoljskog revolucionarnog okruga. U kosturskom rejonu ustanici su, oslobodivši gradove Klisuru i Nevesku, uspeli da ih održe pod svojom vlašću dve nedelje, i da obrazuju privremene vlade. U drugim revolucionarnim okruzima izveden je, u istom periodu, veći broj uspešnih manjih diverzantskih akcija.

Posle izbijanja ustanka Turci su prikupili snage i planski pristupili njegovom ugušenju. S vojском od oko 18—20.000 ljudi i 7—8 topova, izvršili su koncentrični napad na Kruševo 12. VIII 1903, i uspeh, posle žestokog otpora ustanika (oko 1.200), da 13. avgusta zauzmu grad. Ustanički štab sa većim brojem boraca uspeo je, posle teških borbi kod Shve, da se probije preko Bačilišta prema Demir-Hisar.

Posle zauzimanja Kruševa, Turci su nastavili da ugušuju ustanak i u drugim rejonima, i uspeh su potpuno da ga uguše do kraja oktobra 1903. U borbama protiv Turaka, ustanici su imali 994 mrtva i ranjena, dok su Turci izgubili 5.300 mrtvih, spaljeno je 12.440 kuća, ubijeno 8.816 ljudi, žena i dece. Turci su posle ugušenja ustanka zaveh veoma žestok teror, pa je emigriralo u susedne zemlje oko 30.000 ljudi.

Od socijalističkih i demokratskih pokreta u balkanskim zemljama jedino je srpska Socijaldemokratska partija pružila podršku ustanku. Ona je organizovala održavanje mitinga u Beogradu 24. VIII 1903, na kojem je doneta rezolucija u kojoj se, pored ostalog, kaže: »Skupština nalazi da je spas naroda u Turskoj jedino u revoluciji. Skupština nalazi da je jedino pravilno rešenje ovog pitanja autonomija Stare Srbije i Makedonije u vezi s konfederacijom balkanskih država.«

Ustanak u Makedoniji naišao je na velike simpatije i u celoj Evropi. Napredna štampa pomno je pratila događaje i osuđivala turska zverstva i paljevine. Formiranje i veći broj komiteta za pomoć postradalom makedonskom narodu.

Iündenski ustanak, i pored neuspeha, predstavljao je za makedonski narod veliki ispit i pouku. Sve pouke iz ustanka jasno su se svele na to, da makedonski narod, u borbi za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, treba pre svega, da se osloni na sopstvene snage, i da mu saveznici mogu biti samo oni narodi i društvene snage, koji tu borbu priznaju, i to, isključivo kao borbu jedne posebne nacionalnosti za njen slobodni i nezavisni život.

Balkanski ratovi 1912 — 1913.

Svi pokušaji preduzimani krajem XIX veka da među balkanskim državama dođe do sporazuma radi zajedničke vojne akcije protiv Turske, nisu dali gotovo nikakve rezultate. Mladoturska revolucija dala je 1908. kao rezultat nepodnošljivo stanje za neturske narode u Osmanskoj Imperiji. No, najveći neprijatelj balkanskih naroda bila je Austro-Ugarska, koja je, podržavana od Nemačke, težila da iz anektirane Bosne i Hercegovine prodre preko Sandžaka ka Solunu, što je pogadalo njihove vitalne interese. Mešanje velikih sila u poslove Balkana, albanski ustanak u leto 1912. koji je ubrzo uzeo široke razmere (ustanici su zauzeli Peć, Prizren, Prištinu i Skoplje), pad mladoturske vlade i pogoršanje stanja hrišćanskih turskih podanika itd., ubrzali su zbližavanje balkanskih država i pristupanje pregovorima radi stvaranja saveza. To zbližavanje podupirala je i Rusija radi stvaranja brane protiv daljeg prodiranja na Balkan njenog rivala Austro-Ugarske.

Pod pritiskom Rusije, prvo je potpisan između Srbije i Bugarske Ugovor o savezu i prijateljstvu (13. III 1912), a Vojna konvencija 12. VII 1912. Tom ugovoru sledih su i drugi među balkanskim državama, tako daje konačno, 29. IX 1912, potpisan vojni savez između Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore. Osnovni cilj tog saveza bio je oslobođenje dela balkanskih naroda koji su još bili pod Turskom, i proterivanje Osmanlija sa Balkanskog poluostrva. Balkanski savez dovršio je delo nacionalnog i ekonomskog oslobođenja balkanskih naroda ispod turskog ropstva, otvorivši novu epohu u istoriji balkanskih naroda. On je predstavljao i pobjedu nad politikom velikih sila koje nisu uspele da spreče taj oslobodilački rat na Balkanu. Zbog toga je taj savez predstavljao najpozitivnije delo koje su balkanske države ostvarile u svojoj novijoj istoriji.

Prvi balkanski rat (oktobar 1912 — maj 1913)

Pošto su velike sile bile za to da se na Balkanu održi postojeće stanje, a Turska nije imala nameru sprovesti reforme, saveznici su rešili da pitanje Turske reše oružjem. Oni su 19. septembra uputili Turskoj ultimativne note sa zahtevom da se izvrše reforme, na šta je Turska odgovorila delimičnom mobilizacijom 23. septembra u evropskim provincijama. Saveznici su 30. IX 1912. odgovorili na to opštom mobilizacijom, što su i Turci učinili 1. oktobra. Crna Gora već je 8. oktobra objavila Turskoj rat, a zatim Srbija i Bugarska 17. oktobra, a Grčka 19. X 1912.

Brzina kojom je izvršena mobilizacija vojski balkanskih saveznika, kao i polet i patriotizam, impresionirao je ceo svet. Posle objavljene mobilizacije ispoljila se vehka popularnost oslobodilačkog rata protiv Turske u svim balkanskim zemljama, jer je nastalo oduševljenje u narodu kao i manifestacije omladine, a oko 20.000 nepozvanih obveznika iz Srbije, koji su bili na pečalbi u drugim zemljama, pohitali su da se što pre vrata u zemlju. Zahvaljujući tome, mobilizacija vojski balkanskih saveznika izvršena je veoma brzo, što je iznenadilo i preduhitilo Tursku.

Sa /eznici sumobilisali ukupno 873.000 vojnika (Bugarska 375.000, Grčka 108.000, Srbija 356.000 i Crna Gora 35.000). Turska je uspela da mobilise oko 307.000 vojnika (polovinu od predviđenog broja), jer su Grci vladali morem i uspeali da spreče prebacivanje vojske iz Azije u Evropu.

Prema vojnim konvencijama bugarske snage trebalo je da dejstvuju prema Carigradu, srpske prema Kosovu i Metohiji, grčke prema Epiru i Solunu i crnogorske prema Metohiji i severnoj Albaniji, odnosno prema Skadru. Od samog početka rata savezničke vojne operacije su se brzo i uspešno odvijale.

Shodno ratnom planu, 1. 2. i 3. armija srpske vojske prešle su u nastupanje, nadirući koncentrično ka Skoplju i Ovčem Polju, s pretpostavkom da se tamo nalaze glavne turske snage. Ali, 23. oktobra turska Vardarska armija izvršila je iznenadni napad na položaje 1. srpske armije, koja se zadržala severno od Kumanova, očekujući dolazak 3. armije preko Kosova. Tako je došlo

XLIV

do jedne od odlučujućih bitaka tog rata, do kumanovske bitke. Posle dvodnevni ogorčenih borbi Turci su bili potučeni i prinuđeni na povlačenje. To je uslovilo brzo nadiranje srpske armije prema Skoplju i Ovčem Polju. Zauzimanjem Skoplja 26. oktobra srpske snage sjedinjuju se i brzo prodiru prema jugu. Pred srpskom vojskom predstojala je još jedna veća borba i da turska Vardarska armija bude potpuno uništena. Do nove značajne bitke došlo je 16. novembra kod Bitolja. Pošto je porazila i proterala turske zaštitničke delove kod Prisada, Pletvara, Alinaca i Kičeva, 1. armija je u trodnevnim teškim borbama oko Crne Reke, Šemnice i na Oblakovskom visu, konačno porazila Turke. U tom vremenu se srpska vojska spojila sa crnogorskom preko Novopazarskog Sandžaka, zaposela Metohiju, i preko albanskih planina izbila na Jadransko more, zauzevši 18. novembra Lješ, a 29. novembra Drač.

I ostale savezničke vojske brzo su napredovale, izvojevavši značajne pobjede. Tako su Primorski i Zetski odred iz sastava crnogorske vojske, bili još u početku neprijateljstava zadržani jakim otporom turskih snaga na Tarabošu i Bardanjoltu ispred Skadra, gde će i ostati sve do predaje tog grada 23. IV 1913. Istočni odred zauzeo je Berane, Rožaj, Peć i Đakovicu (4. novembra) u sadejstvu sa delovima srpske vojske. Posle toga ceo taj odred prebacio se ka Bardanjoltu. Bugarska vojska prodrla je u međuvremenu prema Jedrenu (Drinopolju) i uspela da 23. oktobra izvojuje pobjedu u bici kod Kirkilise, a 30 — 31. oktobra i u bici kod Lileburgasa. Bugarska vojska je zajedno sa 2. armijom srpske vojske opsela Jedrene i prodrla u neposrednu blizinu Carigrada, na liniji Čataldža, gde je zaustavljena. Grčka vojska prodrla je u Epir i 8. novembra zauzela Solun.

Na taj način za nepunih mesec dana bila je uništena Turska Imperija u Evropi. Turska vlada zatražila je 3. XI 1912. posredovanje velikih sila, pa je 3. decembra sklopljeno primirje. Turska se na Mirovnoj konferenciji u Londonu odrekla svih svojih poseda u Evropi, osim Jedrena, još neosvojenih od saveznika. Zbog toga je rat nastavljen od 3. III 1913, te je Jedrene palo 26. marta, a Skadar 23. IV 1913. Posle toga ponovno je sklopljeno primirje 23. aprila, a u Londonu nastavljani pregovori o miru. Početkom 1913. Austro-Ugarska se odlučno usprotivila da Srbija, preko Albanije, dobije izlaz na more. Radi toga je pod pritiskom velikih sila, a na insistiranje Austro-Ugarske, Srbija napustila Albaniju, a Crna Gora Skadar.

Ugovor o miru između saveznika i Turske sklopljen je u Londonu 30. V 1913. Prema tom ugovoru Turskoj je ostao u Evropi samo deo Trakije do linije Enos — Midija. Obrazovana je nova nezavisna država na Balkanu — Albanija, čije su granice imale da utvrde velike sile. Bugarska je dobila deo Trakije do linije Enos — Midija i istočnu Makedoniju do Rodopa i Strume. Grčkoj je pripala jugozapadna Makedonija, a Srbiji i Crnoj Gori teritorija severozapadno od Šar-planine do granice novoobrazovane Albanije. Makedonija od Strume do Šar-planine i Ohrske jezera, računajući i Solun, ustupljena je svim saveznicima, koji su je imali podeliti shodno postojećem ugovoru o savezu između Srbije i Bugarske, kao i Bugarske i Grčke.

Dobrovoljci u prvom balkanskom ratu

U prvom balkanskom ratu iz svih jugoslovenskih zemalja borio se u srpskoj vojsci veliki broj dobrovoljaca. Njih je naročito bilo dosta i raznih profesija (gimnazijalaca, studenata, profesora, učitelja itd.) iz Bosne, Hercegovine, Vojvodine i Makedonije. U crnogorskoj vojsci bio je veliki broj dobrovoljaca iz neoslobođenog dela vasojevičke nahije, od kojih je formirana, krajem septembra 1912, Donjovasojevička brigada s oko 2.500 ljudi. Polovinom oktobra u sastavu Primorskog odreda formiran je samostalni dobrovoljački bataljon s oko 500 dobrovoljaca iz svih jugoslovenskih pokrajina pod Austro-Ugarskom, među kojima su većim delom bih Bokelji.

Porobljeni narodi Balkana znatno su doprineli svojim akcijama pobjedi saveznika u ovom ratu. Čitava makedonska sela bila su pod oružjem, a u oblasti Jedrena dejstvovalo je oko devedeset dobrovoljačkih četa, sastavljenih gotovo isključivo od Makedonaca. Makedonski dobrovoljci razarali su komunikacije i izvodili diverzije u pozadini turske vojske, uspešno pomažući povoljno odvijanje operacija saveznika.

Takođe, i Albanci su olakšali saveznicima uspešno izvođenje operacija. Oni su se veoma slabo odazvali turskom pozivu za rat. Umesto 60.000, odazvalo se oko 16.000 ljudi. Ostali su odbili da napuste svoja sela, bez obzira na pretnje turskih vlasti. Posle graničnih borbi i taj broj Albanaca se, uglavnom, razišao svojim kućama.

Odjek pobjeda srpske i crnogorske vojske u prvom balkanskom ratu u ostalih jugoslovenskih naroda

Pobjede srpske i crnogorske vojske u prvom balkanskom ratu snažno su odjeknule među Jugoslovenima u Austro-Ugarskoj. Uprkos strogoj zabrani austrougarske vlade, stotine dobrovoljaca borilo se u srpskoj vojsci, dok su u crnogorskoj imali i svoj poseban bataljon. U većem broju gradova pod Austro-Ugarskom došlo je do niza manifestacija, uz izražavanje oduševljenja blistavim pobjedama srpske i crnogorske vojske. Rodoljubiva hrvatska, slovenačka i dalmatinska štampa pisale su u ono vreme, pored ostalog, i ovo: »Sa onim stotinama hiljada ratujemo i mi duhom ...«, »Jugoslovenski rat...«, »Prvi puta Slavjani su složni od dolaska na Balkan ...« itd. Čuveni slovenački pisac Ivan Cankar pisao je tada: »Mi Slovenci se otvorena srca radujemo sjajnom uspehu svoje južne braće«, ističući da su pobjede srpske i crnogorske vojske postavile jugoslovenski problem u središte evropske pažnje. Narodni poslanici Dalmacije pozdravili su rezolucijom na Skupštini u Zadru pobjede svoje braće. Organizovano je prikupljanje dobrovoljnih priloga za srpske i crnogorske ranjenike. Samo je u Splitu, na primer, u tu svrhu prikupljeno oko 11.000 zlatnih kruna. Na tome se radilo i u Vojvodini, odakle je bilo dosta dobrovoljaca u srpskoj vojsci.

Prvi balkanski rat, uprkos tome što je imao izvesne zavojevačke tendencije prema Makedoniji i Albaniji, bio je, u suštini, nacionalnooslobodilački rat. On je rušio zaostali turski feudalni poredak, krčeći put novom i naprednijem društvenom uređenju. U stvari, prvi balkanski rat predstavljao je jednu od karika »u lancu svetskih događaja, kako kaže Lenjin, koji označavaju krah srednjovekovlja u Aziji i istočnoj Evropi.«

Drugi balkanski rat (jun-jul 1913)

Pošto je Austro-Ugarska potisnula Srbiju iz Albanije, Srbija je tražila preko Grčke izlaz na more, zahtevajući da posedne Makedoniju između Drima i Vardara, s tim da na toj liniji ima zajedničku granicu sa Grčkom. Bugarska se, međutim, tome odlučno suprotstavila. Od vehkih sila, naročito Austro-Ugarska raspaljuje sukob među balkanskim saveznicima. Zbog toga Srbija i Grčka sklapaju savez protiv Bugarske. Njima se pridružuje Crna Gora, dok se Rumunija izjašnjava protiv Bugarske. Bugari su ipak, i pored toga, ostali nepopustljivi, pri čemu ni posredovanje ruskog cara nije pomoglo.

Po naredbi bugarskog cara Ferdinanda, bugarske snage izvršile su 30. VI 1913. godine prepad na srpsku i grčku vojsku u Makedoniji. U bregalničkoj bici (30. VI—7. VII 1913) srpska vojska, uz pomoć crnogorske, uspela je najpre da odbije napad bugarskih divizija, a potom je prešla energično u ofanzivu i porazila bugarsku armiju. U toj bici učestvovala su 1. i 3. armija srpske vojske (176.000 vojnika i 253 topova) i 4. armija bugarske vojske (130.000 vojnika i 230 topova). Pošto su bile potučene i na jugu od grčke vojske, bugarske snage povukle su se iz Makedonije na istok na stare granice. U rat protiv Bugarske ušla je i Rumunija 10. VII 1913, čija je vojska zaposela severnu Bugarsku i, gotovo, bez otpora prodirala ka Sofiji. Time se koriste Turci, koji 22. jula ponovno zauzimaju Jedrene.

Rat je završen ugovorom o miru, zaključenom 10. VIII 1913. u Bukureštu. Po odredbama tog ugovora, Bugari su se odrekli svih spornih i jednog dela nespornih teritorija u korist Srbije i Grčke. Rumunija je dobila deo Dobrudže do hrije Turtukaja—Ekrene, dok je Turska posebnim ugovorom od 29. IX 1913. dobila natrag Jedrene.

Drugi balkanski rat, uglavnom, vođen radi podele Makedonije, imao je zavojevački karakter. Njime je razbijen Balkanski savez, čime je pojačan uticaj imperijalističkih sila na balkanske države.

Jugoslovenski narodi u prvom svetskom ratu

1914-1918.

Prvi svetski rat (1914—1918) izbio je zbog nove podele već podeljenog sveta među imperijalističkim državama, ranije grupisanim u dva bloka — Trojni savez (Nemačka, Austro-Ugarska i Italija) i Antantu (Francuska, Velika Britanija i Rusija). Srbija i Crna Gora ratovale su na strani Antante.

Kao sukob dveju velikih imperijalističkih grupacija radi nove podele sveta, odnosno za očuvanje i proširenje već stečenih pozicija na osnovu ekspanzije, prvi svetski rat imao je karakter imperijalističkog, zavojevačkog rata. Jedini izuzetak je rat Srbije i Crne Gore. Njihov rat bio je nastavak dugogodišnje borbe jugoslovenskih naroda za svoje nacionalno oslobođenje. Zbog toga je rat Srbije i Crne Gore protiv Trojnog saveza (Centralnih sila) bio pravedan, oslobodilački.

»Mlada Bosna« i sarajevski atentat

Posle austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine (1908), pojavljuje se na sceni nacionalno-revolucionarna organizacija pod imenom »Mlada Bosna«, okupljajući u svoje redove progresivnu srpsku, hrvatsku i muslimansku omladinu. Taj pokret bio je protiv nacionalne isključivosti i šovinizma, široko jugoslovenski, antiklerikalni i politički progresivan. Prema Austro-Ugarskoj bio je nepomirljiv, boreći se odlučno za njen raspad i stvaranje zajedničke države Južnih Slovena. Ideolog »Mlade Bosne« bio je Vladimir Gaćinović, a Gavrilo Princip centralna ličnost. Ta organizacija bila je u svom radu naročito aktivna pred izbijanje prvog svetskog rata.

Krajem juna 1914. godine Austro-Ugarska je na području Sarajevo—Konjic održavala velike vojne manevre provokativnog karaktera, uz prisustvo austrougarskog prestolonaslednika Franje Ferdinanda. Pripadnici »Mlade Bosne« odlučili su da izvrše atentat na prestolonaslednika prilikom njegove posete Sarajevu. Gavrilo Princip i drugovi prebacili su se iz Srbije krajem maja preko Drine u Bosnu, i 4. juna stigli u Sarajevo.

Posle završetka manevara Ferdinand je 28. juna došao u zvaničnu posetu Sarajevu. Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinović i drugovi rasporedili su se duž keja reke Miljacke kud je trebalo da prođe prestolonaslednik. Saznavši da je Čabrinovićev pokušaj atentata bio bezuspešan, Princip se, znajući put kojim će se povorka vratiti, samoinicijativno premestio na drugo mesto, odakle je 28. VI 1914. uspeo da revolverskim mecima smrtno rani Ferdinanda i njegovu suprugu.

Srbija i Crna Gora od izbijanja rata do početka udružene austrougarsko-nemačke ofanzive

(28. VII 1914-5. X 1915)

Austrougarska objava rata Srbiji

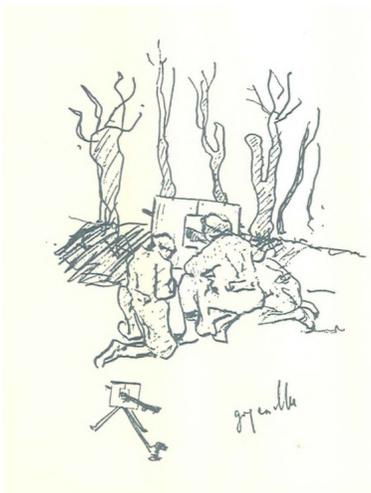
Austro-Ugarska se odlučila da reši jugoslovenski problem silom. Ona je iskoristila sarajevski atentat kao neposredni povod za konačni obračun sa Srbijom, iako je bila svesna toga da će napadom na nju izazvati svetski rat. Zbog toga je predala 23. VII 1914. srpskoj vladi ultimatum, koji je sadržavao ponižavajuće uslove, pa se sa sigurnošću računalo da će biti odbačen. Međutim, Srbija je pokazala krajnju popustljivost, jer je prihvatila sve uslove koji su u ultimatumu navedeni, sem zahteva da o ubistvu prestolonaslednika vode istragu austrougarski činovnici u njenoj zemlji. Rešena još ranije da stupi u rat, Austro-Ugarska je 25. jula prekinula diplomatske odnose sa Srbijom i 28. VII 1914. objavila joj rat. Posle toga stupio je u dejstvo mehanizam postojećih obaveza, tako da su se dva imperijahistička tabora našla u ratnom stanju do 5. VIII 1914, izuzev Italije, koja se proglasila neutralnom, da bi maja 1915. zaratila na strani Antante po cenu dobijanja od nje dela jugoslovenske teritorije iz sastava Austro-Ugarske.

Kad je Austro-Ugarska napala na Srbiju i izbio prvi svetski rat, hrvatski građanski pohtičari (Ante Trumbić, Ivan Meštrović, Franjo Šupilo) emigrirali su u Italiju. Oni su, pod imenom Hrvatskog odbora, izjavili da austrougarski napad na Srbiju smatraju kao napad i na Hrvatsku.

Mobilizacija srpske i crnogorske vojske

Srbija je počela mobilizaciju 26. jula i već 30. VII 1914. godine završila je za boračke delove. Ukupno je mobilisano oko 450.000 ljudi, što je predstavljalo ogroman broj za 4.000.000 stanovnika. Kad je stupila u novi rat, Srbija se našla pred nizom teškoća. U privrednom i vojnom pogledu ona nije mogla da za tako kratko vreme iskoristi nove oblasti dobijene u balkanskim ratovima.

XLVII

Materijalna oprema, istrošena i propala u balkanskim ratovima, nije se imala odakle nadoknaditi. Nije bilo dovoljno pušaka, mitraljeza i topova. Zaplenjeno oružje od Turaka i Bugara nije, svakako, moglo pomoći otklanjanju nestašice u oružju, već je, naprotiv, povećalo šarolikost naoružanja i, u velikoj meri, otežalo snabdevanje municijom. Ali, srpska vojska najviše je tada oskudevala u odeći, logorskoj opremi i artiljerijskoj municiji. Čak ni trupe I poziva nisu bile potpuno odevene i obuvane, dok je II poziv od uniforme imao samo šajkače i, delimično, šinjele, a III poziv nije imao ni to. No, srpska vojska je u znatnoj meri prevazilazila svoga napadača moralno-političkim jedinstvom, ratnim iskustvom, ljubavlju prema svojoj zemlji, svešću i samopouzdanjem iskovanim u poredama izvojevanim u balkanskim ratovima.

Kad je Austro-Ugarska 23. VIII 1914. godine uputila srpskoj vladi ultimatum, Crnogorci su jednodušno bili uz Srbiju. Doduše, Austro-Ugarska je pokušala da Crnu Goru odvoji od Srbije, nudeći joj teritorijalno proširenje i finansijsku pomoć po ceni da ostane neutralna. Međutim, ponuda je odbijena i kad je monarhija 28. jula objavila rat Srbiji, u Crnoj Gori je izdato naređenje za opštu mobihzaciju, koja je već 29. jula završena. Crna Gora je za rat protiv Austro-Ugarske mobihsala ukupno oko 35.000 ljudi. Naoružanje crnogorske vojske bilo je zastarelo, jer su puške *moskovke* već bile dotrajale, a i njih nije bilo dovoljno. Od automatskog oružja i artiljerije crnogorska vojska imala je samo 30 mitraljeza i 65 oruđa zastarelih modela.

Operacije srpske vojske

Austro-Ugarska je za ofanzivu protiv Srbije i Crne Gore mobihsala »B-ešelon« (Minimalna grupa Balkan), ukupno 3 armijske komande, 8 korpusa sa svega 23 pešadijske, 3 konjičke divizije, oko 18 landverskih i marševskih brigada.

Cerska bitka (12-24. VIII 1914)

Za ofanzivu protiv Srbije austrougarska vojska je, pored ostalog, imala veliku prednost u tome što je mogla napadati sa severa preko Save i sa zapada preko Drine. Ona je, dakle, mogla izvesti obuhvatni manevr. Njena komanda se ipak, radi bolje zaštite Bosne, odlučila da glavnim snagama izvrši napad preko Drine. Srpska Vrhovna komanda, imajući u vidu austrougarske mogućnosti manevra, rasporedila je svoje snage dublje, u centralnom delu zemlje. Komandant austrougarske Balkanske vojske, general Potiorek, prešao je sa svojim glavnim snagama (5. armija) 12. VIII 1914. u napad preko Drine, dok je iz Srema, preko Save vršila sa severa pritisak austrougarska 2. armija. Kad je srpska Vrhovna komanda, na čelu sa vojvodom Radomirom Putnikom, uočila da glavni napad dolazi preko Drine, odlučila je 15. avgusta da usmeri glavne snage protiv neprijateljeve 5. armije, koja je već bila prodrla u unutrašnjost zemlje u dubinu od oko 25 km. U odlučujućem delu operacija u cerskoj bici (16 — 19. VIII 1914), na planini Ceru, austrougarska 5. armija bila je odsudno potučena i odbačena natrag preko Drine od 19. do 24. VIII 1914. Takođe, i snage austrougarske 2. armije odbačene su do 24. avgusta preko Save. Pobjeda srpske vojske u cerskoj bici bila je prva saveznička pobjeda u prvom svetskom ratu.

Bitka na Drini (6.IX—11.XI 1914)

Posle izvojevanje pobjede u cerskoj bici, na izričit zahtev saveznika, srpska vojska je, nedovoljno opremljena, prešla sa svojom 1. armijom u ofanzivu preko Save u Srem da bi austrougarskoj komandi onemogućila da sa balkanskog fronta prebaci snage na ruski front. Prešavši Savu 6. septembra, srpska vojska prodrla je oko 20 km, ali se uskoro morala povući južno od Save zbog novozapočete austrougarske ofanzive iz Bosne sa 5. i 6. armijom. Upornom odbranom glavnih snaga na Drini i ofanzivom pomoćnih srpskih snaga (Užička vojska) i crnogorske vojske ka Vlasenici i Sarajevu, druga ofanziva austrougarske vojske na Srbiju bila je zaustavljena. Te operacije, koje su počele 6. septembra i trajale sve do 11. XI 1914. sa nizom značajnih bojeva (na Mačkovom kamenu, Crnom vrhu, Bobiji, Gučevu, Čavčićima i Malom Ražnju) poznate su kao bitka na Drini. Borbe vođene u sklopu bitke na Drini, s obzirom na upornost i gubitke, bile su najkrvavije koje je srpska vojska vodila u prvom svetskom ratu, naročito one oko srednjeg toka Drine, na Gučevu i na Mačkovom kamenu.

Kolubarska bitka (16. XI—15. XII 1914)

Posle vrlo teške dvomesečne bitke na Drini, srpska vojska povukla se i posela položaje kod Uba i Valjeva. Vrhovna komanda nameravala je da primi bitku posle popune ljudstvom i artiljerijskom municijom. No, zbog zamorenosti ljudstva, a naročito zbog energičnog gonjenja neprijatelja, srpske snage povukle su se 14—16. novembra iza Kolubare i Ljiga. Tu je došlo do nove bitke, poznate kao kolubarska. U defanzivnoj fazi bitke (16. XI — 2. XII) vodene su žestoke borbe. Zbog nadmoćnosti neprijatelja, nestašice municije, iscrpljenosti ljudstva itd., srpska vojska odstupila je na liniju: Varovnica, Kosmaj, Rudnik, Gornji Milanovac, Ovčarsko-kablarska klisura. Beograd, Valjevo i neki drugi gradovi BiH su napušteni. U ofanzivnoj fazi bitke (3—15. XII) došlo je do preokreta. Srpska vojska (1. armija) prešla je 3. decembra u protivofanzivu i, u završnoj etapi bitke izvojevala odlučujuću pobjedu, uspevši da za svega 13 dana izbac neprijatelja iz svoje zemlje. Na taj način bio je front ponovno uspostavljen na Drini i Savi.

Tom pobjedom porastao je u znatnoj meri ugled Srbije kod saveznika, a naročito među jugo-slovenskim narodima pod Austro-Ugarskom, podstakavši ih da se upornije bore za pobjedu jugoslovenske ideje.

Operacije crnogorske vojske

Od izbijanja rata pa do kraja 1914. godine crnogorska vojska operisala je na lovcenskom, hercegovačkom i sandžačkom frontu. Ona je početkom septembra učestvovala sa srpskim snagama u ofanzivnim dejstvima prema Vlasenici i Sarajevu. Crnogorska vojska uspešno je branila svoju napadnutu zemlju, i svojim operacijama štitila levi bok i pozadinu srpske vojske od prodora neprijateljevih snaga iz jugoistočne Bosne. Ona je u tom periodu izvojevala i značajne pobjede kod Pljevalja, na Drini, Romaniji, Sokolcu i Glasincu.

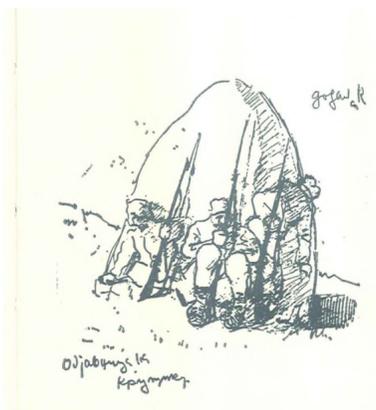
Niska deklaracija 1914.

Srbija je formulisala svoje ratne ciljeve 7. XII 1914. Tad je na 1. sednici srpske Narodne skupštine u Nišu doneta Deklaracija u kojoj je istaknuto da je ratni cilj borba za odbranu Srbije, uspešan završetak rata i »ujedno i borba za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca«, i stvaranje zajedničke države. Deklaracija je usvojena u Skupštini jednoglasno. Za nju su glasali poslanici Socijaldemokratske partije. Iza tih ciljeva stajala je cela Srbija.

Jugoslovenski odbor u Londonu 1915.

Deo jugoslovenskih političara u emigraciji, u dogovoru sa srpskom vladom formirao je u Parizu 30. IV 1915. Jugoslovenski odbor (Ante Trumbić, Frano Šupilo, Ivan Meštrović, Bogumil Vošnjak, Franko Potočnjak, Hinko Hinković, Gustav Gregorin, Nikola Stojanović i dr.). Osnovni zadaci Odbora su bili da radi na stvaranju jedinstvene države Južnih Slovena na njihovom etnografskom području, obaveštava svetsko javno mnjenje o jugoslovenskim problemima, rešava sa vladom Srbije pitanja koja se tiču buduće zajedničke države i prikuplja među jugoslovenskim iseljenicima i emigrantima dobrovoljce koji će se u srpskoj i savezničkim vojskama boriti protiv Austro-Ugarske. U maju 1915. sediste Odbora prešlo je u London.

Po Londonskom ugovoru od 26. IV 1915. godine Italija je, kao cenu za stupanje u rat na strani saveznika, trebalo da dobije Istru, Trst s okolinom, Goricu, Gradišku (oblast južno od Gorice, s obe strane Soče) i severnu Dalmaciju do blizu Trogira, sa gotovo svim ostrvima od Krka do Korčule. Jugoslovenski odbor smatrao je svojim najznačajnijim zadatkom da se bori protiv tih italijanskih aspiracija. Na Kongresu jugoslovenskih predstavnika, održanom u Nišu 6. V 1915, odlučno je protestovano protiv Londonskog ugovora. Jugoslovenski odbor uručio je 10. V 1915. godine francuskoj vladi memorandum o jugoslovenskom pitanju i načinu njegovog rešenja, a britanskoj vladi takav dokument predao 2. VII 1915. Odbor je uporedo sa srpskom vladom razvio intenzivnu propagandu protiv Londonskog ugovora među jugoslovenskim iseljenicima.

Austrougarsko-nemačko-bugarska ofanziva protiv Srbije i Crne Gore i povlačenje srpske vojske preko Crne Gore i Albanije (oktobar 1915—januar 1916)

Posle poraza austrougarske vojske u leto i jesen 1914. u Srbiji, Austro-Ugarska je planirala na balkanskom ratištu novu ofanzivu krajem januara 1915. Međutim, ta ofanziva odložena je zbog nepovoljne situacije Austro-Ugarske na Karpatima i ulaska 23. V 1915. godine Italije u rat protiv nje. Period zatišja iskoristile su za odmor, popunu jedinica i pripreme za nove operacije iscrpljene srpska i crnogorska vojska.

Operacije srpske vojske do povlačenja kroz Albaniju (oktobar—kraj novembra 1915)

U 1915. godini vršen je na Srbiju pritisak da ustupi Bugarskoj velike delove Makedonije, da bi Bugarska ušla u rat na strani saveznika. Sem toga zavladaše su razne bolesti od kojih je umrlo oko 500.000 ljudi (od toga 100.000 vojnika), pa je zemlja bila dovedena u vrlo tešku situaciju. Srbija i Crna Gora bile su prepuštene svojoj sudbini, pa su se morale osloniti na svoje snage i dočekati novi i mnogo jači napad vojske tri neprijatelja. Već 6. X 1915. godine počeo je obuhvatni napad Nemaca i Austro-Mađara na Srbiju pod komandom poznatog nemačkog generala fon Makenzena. Njima su se, nešto kasnije, pridružili i Bugari, koji su izvršili noću 13/14. oktobra, bez objave rata, napad na malobrojne srpske snage.

Uoči napada na Srbiju general-feldmaršal fon Makenzen izdao je svojim vojnicima zapovest:

»Vojnici! Vi ne idete na italijanski, ni na ruski, ni na francuski front. Vi polazite u borbu protiv jednog neprijatelja, opasnog, žilavog, hrabrog i oštrog. Vi polazite na srpski front, na Srbiju, a Srbi su narod koji voli slobodu i ljubi svoju otadžbinu, i koji se bori i žrtvuje do poslednjeg. Pazite da vam ovaj mali neprijatelj ne pomrači slavu i ne kompromituje dosadašnje uspehe slavne nemačke armije.«

Naročito su branio Beograda herojski odolevajući napadima daleko nadmoćnijeg neprijatelja od 6. do 9. X 1915, po cenu velikih gubitaka. Kao primer izgaranja u borbi može poslužiti 2. bataljon 10. kadrovske puka. Kad je austrougarska flotila sa četiri monitora neposrednim dejstvom pretvorila 7. oktobra u ruševine položaje srpske vojske u Banatskoj ulici i njoj pozadini, komandant tog bataljona, major Dragutin Gavrilović, prikupio je svoja tri voda, dva voda 3. bataljona i delove Sremskog dobrovoljačkog odreda, pokušavši da na juriš zauzme nasip i železničku prugu. On je pred sakupljenim vojnicima, pre polaska na izvršenje zadatka, izdao ovu zapovest :

»Tačno u 15 časova neprijatelj se ima razbiti vašim silnim jurišem, razneti vašim bombama i bajonetima. Beograd, naše prestonice, ima da bude svetao. Vojnici, junaci, Vrhovna komanda izbrisala je naš puk iz brojnog stanja ... Naš puk je žrtvovan za čast otadžbine i Beograda. Vi nemate više da se brinete za vaše živote, koji više ne postoje... Zato napred u slavu!«

Juriš na nasip nije uspeo. Na njemu je većina boraca Gavrilovićeve jedinice našla smrt.

Na svim položajima srpske trupe pružale su herojski otpor i, u krajnjoj nuždi povlačile se na naredne, od Beograda do Kosova polja. Napadnuta od višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, srpska vojska bila je suočena s opasnošću da bude opkoljena i uništena. Neprijatelj je pokušao u četiri maha da to sprovede u delo. On u tome nije uspeo, jer su srpske snage uspele da se, vodeći teške odbrambene borbe, pravovremeno povuku na Kosovo polje.

Povlačenje srpske vojske kroz Crnu Goru i Albaniju (kraj novembra 1915—početak januara 1916)

Vodeći neprekidne teške odbrambene borbe, srpska vojska prispevši na Kosovo bila je krajnje iscrpljena i bez nade na savezničku pomoć. Pod tim okolnostima bilo je nemoguće nastaviti borbu. Zbog toga su srpska vlada i Vrhovna komanda na levoj obali reke Sitnice doneh odluku 24. XI 1915. o povlačenju kroz Crnu Goru i Albaniju. Vrhovni štab izdao je, povodom donošenja

L

te odluke, vojsci proklamaciju, u kojoj se, pored objašnjenja cilja i značaja povlačenja, kaže: »Kapitulacija je najgore ratno rešenje«. Od 28. XI 1915, kad su srpske trupe napustile poslednju stopu svoje zemlje, do početka januara 1916, kad se većina srpskih snaga prikupila na liniji Skadar—Tirana—Elbasan, odvijalo se njihovo odstupanje u uslovima jakih mrazeva, gladi, umora, bolesti i gotovo svakodnevnih borbi protiv Bugara, Austro-Mađara i Albanaca.

Operacije crnogorske vojske i boj kod Mojkovca (6—7.11916)

Crnogorska vojska je od 22. X 1915. do 18. I 1916. operisala na lovcenskom, hercegovačkom i sandžačkom frontu. Crnogorska Sandžačka vojska (sastavljena od brigada s teritorije cele Crne Gore) pod komandom serdara Janka Vukotića, uspešno je branila svoju napadnutu zemlju od 22. X 1915—18. I 1916. godine na svojoj operacijskoj prostoriji (između reke Tare—pl. Bjelasice—Plava—Peći—reke Ibra—Čačka—Arilja—Zlatibora—Višegrada i gornjeg toka Drine) i time olakšavala operacije srpske vojske u Srbiji. Crnogorska vojska je sa 1. srpskom armijom obezbedila povlačenje glavnine srpske vojske kroz Crnu Goru na Albansko primorje.

U austro-ugarskoj ofanzivi protiv Crne Gore, početkom januara 1916, crnogorska vojska hrabro je u teškim uslovima odolevala napadima znatno nadmoćnijeg neprijatelja, osujetivši mu brz prodor ka Podgorici i na Albansko primorje, što je bilo od neocenjive važnosti za neometanu evakuaciju srpskih snaga na ostrvo Krf. Naročito je bio značajan boj kod Mojkovca (6—7.11916). Neprijatelj je jačim snagama izvršio napad na položaje kod Mojkovca 6. I 1916, koji je bio upornom odbranom snaga 1. sandžačke divizije odbijen. Najžešće borbe vođene su 7. januara, kad je 1. sandžačka divizija izvršila protivnapad. Borbe su bile vrlo ogorčene, a pojedine jedinice izvodile su žestoke juriše. Rezultat boja tog dana bio je da je neprijatelj obustavio napad i da je glavne položaje kod Mojkovca zadržala 1. sandžačka divizija. Žilava odbrana kod Mojkovca protiv tri puta nadmoćnijeg neprijatelja, pokazala je da je borbena sposobnost Sandžačke vojske bila na visokom nivou. Pored toga treba istaći hrabro držanje crnogorske vojske i u bojevima kod Berana (5—10. I 1916) i na Lovčenu (6—11. I 1916).

Posle pada Lovčena (10. I 1916), kralj, vlada i Vrhovna komanda usvojili su zahteve Austro-ugarske u podne 16. I 1916. o kapitulaciji. Kralj Nikola i predsednik vlade napustih su 19. I 1916. narod i vojsku, i otiš u Italiju, a ostatak vlade potpisao je 21. I 1916. akt o kapitulaciji.

Evakuacija i reorganizacija srpske vojske na Krfu 1916.

Posle pristizanja na Jadransku obalu, iscrpljeni ostaci srpske vojske bih su prinudeni na pokret kopnom do ukrcnih luka Drača i Valone, jer saveznici nisu obezbedili brodove za prevoz. U tim lukama Francuska je pripremila prevozna sredstva za evakuaciju oko 150.000 ljudi. Prve srpske trupe iskrcane su na ostrvo Krf 19. I 1916, a poslednje 20. II 1916. Od oko 220.000 srpskih vojnika, koliko ih je odstupilo preko Crne Gore i Albanije, prebačeno je početkom 1916. godine na ostrvo Krf oko 140.000, a u Afriku oko 10.000 ljudi, što jasno upućuje na zaključak o vehkim gubicima koje je srpska vojska pretrpela prilikom povlačenja. Sa srpskom vojskom povukao se i evakuisan je na Krf i deo vojnika i oficira crnogorske vojske, kao i Gatački, Bilečki, Nevesinjski i Bokeljski dobrovoljački bataljon.

Posle povlačenja srpske vojske ranjeni, bolesni i iznemogh vojnici prebacivani su s ostrva Krfa na malo ostrvo Vid u Krfskom zalivu. Tamo su francuski lekari improvizovali bolnicu sa 1.600 postelja. Pošto se masovno umiralo, a zbog nemogućnosti da se sahrane u kamenitom zemljištu, umrli su sahranjivani potapanjem u more. Zbog toga su, otada, vode u Krfskom zalivu dobile naziv »Plava grobnica«.

Na ostrvu Krfu srpska vojska se dobro oporavila, zahvaljujući saveznicima, a pre svega Francuskoj. Tamo je izvršena i njena reorganizacija. Formirano je šest divizija (Moravska, Vardarska, Šumadijska, Timočka, Drinska i Dunavska) kao i Konjička divizija, ukupne jačine od oko 147.000 ljudi. Takođe, izvršeno je u potpunosti i preoružanje srpske vojske. Sve oružje, pešadijsko i artiljerijsko, dala je Francuska. Isti je slučaj bio i s uniformom. Od marta 1916, pa do posedanja položaja na Solunskom frontu, u srpskoj vojsci intenzivno se izvodila obuka radi što boljeg rukovanja novoprimitim oružjem.

LI

Srpska vojska na Solunskom frontu 1916-1918.

Reorganizacija i preoružanje srpske vojske završeni su do 12. IV 1916, kad se započelo s njenim prebacivanjem sa Krfu u Solun. Do početka avgusta 1916, posle kraće obuke u gađanju i poslednjih priprema, sva srpska vojska posela je dodeljeni joj sektor na Solunskom frontu, od Vardara do Pelagonije na srpsko-grčkoj granici. Ona je septembra 1916. uspešno učestvovala u savezničkoj ofanzivi, zauzevši Kajmakčalan posle žestokih borbi protiv bugarskih snaga (12. IX—4. XI 1916), i zajedno s francuskim trupama oslobodila Bitolj 19. XI 1916. Na Solunskom frontu je od kraja 1916. do njegovog proboja (sredina septembra 1918), vladalo, uglavnom, zatišje, odnosno vodila se »rovovska vojna«.

Srbija i Crna Gora pod okupacijom 1915-1918.

Stanje u okupiranoj Srbiji i Crnoj Gori

Veći deo Srbije okupirale su austrougarske trupe, a manji, njen jugoistočni deo, bugarske. Bugarska je okupiranim krajevima nametala čak i bugarsku nacionalnost. Okupator je stanovništvo podvrgao bezobzirnoj eksploataciji i zaveo nepodnošljiv teror.

Austrougarski okupator u Crnoj Gori internirao je oficire crnogorske vojske, istaknute građane i političke ličnosti. Zbog nerodnih godina, ekonomske iscrpljenosti i nebrige okupatora da ublaži takvo stanje, zavladao je glad koja je satirala stanovništvo. U zemlji nije bilo pohtičke snage da povede organizovanu oružanu borbu protiv okupatora, pa se borba svela na povremene napade na policijske stanice i slabije snage austrougarske vojske, koje su izvodile komitske grupe od po nekohko stotina ljudi.

Toplički ustanak 1917.

Neposredni povod za izbijanje topličkog ustanka bilo je naređenje okupatorovih vlasti, izdato početkom januara 1917, da se s okupirane teritorije regrutuju za bugarsku vojsku svi muškarci od 18. do 45. godine. Na sastanku više komitskih vojvoda u selu Toponici (Toplica), održanom 7.11.1917, trebalo je da se odluči o početku opšteg oružanog ustanka, što je Košta Pećanac, shodno instrukcijama srpske Vrhovne komande, uspeo da osujeti. No, ipak, ustanak je izbio početkom februara 1917. u okolini Kuršumlje i Prokuplja pod vodstvom Koste Vojinovića. Ustaničnici su oslobodili Kuršumlju, Prokuplje, Pustu Reku, Lebane i Ribarsku Banju. Do početka marta 1917. okupator je, angažujući jake snage (bugarske i austrougarske jedinice) uspeo da uguši ustanak.

Krfska deklaracija 1917.

Zbog novonastalih izmena u svetskoj političkoj situaciji, prouzrokovanih najviše februarskom revolucijom u Rusiji, rešenje jugo slovenskog pitanja ulazi u novu fazu. Predsednik srpske vlade Nikola Pašić, izgubivši rusku podršku za svoje vehkosrpske hegemonističke ciljeve, postaje popustljiviji. On se na Krfu sastao s predsednikom Jugoslovenskog odbora dr Antom Trumbićem. Posle sastanka izdana je Deklaracija, 20. VII 1917. To je prvi zajednički politički akt srpske vlade i Jugoslovenskog odbora. Deklaracija (sastavljena iz 14 tačaka) u osnovi, sadrži ovo : da će se na osnovu samoopredeljenja naroda i demokratskih principa osnovati zajednička, jedinstvena, nezavisna država, koja će biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija; da će se nova država zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, i da će obuhvatati celu teritoriju na kojoj žive jugoslovenski narodi; da će se posle zaključenja mira, na osnovu opšteg, jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, izabrati Ustavotvorna skupština, koja će kvalifikacionom većinom doneti demokratski ustav itd.

Krfsku deklaraciju prihvatili su sa zadovoljstvom predstavnici Jugoslovenskog odbora i opozicioni političari iz Srbije, koji su verovali da će nova država osigurati jugoslovenskim narodima punu slobodu i ravnopravnost.

ORDEN KARADORDEVE ZVEZDE III REDA, USTANOVljen 1904.

Jugoslovenski dobrovoljački pokret u prvom svetskom ratu 1914-1918.

Pokret među jugoslovenskim iseljenicima u Severnoj i Južnoj Americi za učešće u ratu na strani Srbije i Crne Gore, počeo je odmah posle izbijanja prvog svetskog rata. U prve dve godine rata došlo je otuda u Srbiju oko 150 dobrovoljaca. No, kasnije, u 1916, prebačeno ih je u Solun još 2.000. Od kraja 1916. do septembra 1918. prebačeno je na Solunski front i uključeno u srpske pukove oko 9.000 dobrovoljaca.

Naročito je bio masovan pokret među zarobljenim austrougarskim vojnicima, Jugoslovenima (Srbi, Hrvati i Slovenci) u Rusiji. Otuda je od avgusta do oktobra 1915. prebačeno u Srbiju oko 3.500 dobrovoljaca. U Odesi je juna 1916. formirana 1. srpska dobrovoljačka divizija od oko 15.000 ljudi, koja je u septembru i oktobru 1916. učestvovala u operacijama protiv Centralnih sila, u Dobrudži, izgubivši 8.539 ljudi. U septembru 1916. formiran je u Odesi Dobrovoljački korpus, koji je januara 1917. imao 914 oficira, 42.260 podoficira i vojnika.

Snage tog korpusa prebacivane su raznim pravcima na Solunski front, gde je januara 1918. od 1. jugoslovenske i 2. vardarske brigade formirana Jugoslovenska divizija, koja se istakla u borbama prilikom proboja Soluskog fronta (15—16. IX 1918).

U Italiji je krajem 1917. godine kapetan Ljudevit Pivko formirao Jugoslovenski dobrovoljački bataljon, jačine oko 1.000 ljudi, koji se uz italijanske trupe borio do kraja rata protiv Austro-Ugarske.

U prvom svetskom ratu borilo se oko 100.000 Srba, Hrvata i Slovenaca iz jugoslovenskih zemalja koje su bile pod Austro-Ugarskom, protiv nemačkih, austrougarskih i bugarskih imperijalista, bilo u sastavu srpske i crnogorske vojske, ili u posebnim formacijama.

Jugosloveni u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji i građanskom ratu 1917-1920.

U oktobarskoj socijalističkoj revoluciji i građanskom ratu u Rusiji, na strani Crvene armije učestvovalo je oko 30.000 Jugoslovena dobrovoljaca (1917—1920), koji su se, kad je revolucija izbila, zatekli kao zarobljenici u Rusiji. U početku je obrazovano oko dvadeset jugoslovenskih odreda, dok se manji deo borio u sastavu Crvene armije. U borbama protiv kontrarevolucionara istakle su se pojedine jedinice (puk *Matija Gubec* i Jugoslovenski komunistički puk) i pojedinci (Aleksa Dundić, heroj Sovjetskog Saveza, Danilo Srdić, kasnije general Crvene armije, Nikola Grulović, komandant 3. jugoslovenskog odreda Crvene armije i dr.).

Pobuna mornara u Boki Kotorskoj 1918.

Pod uticajem oktobarske socijalističke revolucije na austrougarskom brodu »Sankt Georg« izbila je 1. II 1918. pobuna mornara. Nju su prihvatili mornari na oko 40 brodova austrougarske flote, bazirane tada u Boki kotorskoj. Pobunjeni mornari tražili su prekid rata, pravo naroda na samoopredeljenje i čovečan postupak sa brodskim posadama. Pošto je Komitet pobunjenih mornara bio nedovoljno energičan, iščekujući razvoj događaja, počelo je već u predveče 2. februara osipanje pobune, i kad se 3. februara u 7,30h pred ulazom u Boku kotorsku pojavila 3. divizija bojnih brodova iz Pale, komandanti brodova ponovno su preuzeli vlast. Uhapšen je veći broj mornara i izvedeno ih je pred preki sud 40. Kao organizatori pobune streljani su : František Raš, Anton Grabar, Jerko Šišgorić i Mate Brničević.

Proboj Soluskog fronta i oslobođenje Srbije i Crne Gore 1918.

Inicijativom srpske Vrhovne komande, srpska vojska je na svom delu Soluskog fronta (planinski predeo Nidže, Kozjak) izvršila proboj uz pomoć dve francuske divizije (15—16. IX 1918). To je bio uništavajući udarac za Centralne sile. Za desetinu dana neprijateljeve snage bile su gotovo

potpuno razbijene, pa su srpske i savezničke trupe preduzele energično gonjenje. Kad je srpska vojska izbila na bugarsku granicu kod Careva Sela i Krive Palanke, Bugarska je već bila izbačena iz stroja i prinuđena da potpiše primirje 29. IX 1918. Jedinice 1. armije srpske vojske nastavile su gonjenje razbijenih delova nemačke vojske pravcem Vranje—Niš—Beograd, a jedinice 2. armije preko Kosova i dolinom Ibra ka Bosni. Posle oslobođenja Niša (12. X), austrougarski maršal Keveš, komandant balkanskog fronta, pokušao je da zadrži napredovanje srpske vojske i izbijanje na Savu i Dunav, ali bezuspešno. Srpske trupe su 30. oktobra ušle u Skadar, 4. novembra u Cetinje, 6. novembra u Sarajevo i 14. XI 1918. u Zagreb. Na severu je srpska vojska 16. novembra zauzela Temišvar, a 22. XI 1918. Arad.

Narodno veće Slovenaca, Hrvata i Srba, i slom Austro-Ugarske 1918.

Pobedom oktobarske socijalističke revolucije i proklamacijom sovjetske vlade o pravu potlačenih naroda na samoopredeljenje, proletarijat je u svim zemljama počeo jače osećati besmislenost rata, a u Austro-Ugarskoj još su se više zaoštrile postojeće nacionalne suprotnosti. Uz to, vojna i pohtička situacija u Evropi razvijala se u znaku neposredne savezničke vojničke pobede. Zbog toga su predstavnici jugoslovenskih političkih stranaka i grupa ubrzah rad na stvaranju Narodnog veća. U Zagrebu je 6. X 1918. održan sastanak većine jugoslovenskih političkih stranaka s područja Austro-Ugarske. Na tom sastanku osnovano je Narodno veće Slovenaca, Hrvata i Srba. Njemu su odmah pristupili Starčevićeva stranka prava, Slovenačka ljudska stranka, Socijaldemokratska stranka Hrvatske i dr. Narodno veće postavilo je sebi kao osnovni zadatak ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu slobodnu i nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, uređenu na demokratskim principima. Kao uslov za naknadno pristupanje političkih stranaka, postavlja se Narodnom veću — narodno jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba i pravo samoopredeljenja.

Borbeni duh austrougarske vojske skršen je ratnim neuspesima austro-nemačkih armija na frontovima i porastom unutrašnjih teškoća zbog materijalne oskudice i zaoštrenih klasnih i nacionalnih suprotnosti.

U tome su značajnu ulogu odigrah nacionalnooslobodilački i socijalno-revolucionarni pokreti, naročito poslednje ratne godine (1918) pod uticajem oktobarske revolucije, čije su ideje preneh povratnici iz ruskog zarobljeništva. U tome su značajnu ulogu odigrale vojničke pobune, prvo u pozadini (pobuna mornara u Boki kotorskoj 1—3. II 1918, 17. ljubljanskog pešadijskog puka 13. V 1918. u Ludenburgu itd.), a zatim i trupa na frontu (22. X 1918. u Belunu 25. i 26. hrvatski puk otkazuju poslušnost, 24. oktobra u Kodroipu isto to čine i slovenački vojnici 2. planinskog streljačkog puka itd.). Kad je italijanska vojska krenula 24. X 1918. u svoj poslednji napad, austrougarska vojska počela je naglo da se raspada. Još 19. X 1918. Narodno veće izdalo je deklaraciju proglašavajući se jedinim predstavnikom svih stranaka i grupa. Ono je tada preuzelo vođenje, narodne politike i rešavanja svih državno-pravnih pitanja. Hrvatski sabor doneo je 29. oktobra odluku o odvajanju od Austro-Ugarske, prenevi svu vlast na Narodno veće SHS, koje je istog dana proglasilo samostalnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Tih dana su se, pored Hrvatske, odvojile i druge zemlje od monarhije i dinastije. Time je Austro-Ugarska prestala da postoji.

Stvaranje zajedničke države jugoslovenskih naroda 1918.

Preuzimajući funkcije vrhovne vlasti, u zajedničkoj državi, Narodno veće SHS potvrdilo je posebne pokrajinske vlade za Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju. U nastaloj revolucionarnoj situaciji, kad su široke narodne mase zahtevale radikalno rešenje svojih nacionalnih i socijalnih težnji, Narodno veće proglašava preke sudove i naređuje izvršavanje streljanja.

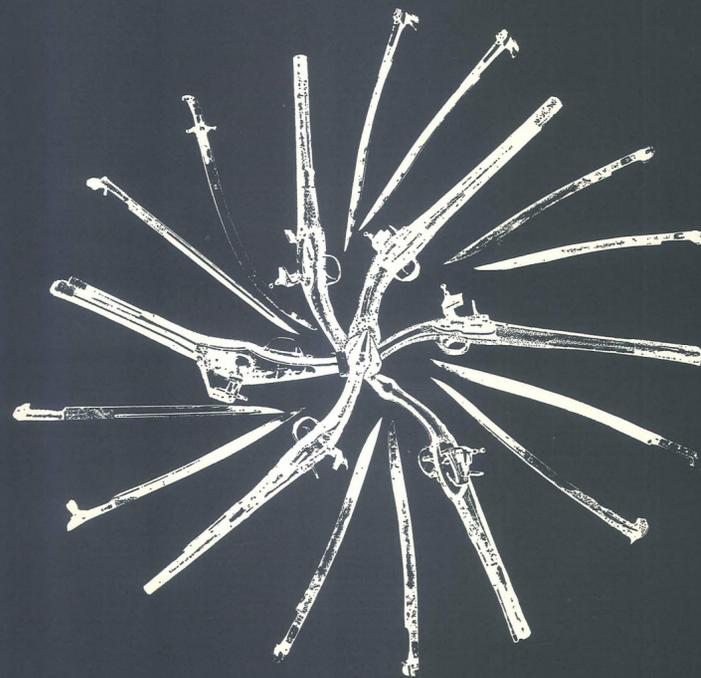
Teška spoljna, a naročito unutrašnja situacija (povlačenje austrougarske vojske, delovanje zelenog kadra — dezertera iz austrougarske vojske koji od jeseni 1918. počinju napadati velike posede, zatim seljački nemiri, oskudica u zemlji, revolucionarno vrenje masa i prodiranje italijanske vojske u Dalmaciju), prinudila je buržoaziju iz Narodnog veća SHS da 24. novembra donese odluku o ujedinjenju sa Srbijom i Crnom Gorom, i stvaranju zajedničke države. Tih dana pristupile su

Srbiji Vojvodina i Crna Gora (25. i 26. novembra). Posle toga je regent Aleksandar, kao predstavnik interesa velikosrpske buržoazije i svoje dinastije, proglasio 1. XII 1918. »ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Tako, dakle, dok je u prvom balkanskom ratu za nepunih mesec dana srušena Osmanska Imperija, dotle je kao rezultat poraza Centralnih sila u prvom svetskom ratu usledio neminovni krah Habsburške Monarhije. To je bio bitan preduslov nastanka jugoslovenske države. Ali, cena kojom su Jugosloveni platili svoje oslobođenje, bila je, zaista, isuviše visoka. Ukupni gubici svih jugoslovenskih naroda (koji se od 1918. nalaze u zajedničkoj državi) u ratovima 1912—1918. »dostigli su zaprepašujuću brojku od oko 1,9 miliona« (Srbija u prvom svetskom ratu oko 370.000 vojnika, a od zverstava okupatora i bolesti oko 630.000 ljudi ; Crna Gora oko 20.000 od 50.000 mobilisanih vojnika), što predstavlja oko 16% ondašnjeg broja njenih stanovnika.

Dakle, stvaranje zajedničke jugoslovenske države 1918. izvršeno je na nedemokratski način i, onako kako je to želela velikosrpska buržoazija i buržoazija jugoslovenskih zemalja iz ranijeg sastava Austro-Ugarske. Ah, i pored toga, stvaranje zajedničke jugoslovenske države bilo je veoma krupan, preloman događaj u istoriji jugoslovenskih naroda. Oni su prvi put od svog doseljenja na Balkansko poluostrvo i u područje Alpa, ušli u zajedničku državu, »što im je pružilo šire mogućnosti za očuvanje i odbranu nacionalne slobode i nezavisnosti, za brži privredni, društveno-politički i kulturni razvitak«.

Važniji eksponati stalne izložbene postavke Vojnog muzeja iz ratne prošlosti naroda Jugoslavije (od VI veka do 1918.)

1. GRČKO-ILIRSKI ŠLEM, VI—V VEK PRE N. E.

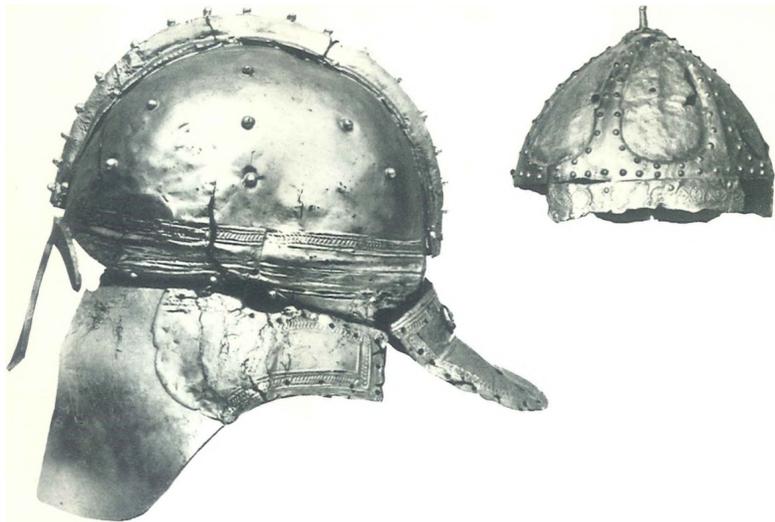
2. REKONSTRUKCIJA IZGLEDA ILIRSKOG RATNIKA, VII—VI VEK PRE N. E. (DOKUMENTACIJA: DR. BORIVOJE ČOVIĆ, LIKOVNA REALIZACIJA: SLOBODAN PETROVIĆ)

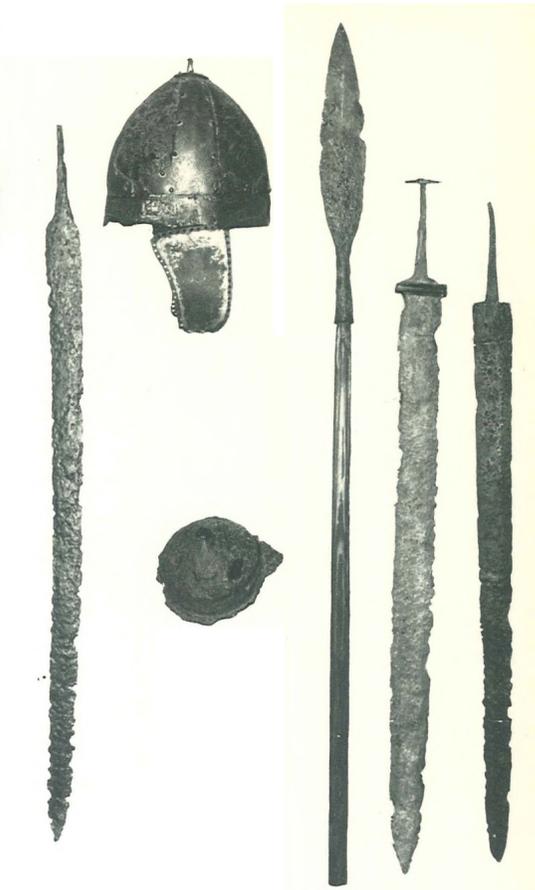
3. RIMSKI MAČ-GLADIJUS, I—IV VEK

4. DOLAZAK SLOVENA NA BALKANSKO POLUOSTRVO U JUŽNU PANONIJU I ISTOČNE ALPE (SASTAVIO: DR DUŠAN PRIBAKOVIĆ, LIKOVNA REALIZACIJA: DUŠAN RISTIĆ)

5. KASNORIMSKI ŠLEM, IV VEK

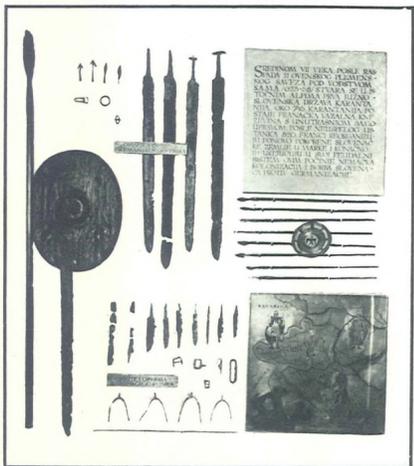

6. ORUŽJE IV—VI VEKA. SEoba NARODA

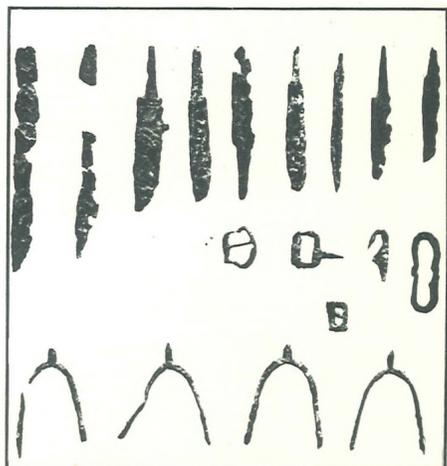

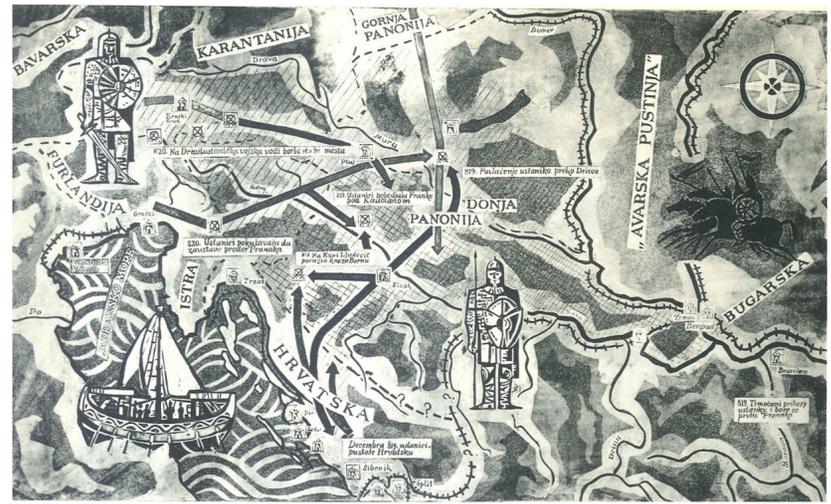
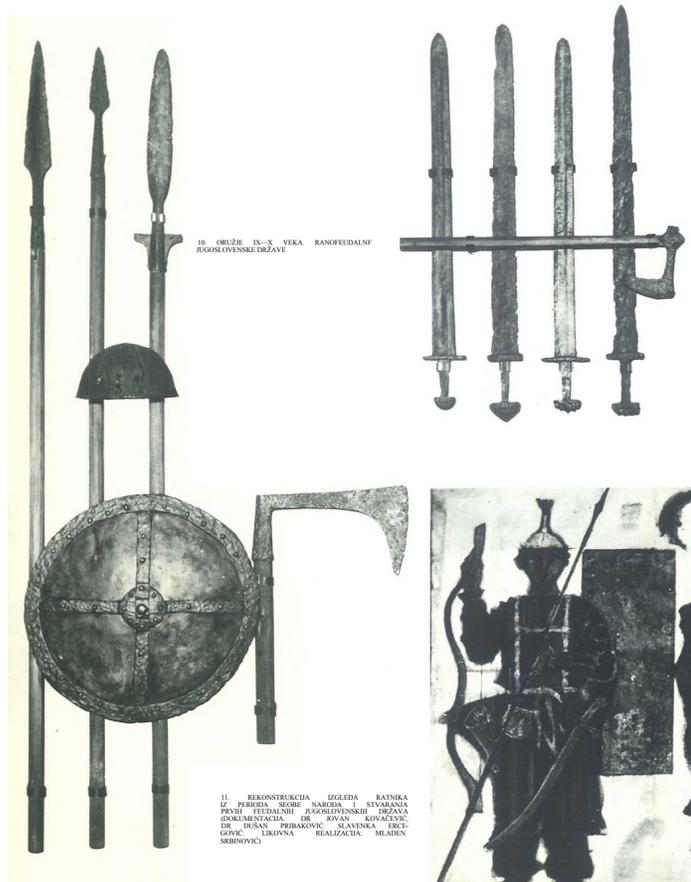
7. REKONSTRUKCIJA IZGLEDA VIZANTJSKOG RATNIKA, VI VEK. (DOKUMENTACIJA: DR JOVAN KOVACEVIC; LIKOVNA REALIZACIJA: SLOBODAN PEJOVIC)

9. ORUŽJE LANGOBARDA I SLOVENA, VI—X VEK

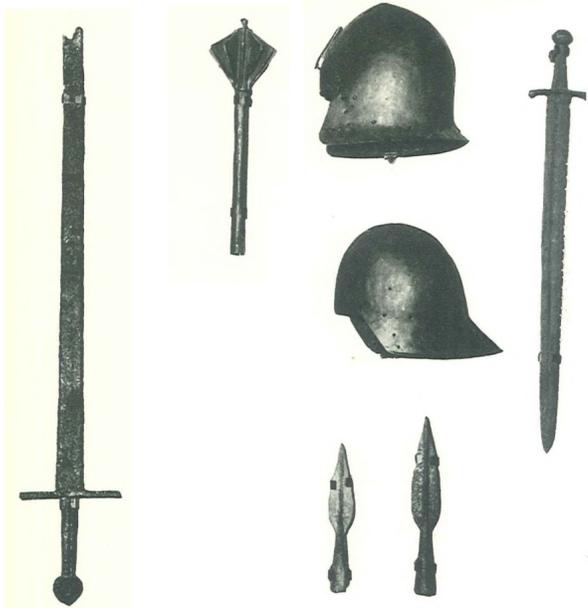
8. BOJNI NOŽEVI I MAMUZE SLOVENA, IX—X VEK

12. USTANAK KNEZA LADISLAVA (819-822); PANONSKA HRVATSKA (SASTAVIO: DR. DUŠAN PRIBAKOVIĆ, LIKOVNA REALIZACIJA: STJEPAN FILEKIĆ)

13. ORUŽJE SREDNJOVEKOVNE BOSNE, XIV VEK

14. PEČAT BANA STJEPANA II KOTROMANIĆA (1324—1353), BOSNA

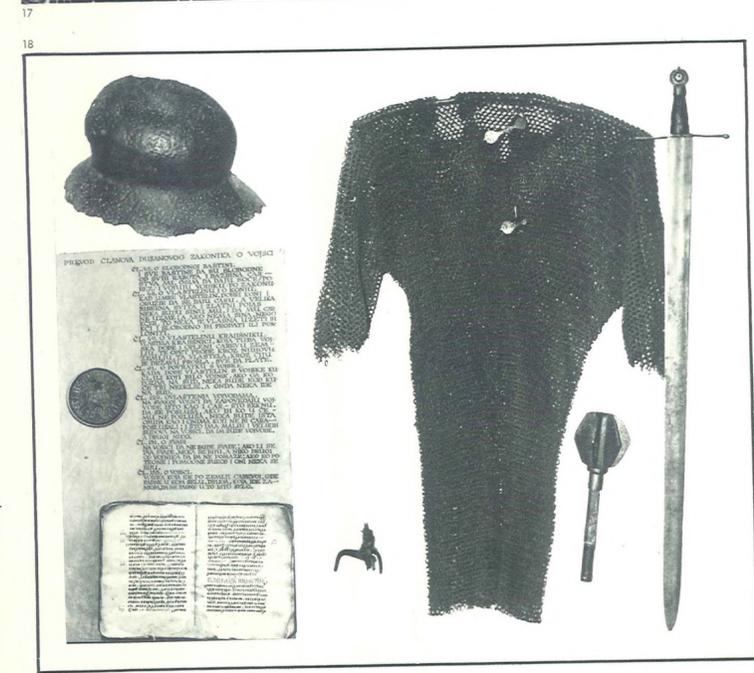
15. PEČAT BANA MATEJA NINOSLAVA (1232—1250), BOSNA

16. GRB BOSNE, PRVA POLOVINA XIV VEKA

17. CAR DUŠAN (1331—1355). SRBUJA (MANASTIR LESNOVO)

18. ORUŽJE SREDNJOVEKOVNE SRBUJE, XIV VEK
DUŠANOV ZAKONIK, 1349 (PRIZRENSKA REDAKCIJA)

PREVOD ČLANOVA DUŠANOVOG ZAKONIKA O VOJSKI

ČL. 42. O SLOBODNOJ BAŠTINI.
I SVE BAŠTINE DA SU SLOBODNE
OD SVIH RABOTA I DA ZBINA CAR
STVA MAI, OSIMA DA DAJU SOCE/PO-
REZ/ I VOJUIU VOJSKU PO ZAKONU.

ČL. 43. O VLASTELINU I O KONJU.
KAD UMRE VLASTELIN, DOBRI KONJ I
ORUŽJE DA SE DAJU CARU, A VELIKA
BIJEVNA SVIJA I ZLATNI POJAS
NEKA BUDI SINU MAI, I DA MU CAR
NE UZME; A AKO NE MAI SINA, NEGO
KČER, TO NEKA JE VLASTIN UZETI IH
KCI I SLOBODNO IH PRODATI ILI POK-
LONITI.

ČL. 49. O VLASTELINU, KRAJŠNIKU,
VLASTELA KRAJŠNICI, KOJA TIUDA VOJ-
SKA DOBE I OPLENI, CAR REVLI ZEM-
LJI, TE OPET PROBE KROZ NIIHOVU
ZEMLJU, TA VLASTELA, KROZ CIJU
JE DRŽAVU PROŠLA, SVE DA PLATE.

ČL. 51. O POVRAJKU S VOJSKE
KADA DOBE VLASTELIN S VOJSKE KU-
CI, ILI KOJI BILO VOJNIK, AKO GA KO
POZIVA NA SUD, NEKA BUDE KOD KU-
CE TRI NEDELJE, A ONDA NEKA IDE
NA SUD.

ČL. 129. OVLAŠTENIA VOJVODAMA.
NA SVAKOJ VOJSKI DA ZAPOVEDAJU VOJ-
VODE ISTO KAO I CAR - STO REKNU,
DA SE POSLUŠA, AKO IH KO LI CE-
MU NE POSLUŠA, NEKA BUDE ISTA
OSUDA KAO I ONIMA KOJI NE BI CARA -
POSLUŠALI; I STO IMA MALIH I VELIKIH
SUDOVA, NA VOJSKI, DA IM SUDE VOJVODE,
A DRUGI NIKO.

ČL. 131. O SVADI
NA VOJSKI DA NE BUDE SVADE; AKO LI SE
DVA SVADE, NEKA SE BILU, A NIKO DRUGI
OD VOJNIKA DA IM NE POMAZE; AKO KO PO-
TEGNE I POMOGNE SUKOB I ONI NEKA SE
BILU.

ČL. 133. O VOJSKI
VOJSKA KOJA IDE PO ZEMLJI CAREVOJ, GDE
PADNE U KOM SELU, DRUGA, KOJA IDE ZA-
NJOM, DA NE PADNE U TO ISTO SELO.

PREVOD ČLANOVA DUŠANOVOG ZAKONIKA O VOJSKI

ČL. 42. О СЛОБОДНОЈ БАШТИНИ.
И СВЕ БАШТИНЕ ДА СУ СЛОБОДНЕ
ОД СВИХ РАБОТА И ДА ЗБИНА ЦАР
СТВА МАИ, ОСИМА ДА ДАЈУ СОЦЕ/
ПОРЕЗ/ И ВОЈУИУ ВОЈСКУ ПО ЗАКОНУ.

ЧЛ. 43. О ВЛАСТЕЛИНУ И О КОНЈУ.
КАД УМРЕ ВЛАСТЕЛИН, ДОБРИ КОНЈ И
ОРУЖЈЕ ДА СЕ ДАЈУ ЦАРУ, А ВЕЛИКА
БИЈЕВНА СВИЈА И ЗЛАТНИ ПОЈАС
НЕКА БУДИ СИНУ МАИ, И ДА МУ ЦАР
НЕ УЗМЕ; А АКО НЕ МАИ СИНА, НЕГО
КЧЕР, ТО НЕКА ЈЕ ВЛАСТИН УЗЕТИ ИХ
КЦИ И СЛОБОДНО ИХ ПРОДАТИ ИЛИ ПОК-
ЛОНИТИ.

ЧЛ. 49. О ВЛАСТЕЛИНУ, КРАЈШНИКУ,
ВЛАСТЕЛА КРАЈШНИЦИ, КОЈА ТИУДА ВОЈ-
СКА ДОБЕ И ОПЛЕНИ, ЦАР РЕВЛИ ЗЕМ-
ЛЈИ, ТЕ ОПЕТ ПРОБЕ КРОЗ НИИHOVУ
ЗЕМЛЈУ, ТА ВЛАСТЕЛА, КРОЗ ЧИЈУ
ЈЕ ДРЖАВУ ПРОШЛА, СВЕ ДА ПЛАТЕ.

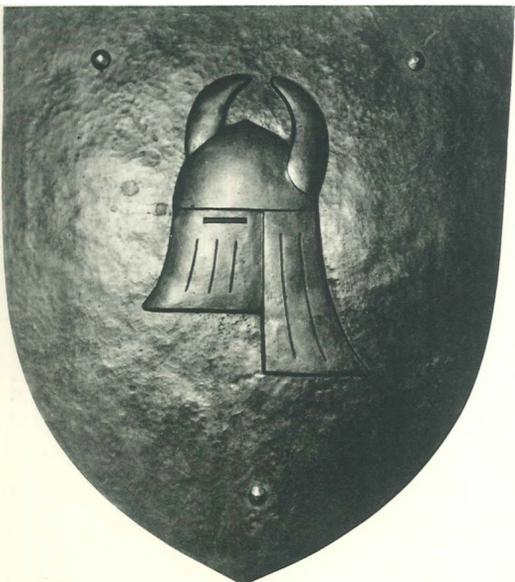
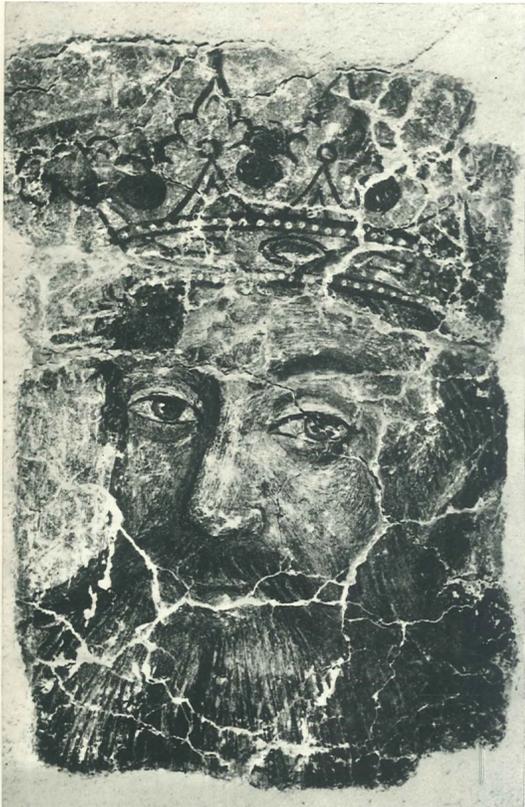
ЧЛ. 51. О ПОВРАЈКУ С ВОЈСКЕ
КАДА ДОБЕ ВЛАСТЕЛИН С ВОЈСКЕ КУ-
ЦИ, ИЛИ КОЈИ БИЛО ВОЈНИК, АКО ГА КО
ПОЗИВА НА СУД, НЕКА БУДЕ КОД КУ-
ЦЕ ТРИ НЕДЕЛЈЕ, А ОНДА НЕКА ИДЕ
НА СУД.

ЧЛ. 129. ОВЛАШТЕНІА ВОЈВОДАМА.
НА СВАКОЈ ВОЈСКИ ДА ЗАПОВЕДАЈУ ВОЈ-
ВОДЕ ИСТО КАО И ЦАР - СТО РЕКНУ,
ДА СЕ ПОСЛУША, АКО ИХ КО ЛИ СЕ-
МУ НЕ ПОСЛУША, НЕКА БУДЕ ИСТА
ОСУДА КАО И ОНИМА КОЈИ НЕ БИ ЦАРА -
ПОСЛУШАЛИ; И СТО ИМА МАЛИХ И ВЕЛИКИХ
СУДОВА, НА ВОЈСКИ, ДА ИМ СУДЕ ВОЈВОДЕ,
А ДРУГИ НИКО.

ЧЛ. 131. О СВАДИ
НА ВОЈСКИ ДА НЕ БУДЕ СВАДЕ; АКО ЛИ СЕ
ДВА СВАДЕ, НЕКА СЕ БИЛУ, А НИКО ДРУГИ
ОД ВОЈНИКА ДА ИМ НЕ ПОМАЗЕ; АКО КО ПО-
ТЕГНЕ И ПОМОГНЕ СУКОБ И ОНИ НЕКА СЕ
БИЛУ.

ЧЛ. 133. О ВОЈСКИ
ВОЈСКА КОЈА ИДЕ ПО ЗЕМЛЈИ ЦАРЕВОЈ, ГДЕ
ПАДНЕ У КОМ СЕЛУ, ДРУГА, КОЈА ИДЕ ЗА-
НЈОМ, ДА НЕ ПАДНЕ У ТО ИСТО СЕЛО.

19. KNEZ LAZAR HREBELJANOVIĆ OKO (1370—1389). SRBIJA (CRKVA LAZARICA U KRUŠEVCU)

22. GRB KNEZA LAZARA. SRBIJA

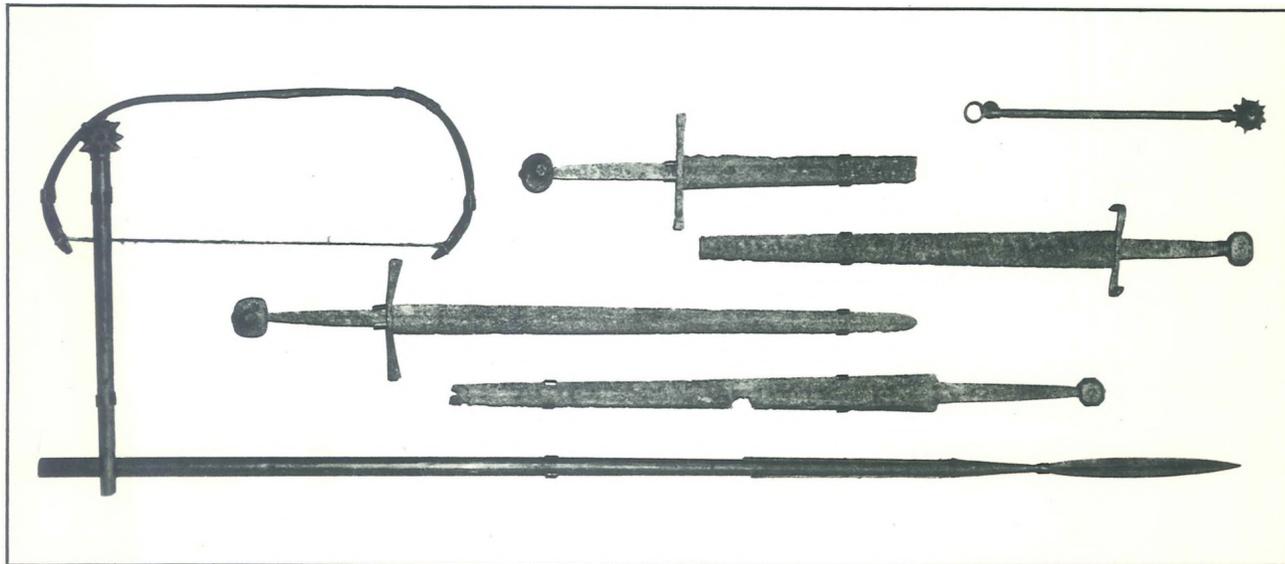
20. SULTAN MURAT I (1362—1389)
(CRTEZ IZ ZBIRKE TIROLSKOG NADVOJVODE FERDINANDA I)

21. BORBENI RASPORED SRPSKE I TURSKE VOJSKE U KOSOVSKOJ BICI 15. JUNA 1389.
(SASTAVIO: DR PETKO LUKOVIĆ; LIKOVNA REALIZACIJA: FERDINAND KULMER)

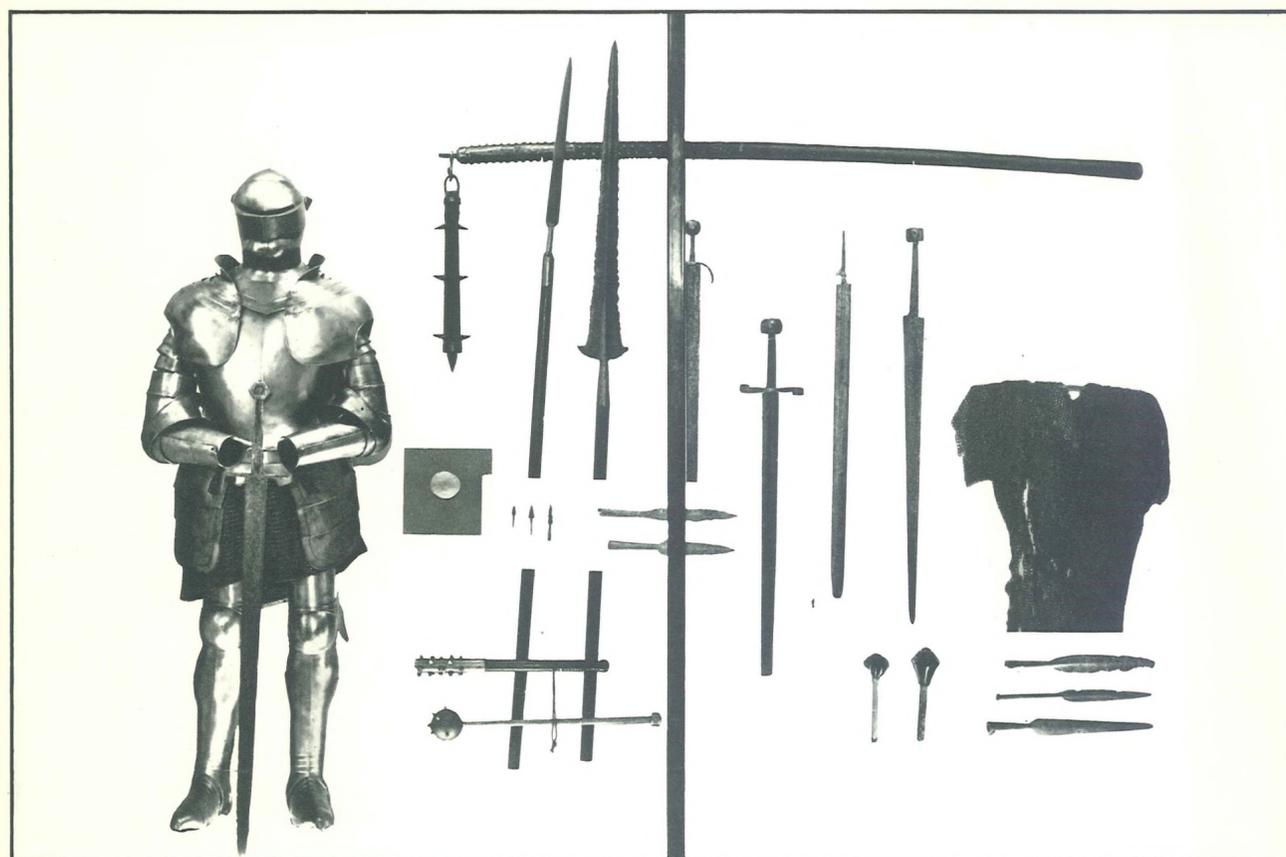

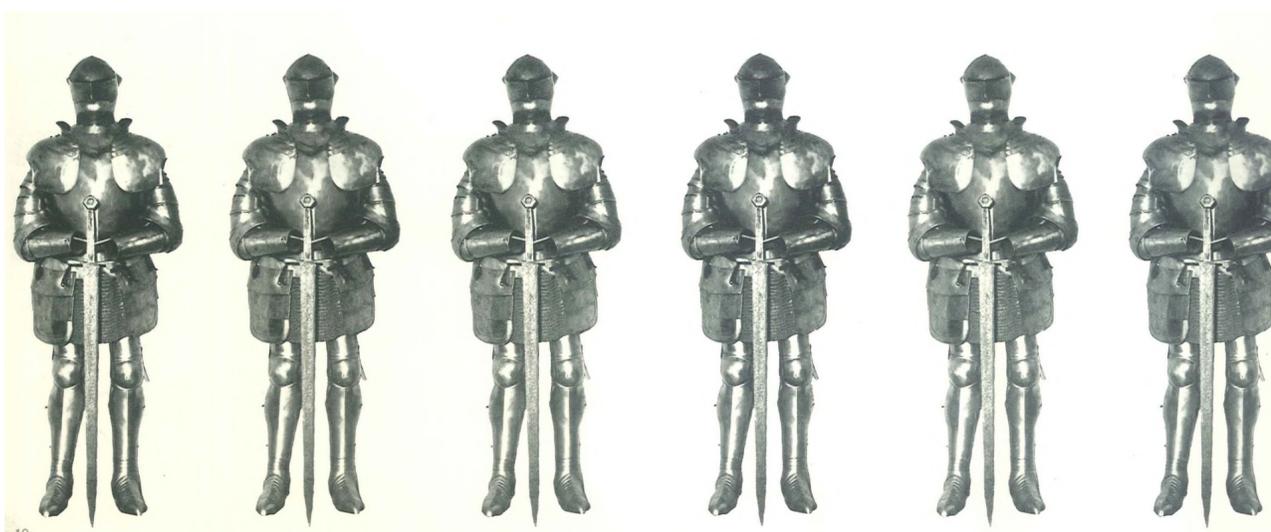
23. TURSKA OSVAJANJA U EVROPI DO BITKE KOD ANGORE 1402. (SASTAVIO: DR. PETRO LUKOVIĆ; LIKOVNA REALIZACIJA: ŽELJKO SENEČIĆ)

24. ORUŽJE SREDNJOVEKOVNE SRBIJE, DRUGA POLOVINA XIV VEKA

25. NAORUŽANJE SRPSKE VOJSKE, PRVA POLOVINA XV Veka. DESPOTOVINA

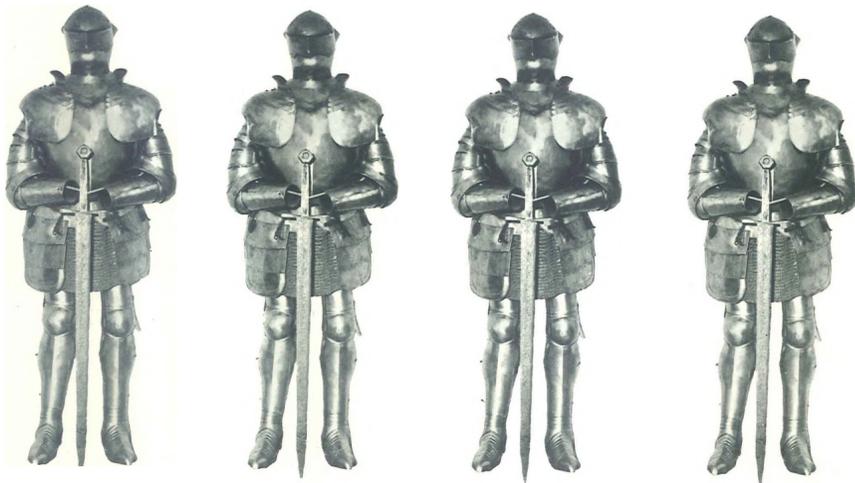

26. SRPSKA DESPOTOVINA I KR A L ILVIN A BOSNA U XV VEKU (SASTAVIO: DR POTKO LUKOVIC; LIKOVNA REALIZACIJA: FERDINAND KULMI R)

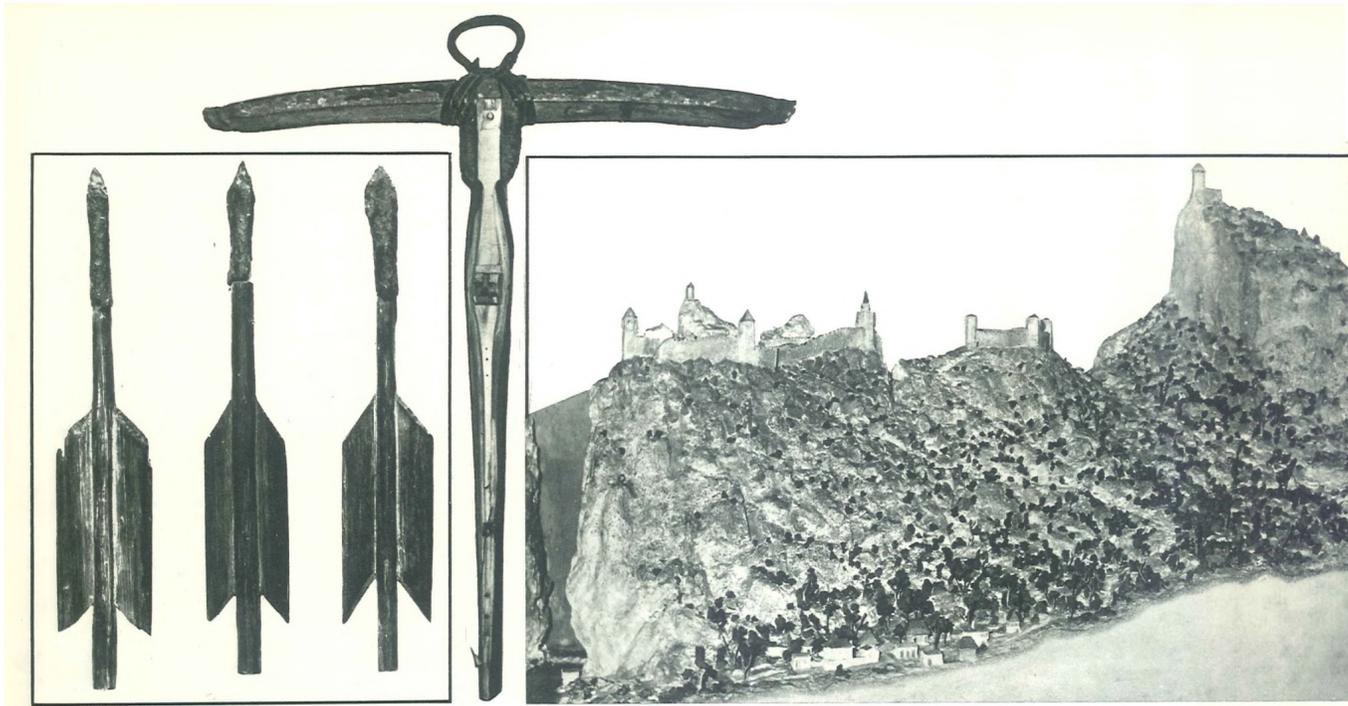

27. DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ (1402—1427). SRBIJA (MANASTIR KALENIC)

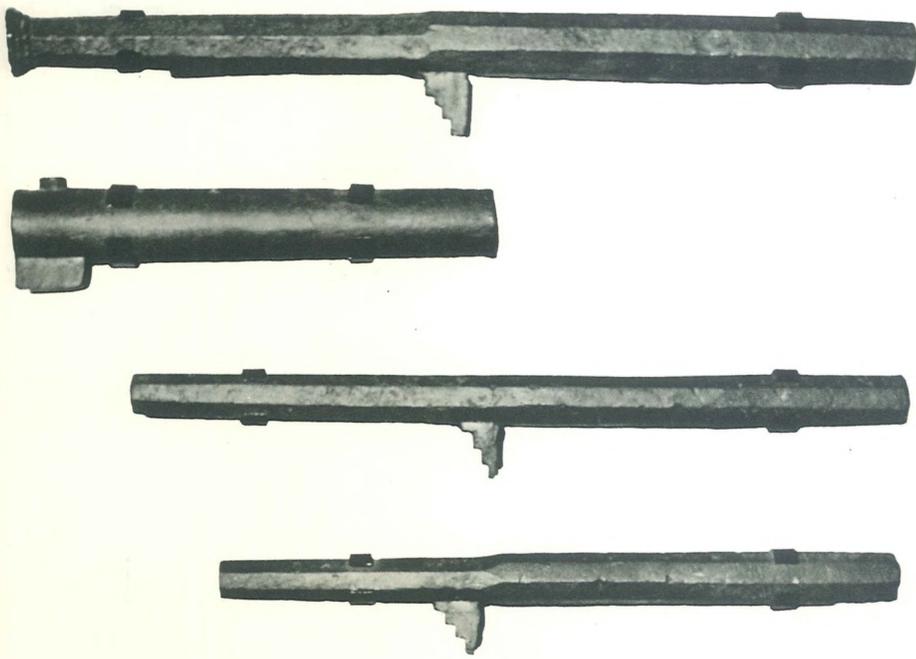
28. DESPOT ĐURAĐ BRANKOVIĆ (1427 — 1455). SRBIJA (ESFIGMENSKA POVELJA)

29. SAMOSTREL NEMAČKOG POREKLA, XV VEK

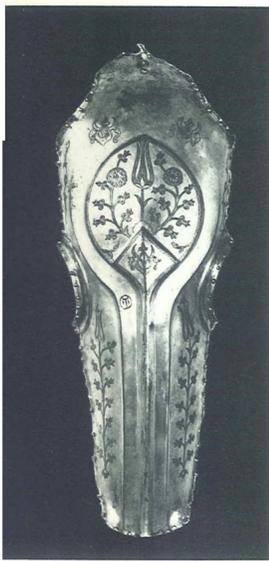
30. MAKETA GRADA KLJUČA, SREDNJOVEKOVNA BOSNA (IZRADIO: PETAR BIBIĆ)

31. PUŠKE KUKAČE, SMEDEREVO, DRUGA POLOVINA XV VEKA

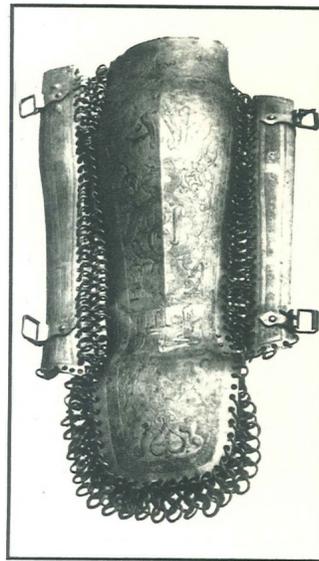
32. BOMBARDA, KUPRES, BOSNA, KRAJ XIV, POČETAK XV VEKA

33. OKLOP ZA GLAVU KONJA, PRVA POLOVINA XVI VEKA, OSMANSKA IMPERIJA

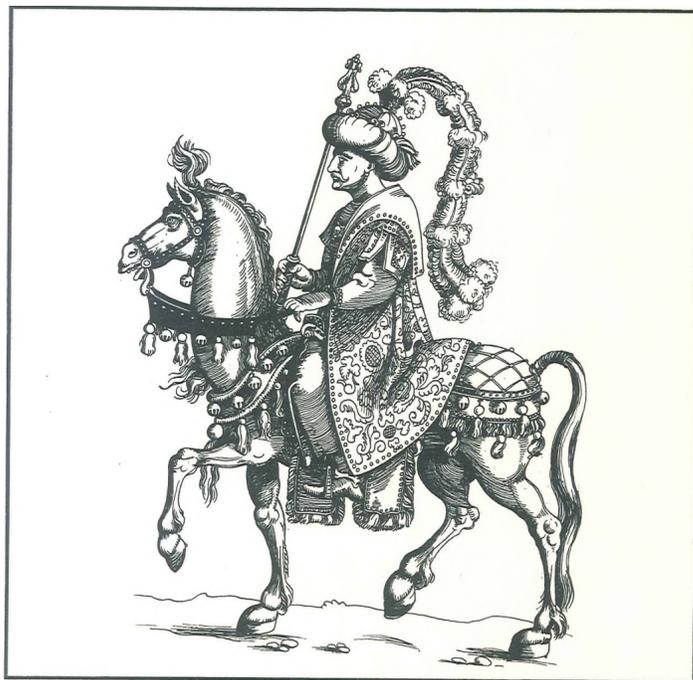
34. JANIČAR, XVI VEK, OSMANSKA IMPERIJA
(CRTEŽ PREMA: NICOLO DE NICOLAI DEL D'EL PINATO, LE NAVIGATIONI ET VIAGGI NEL LA TURCHIA, ANVERSA 1576)

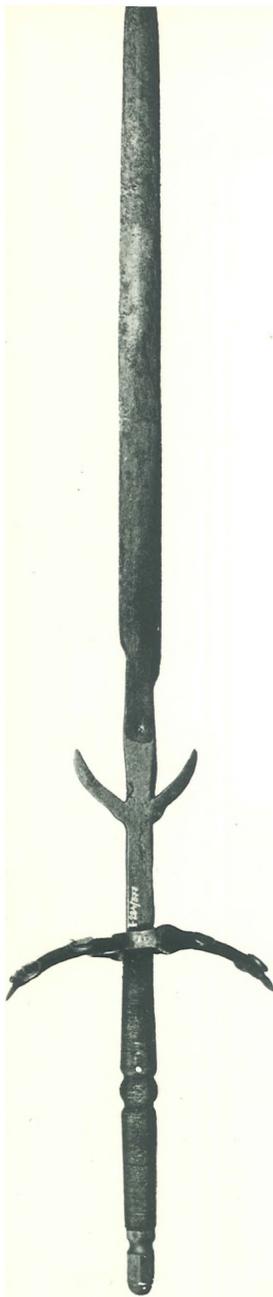
35. PODKOLENICA, DRUGA POLOVINA XV VEKA, OSMANSKA IMPERIJA, PANCIRNA KOŠULJA, DRUGA POLOVINA XV VEKA, OSMANSKA IMPERIJA

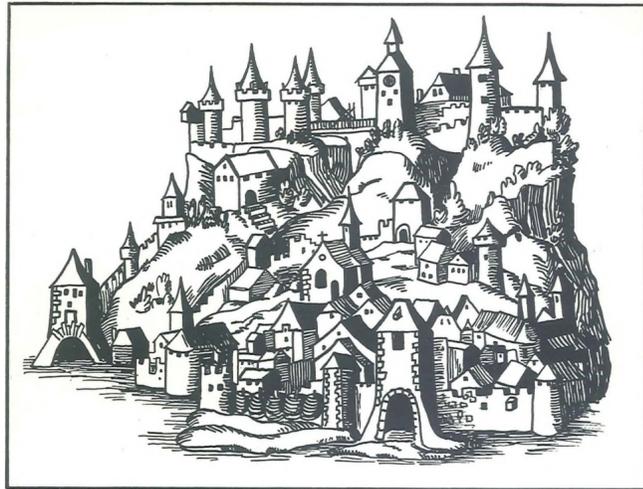
36. SULTAN MEHMED II OSVAJAJĆ (1451–1481)
(CRTEŽ PREMA: HISTOIRE GENERALE DES TURCS CONTENANT L'HISTOIRE DE CHALCONDYLE, PARIS 1662)

37. SULTAN SULEJMAN II VELIČANSTVENI (1520–1566)
(CRTEŽ PREMA LETKU HANSA GULDENMUNDA, 1529)

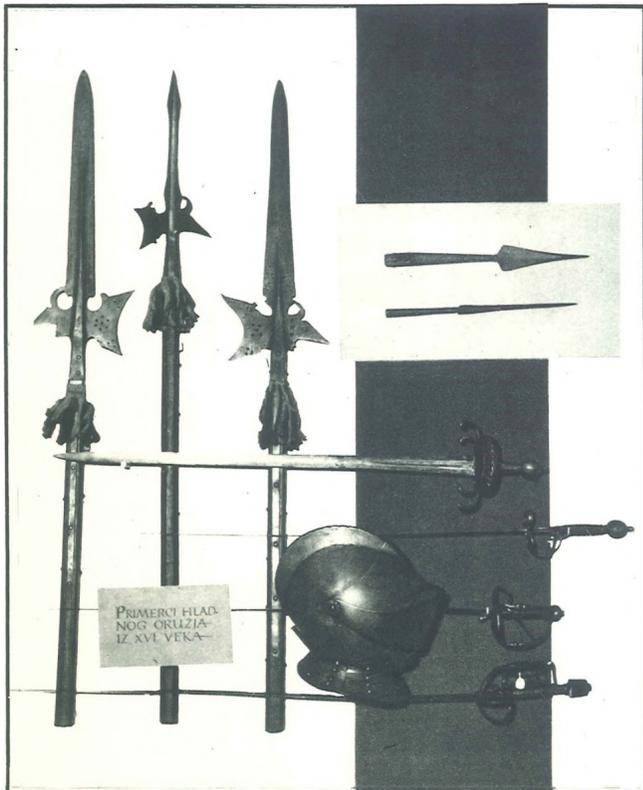

39. MAC DVORUČNJAK, NEMAČKI, XVI VEK.

38. BEOGRAD, PRVA POLOVINA XVI VEKA (CRTEŽ PREMA: SEBASTIAN MÜNSTER, BESCHREIBUNG ALLER LÄNDER, 1650/51)

40. HLADNO ORUŽJE EVROPSKOG POREKLA, XVI VEK

41. HELEBARDA, PARADNA, 1570.

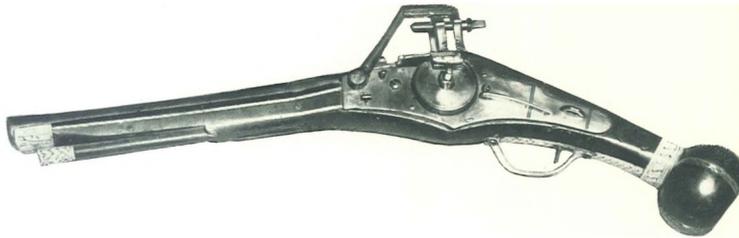

42. PUŠKA KOLAŠICA, UEMAČKI TIP, XVI XVII VEK

44. PUN OKLOP, XVI VEK

43. PIŠTOLJ KOLAŠICA, NEMAČKI TIP, XVI XVII VEK

ŠLEM, DRUGA POLOVINA XV VEKA. OSMANSKA IMPERIJA

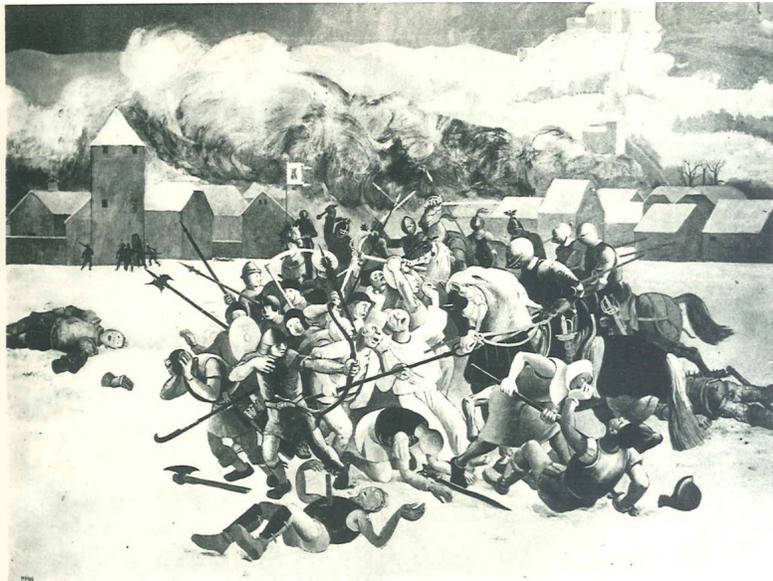

46. ŠLEM NEMAČKI, XVI VEK

GVOZDENI TO, „PoM ČAHUROM

Ko« XV, VHU. —>

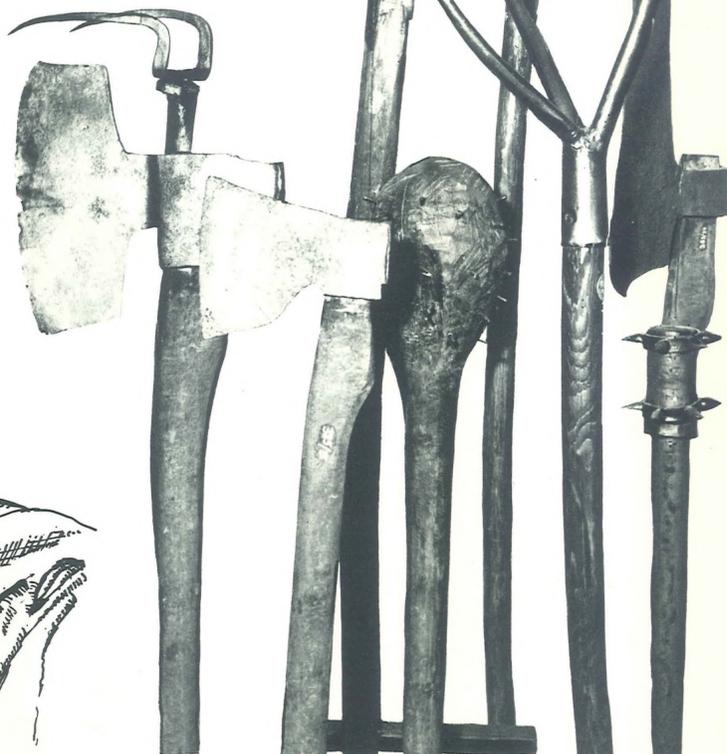

48. KRSTO HEGEDUŠIĆ: BITKA KOD KRŠKOG 1573. HRVATSKO-SLOVENAČKE SELJAČKE BUNE

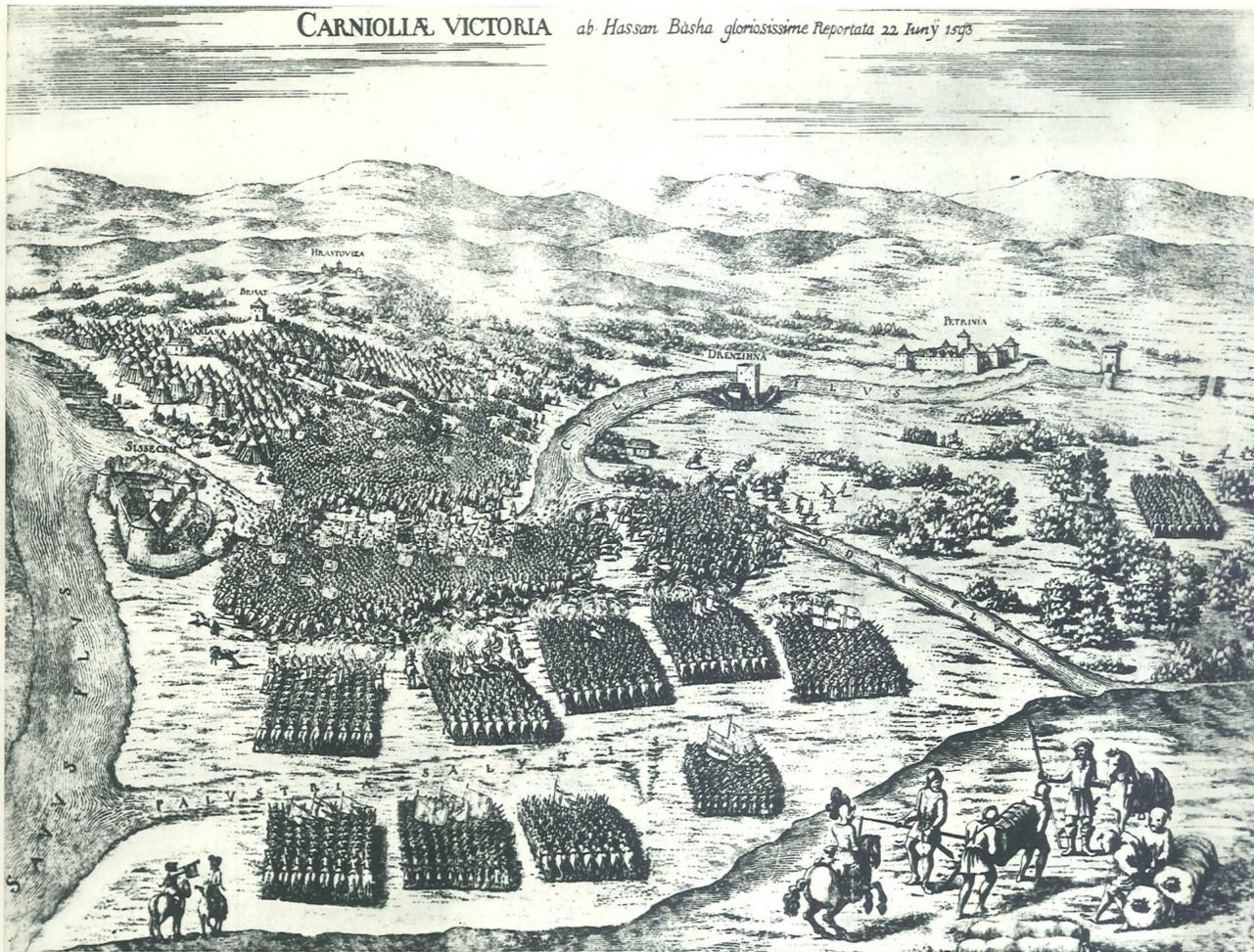
50 NAORUŽANJE SELJAKA I FEUDALACA. SELJAČKE BUNE U SLOVENIJI, XVI VEK

49. KRSTO HEGEDUŠIĆ
MATIJA GUBEC, VODA HRVATSKO-SLOVENAČKE SELJAČKE BUNE, 1572—1573.

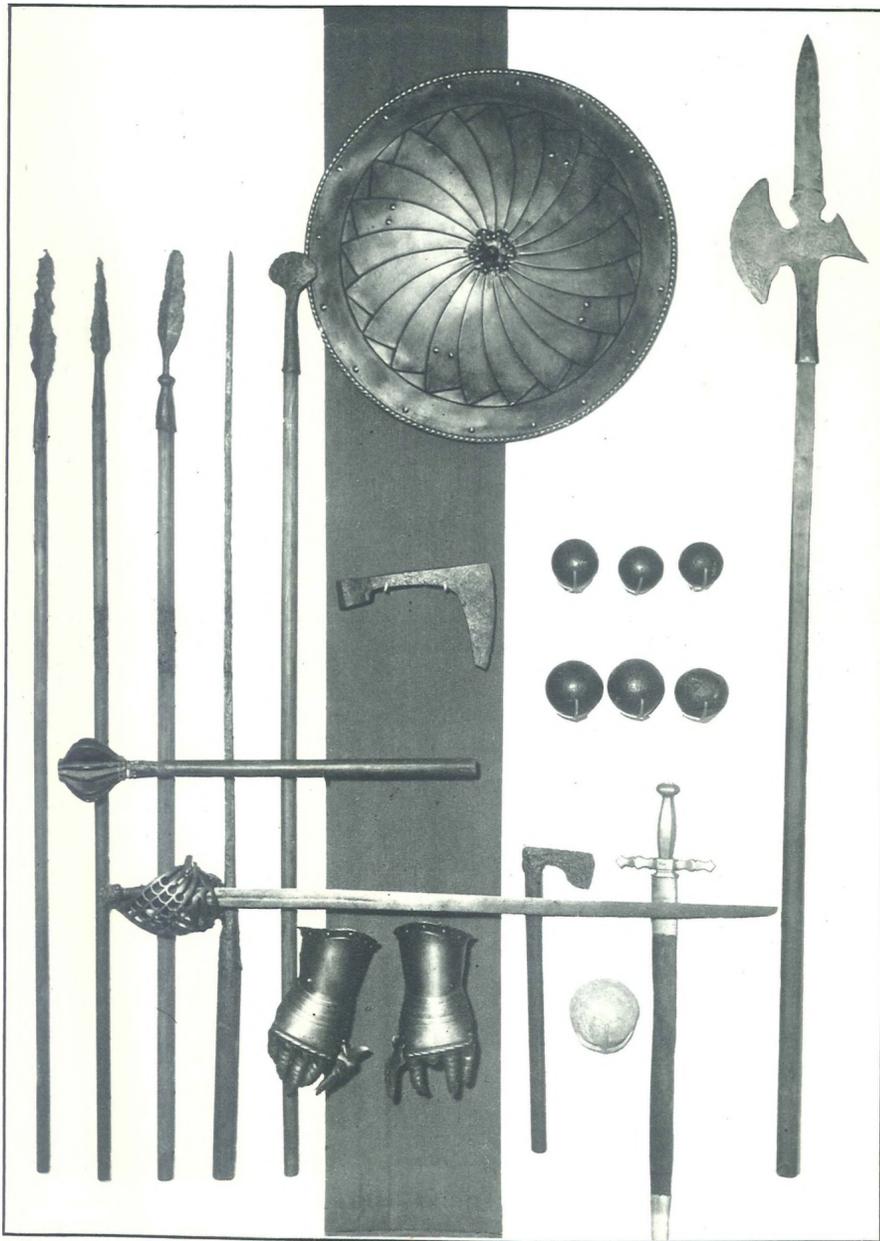

51. BITKA KOD SSKA, 22 JUN 1593.
(CRTEŽ PREMA: J. W. VALVASOR, DIE EHRE DES HERZOGTHUMS KRAIN, IV, LEIBACH-NÜRNBERG, 1689)

52. GRANIČAR »TOLPAČ«, VOJNA GRANICA, 1742.
(CRTEŽ PREMA: MARTIN ENGELBRECHT, THEATRE DE LA MILICE ÉTRANGÈRE, AUGSBURG 1746)

53. PODOFICIR SLUNJSKE REGIMENTE KARLOVAČKE GRANIČNE PEŠADIJE, VOJNA GRANICA, 1746.
(CRTEŽ PREMA: MARTIN ENGELBRECHT, THEATRE DE LA MILICE ÉTRANGÈRE, AUGSBURG 1746)

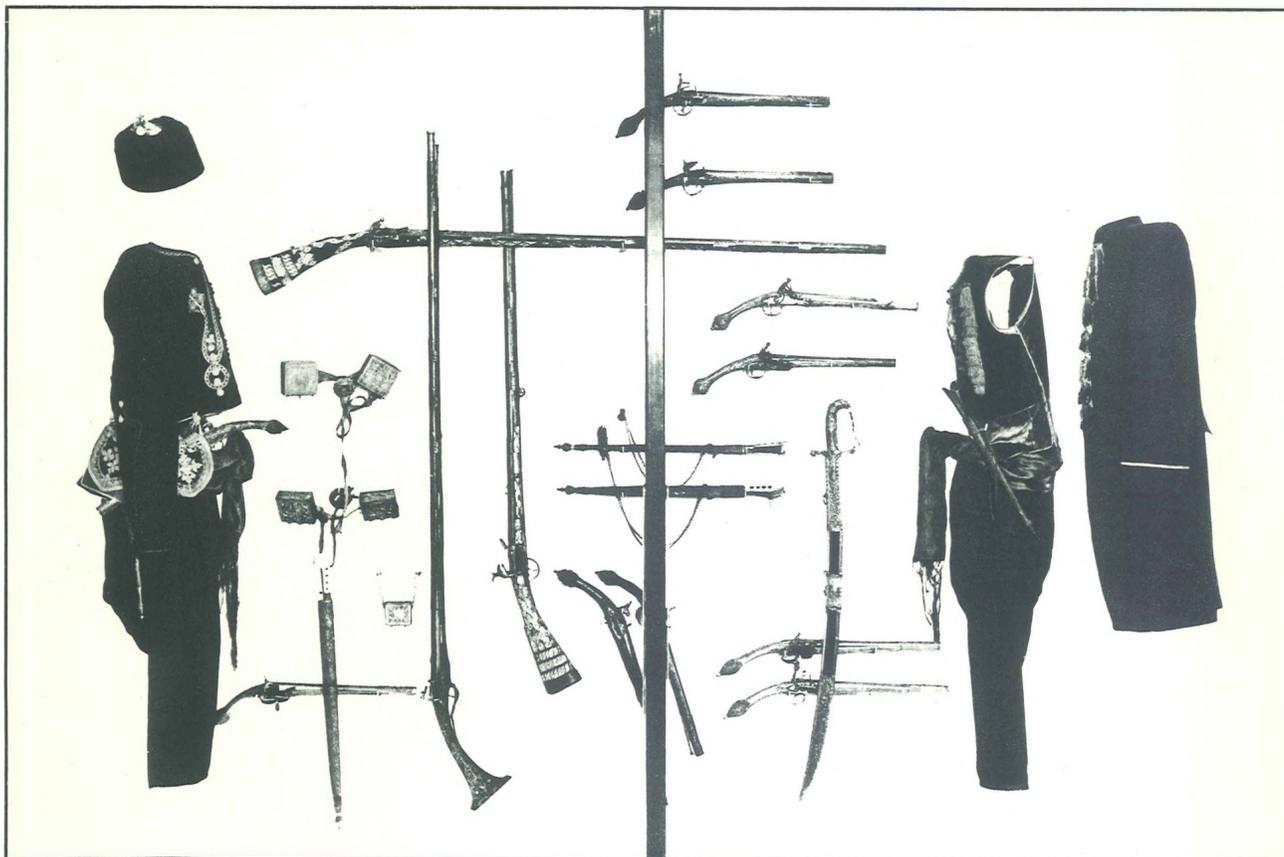
54

54. USKOK, KRAJ XVII VEKA
(CRTEŽ PREMA: B. HACQUETS, ABBILDUNG
UND BESCHREIBUNG DER SÜDWESTLICHEN
UND ÖSTLICHEN WENDEN, ILLYRER
UND SLAWEN. ... LEIPZIG 1801)

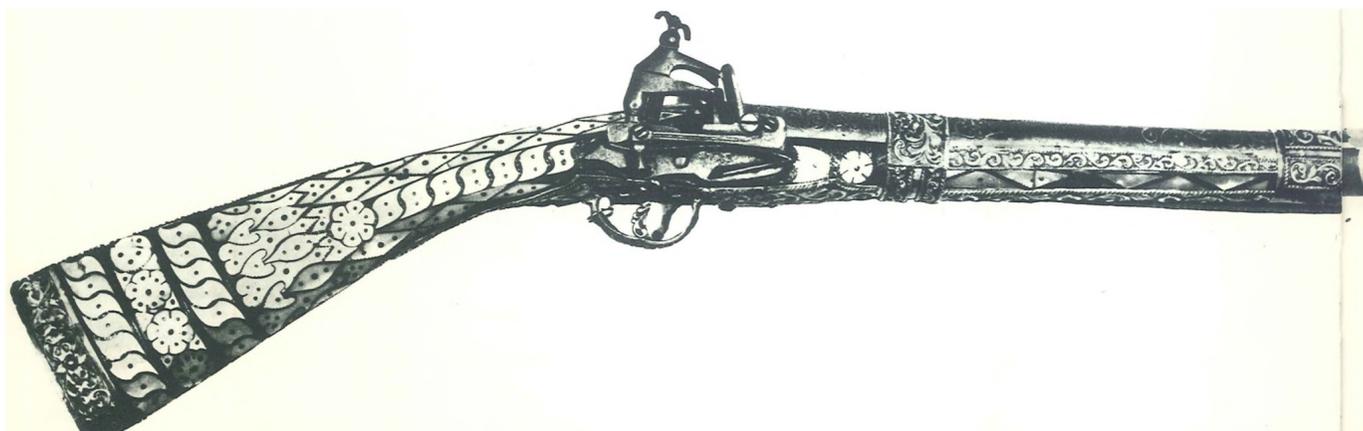
55. USKOČKI VOJVODA, XVII VEK
(CRTEŽ PREMA: MARCO VICENZO CORONELLI,
ATLANTE ANTICO DISEGNATO, VENEZIA
1689)

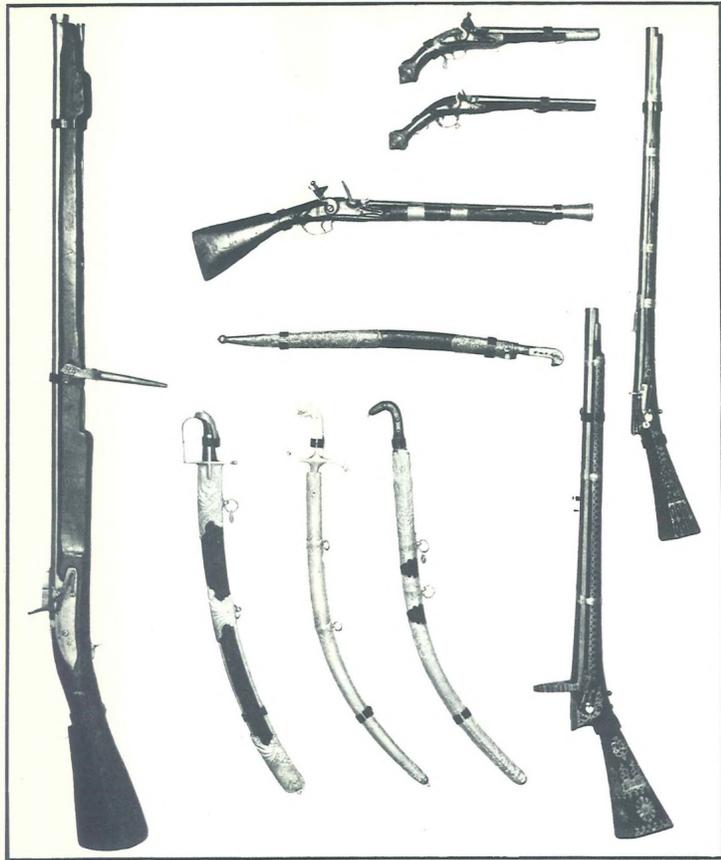
55

57. NAORUŽANJE I OPREMA BOKELJSKE MORNARICE, XVII—XVIII VEK

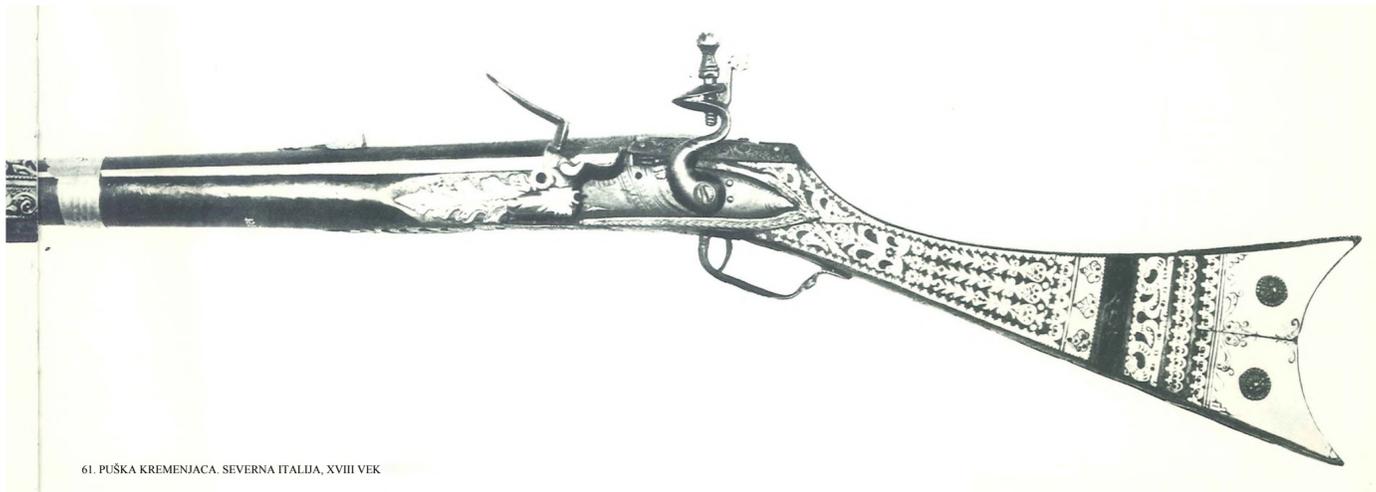
58. PUŠKA KREMENJAČA. BOKA KOTORSKA, KRAJ XVIII VEKA

60. ORUŽJE EVROPSKOG I ORJENTALNOG POREKLA, XVIII—XIX VEK

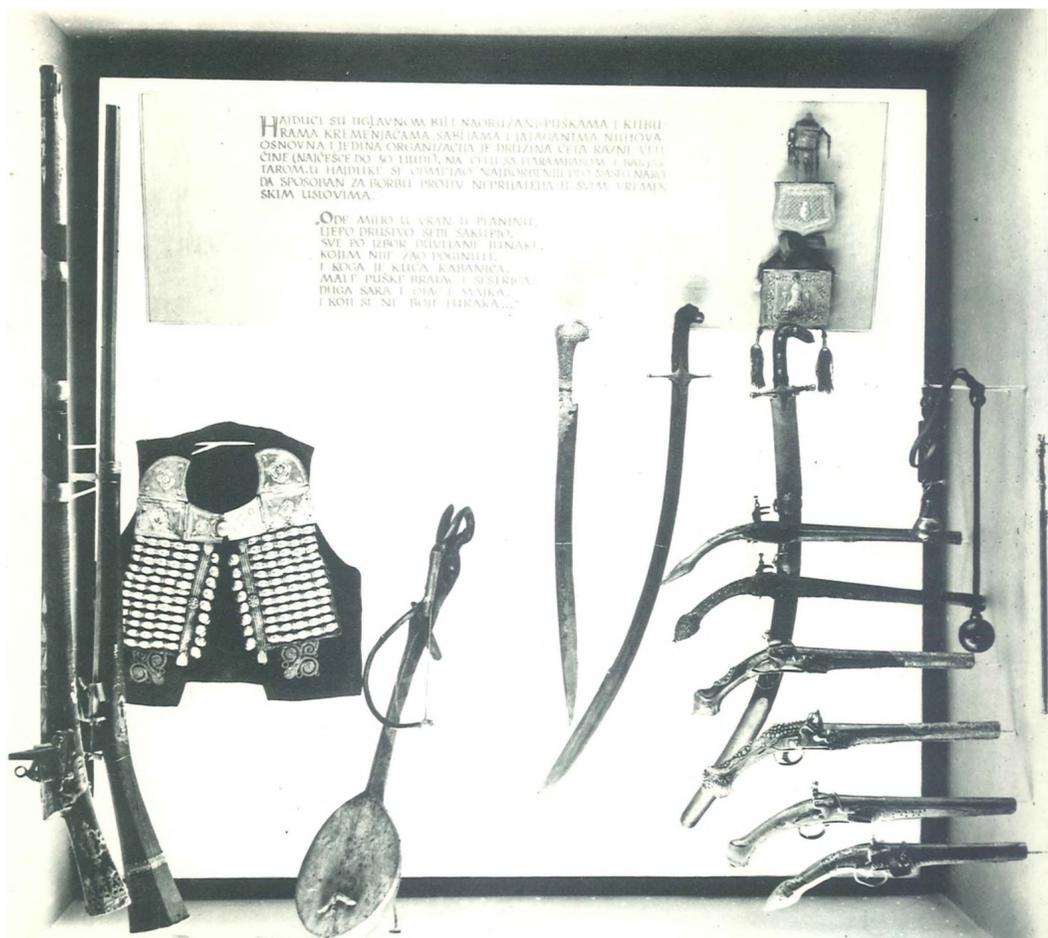
59. POJAS ZA ORUŽJE. BOKA KOTORSKA, KRAJ XVIII VEKA

61. PUŠKA KREMENJACA. SEVERNA ITALIJA, XVIII VEK

63. DRVENA KIJAJA. PRVI SRPSKI USTANAK, 1804—1813.

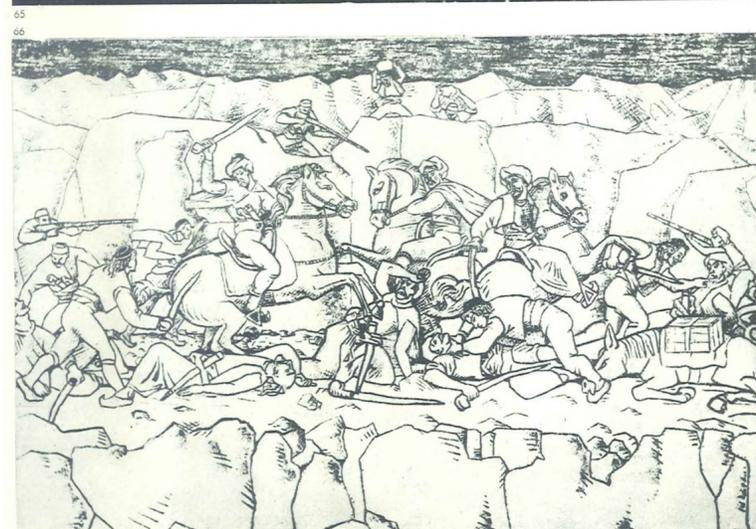
62. NAORUŽANJE HAJDUKA KRAJ XVIII VEKA

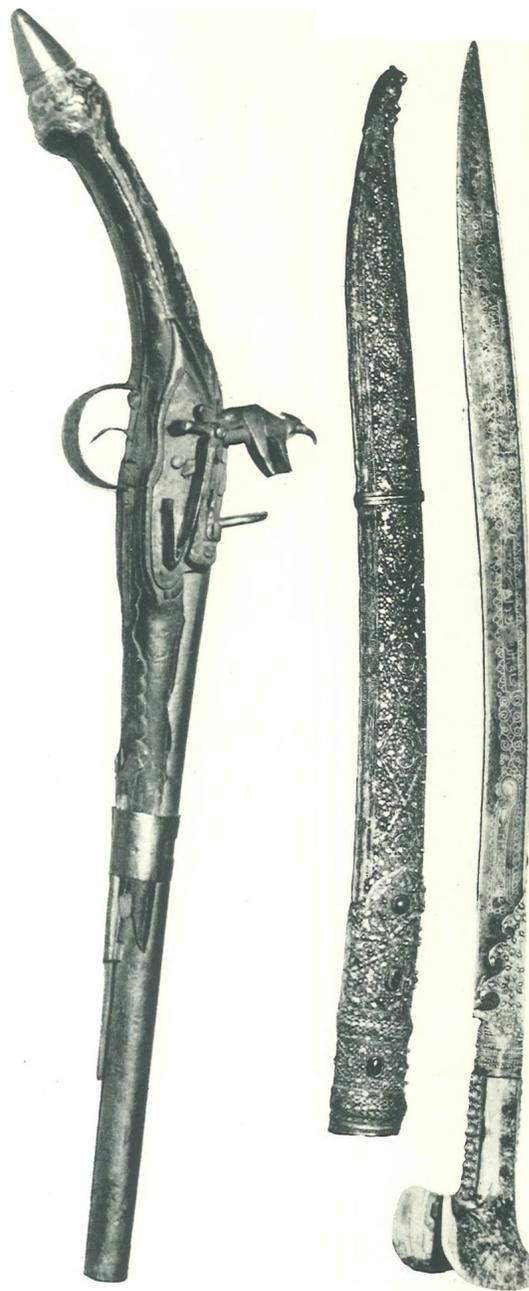
64. SABLJA KNEZA ILUE BIRČANINA (1764—1804). PRVI SRPSKI USTANAK

65. VLADIMIR LUKIĆ BOROVIKOVSKI (?)
VOŽD KARADORDE. PRVI SRPSKI USTANAK, 1804—1813.
(VLASNIŠTVO: NARODNI MUZEJ, BEOGRAD)

66. TOMISLAV GERIC
NAPAD HAJDUKA NA TURSKU KOLONU
67. PIŠTOLJ KREMENJAC. PRIZREN, XVIII—XIX VEK
68. JATAGAN. BALKAN, 1805/1806.

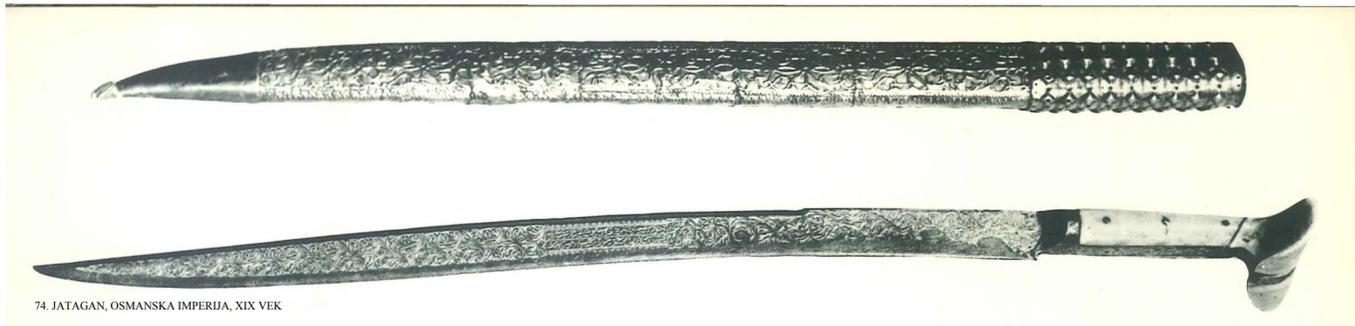

71. PUŠKA KREMENJAČA. HERCEGOVINA, KRAJ XVIII VEKA

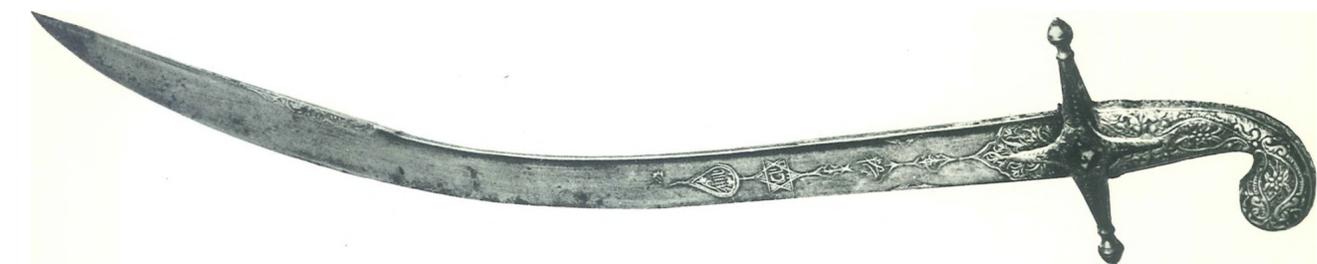
72. METALNA FIŠEKLIJA. BITOLJ, DRUGA POLOVINA XVIII VEKA

73. METALNA FIŠEKLIJA. SKADAR, DRUGA POLOVINA XVIII VEKA

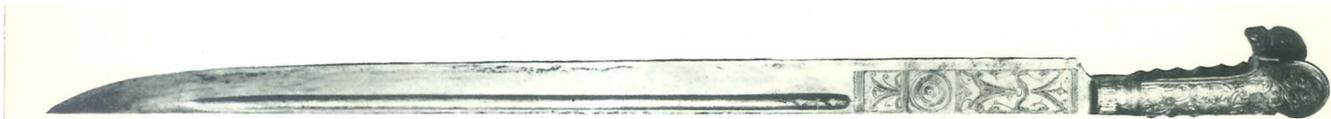

74. JATAGAN, OSMANSKA IMPERIJA, XIX VEK

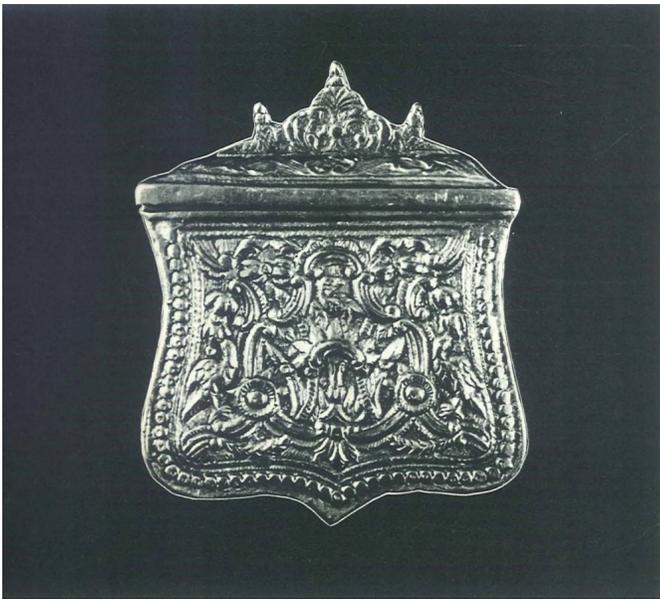

74A. SABUA, OSMANSKA IMPERIJA, XVIII VEK

75. JATAGAN, BALKAN, XVIII—XIX VEK

76. METALNA FIŠEKLJA. BITOLJ, DRUGA POLOVINA XVIII VEKA

77. METALNA FIŠEKLJA. BITOLJ, DRUGA POLOVINA XVIII VEKA

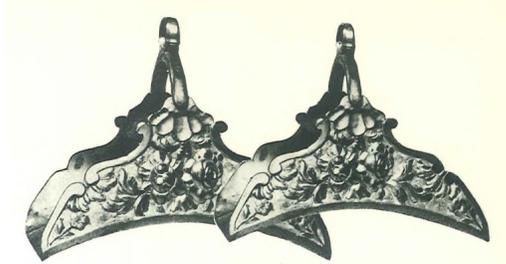
78. ZASTAVA IZ PRVIH DANA USTANKA, 1804. PRVI SRPSKI USTANAK

79. FRAGMENT TOPA, 1808. BEOGRADSKA TOPOLIVNICA. PRVI SRPSKI USTANAK

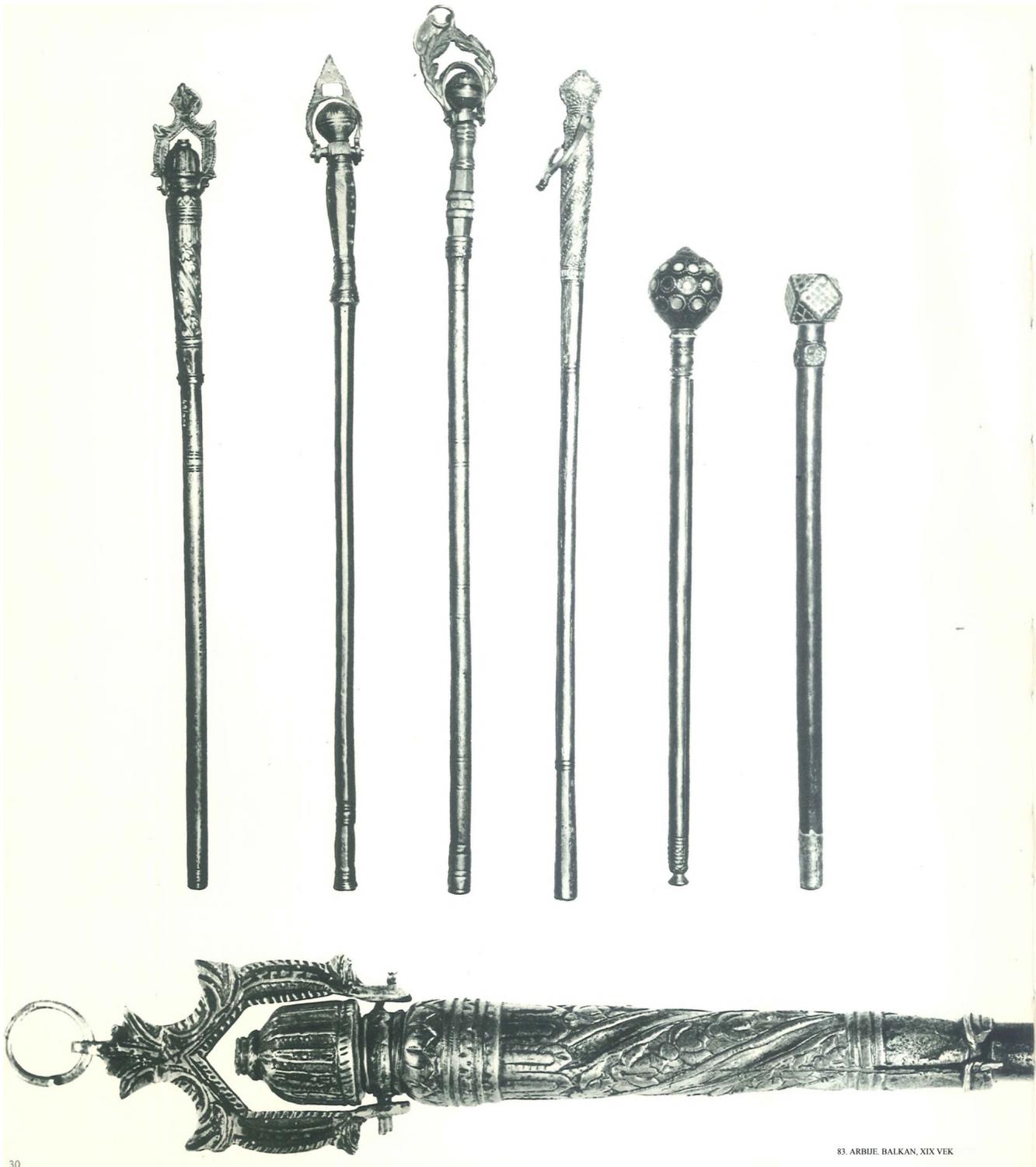

80. TOP. 1811. BEOGRADSKA TOPOLIVNICA. PRVI SRPSKI USTANAK

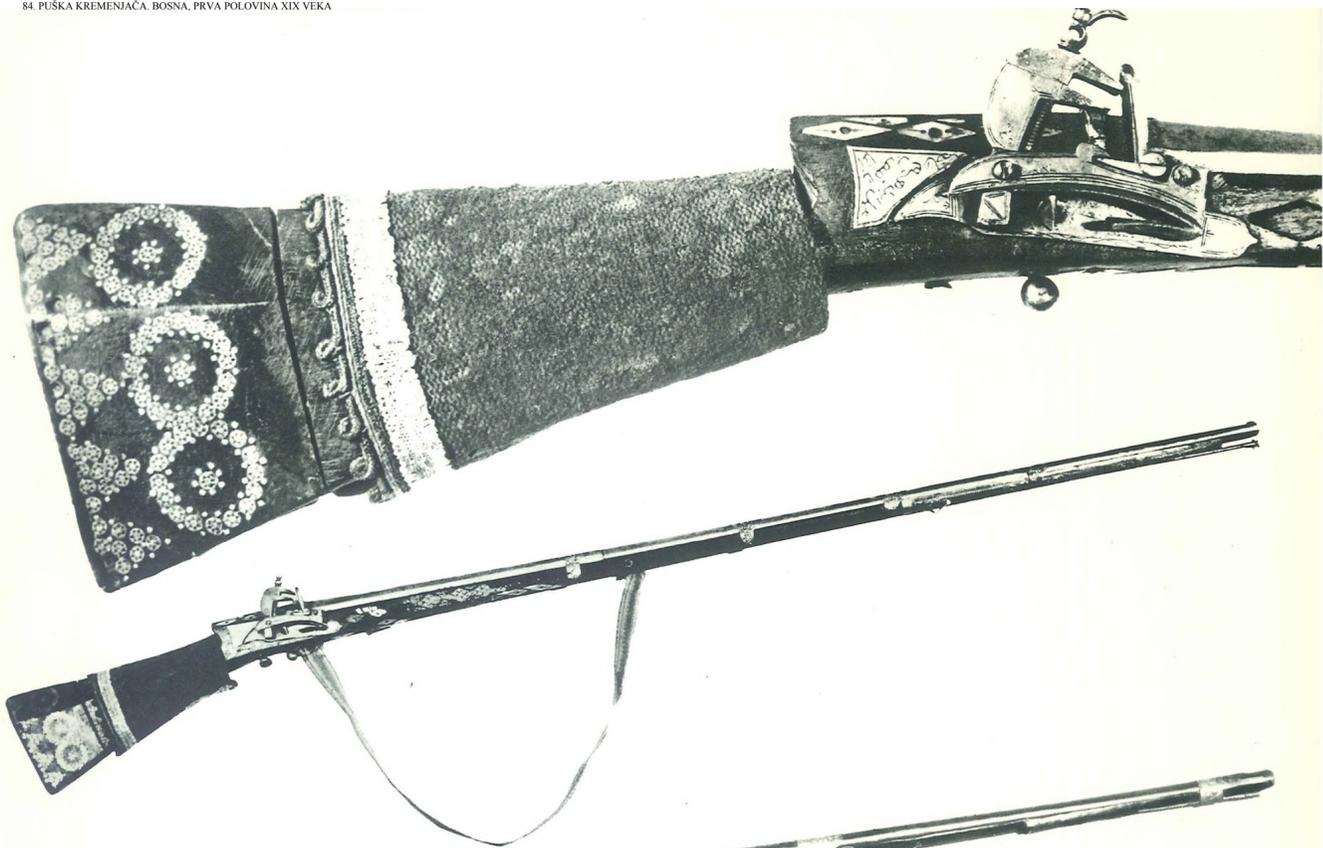

Rame

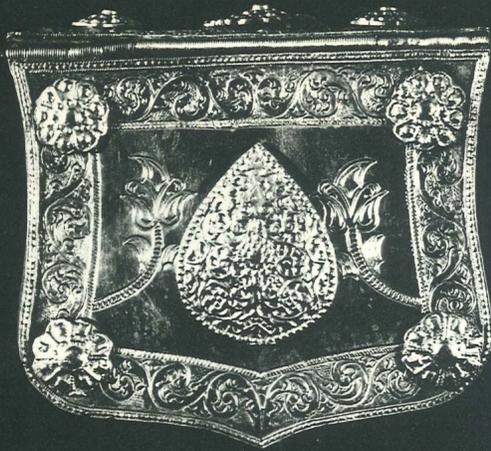
82. ZASTAVA REGULARNE VOJSKE, 1809/10. PRVI SRPSKI USTANAK

84. PUŠKA KREMIJAČA, BOSNA, PRVA POLOVINA XIX VEKA

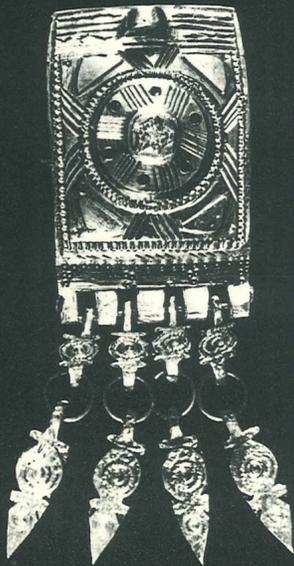
85. PUŠKA KREMIJAČA, MAKEDONIJA, XIX VEK

86

87

88

89

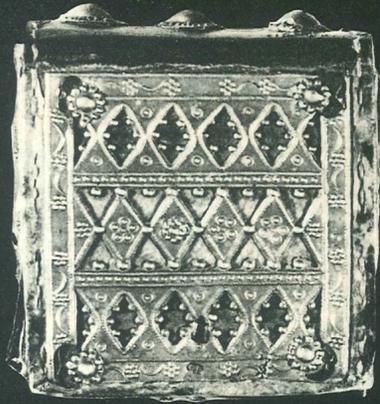
90

91

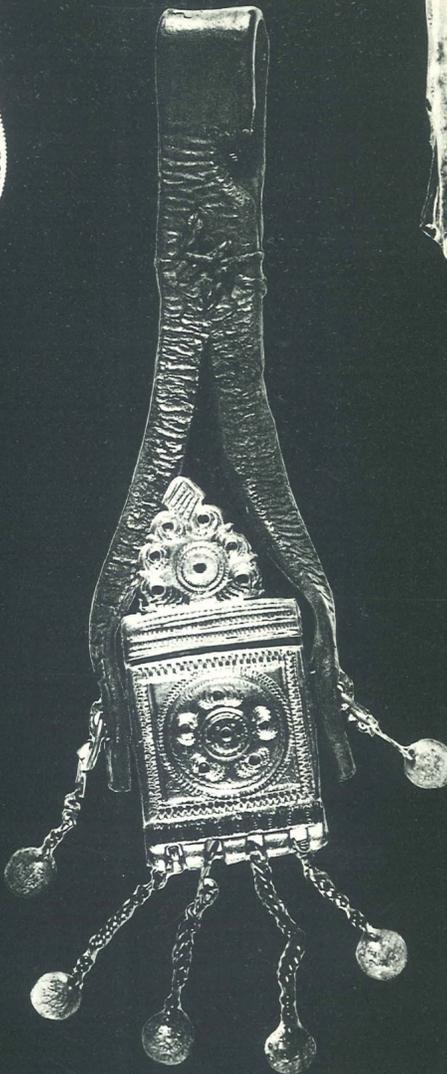
92

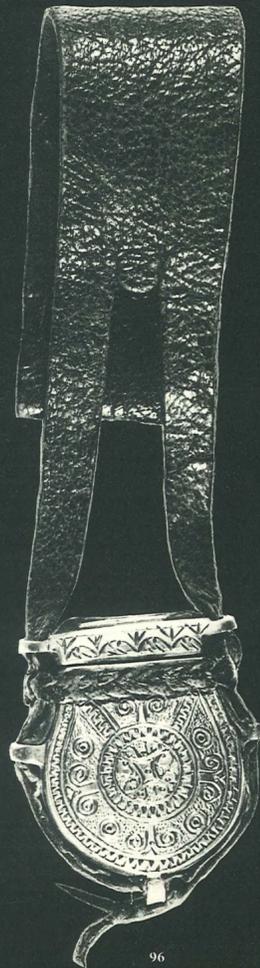
93

94

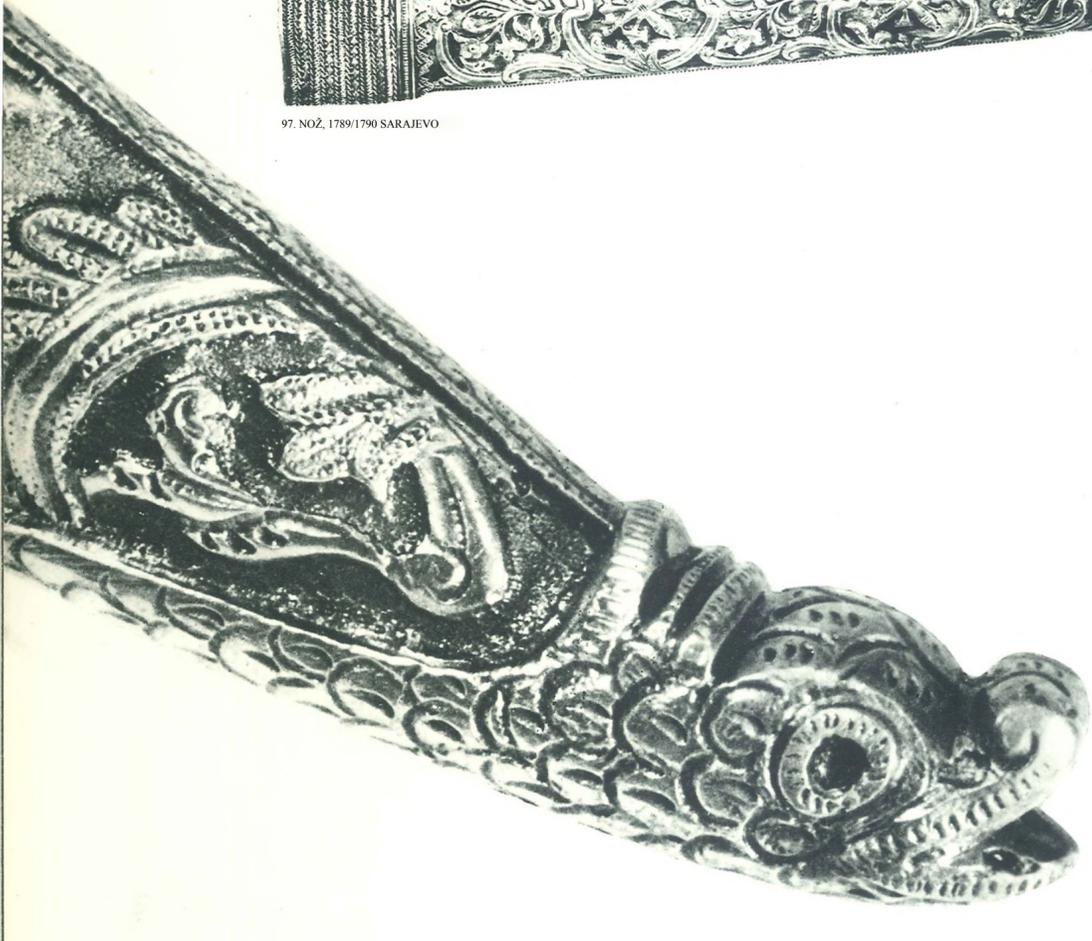
95

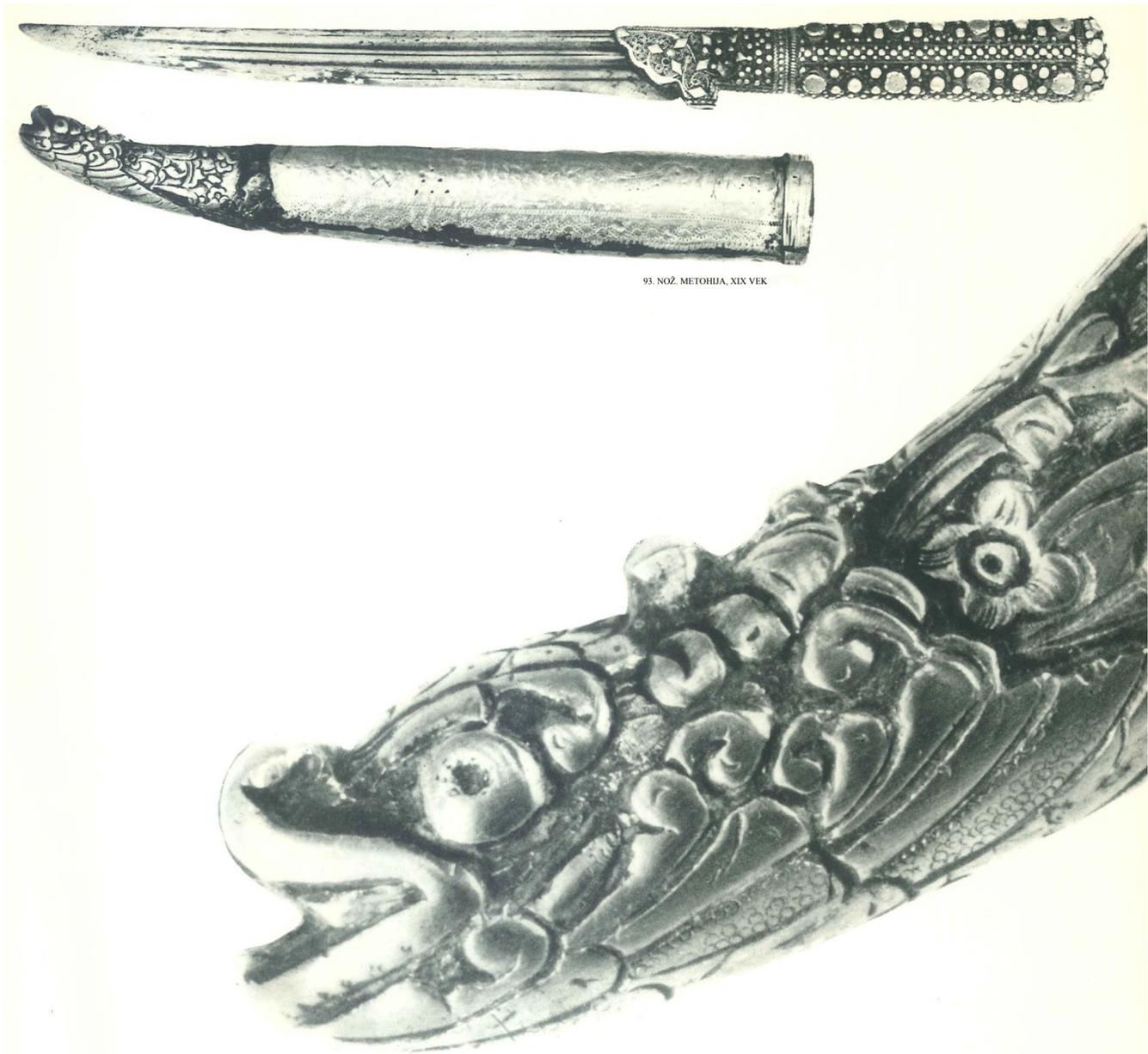
96

97. NOŽ, 1789/1790 SARAJEVO

- 86. METALNA FIŠEKLJA, HERCEGOVINA, XVm VEK
- 87. METALNA FIŠEKLJA, BALKAN, KRAJ XVIII VEKA
- 88. ZEJTNJICA, MAKEDONIJA, XIX VEK
- 89. METALNA FIŠEKLJA, BITOLJ, KRAJ XVIII — PRVA POLOVINA XIX VEKA
- 90. METALNA FIŠEKLJA, PRIZREN, POLOVINA XIX VEKA
- 91. METALNA FIŠEKLJA, SARAJEVO, POČETAK XIX VEKA
- 92. ZEJTNJICA, PRIZREN, KRAJ XIX VEKA
- 93. FIŠEKLJA, HERCEGOVINA, XIX VEK
- 94. ZEJTNJICA, BALKAN, XIX VEK
- 95. ZEJTNJICA, MAKEDONIJA, XIX VEK
- 96. ZEJTNJICA, HERCEGOVINA, KRAJ XVIII VEKA

93. NOŽ. METOHIJA, XIX VEK

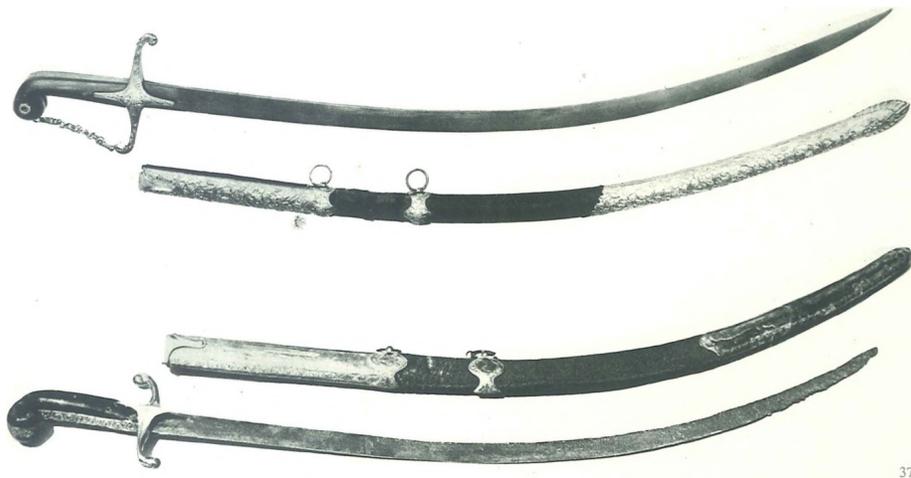
99. ANASTAS JOVANOVIĆ
JUNAŠTVO – TANASKA
USTANAK 1815. RAJIČA. DRUGI SRPSKI

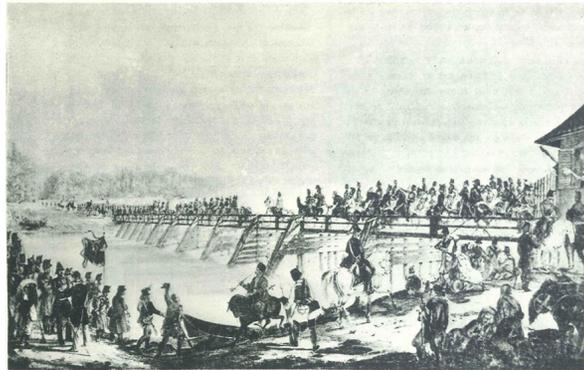
100. PAJA JOVANOVIĆ
TAK OVSKI USTANAK 1815. (VLAS-
NIŠTVO: ISTORIJSKI MUZEJ SRBIJE, BEOGRAD)

101. ANASTAS JOVANOVIĆ
KNEZ MILOŠ OBRENOVIĆ (1780—1860), VODA DRUGOG
SRPSKOG USTANKA

102. SABLJA PUKOVNIKA MILOŠA ŽABARCA, ADU-
TANTA KNEZA MILOŠA, SABLJA KNEZA
LUNJEVICE (1767—1842), SARADNIKA KNEZA MILOŠA

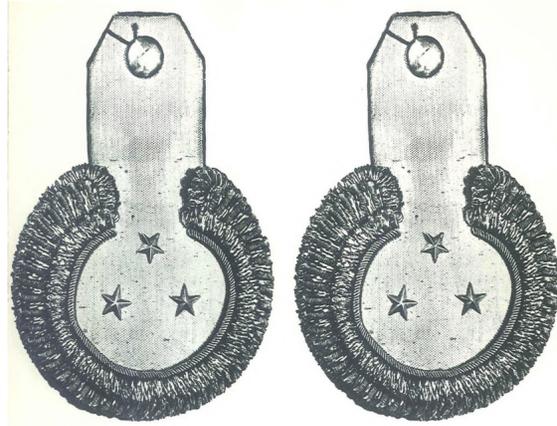
103. PŘELAZ VOJSKE BANA JLAČICA PREKO DRÁVA, 1484.

104. KOUČKA LEDUNGA, KNEŽEVINA SRBIJA, SREDNJA XIX VIEKA.

105. PUSKA KREMEN JACA STE VAN A KNJAZINA (1807-1855), ZAPOVEDNIKA DOBROVOLJACA IZ KNEŽEVINE SRBIJE U BOJAMA SERIA PROTIV MAHARĀ U VOJVODINI 1848-1849.

106. PARADNE EPOLETE KAPTANA VOJSKE KNEŽEVINE SRBIJE, POLOVINA XIX VIEKA.

107. VOJVODA LIKA VUKALOVIĆ (1823-1873), VOĐA USTANKA U GORNJOJ HERCEGOVINI 1852-1862.

108. JATAGANI USTANKA U DONJOJ HERCEGOVINI 1852-1862.

НЕГОВО ИМ • ПРЕНОСХОДИТЕЛСТВУ • УХРАЊОМ • ВИТЕЗУ • НЕПОВ • ДИ
 СТЕВАНУ П. КНИЉАНИНУ • ЗА ЗНАКЪ БЪИТЕ • ПРИЈАТЕЛНОСТЪ • К
 ИЕ • ГЕНЕРАЛУ • РАЗНИ ОРАМЕНА • КАРДЕРУ • ЧЛЕНУ СОВЕТА • КНЯЖЕСТВА • СЕРБИЈЕ
 МУ • И • АУСТРИЈЕ • БЕЛГА • РУСИЈЕ • ОТОМАНСКОЈ • ПОРТИ • СРЕСКОЈ • ЦЕРИ • ГОРЕ • И • МИЛА • МАНКА • СЕРБИЈЕ
 УВЕЗАШЕ • ПОЛНОСЕ • СЕЛНОР • ПЪНИ • ПРЕ ДРАГА • ПЪГОЛА • У • СЕРБИЈИ • А • ДИ • Е • К • А • С • Е • Р • Б • И • Ј • Е

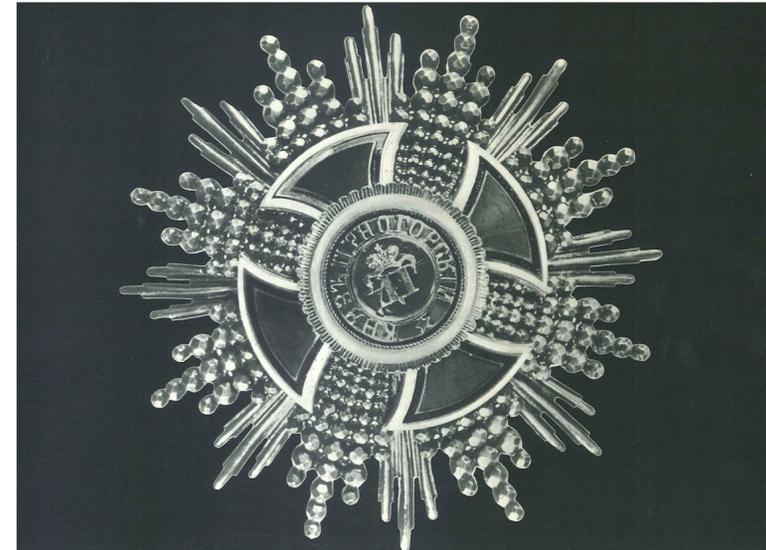

109. POBEDA CRNOGORSKE VOJSKE NAD TURSKOM U BITCI NA GRAKOVU, 13. V. 1858.

111

110

112. ZVEZDA ORDENA DANILA I ZA NEZAVISNOST CRNE GORE, USTANOVLENA 1852.

110. ORDEN DANILA I ZA NEZAVISNOST CRNE GORE, USTANOVLEN 1853.

111. MEDALJA BITKE NA GRAKOVU 1858 CRNA GORA.

113. ORUŽJE USTANIKA I TURSKE VOJSKE. HERCEGOVAČKI USTANAK 1875—1878.

114. USTANIK, HERCEGOVAČKI USTANAK, 1875.
(CRTEŽ PREMA CHARLES YRIARTE, BOSNIE ET HERZEGOVINE, PARIS 1876)

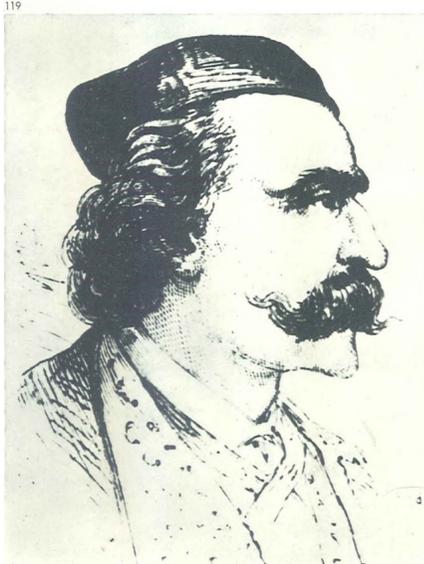

117. F. KIKEREĆ
HERCEGOVCI U ZASEDI. HERCEGOVAČKI USTANAK 1875—1878

118. PUŠKA KREMNJAČA, PRVA POLOVINA XIX VEKA. HERCEGOVINA

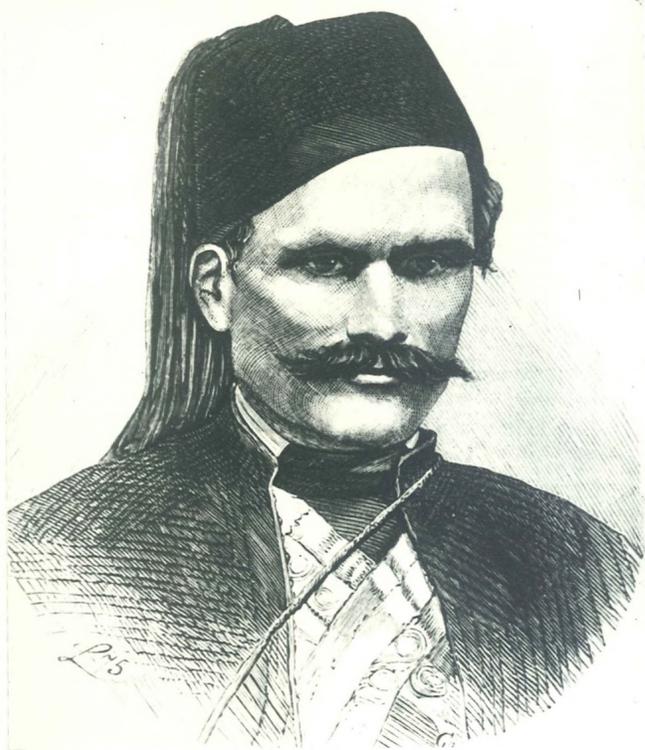

115. VOJVODA BOGDAN ZIMONJIĆ (1812—1909). HERCEGOVAČKI USTANAK 1875—1878.

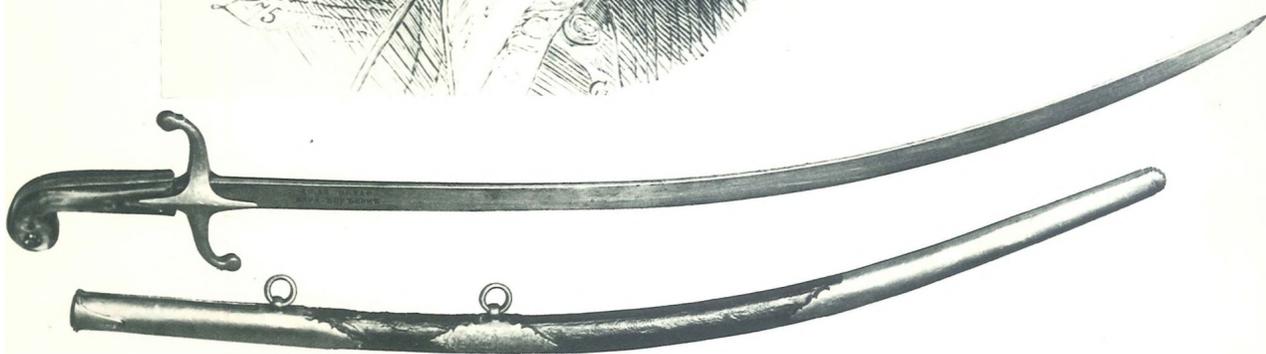
116. VOJVODA MIČO LJUBIBRATIĆ (1839—1889). HERCEGOVAČKI USTANAK 1875—1878.

119. VOJVODA PEKO PAVLOVIĆ (1823—1903). HERCEGOVAČKI USTANAK 1875—1878.

120. MIROSLAV HUBMAJER, SLOVENAČKI DOBROVOLJAC U BOSANSKO-HERCEGOVAČKOM USTANKU 1875—1878.

121. VOJVODA PETAR PETROVIĆ PEĆUA (1826—1875). USTANAK U BOSNI

122. SABLJA PETRA MRKONJIĆA (KNEZA PETRA KARADORDEVIĆA) UČESNIKA U BOSANSKOM USTANKU 1875.

123. BITKA NA VUČJEM DOLU, 28. VII 1876, IZMEDU CRNOGORSKE I TURSKE VOJSKE. CRNOGORSKO-TURSKI RAT 1876—1878.

124. MEDALJA IZ CRNOGORSKO-TURSKOG RATA 1876—1878.

125. PERSIJSKA SABLJA ZAPLENJENA U BICI NA FUNDINI
1876. CRNOGORSKO-TURSKI RAT 1876—1878.

126. TURSKA SABLJA ZADOBUJENA U BICI NA VUČJEM DOLU
1876. CRNOGORSKO-TURSKI RAT 1876—1878.

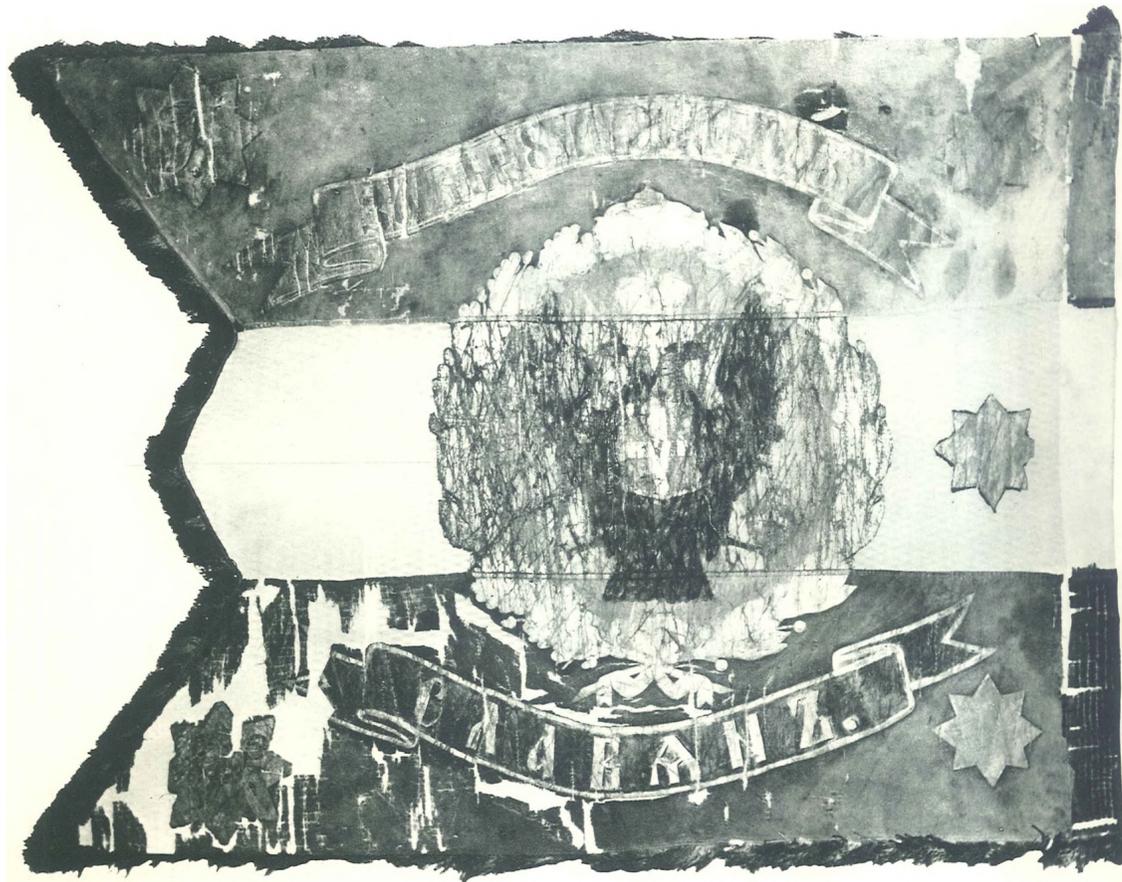
127. SREBRNA MEDALJA ZA HRABROST; USTANOVLENA
1841. CRNA GORA

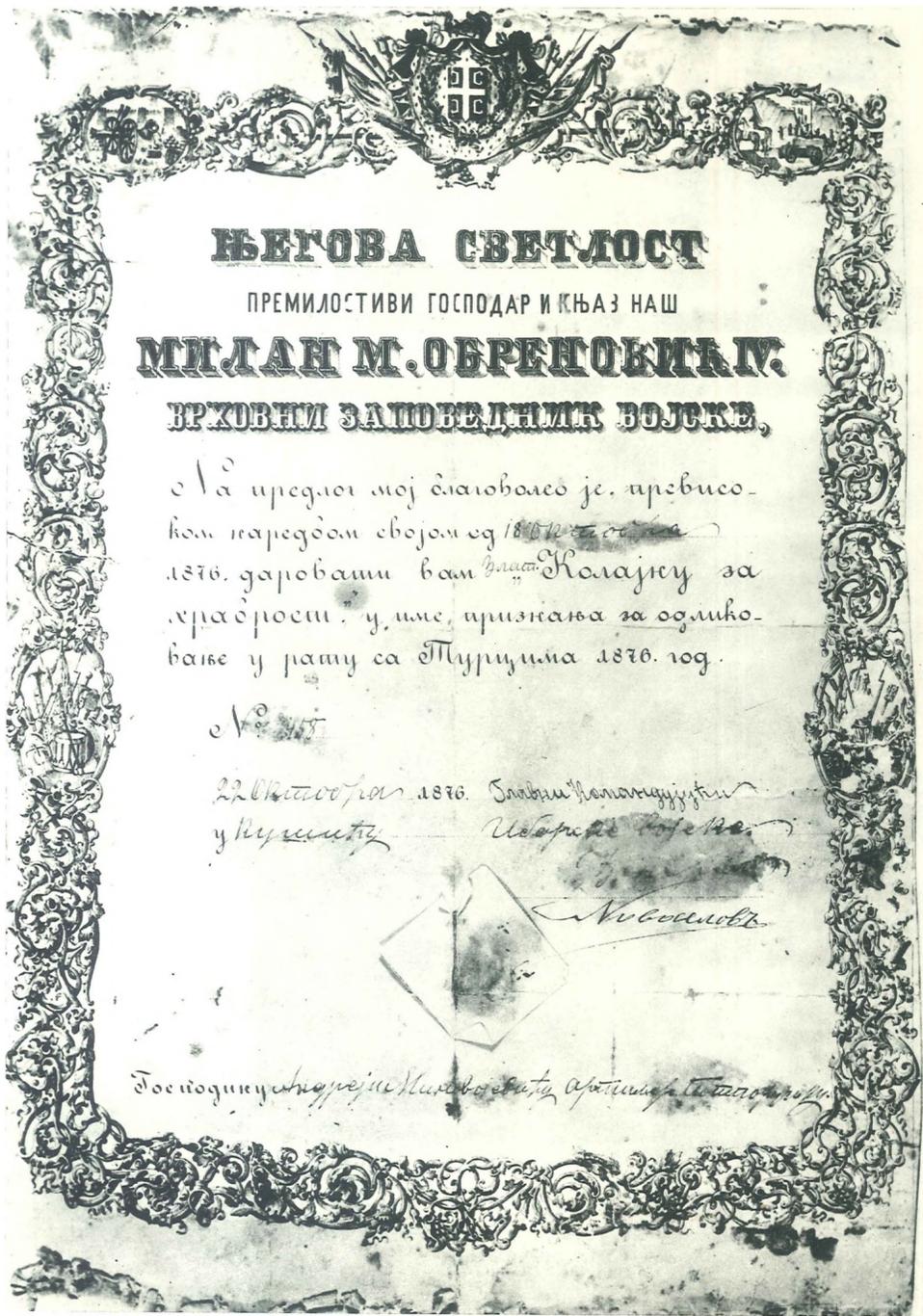
128 MIHAIL ČERNJAJEV, RUSKI GENERAL, KOMANDANT ORUŽANIH SNAGA SRPSKE VOJSKE U PRVOM SRPSKO-TURSKOM RATU

BOJ NA ALEKSINCU, 24. VIII 1876. SRPSKO-TURSKI RAT 1876—1877.

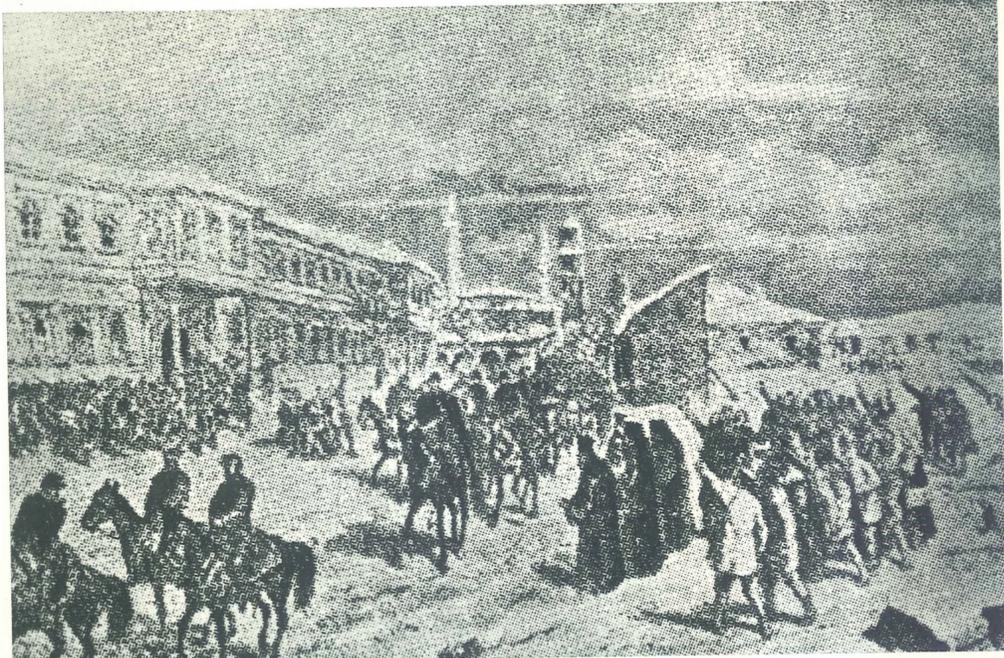

130. ZASTAVA RUSKIH JEDINICA U SRPSKO-TURSKOM RATU 1876.

132. DIPLOMA «ZLATNE KOLAJNE» ZA HRABROST U SRPSKO-TURSKOM RATU 1876

133. MEDALJA ZA VOJNIČKE VRLINE; USTANOVLJENA 1883. KRALJEVINA SRBIJA

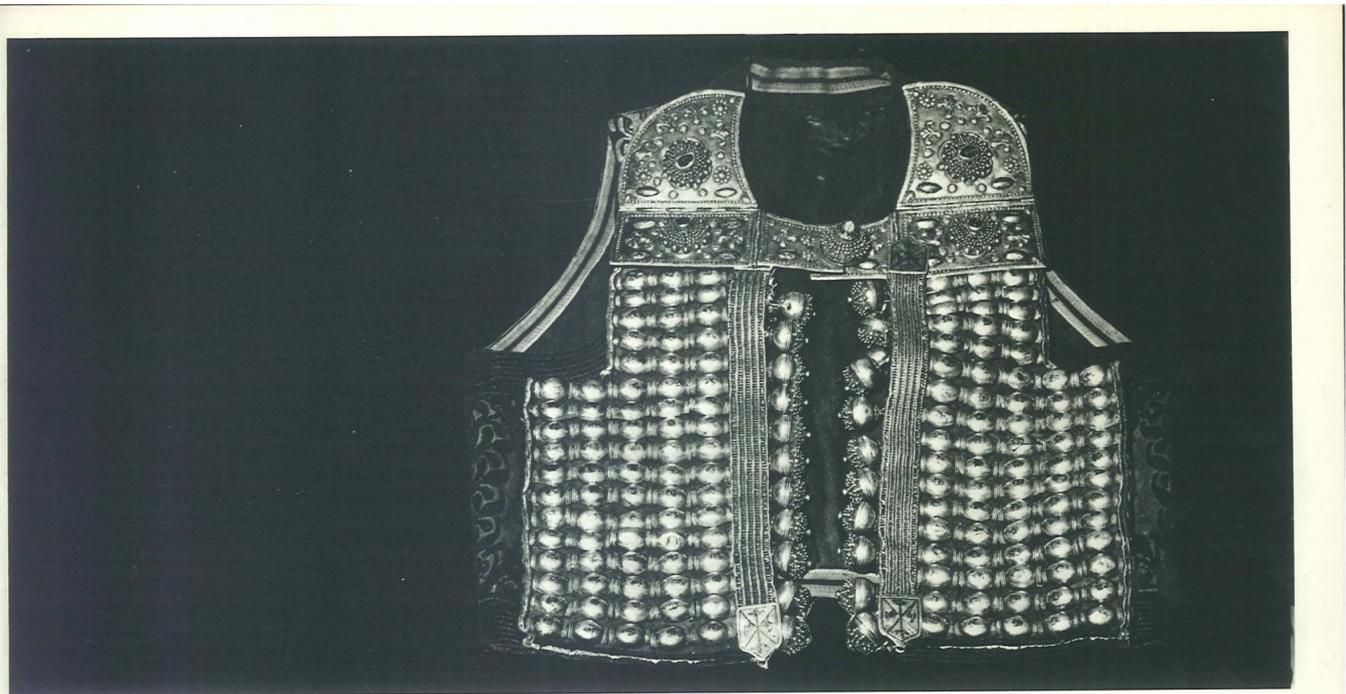
134. ULAZAK KNEZA MILANA U TVRĐAVU NIS 1878. KNEŽEVINA SRBU A

135. ORDEN TAKOVSKOG KRSTA VOJNIČKOG REDA. USTANOVLJEN 1883. KRALJEVINA SRBIJA

136. ZNAK SLUSALACA VOJNE AKADEMIJE. KRALJEVINA SRBIJA

137. TOKE. KNEŽEVINA CRNA GORA, KRAJ XIX VEKA

138. GRB ZA KAPU KOMANDIRA (MAJORA) VOJSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE CRNE GORE XIX—XX VEK

139. GRB ZA KAPU VODNIKA VOJSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE CRNE GORE, XIX—XX VEK

140

141

142. NIKOLA KAREV, PREDSEDNİK KRUŠEVSKE REPUBLIKE. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

143. PITU GULL, JUNAK IZ BORBE NA MEČKINOM KAMENU KOD KRUŠEVA. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

144. PUŠKA SISTEMA PIBODI-MARTINI-HENRI, M. 1873, ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

145. PUŠKA SISTEMA MAUZER-KOKINKA, M. 1880. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

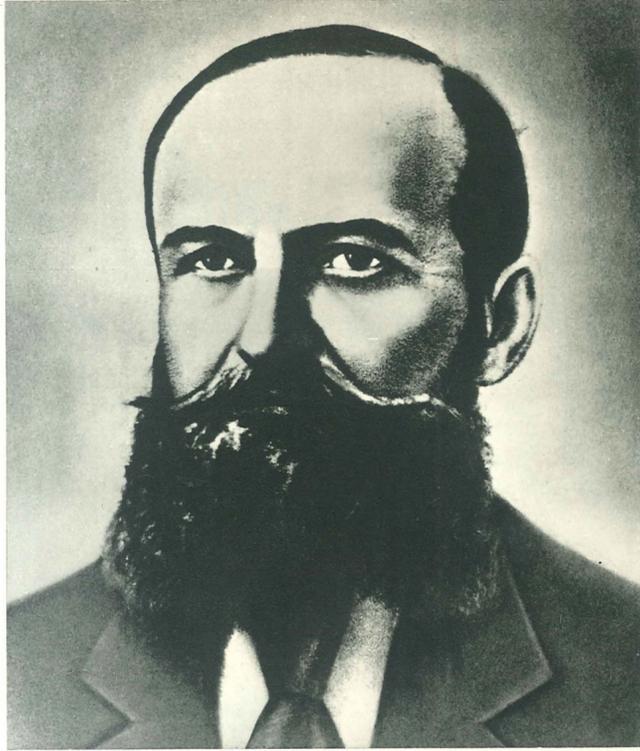

146. PUŠKA SISTEMA MARTINI-PIBODI, TETOVO, KRAJ XIX VEKA. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

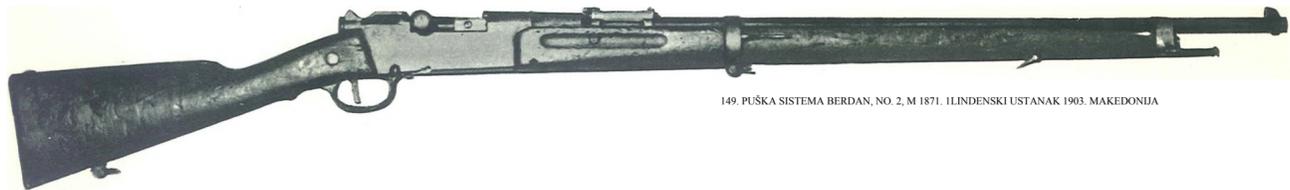
140. ZNAK SLUŠALACA VIŠEG KURSA VOJNE AKADEMJE, KRALJEVINA SRBIJA
141. GRB ZA KAPU KAPETANA VOJSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE CRNE GORE, XIX—XX VEK

147. GOCE DELČEV, JEDAN OD OSNIVAČA UNUTRAŠNJE MAKEDONSKE REVOLUCIONARNE ORGANIZACIJE — VMRO (OSNOVANE 1893)

148. ĐORĐE PETROV, IDEOLOG UNUTRAŠNJE MAKEDONSKE REVOLUCIONARNE ORGANIZACIJE UČESNIK U ILINDENSKOM USTANKU 1903.

149. PUŠKA SISTEMA BERDAN, NO. 2, M 1871. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

150. PUŠKA SISTEMA GRA, M. 1886. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

151. PUŠKA SISTEMA MANLIHER, M. 1895. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

152. AMBLEM UČESNIKA ILINDENSKOG USTANKA 1903. MAKEDONIJA

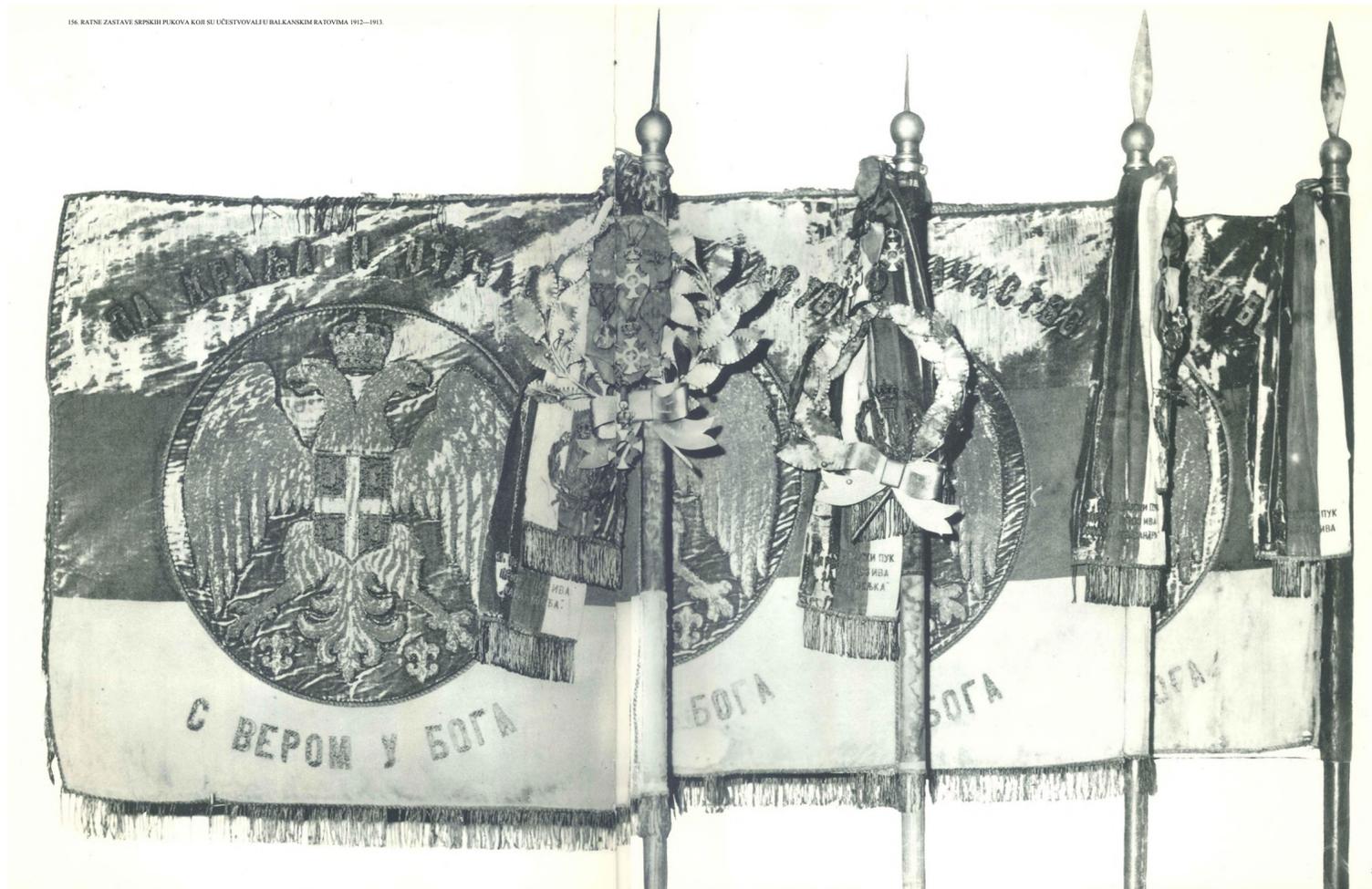

153. PIŠTOLJ SISTEMA PIBODI-MARTINI, TETOVO. KRAJ XIX VEKA, I REVOLVERI ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA.

154. BORKO LAZESKI
BORBA NA MEČKINOM KAMENU KOD KRU-
ŠEVA. ILINDENSKI USTANAK 1903. MAKEDONIJA

155. REKONSTRUKCIJA TREŠNJEVOG TOPA
IZ ILINDENSKOG USTANKA 1903. MAKEDO-
NIJA (IZRADIO: TODOR BORJAR, PUŠKAR IZ KRU-
ŠEVA)

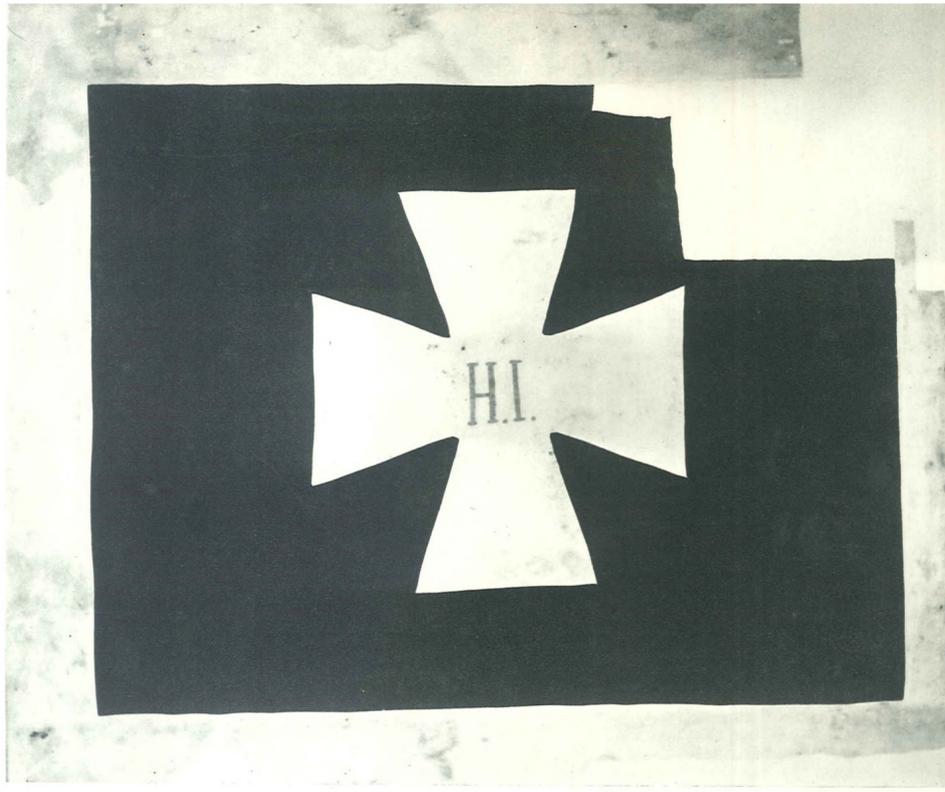
157. ORUŽJE VOJSKE KRALJEVINE SRBIJE. BALKANSKI RATOVI 1912—1913.

158. ULAZAK VOJSKE KRALJEVINE SRBIJE U BITOU 1912. PRVI BALKANSKI RAT

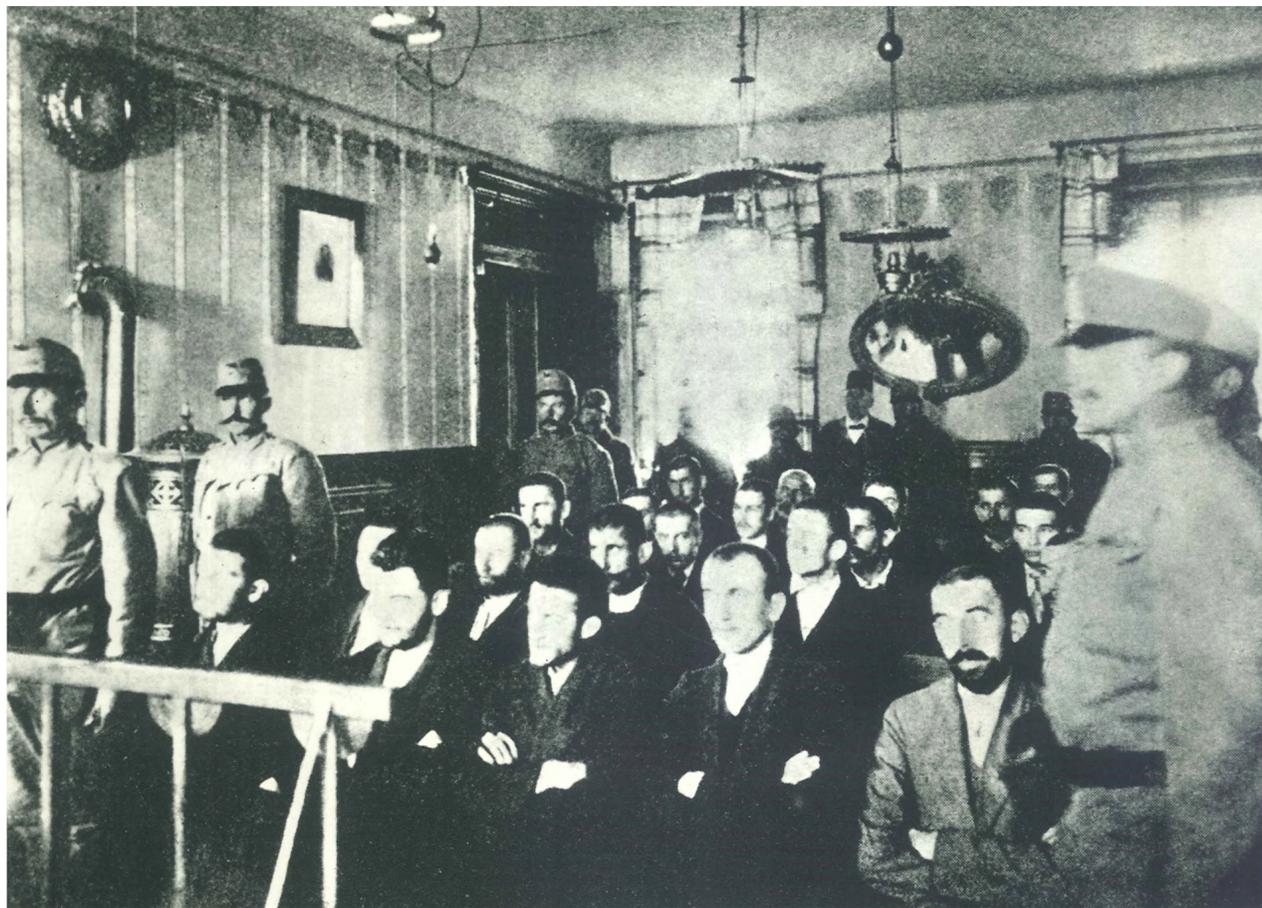

159. ZASTAVA GORNJOSELSKE ČETE VASOJEVIĆKE BRIGADE, VOJSKE KRALJEVINE CRNE GORE, BALKANSKI RATovi 1912—1913.

160. VOJSKA KRALJEVINE CRNE GORE KOD SKADRA, KRAJ 1912. PRVI BALKANSKI RAT

161. SUĐENJE GAVRILU PRINCIPU I UČESNICIMA ATENTATA NA AUSTROUGARSKOG NADVOJVODU FERDINANDA U SARAJEVU 28.VI 1914.

Предат
Разносачу бр. _____
час. _____ мин. _____

Al Certe
и остало

Број з
Број с
Број у

ТЕЛЕГРАМ

Адреса: Le Ministre
royal des affaires
étrangeres
Viéne

ПТГр. 5.—II.

ИЗ	БРОЈ ТЕЛЕГРАМА	ВРСТА	БРОЈ ПРЧП	ВРЕМЕ ПРЕДАЈЕ			СЛУЖБЕНИ ПОДАЦИ	ВРЕМЕ ПРИЈЕМА			ПОТПИС ЗВАНИЧНИКА
				ЧАС	МИН.	СЕК.		ЧАС	МИН.	СЕК.	
Viéne	3523	3	115	22	11	11		15	11	30	R

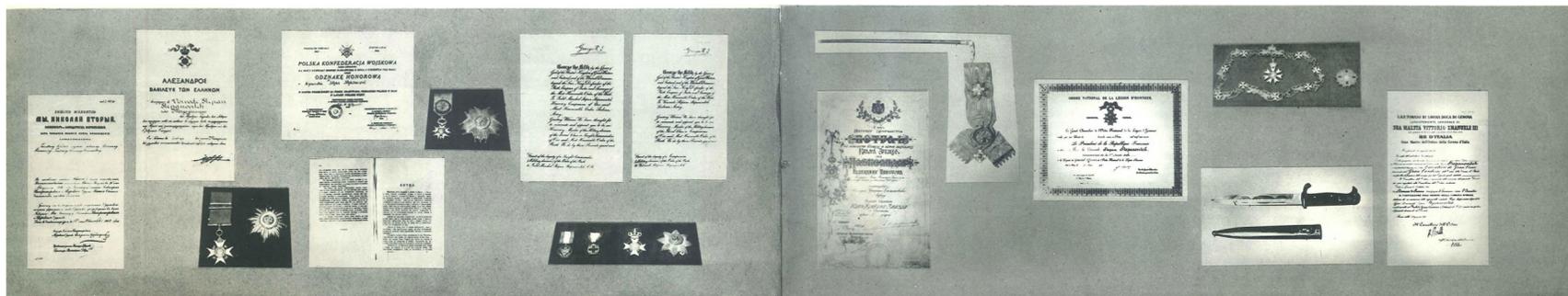
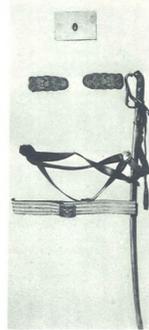
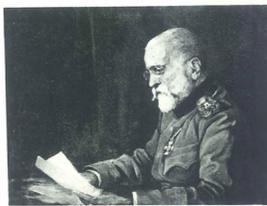
Le gouvernement royal de serbie n'ayant pas répondu d'une manière satisfaisante à la note qui lui avait été remise par le ministre d'Autriche Hongrie à Belgrade à la date du 23 juillet 1914 le gouvernement impérial et royal se trouve dans la nécessité de pourvoir lui-même à la sauvegarde de ses droits et de ses intérêts et de recourir à cet effet à la force des armes. L'Autriche Hongrie se considère donc de ce moment en état de guerre avec la serbie.

Le ministre des affaires étrangères d'Autriche Hongrie
Comte Berchtold.

162. OBJAVA RATA CARSKE I KRALJEVSKE AUSTROUGARSKE VLADE VLADI KRALJEVINE SRBIJE 28. VII 1914.

»KRALJEVSKOM MINISTRU INOSTRANIH POSLOVA — NIS
POŠTO SRPSKA KRALJEVSKA VLADA NIJE ODGOVORILA NA ZADOVOLJAVAJUĆI NAČIN NA NOTU KOJA JOJ JE BILA PREDATA OD STRANE AUSTROUGARSKOG MINISTRA U BEOGRADU 23. JULA 1914.
ČARSKA I KRALJEVSKA VLADA PRIMORANA JE DA SE SAMA POBRINE ZA ZAŠTITU SVOJIH PRAVA I INTERESA, I DA ZBOG TOGA PRIBEGNE ORUŽANOJ SILI. AUSTRO-UGARSKA SE DAKLE OD OVOG
MOMENTA NALAZI U RATNOM STANJU SA SRBIJOM. MINISTAR INOSTRANIH POSLOVA AUSTRO-UGARSKE
GROF BERHTOLD»

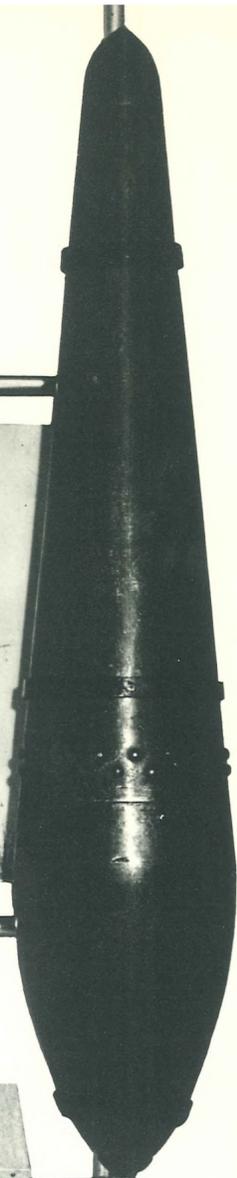
ISTAKUTI KOMANDANTI VOJSKE KRALJE-
VE SERBE U PRVOJ SVETSKOJ RATU
PA: STEPANOVIC (1856-1929) VOJVODA RADOMIR
KUK (1847-1917) VOJVODA ŽIVILIN MIĆIĆ (1857-
1914) VOJVODA PETAR BOROVIĆ (1853-1945) NUBROVA
LEKOVANA I BRUČI I LEŠI PREDMETI

164. GENERAL JANKO VUKOTIĆ (1866—1927), KOMANDANT
SANDŽACKE VOJSKE KRALJEVINE CRNE GORE, PRVI SVETSKI
RAT, 1914—1916.

165. AUSTROUGARSKI VOJNICI NA POLOŽAJIMA U BEOGRADU OKTOBRA 1915. PRVI SVETSKI RAT

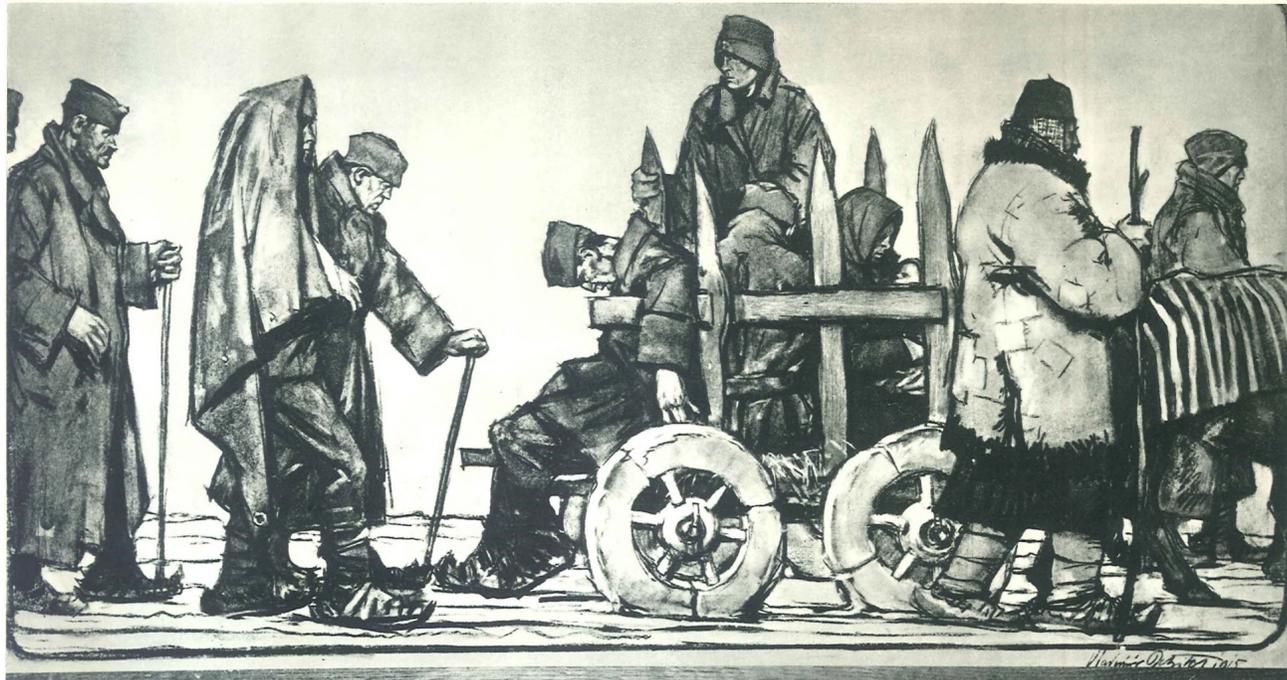
GRANATA MERZERA 305^{mm} AVIJSKA BOMBA PALA
PALA NA KALEMEĐAN ROP VOJNE AKADEMIJE
OKTOBRA 1915. GODINE

167. POGINULI BRANIOCI BEOGRADA,
OKTOBAR 1915. PRVI SVETSKI RAT

168. POVLACENJE SRPSKE VOJSKE KROZ
ALBANIJU 1915. PRVI SVETSKI RAT

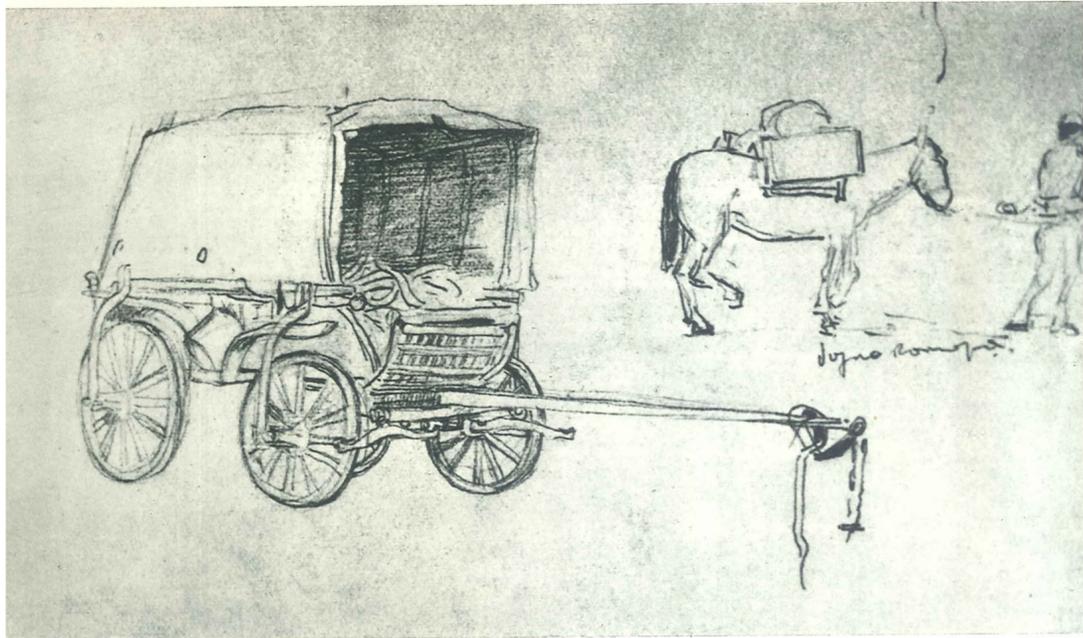

169. VLADIMIR BEČIĆ
PRELAZ PREKO ALBANJE 1915. PRVI SVETSKI RAT

170. LOGOR SRPSKE VOJSKE NA OSTRVU KRFU, 1916. PRVI SVETSKI RAT

- 171. MILOŠ GOLUBOVIĆ
KOMORA SRPSKE VOJSKE. PRVI SVETSKI RAT
- 172. MILOŠ GOLUBOVIĆ
REDOV SRPSKE VOJSKE. PRVI SVETSKI RAT
- 173. MILOŠ GOLUBOVIĆ
SRPSKI VOJNIK. PRVI SVETSKI RAT

174. MILOŠ GOLUBOVIĆ
PREVIJANJE. PRVI SVETSKI RAT

175. VASA POMORIŠAC
U NAPADU. PRVI SVETSKI RAT

176. VASA POMORIŠAC
SRPSKI VOJNIK. PRVI SVETSKI RAT

177. ALEKSA DUNDIĆ, KOMANDANT DIVIZIONA I PUKA U CRVENOJ
ARMIJIZ 1919 (POGINUO KOD ROVNE—SSSR—8. VII 1920)

178. POBUNJENI MORNARI NA AUSTROUGARSKOJ OKLOPNOJ
KRSTARICI «SANKT GEORG» BOKA KOTORSKA 1. II 1918

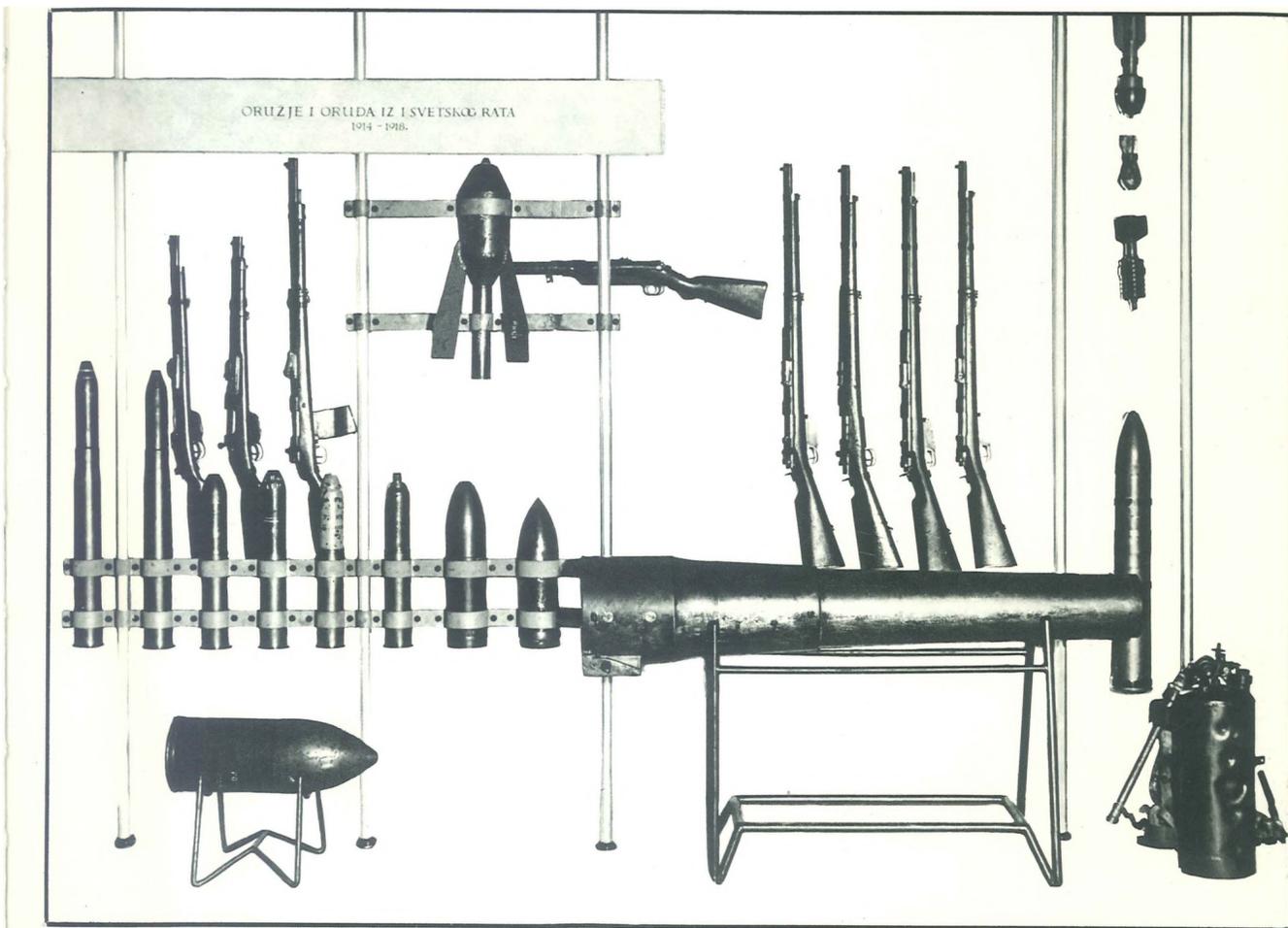
179. PREDAJA PUKOVSKIH ZASTAVA JEDNOM OD JUGOSLOVENSKIH
DOBROVOLJAČKIH PUKOVA U RUSIJ, 1916. PRVT SVEISKI RAT

180. ŠLEM FRANCUSKE VOJSKE. PRVI SVETSKI RAT

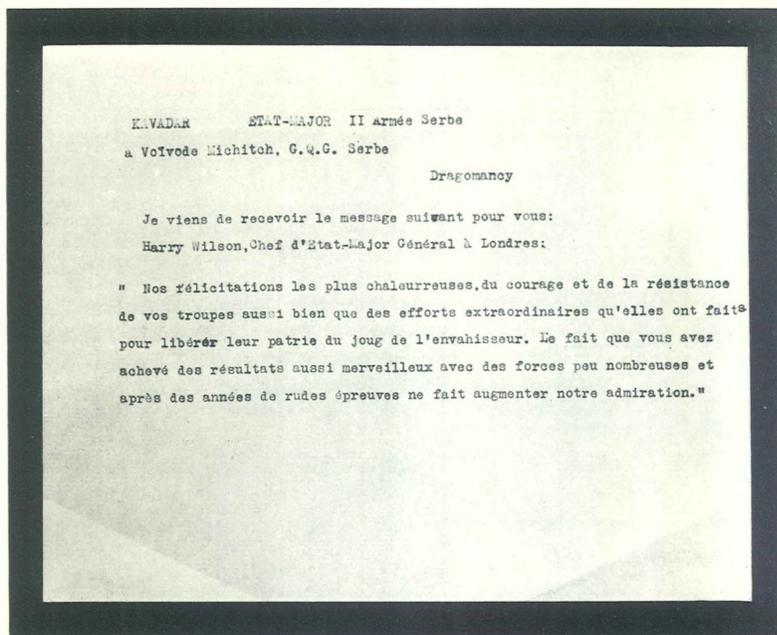
181. ŠLEM SRPSKE VOJSKE. PRVI SVETSKI RAT

182. ORUŽJE I ORUĐA IZ I SVETSKOG RATA 1914 - 1918.

183. ČESTITKA HARI WILSONA, NAČELNIKA Vrhovnog štaba Velike Britanije, Vođi Živojnu Mišiću, Načelniku štaba Vrhovne Komande Srbije, povodom proboja Solunskog fronta 1918. Prvi svetski rat

»NAŠE NAJTOPLIJE ČESTITKE ZA HRABROST I ZA OPIPOR VAŠIH TRUPA, KAO I ZA IZVANREDNE NAPORE KOJE SU ONE ULOŽILE ZA OSLOBODENJE NJIHOVE DOMOVINE OD JARMA OSVAJAČA. DELO KOJE STE VI OKONČALI SA VELIČANSTVENIM REZULTATIMA I TO SA MALOBROJNIM SNAGAMA I POSLE GODINA TESKIH ISKUŠENJA UVEĆAVAJU NAŠE DIVLJENJE.«

184. RATNE ZASTAVE PUKOVA SRPSKE VOJSKE. PRVI SVETSKI RAT

*Jugoslovenski narodi u zajedničkoj državi Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941.), oslobodilačkom ratu i
socijalističkoj
revoluciji
(1941-1945.)*

Nastanak, razvoj i slom Kraljevine Jugoslavije

Drugovi željezničari!
U četvrtak 22. jula 1920. u 8 sati na
veče održaće se u prostorijama Dioničke
Pivovare Ilica 222.

Skupština željezničara
Zadnje povišice plata još nisu stupile ni na
snagu, a već se sprema da nam se

otkine od plata.
Dok mase naših drugova besposleni šecu
ulicama, nama se sprema

produljenje radnog dana.
Sa sviju strana ustremili su se neprija-
telji željezničara da nam u isto vrijeme na-
metnu

**duži radni dan i manje
plate**
nego do sada što smo imali.

Na skupštinu željezničari, da se obavi-
jestite o lancima koji vam se kuju.

**Uprava Saveza
Saobr. Trans. Rad. i Služb.**
Tiskara Saveza Željeznice SMS, d. d.

Permanentna unutrašnja kriza buržoaskog Jugoslavije

Nastala posle završetka prvog svetskog rata, Kraljevina Jugoslavija od svog stvaranja (1918) do sloma (1941) nalazila se u permanentnoj političkoj i društveno-ekonomskoj krizi, koja je dostigla svoju kulminaciju upravo pred samu agresiju fašističkih armija aprila 1941. godine. Koreni te krize bili su raznovrsni. Njeni osnovni i najvažniji izvori bili su u krajnje teškom socijalnom položaju radnih ljudi, nacionalnom ugnjetavanju i profašističkim metodama vladavine.

U zajedničku državu — Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, ujedinjene su oblasti i pokrajine na različitim stepenima društveno-ekonomskog razvitka, i koje su se vekovima razvijale pod posebnim uslovima i uticajima.

Prvi svetski rat ostavio je strahovite posledice i doveo te nerazvijene oblasti na još niži privredni nivo. Industrija, poljoprivreda i saobraćaj, naročito u Srbiji i Makedoniji, pretrpeli su za vreme rata velika razaranja. Zbog oskudice u sirovinama, obnova industrijske proizvodnje bila je znatno otežana. Problem ishrane i snabdevanja prehrambenim proizvodima zbog ukidanja garantovanog sledovanja i špekulacije životnim namirnicama, postao je najakutniji za radničku klasu, najamne poljoprivredne radnike i siromašne građane. Cene životnih namirnica penjale su se vrtoglavo brzinom. Dok su od 1914. do 1919. godine maksimalne nadnice zidara i stolara porasle za 20%, nadničara za 50%, tipografa za 210%, dotle su cene životnih namirnica, u istom periodu, porasle neuporedivo više: hleba i pasulja za 700%, goveđeg mesa i obuće za 500%, masti i mleka za 400%, a šećera čak za 1100%! Zbog toga je među radnicima i seljacima raslo nezadovoljstvo i jačalo revolucionarno raspoloženje, koje se manifestovalo u otimanju zemlje, u brojnim štrajkovima, protestnim zborovima i tarifnim akcijama.

Period prve posleratne decenije ne samo što nije doveo do ekonomsko-političke stabilizacije, već se situacija u svakom pogledu zaoštravala. Životni standard radnih masa dalje je opadao, što je produbljivalo klasne suprotnosti i pojačavalo klasnu borbu u jugoslovenskim zemljama. Nezaposlenost je bila u porastu, tako da je u 1932. godini bilo oko 300.000 nezaposlenih. Te godine bilo je 30 štrajkova sa oko 10.000 štrajkača. Proces pauperizacije je i dalje tekao, nezadovoljstvo se nije smirivalo, pa je uprkos pritisku policije i raznim drugim merama bilo u 1938. godini registrovano oko 340 štrajkova, među kojima je bilo i onih koji su imali vrlo oštre oblike; neposredno pred rat, između 1939—1940. godine, organizovano je preko 800 štrajkačkih akcija.

Oko četiri petine stanovništva živelo je na selu i bavilo se zemljoradnjom i stočarstvom. Polovično izvedena agrarna reforma nije rešila probleme bezzemljaša i siromašnih seljaka. Oko 7.000 velikih posjednika zadržalo je u svojim rukama preko milion hektara obradive površine, a na drugoj strani oko 570.000 siromašnih seoskih porodica jedva je posedovalo 693.000 hektara, dok je oko 670.000 porodica držalo oko 2.285.000 hektara. Zbog takve strukture poseda, agrarne prenaseljenosti, ekstenzivne i primitivne obrade zemlje i nepovoljne politike cena poljoprivrednih proizvoda, dve trećine seoskih porodica tavorile su bez najnužnijih životnih potreba. Mnogi siromašni i srednji seljaci zapali su u dugove bankama i zelenašima i, prema podacima Privilegovane agrarne banke iz 1932/1933. godine, plaćali su na ime kamate preko milijardu dinara godišnje. U drugom izveštaju navodi se da je za stotine hiljada ljudi »cigareta odavna postala luksuz, a kupovina litre

gasa za osvetljenje kuće čitav događaj«. Otuda je na jugoslovenskom selu tekao proces stalnog siromašenja i raslojavanja, stvarajući nezadovoljstvo velikog dela seljaka prema postojećem društvenom stanju.

Sve više su se pogoršavale prilike u industriji i rudarstvu. Te grane privrede bile su nerazvijene i gotovo 50% u vlasništvu stranog kapitala. On je dominirao jugoslovenskom privredom i na taj način snažno uticao na spoljnu i na unutrašnju politiku vladajućih režima. Strani i domaći kapital nije ni imao interesa da gradi savremeno opremljena preduzeća i rudnike, jer im je jeftina radna snaga osiguravala visoke profite koji su, na primer u rudniku bakra u Boru 1937. godine povećani na 410% od uplaćene glavnice. Koristeći se tom okolnošću i pogodnim prirodnim uslovima, strani kapital stvarao je istovremeno od Jugoslavije svoj sirovinski privesak, pa su u jugoslovenskom izvozu, pored agrarnih proizvoda, glavnu stavku činile sirovine: gvozdena ruda, antimoni, cink, sirovi bakar, boksit, olovni koncentrat itd.

Objavljuvanjem tzv. Obznane, krajem decembra 1920, vladajući režim stavio je van zakona Komunističku partiju Jugoslavije (koja je osnovana aprila 1919. u Beogradu kao Socijalistička radnička partija Jugoslavije — komunisti, a na svom drugom kongresu u Vukovaru dobila naziv KPJ). Vlasti su ujedno sprečavale i sindikalnu aktivnost radnika. Vršeci stalan politički i ekonomski pritisak na radničku klasu, seljaštvo i siromašne slojeve građanstva, vlasti su povećavale i onako dubok jaz klasnih suprotnosti. I, dok se na jednoj strani gomilalo bogatstvo u rukama dvora i vladajuće buržoazije, na drugoj strani stotine hiljada radnika i seljaka živelo je u krajnjoj bedi. Za sve vreme postojanja Kraljevine Jugoslavije, vladala je neprekidno ekonomska i pohtička kriza.

Shćno nezadovoljstvo bilo je izazvano nacionalnim ugnjetavanjem. Iako je bila plod vekovnih stremljenja i dugogodišnjih borbi svih njenih naroda i narodnosti, jugoslovenska državna zajednica od samog početka nije im osigurala nacionalnu ravnopravnost i slobodni razvitak. Velikosrpska buržoazija nije priznavala nacionalnu individualnost Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca, već im je nametnula koncepciju troimenog srpsko-hrvatsko-slovenačkog naroda. Na toj osnovi razvijao se centralistički sistem državne uprave i unutrašnje pohtike vladajuće vehkosrpske buržoazije. A kada je otpor protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja izrastao u snažan revolucionarno-demokratski pokret, dvor i vladajući krugovi zaveh su 6. januara 1929. godine diktaturu. Koncepciju o triomenom narodu transformirah su u integralno jugoslovenstvo, usaglašeno tezi : jedna država — jedan narod.

Protiv hegemonije vehkosrpske buržoazije razvila se veoma oštra borba u kojoj su se našle heterogene političke grupacije, počev od revolucionarnog radničkog pokreta sa KPJ na čelu, do desničarskih, nacionalističkih, separatističkih i šovinističkih grupa. Građanske partije i grupe vodile su borbu protiv vehkosrpske hegemonije da bi izborile dominirajući ih bar ravnopravan položaj u oblasti ekonomike i pohtike na »svom« nacionalnom području. Služeći se pri tome demokratskim parolama i obećanjima, neke od njih (kao na primer Hrvatska seljačka stranka), stekle su znatan broj pristaha. Pa ipak, njihova borba protiv nacionalnog ugnjetavanja nije u krajnjoj liniji, prelazila granice politikantstva i dobijanja ministarskih položaja. U toj međusobnoj borbi oko vlasti, vodstva pojedinih građanskih stranaka i grupa raspirivala su verski antagonizam i šovinističku mržnju među narodima i narodnostima, što se negativno odrazilo na stabilnost i jedinstvo Jugoslavije. Ni vodeći krugovi narodnosti nisu bih po strani. Iako su u pohtičkoj igri podržavali čas vladu, a čas opozicione stranke, oni su bih, pre svega, čvrsto vezani za politiku Berlina, Rima i Budimpešte.

Jugoslovenski revolucionarno-demokratski pokret s KPJ na čelu borio se za potpunu nacionalnu ravnopravnost i bratstvo jugoslovenskih naroda i narodnosti. Posle pobeđe nacista u Nemačkoj, februara 1933, on je odlučno istupao protiv svih struja koje su radile na razbijanju jugoslovenske države, i ubrzo izrastao u jedinu organizovanu opštejugoslovensku snagu, sposobnu da sjedini borbu svakog pojedinog naroda s borbom ostahh naroda i narodnosti.

Laviranje jugoslovenske spoljne politike između zapadnog i osovinskog bloka

Ekonomske i političke protivurečnosti kapitalizma, koje su kulminirale oko 1930. godine pod uticajem svetske ekonomske krize, još su više ojačale agresivne težnje imperijalističkih država i njihovu borbu za tržišta i sfere uticaja. Japan je 1931. godine oteo Kini Mandžuriju, pa se na Dale-

kom istoku formiralo žarište opasno za svetski mir. Dolaskom hitlerovaca na vlast u Nemačkoj 1933, militarizacijom te zemlje i pojačanim revanšističkim stremljenjima, u centru Evrope pojavila se nova opasnost za svetski mir. Nacistička Nemačka i druge fašističke države propagirale su napad na Sovjetski Savez da bi se zaštitile od »komunističke opasnosti«, pa su nastojale da zadbiju podršku i pomoć zapadnih sila, čija je popustljiva politika, objektivno, išla na ruku agresorima. Tako je Italija 1935—1936, bez većih smetnji, porobila Etiopiju, a potom 1936—1939, zajedno s Nemačkom, aktivno se umešala u događaje koji su španskom narodu doneli građanski rat, da bi se slomila mlada republikanska Španija. Hitler je marta 1938. prisajedinio Austriju Nemačkoj. Povodom toga vladajući krugovi Engleske savetovali su »hladnokrvnost« i suzdržavanje od prenatrženih akcija. Kada je nekoliko meseci posle toga Hitler zatražio delove Čehoslovačke Republike, Engleska i Francuska napravile su s njim sporazum septembra 1938. u Minhenu, kojim je bila žrtvovana nezavisnost Čehoslovačke. Već oktobra 1938. nemačke trupe zauzele su sudetske oblasti, a sredinom marta 1939. okupirale su i celu Čehoslovačku, zatim i deo Litve (Memelsku oblast), da bi aprila 1939. fašistička Italija zaposela Albaniju. Najzad, 1. IX 1939, Hitler je izvršio agresiju na Poljsku. Velika Britanija i Francuska objavile su 3. septembra rat Nemačkoj. Započeo je drugi svetski rat.

Takav razvoj međunarodnih odnosa, a naročito agresivna politika Nemačke, doveo je i do pogoršanja međunarodnog položaja Jugoslavije. Počelo je pomeranje u spoljnoj politici njenih vladajućih krugova koji su simpatizovali Hitlerovu antikomunističku orijentaciju i, istovremeno, strahovani od nemačkog revanšizma, jer je Nemačka u tome podsticala teritorijalne aspiracije Mađarske i Bugarske prema Jugoslaviji. Stoga je u takvim okolnostima spoljna politika Kraljevine Jugoslavije sve više lavirala između velikih imperijalističkih sila. Vlada Milana Stojadinovića napušta spoljnopolitičku orijentaciju prema zapadnim silama i približava se Nemačkoj i Italiji. Ona je zaključila pakt o »večnom prijateljstvu« sa Bugarskom i politički sporazum s fašističkom Italijom, dok je nemački anšlus Austrije ocenila kao akt »dobar za naše unutrašnje prilike«, nadajući se da će to porazno uticati na dalje jačanje revolucionarno-demokratskog pokreta. Ta politika jugoslovenskih vladajućih krugova doprinela je ne samo razbijanju Male Antante i Balkanskog sporazuma, nego je nanela i težak udarac međunarodnom položaju Jugoslavije. Doduše, jedan deo buržoazije prozapadno orijentisan, nije se slagao s takvom politikom, ali je i njegova orijentacija bila zasnovana na uskim političkim i ekonomskim interesima. Ukratko, jugoslovenska spoljna politika, vladajuća i opoziciona, nije bila usmerena na odbranu nacionalne nezavisnosti, već za zaštitu usko klasnih interesa buržoazije. A pošto su ti interesi zavisili od fašističkog i od zapadnog bloka, jugoslovenski buržoaski krugovi vodili su dvostruku politiku — na jednoj strani sve su se jače povezivali sa Nemačkom i Italijom, a na drugoj strani nastojali su da očuvaju i svoje veze sa zapadnim zemljama.

Konsolidacija KPJ i jačanje antifašističkog pokreta

Preorijentacijom u spoljnoj politici, režim Milana Stojadinovića široko je otvorio vrata nemačkom kapitalu i olakšao aktivnost profašističkih organizacija, koje su dobijale znatna finansijska sredstva iz Nemačke ih od preduzeća u kojima je dominirao nemački kapital. Hitlerovci su bez većih smetnji izgrađivali svoju obaveštajnu mrežu, stvarali petu kolonu i čak saradivali s jugoslovenskom policijom u borbi protiv revolucionarno-demokratskog pokreta, a naročito protiv komunista i njihovih simpatizera.

Društveno-ekonomski položaj radnih ljudi sve više se pogoršavao. U mnogim preduzećima snižena je najamnina radnika i produžen radni dan na 10—12 i više časova. Radnici su na to mestimično odgovorili masovnim štrajkovima i zaposedanjem fabrika i rudnika. Da bi suzbili uticaj komunista, koji su bili organizatori štrajkova i sve više sticali svoja uporišta u sindikatima, organi vlasti su od kraja 1935. godine (kad su uporedo s provalama počela masovna hapšenja članova KPJ) do marta 1936. godine zatvorili oko 950 komunista od ukupno 3.000 partijaca. Do sredine 1936. prošlo je kroz zatvore oko 2.000 komunista i simpatizera KPJ, dok je na zloglasni Sud za zaštitu države izvedeno preko 800 aktivista. Bio je to veoma težak udarac za Partiju koja se tek bila oporavila od surovih progona diktature. Režim je takvim surovim merama težio da parališe sindikalnu borbu i jačanje antifašističkog pokreta. Upravo sredinom 1935, te prelomne godine za razvoj revolucionarnog pokreta u jugoslovenskim zemljama, na VII kongresu Komunističke

LXVI

internationale (25. VII—20. Vili 1935) ukazano je na fašističku opasnost, pa je KPJ pristupila razradi antifašističke taktike. Od kraja 1935. godine nadalje, Partija ističe da je fašizam glavni neprijatelj ne samo radničke klase, već i slobode i nezavisnosti jugo slovenskih naroda. Stoga je ona, suprotstavljajući se raznim separatističkim strujama, odlučno istupila protiv svih pokušaja cepanja teritorijalnog integriteta Jugoslavije, boreći se ujedno za demokratske slobode i rešavanje nacionalnih i socijalnih problema. Sredinom 1936. godine CK KPJ, koji se nalazio u inostranstvu, odlučio je da u zemlju uputi nekoliko svojih članova s organizacionim sekretarom Josipom Brozom na čelu. I, ubrzo, dolaskom druga Tita u zemlju, započeo je proces konsolidacije i jačanja KPJ.

Preuzimajući dužnost generalnog sekretara KPJ, krajem 1937, Josip Broz je ubrzo formirao novo rukovodstvo Partije koje je usredredilo svoje napore na to da Partija postane stvarni rukovodilac i organizator borbe radničke klase i jugoslovenskih naroda. U sklopu KPJ stvorene su Komunistička partija Slovenije i Komunistička partija Hrvatske, što je bilo od posebnog političkog značaja za čvršće povezivanje komunista s narodom u borbi protiv nacionalnog ugnjetavanja. Iskorenjena je dugogodišnja frakcionaška borba u rukovodstvima i u jednom, nimalo glatkom procesu unutrašnje političke borbe, ostvareno idejno i akciono jedinstvo Partije. Obnovljena su i učvršćena pokrajinska, oblasna i niža rukovodstva i organizacije. Organizaciono i politički učvršćen je i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), snažno uporište i oslonac KP i revolucionarnog pokreta uopšte. Tako su KPJ i SKOJ, iako u dubokoj ilegalnosti i stavljeni van zakona, u predvečerju sudbonosnih zbivanja napravili korenit prelom u svom radu, izašli iz ilegalne skučenosti i postali značajan politički faktor u zemlji.

Tako konsolidovana Partija u organizacionom i idejnom pogledu imala je presudan uticaj na zbijanje antifašističkih snaga. Partija je pokušala da ostvari saradnju s pojedinim građanskim strankama radi stvaranja narodnog fronta, ah su ti rezultati ostali bez većih rezultata. Stoga su komunisti usmerili svoju aktivnost na stvaranje narodnog fronta odozdo. Oni su svakodnevnim političkim akcijama za prava radnih ljudi i u borbi protiv fašizma ojačali antifašističko raspoloženje naroda. Na inicijativu Partije, jugoslovenski narodi dah su snažnu podršku republikanskoj Španiji, u kojoj se borilo preko 1.600 jugoslovenskih dobrovoljaca. Više od polovine njih ostavilo je svoje živote na bojištima prostorno daleke Španije, dok su ostali, posle povlačenja preko Pirineja, bih zatvoreni u koncentracione logore u Francuskoj, odakle su se kasnije mnogi prebacili u domovinu, gde su u borbi protiv fašističkih okupatora, kao organizatori i rukovodioci partizanskih odreda, odigrah veoma značajnu ulogu.

Partija je razvijala otpor naroda i protiv profašističke politike vladajućih krugova. U velikim demonstracijama prihkom dolaska ministra spoljnih poslova Nemačke i Italije, i manifestacijama na dočeku Eduardu Benešu i Ivonu Delbosu, jugoslovenski antifašisti pokazali su svoje pravo raspoloženje. U jesen 1938. godine, u vreme čehoslovačke krize, desetine hiljada Jugoslovena, mahom omladine, izrazilo je spremnost da s oružjem brani nezavisnost Čehoslovačke Repubhke.

Na parlamentarnim izborima u decembru 1938. godine, jugoslovenski narodi odbacili su profašističku pohtiku vlade Milana Stojadinovića i odlučno zahtevah građanske slobode, rešenje nacionalnog pitanja i poboljšanje svog ekonomskog položaja. Namesto Stojadinovića, za predsednika vlade došao je Dražiša Cvetković. Posle dužeg cenkanja, u uslovima daljeg zaoštavanja situacije u Evropi i jačanja antifašističkog pokreta u zemlji, kraljevski dvor i vladajući krugovi sklopili su 26. VIII 1939. godine sporazum s hrvatskom buržoazijom, poznat kao Sporazum Cvetković—Maček. Na osnovu tog sporazuma obrazovana je Autonomna Banovina Hrvatska, u kojoj je hrvatska buržoazija dobila rukovodeću ulogu, dok su Maček i nekoliko predstavnika HSS ušli u Cvetkovićevu vladu. Ni vlada Cvetković—Maček nije učinila nikakve promene u jugoslovenskoj spoljnoj politici. Vodeći, zvanačno, politiku neutralnosti, ona je livrala između Osovine i Zapada, da bi, pod pritiskom nemaničkih pobedonosnih ratnih poduhvata, sve se jače povezivala sa fašističkim silama, ne prekidajući ipak svoje veze sa zapadnim državama.

Krajem 1938. godine CK KPJ je u svojoj rezoluciji istakao daje osnovni zadatak Partije da organizuje narode Jugoslavije za borbu, radi odbrane nezavisnosti zemlje pred rastućom opasnošću od fašističke agresije. Partija je okupljala oko svoje pohtičke platforme sve šire slojeve naroda. Mnogi članovi KPJ i Skoja počeh su se obučavati u rukovanju oružjem i izučavati vojnu veštinu. U Beogradu su obrazovani studentski bataljoni. Pristupilo se intenzivnom radu na stvaranju organizacija u vojsci, jačanju patriotskog raspoloženja vojnika, podoficira i nižih oficira. Oktobra 1940. godine održana je u Zagrebu Peta zemaljska konferencija KPJ, na kojoj je (uz učešće od 105

delegata) izabran CK KPJ na čelu sa Josipom Brozom. Doneta je i rezolucija u kojoj se analizirala unutrašnja i međunarodna situacija, dati jasni odgovori na bitna pitanja borbe protiv fašističke opasnosti, nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja.

Dvadeset i sedmi mart 1941.

Osvojivši Poljsku, nemačke armije produžile su svoj agresivni pohod na zapad i 1940. godine zauzele Dansku, Norvešku, Luksemburg, Holandiju, Belgiju i Francusku. Trupe fašističke Italije napale su 28. X 1940. Grčku i naišle na snažan otpor naroda. Pripremajući se za rat protiv Sovjetskog Saveza, Nemačka je u drugoj polovini 1940. godine prenela težište svoje pohtike prema Podunavlju i Balkanu. Pošto su u novembru iste godine prišle Trojnom paktu hortijevska Mađarska i antoneskuovska Rumunija, a u martu i monarhofašistička Bugarska, nemačka vlada zatražila je da i Jugoslavija zauzme jasan stav. Međutim, vladajući krugovi kolebali su se iz bojazni da bi to moglo izazvati, a u slučaju narodnog nezadovoljstva, teške posledice za njihove interese. Intervencije britanskog premijera Čerčila i američkog predsednika Ruzvelta — koji su pokušavali da odvrate jugoslovensku vladu od povezivanja s Osovinom — još više su pojačale to kolebanje. Pa ipak, profašističke struje nadvladale su, i 25. III 1941. godine vlada Cvetković—Maček potpisala je u Beču protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.

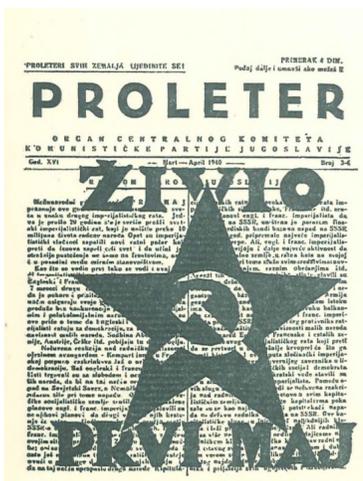
Prateći tu izdajničku akciju vlade, CK KPJ je još sredinom marta 1941. izdao proglas protiv kapitulacije, a za pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom. Doznajući za odlazak Cvetkovića u Nemačku, PK KPJ za Srbiju uputio je 24. III 1941. proglas narodu, u kojem se upozorava da vlada sprema izdaju i da hoće da potpiše Trojni pakt koji znači »sigurnu i sramnu smrt« za državu i zločin koji se mora osujetiti. Onoga dana kad su predsednik vlade Cvetković i ministar inostranih poslova Cincar-Marković krenuli u Beč, počele su u mnogim centrima Jugoslavije demonstracije, koje su naredna dva dana zahvatile gotovo sve krajeve zemlje. Pod snažnim pritiskom naroda, režim se nije više mogao održati. Tako je grupa prozapadno orijentisanih oficira, sa generalom Dušanom Simovićem na čelu, izvela noću 26/27. III 1941. puč kojim je zbacila kneza Pavla i ostale namesnike, oborila vladu Cvetković—Maček, i dovela na presto Petra II Karađorđevića. Demonstracije su 27. marta dobile još šire razmere i zahvatile mase rodoljuba i anti-fašista, naročito u Beogradu. Narodne mase istupale su sa parolama: »Bolje rat nego pakt«, »Bolje grob nego rob«, i prihvatile zahteve Partije za obrazovanje narodne vlade i za neodložno zaključenje saveza sa SSSR. Tako se pokret protiv nacionalne izdaje i za odbranu zemlje stopio sa borbom za demokratsko-revolucionarno preuređenje jugoslovenskog društva.

Međutim, novoobrazovana Simovićeve vlada, sastavljena od predstavnika raznih buržoaskih grupa i struja, ni u tako kritičnoj situaciji nije se izdigla iznad svojih usko klasnih interesa. Umesto energičnih mera za što brže dovodenje zemlje u stanje ratne pripravnosti, ona je pokušavala da diplomatskom igrom spreči agresiju sila Osovine na Jugoslaviju. Njeni napori da sklopi savez sa SSSR, kao i pregovori o vojnoj pomoći Velike Britanije, ostali su bez rezultata. Simovićeve vlada nije se htela koristiti onim snažnim borbenim raspoloženjem koje je vladalo u zemlji protiv fašističkih zavojevača. Opterećena brigom da sačuva postojeći društveni poredak, zbog čega je — prema rečima generala Simovića — bio i izvršen puč, ona nije htela da preduzme bilo kakve mere koje bi narodima Jugoslavije otvorile bar perspektivu da će dobiti nacionalnu ravnopravnost i demokratske slobode.

Zbog toga su događaji od 27. III 1941. godine imali dvojako značenje. Za vladajuću jugoslovensku buržoaziju bio je to pokušaj da se promenom vlade stiša talas narodnog nezadovoljstva i spreči revolucionarni rasplet koji je bio na pomolu. Međutim, za jugoslovenski revolucionarno-demokratski pokret događaji od 27. marta bili su prvi revolucionarni proboj preživelog kapitalističkog sistema, prvi korak ka revolucionarnom raspletu koji je uspela da razvije i dovrši Komunistička partija Jugoslavije.

Aprilski rat i okupacija

Na vest o promenama u Beogradu, Hitler je odmah, 27. III 1941, doneo odluku da se razbije jugoslovenska država, ne čekajući moguću izjavu lojalnosti nove vlade. Istog dana izdao je direktivu da u tom poduhvatu učestvuju nemačke i italijanske snage. Da bi pridobio hortijevsku Ma-

đarsku i carsku Bugarsku, Hitler im je obećao ustupiti pojedine oblasti Jugoslavije. Obećanjima u korist fašističkih i separatističkih struja u Hrvatskoj, on je pooštrio unutrašnje suprotnosti u Jugoslaviji. Bez objave rata, fašističke armije izvršile su 6. IV 1941. godine iznenadni napad na Jugoslaviju, u čemu je bilo angažovano preko 50 divizija (24 nemačke, 23 italijanske i mađarske snage od oko 5 divizija) sa oko 2.200 borbenih aviona. Istovremeno s upadom fašističkih trupa u Jugoslaviju, oko 500 nemačkih bombardera i 250 lovaca izvršilo je ujutru 6. aprila terorističko bombardovanje Beograda, koji je tad pretrpeo teška razaranja i velike ljudske žrtve.

Posle sedam dana rata jugoslovenska vojska — slabo naoružana i obučena, delimično mobilisana i nepripremljena za savremeni rat — našla se u rasulu. Sve one suprotnosti koje su razdirale Kraljevinu Jugoslaviju, došle su tada do punog izražaja. Veliki deo komandnog kadra vojske, naročito onog višeg, bio je kapitulantski nastrojen, nesposoban i petokolonaški raspoložen. Vlada i Vrhovna komanda bili su obezglavljeni, a rad Generalštaba i viših štabova nije se ni osećao. Zbog toga se jugoslovenska vojska, i pored pojedinačnih primera otpora patriotski i antifašistički raspoloženih vojnika i dela nižeg oficirskog kadra, našla u krajnje nepovoljnom položaju.

Jedina organizovana politička snaga, koja je preduzimala mere da razvije otpor agresoru, bila je Komunistička partija. Ona je pozvala svoje članove, skojevce, simpatizere i rodoljube da pođu u vojsku i izvrše svoju dužnost u odbrani zemlje. Istina, koraci koje su CK KPJ i ostala partijska rukovodstva preduzimali u nadležnim vojnim komandama da se naoružaju radnici i drugi patrioti za borbu protiv pete kolone i pojača otpor vojske, nisu dali nikakve rezultate. Petnaestog aprila su kralj, vlada i Vrhovna komanda pobešli u inostranstvo, ovlastivši svoje opunomoćenike da potpišu akt o bezuslovnoj kapitulaciji, što je i učinjeno 17. IV 1941. u Štabu 2. nemačke armije u Beogradu. Oko 300.000 pripadnika jugoslovenske vojske odvedeno je u zarobljeništvo. Okupatori su odmah, na osnovu Hitlerove odluke donete prvih dana aprila, počeli da sprovode svoje planove o komadanju Jugoslavije.

Iako se kratkotrajni aprilski rat završio potpunim slomom jugoslovenske vojske i države, on je imao krupne međunarodne posledice. Hitler je morao da menja svoje ratne planove i da rat protiv SSSR počne umesto 15. maja — kako je to bilo predviđeno planom »Barbarosa« — tek 22. juna, odnosno 38 dana kasnije. Aprilska katastrofa 1941. godine nije dovela do poraza i razbijanja revolucionarno-demokratskog pokreta i njegove avangarde KPJ, koja je bila osposobljena da i u uslovima okupacije nastavi oružanu borbu sve do pobeđe.

Međunarodni položaj okupirane Jugoslavije

Okupacijom i komadanjem jugoslovenskih teritorija nastala je nova situacija. Obrazovanje tzv. Nezavisne Države Hrvatske, koja je, u suštini, bila okupaciono područje sila Osovine, stvoreno u uslovima agresije i privremenog zaposedanja jugoslovenskih teritorija, predstavljalo je protivpravni akt i kršenje Haške konvencije. Posle svog odlaska iz zemlje, kraljevska vlada je kod savezničkih zemalja nastojala da obezbedi državno-pravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i obnovi stari društveni sistem. Velika Britanija i SAD osudile su stvaranje NDH i donele odluku da se jugoslovenska vlada u emigraciji i dalje priznaje za legitimnog predstavnika privremeno okupirane Kraljevine Jugoslavije. Pod uticajem vlade SAD, nijedna zemlja Srednje i Južne Amerike nije priznala promene koje su agresijom sila Osovine izvršene u Jugoslaviji. Britanska Vrhovna komanda za Bliski istok i kraljevska vlada su u Kairu potpisale sporazum o stvaranju Jugoslovenskih vojnih jedinica u inostranstvu, sastavljenih od vojnika izbeglih iz zemlje i od Jugoslovena koji su živeli u savezničkim državama. Uz pomoć vlade Velike Britanije i SAD, jugoslovenska emigrantska vlada dobila je status međunarodno priznate vlade savezničke zemlje koja se nalazi u ratu sa silama Osovine. Taj status su joj priznale — pored velikih savezničkih sila — i sve američke države, Švedska, Norveška, Portugalija i Turska. Vlada SSSR je 9. V 1941. godine prekinula diplomatske odnose sa kraljevskom jugoslovenskom vladom. Međutim, ubrzo posle napada Nemačke na Sovjetski Savez, na inicijativu Moskve, obnovljeni su 22. VIII 1941, diplomatski odnosi između SSSR i Kraljevine Jugoslavije.

Jugoslovenski antifašistički pokret ne samo što nije priznao stanje nastalo okupacijom, nego je produžio političku borbu protiv fašističkih okupatora i kvislinga, i odmah posle okupacije započeo organizovane i planske pripreme za oružani ustanak, čiji je krajnji cilj bio stvaranje nove Jugoslavije, bratske zajednice ravnopravnih i slobodnih jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija Jugoslavije

Pripreme i početak oružanog ustanka

Aprilskim ratom u Jugoslaviji i završnim operacijama u Grčkoj bio je okončan osvajački pohod sila Osovine na Balkanu. Fašistička Nemačka i Italija zagospodarile su gotovo celim evropskim kontinentom. Napori Nemačke da slomi otpor Velike Britanije u 1940. godini ostali su bezuspešni. Zato se Hitler, procenjujući da SAD još nisu spremne za rat i da zajedno sa Velikom Britanijom neće biti kadre da se ozbiljnije angažuju u Evropi, ubrzano pripremao za napad na Sovjetski Savez.

U okupiranoj i raskomadanoj Jugoslaviji, nemački i italijanski, mađarski i bugarski fašistički okupatori izgrađivali su svoje organe uprave, kvislinške vojne i političke organizacije, u čemu su dobijali znatnu pomoć od onog dela jugoslovenske buržoazije, koji je ranije imao separatističke ciljeve i vezao svoju budućnost za pobjedu fašizma. Pljačka ekonomskih i kulturnih dobara, strahovit teror i uništavanje jugoslovenskih naroda, primenjuju se bezobzirno i masovno. Zaoštravaju se nacionalne i verske suprotnosti, da bi se, pored veštačke podele jugoslovenske države, još više razjedinili naši narodi i među njima raspirala nacionalna mržnja.

Brzi aprilski slom vojske i države iznenadili su u izvesnoj meri i jugoslovenski revolucionarno-demokratski pokret. »Moramo priznati da smo i mi komunisti imali prilično poverenja u sposobnost i borbenost komandnog kadra, nismo mogli verovati da su korupcija i demoralizacija, kao i pomanjkanje osećanja dužnosti prema otadžbini, zahvatili dubokog korena u vojsci« (Tito). Ali, što je kapitulacija Kraljevine Jugoslavije postajala neizbežnija, Partija se sve više orijentisala na organizovanje borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Ona je bila jedina opštejugoslovenska snaga, koja nije priznala okupaciju i novonastalo stanje u zemlji, i koja je, uprkos brojnim teškoćama, održala kontinuitet u svom radu i sačuvala svoje kadrove za rešavajuće okršaje koji su predstojali.

Društveno-ekonomske i političke prilike neposredno posle okupacije

Stanje u kojem su se, posle okupacije, našle jugoslovenske pokrajine i oblasti bilo je' bremenito starim i pojavom novih društveno-ekonomskih i političkih protivurečnosti. U kratkotrajnom aprilskom ratu, jugoslovenskoj privredi naneta je velika materijalna šteta. Oko polovinu individualnih gazdinstava ostalo je bez stoke, transportnih sredstava i poljoprivrednog inventara. Razorene su ih oštećene neke drumske i železničke komunikacije, porušeni su važni saobraćajni čvorovi i objekti, prekinute su telefonsko-telegrafske veze, rekvirirana su i opljačkana mnoga industrijska i kulturna bogatstva, poljoprivredni viškovi i životne namirnice, pa je i glad bila na pomolu. Kao posledica takvog stanja povećan je i opticaj novca, što je uz blokirane bankovne uloge i zamenu domaćeg novca za marke, penge, lire, leve i kune (okupatorov novac) i uz smanjen obim proizvodnje, izazvalo opštu nestašicu roba i nagao skok cena, naročito prehrambenih proizvoda. Kao reakcija na to došlo je do procvata crne berze i drugih oblika špekulacije. Većina industrijskih, zanatskih i trgovinskih preduzeća stavljena je pod prinudnu upravu. Mnogi radnici otpušteni su s posla, dok su drugi morali da rade za veoma niske nadnice, što je položaj radnih ljudi još više pogoršalo.

Znatnom broju seljaka izvršena je eksproprijacija poseda, a oni deportovani u druge krajeve, na prisilni rad ili u koncentracione logore. Veliki broj službenika — posle »sistematizacije mesta« i uklanjanja »nepouzdatih« iz javne službe — ostao je bez ikakvih sredstava za život. Inače, najveći deo starog administrativnog aparata stavio se u službu okupacionim vlastima.

Fašistički okupatori nastojali su svim silama da se što pre politički učvrste, i da se što više koriste prirodnim bogatstvima i ljudskim potencijalom u usvojenim teritorijama. Kao najjači partner u fašističkom bloku, Nemci su nastojali da obezbede eksploataciju najvažnijih komunikacija, industrijskih i rudarskih preduzeća, sirovina značajnih za povećanu proizvodnju naoružanja. Oni su planirali da u svojoj ratnoj industriji uposle oko 500.000 jugoslovenskih radnika i da mobilišu znatan broj ljudstva za popunu i formiranje jedinica Vermahta. Shćne mere predviđala je i fašistička Italija, hortijevska Mađarska i carska Bugarska.

Osloncem na kvishnske elemente, okupatori su nastojali da što pre uspostave svoj okupacioni sistem. Nemačka je u anektiranim delovima Slovenije uspostavila svoju vojnu upravu, takođe, u okupiranoj Srbiji i Banatu. Italija je priključila južni deo Slovenije, Sušak sa zaledem, veći deo Dalmacije i dalmatinska ostrva, područje Bokotorskog zaliva, okupirala Crnu Goru, dok je oblast Kosova i Metohije i zapadnu Makedoniju predala pod civilnu upravu tzv. Velike Albanije. Bugarska je anektirala Makedoniju, sem krajeva koji su ušli u italijansku sferu, jugoistočnu, i manji deo istočne Srbije, i neke krajeve Kosova. Mađarska je okupirala i anektirala Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje.

U Ljubljani je raniji ban dravske banovine (Marko Natlačen) još 6. IV 1941. godine formirao »Narodni svet« u nameri da od Slovenije stvori državu pod nemačkim pokroviteljstvom. Podelom Slovenije između Nemaca i Italijana, Natlačen i njemu bhski ljudi nastavili su saradnju s okupatorom, i, uz saglasnost itahjanskih okupatora, obrazovali 27. V 1941. Konzultu, koja je postala save-todavni organ italijanskih okupacionih vlasti za područje Slovenije. Stvaranjem NDH, u koju su na vlast dovedene Paveličeve ustaše, okupatori su pokušali da se prikažu kao oslobodioci hrvatskog naroda. Pripojivši joj Bosnu, Hercegovinu i Srem, oni su želeli da zadovolje nacionahstičke pre-tenzije hrvatske buržoazije. Izvesne iluzije u jednom delu hrvatskog naroda o toj tvorevini bile su pojačane i pomirljivim stavom vodstva Hrvatske seljačke stranke i poziv Mačeka hrvatskom narodu na lojalnost i saradnju s ustaškom vladom. Poglavnika NDH podržali su i krupna hrvatska buržo-azija i katolički kler. Ustaše su odmah počele stvarati svoje vojne i pohtičke organizacije. Na Cetinju (Crna Gora) separatističko vodstvo Crnogorske federahstičke stranke obrazovalo je 17. IV 1941. Privremeni administrativni komitet, a zatim Crnogorski sabor koji je 12. VII 1941. proglasio »suverenu i nezavisnu državu Crnu Goru« pod pokroviteljstvom fašističke Italije. U Makedoniji su nacionalistički i separatistički krugovi, okupljeni oko fašističkih organizacija VMRO i tzv. »ilindenaca«, pružili punu podršku bugarskoj aneksiji. U saradnji s tim grupama, bugarska fašistička vlada formirala je Nacionalni komitet priključenja Makedonije — »Vardarskog kraja« »majci otadžbini«, tj. Bugarskoj. U Srbiji, gde su Nemci zaveh svoju vojnu upravu, formirana je 1. V 1941. tzv. »komesarska vlada« Milana Aćimovića, ranijeg šefa pohcije u Beogradu. Ona je bila potčinjena nemačkom komandantu u Srbiji. Takođe, i politička rukovodstva nemačke i mađarske, šiptarske i drugih narodnosti, postala je jedan od najaktivnijih faktora u sprovođenju okupacione politike u Jugoslaviji.

U konsolidaciji novog poretka, okupacione i kvislinške vlasti donose mnoge administrativne zabrane i ograničenja, naredbe i uredbe, kao na primer, o: posedovanju oružja, slušanju emisionih stanica, štampi i bioskopima, školama i nastavi, pokatohćenju i vršenju verskih obreda, zabrani upotrebe ćirilice, promeni naziva pojedinih mesta, vojnim i civilnim sudovima, nekretninama i agrarnoj reformi, zatim posebno o nekretninama »dobrovoljaca« i »kolonista«, ishrani stanovništva, cenama prehrambenih i industrijskih proizvoda, postupanju prema Jevrejima i Ciganima, iseljavanju i doseljavanju stanovništva i dr. Uporedo s tim od prvih dana okupacije između faši-stičkih okupatora i nosilaca kvislinške vlasti izbijaju razlike i suprotnosti oko podele pojedinih obla-sti, prisvajanja i pljačke ekonomskih i kulturnih dobara, položaja i prestiža u okupacionom sistemu.

Primenjujući taktiku »podeli pa vladaj«, okupacione vlasti uporno i smišljeno zaoštravaju nacio-nalni problem. Nemci razrađuju plan preseljavanja oko 180.000 Slovenaca u Srbiju, vlada NDH razmatra sličnu akciju za srpski živalj u Lici i Sremu, Bosni i Hercegovini, a mađarski i bugarski okupatori to isto čine za pripadnike srpske nacionalnosti na svojim okupacionim područjima, a italijansko-šiptarska fašistička uprava na Kosovu i Metohiji sprovodi iseljavanje velikog broja

kolonista Srba i Crnogoraca iz tih oblasti u Srbiju i Crnu Goru. Sem protiv Jevreja, koji su odmah stavljeni van zakona, vršeni su brutalni progoni i fizičko uništavanje rodoljuba i svih ostalih jugoslovenskih naroda. Već krajem maja 1941. godine ustaše su, uz saglasnost Nemaca, izvršile masovni pokolj Srba i, takođe, prevođenje pravoslavaca u katoličanstvo, pri čemu su naišli na podršku jednog dela katoličkog klera.

Gotovo sva jugoslovenska buržoazija blagonaklono je pratila mere okupacione uprave. Srpski buržoaski pohtičari — kako oni koji su pobjegli u inostranstvo, tako i oni koji su ostali u zemlji nastojali su da krivicu za aprilski slom prebace na hrvatski narod. Ustaše i veći deo vodstva HSS, Jugoslovenske muslimanske organizacije i katoličkog klera podsticali su mržnju prema srpskom narodu. To isto činila je i probugarski raspoložena makedonska buržoazija, crnogorski separatisti i drugi. Zato u prvim danima fašističke okupacije dolazi do snažnog talasa nacionalističkih i šovinističkih strasti, pa je postojala opasnost od bratoubilačkog rata i međusobnog istrebljenja jugoslovenskih naroda.

Savetovanje Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu

Aprilski slom i fašistička okupacija zaoštrili su do krajnje mere društveno-političke i ekonomske protivurečnosti u Jugoslaviji. Delujući u takvim složenim uslovima, nastalim okupacijom zemlje, Komunistička partija prilagođavala je svoj rad, partijske organizacije i rukovodstva su razvijali živu organizacionu i političku aktivnost, a Centralni komitet KPJ intenzivno je radio na razradi strategije i taktike oružanog ustanka.

Početkom maja 1941. godine, na inicijativu Josipa Broza Tita, održano je u Zagrebu Savetovanje KPJ, kojem su prisustvovali delegati iz gotovo svih krajeva Jugoslavije. Savetovanje je konstatovalo da je, pre svega, Partija sačuvala svoje organizaciono jedinstvo i da je, uprkos okupaciji i komandanju zemlje, nastavila rad kao jedina opštejugoslovenska politička partija; da su njen uticaj i ugled, kao rezultat držanja komunista u sudbonosnim aprilskim danima 1941, znatno porasli, i da je radnička klasa na čelu s KPJ jedina snaga, sposobna da u svoje ruke preuzme sudbinu jugoslovenskih naroda i zemlje.

Ocenjujući stanje nastalo fašističkom okupacijom, grupisanje snaga jugoslovenske buržoazije i antifašističko raspoloženje narodnih masa, učesnici Savetovanja zaključili su da postoje svi bitni spoljni i unutrašnji objektivni i subjektivni uslovi za vođenje oružane borbe protiv okupatora i njihovih domaćih saradnika, a za nacionalno i socijalno oslobođenje jugoslovenskih naroda i narodnosti. Na Savetovanju su formulisani konkretni zadaci za sve partijske organizacije, pri čemu se prvenstveno vodilo računa o specifičnim prilikama u pojedinim pokrajinama. Među najvažnijim zadacima, nesumnjivo, bilo je organizovanje borbe protiv okupatora, u pružanju otpora odvođenju naroda u radne logore i vrbovanju ljudi za odlazak na rad u Nemačkoj.

Već prvih dana posle kapitulacije, fašistički funkcioneri registruju da se stanovništvo drži veoma povučeno i nepoverljivo, i da se mestimično oseća čak i neko »prigušeno neprijateljstvo« prema okupatorovim vojnicima. Međutim, oni su ubrzo morali konstatovati da se mržnja stanovništva počela ispoljavati i u napadima na policijske patrole, usamljene vojnike i kurire, kao i na pomagače okupatora. Antiokupatorsko raspoloženje izražavano u lecima i razgovorima, u prkosnom držanju, u postojanju i dejstvu sve većeg broja oružanih grupa — dovelo je neprijatelja u sve težu situaciju. Komandant nemačke 2. armije naredio je 28. IV 1941. godine da se pristupi brzoj akciji kako bi se sprečilo formiranje oružanih jedinica i da se u »još nesmirenim oblastima« okupacione trupe ne smeju kretati bez osiguranja. U to vreme (2. maja 1941), komandant 2. italijanske armije izdao je naređenje potčinjenim jedinicama da odmah izvedu operacije čišćenja. Ponegde su preduzete i koordinirane akcije fašističkih okupatora. U celini, okupirane teritorije nisu bile pod punom kontrolom, naročito izvan komunikacija. Stoga je italijanski general Dalmaco zahtevao da »velike jedinice i odeljenja moraju biti u stanju da ponovno preduzmu ratne operacije«, jer — kako je to konstatovano 24. V 1941. u Štabu 2. italijanske armije, mora biti jasno da »sve nije gotovo«. Početkom juna 1941. u NDH se proglašavaju preki sudovi, nastavlja se s terorom i narod se masovno sklanja u šume i planine. U Hercegovini izbija oružani ustanak, izazvan ustaškim pokoljima. Do napada Nemačke na Sovjetski Savez — pored tekućih političko-partijskih i organizacionih mera za oružanu borbu — nastavljeno je i sa diverzijama, sabotazama i oružanim napadima na

neprijatelja. Komunisti ustaju u zaštitu srpskih masa u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, gde im je ustaška vlast najavila potpuno istrebljenje.

Dvomesetni period od 17. aprila do 22. juna 1941. godine bio je ispunjen mnogim raznovrsnim akcijama, izlivima mržnje i prkosa, manjim i većim okršajima. On ubedljivo potvrđuje činjenicu da sve nije bilo gotovo, jer je iza toga stajala Komunistička partija, čije su organizacije znale da se veoma brzo prilagode novonastalim uslovima i da slobodarske tradicije jugoslovenskih naroda ožive i usmere u borbu protiv okupatora.

Težište aktivnosti Partije, posle Savetovanja u Zagrebu, bilo je koncentrisano : na neposredne pripreme za organizovanje oružanih odreda i vodenje oružanog ustanka; za učvršćenje postojećih i obrazovanje novih partijskih i skojevskih organizacija; na jačanje antifašističkog i oslobodilačkog fronta, na stvaranju vojnih organizacija i prikupljanje oružja i ratne opreme. Radi toga su u maju i junu 1941. godine održani brojni sastanci KP i SKOJ-a, kao i savetovanje rukovodstava tih organizacija radi anahze postignutih rezultata i dogovaranja o daljem radu. U Partiju i SKOJ primani su najborbeniji radnici i seljaci, daci i službenici, održavani su ideološko-politički kursevi, stvarani novi partijski punktovi, štamparije i veze. Iz pojedinih centara upućivani su partijski kadrovi na teren radi usmeravanja priprema za oružam ustanak.

Uporedo s organizaciono-političkim radom partijskih i skojevskih organizacija, tekla je i ona uporna i smišljena borba Partije za jedinstvo jugoslovenskih naroda i narodnosti, za učvršćenje organizacija NO pokreta. Komunisti su objašnjavali uzroke aprilske katastrofe, otkrivajući suštinu i ciljeve okupatora i domaćih izdajničkih snaga, i otvarali perspektive oružane borbe. To je još više podiglo ugled KP, što se ogleda i u činjenici da je od kapitulacije do početka organizovanog oružanog ustanka oko 4.000 novih članova primljeno u KPJ, tako da je Partija ušla u oružanu borbu sa oko 12.000 komunista.

Da bi u borbi protiv neprijatelja okupila sve patriotske snage, Partija je nastojala da uspostavi saradnju s pojedincima i grupama predratnih opozicionih građanskih stranaka. Tako je inicijativom komunista, 27. IV 1941. godine obrazovana u Sloveniji Osvobodilna fronta, u koju su, pored KP Slovenije, ušle demokratske i patriotske grupe iz onih slovenačkih građanskih stranaka koje su odbacile kvishnšku politiku svojih rukovodstava. U drugim pokrajinama, međutim, slični naponi Partije nisu doneli rezultate. Jedino su dr Ivan Ribar i još neki pojedinci levog krila Demokratske stranke prihvatili tu saradnju. Većina građanskih pohtičara nije ni pomišljala na otpor okupatoru, već je istraživala najprikladniji način za prilagođavanje novom stanju stvari, ih je odlagala borbe i čekala na rešenje sudbine jugoslovenskih naroda spolja, na ishod sukoba između velikih sila. Međutim, razvoj i logika događaja prisiljavali su na opredeljivanje — za ih protiv oslobodilačke borbe, za ih protiv fašističkih okupatora, produbljujući na taj način proces diferenciranja među pristalicama građanskih stranaka. U tom periodu odvijala se, takođe, veoma značajna aktivnost organizacija NO pokreta na prihvatanju desetina hiljada izbeghca iz Slovenije i Vojvodine, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, oko njihovog smeštaja i ishrane.

U tom periodu Partija je, u skladu s odlukama savetovanja u Zagrebu, uspostavila široku mrežu vojnih komiteta koji su na svojim područjima stvorili brojne desetine, grupe i odrede, prikupljali oružje i opremu, organizovali vojnu i političku obuku ljudstva. CK KPJ je 27. juna obrazovao Glavni štab NOPO Jugoslavije i odredio za vrhovnog komandata Josipa Broza Tita, dotadašnjeg predsednika Vojnog komiteta.

Odluka o početku oružanog ustanka

Napadom Nemačke na Sovjetski Savez došlo je do korenitog preloma u međunarodnoj vojno-političkoj situaciji. Stvorena je mogućnost za pokretanje uspešne antifašističke borbe u porobljenim zemljama. Rukovodstvo KPJ ocenilo je da su napadom Nemačke na SSSR stvoreni povoljni objektivni uslovi za dizanje oružanog ustanka protiv okupatora, pa je CK istog dana, tj. 22. juna, uputio proglas narodima Jugoslavije s pozivom na bespoštednu borbu protiv fašističkih osvajača i pružanje pomoći pravednoj borbi sovjetskih naroda.

Odmah posle napada Nemačke na SSSR i poziva CK KPJ na ustanak, pojačavaju se i umnožavaju akcije protiv fašističkih okupatora. Krajem juna akcije u kotaru Donji Lapac ugušene su intervencijom ustaških formacija iz Gospića, Bišća i Bosanskog Petrovca. U Kaknju je 27. juna 300 rudara stupilo u štrajk. Tih dana registruju se i diverzantske akcije u neposrednoj blizini Beo-

grada. Prema izveštaju nemačke komande žandarmerijskog okruga Trbovlje, počela je i tamo živa komunistička propaganda. Italijanski okupacioni organi saopštavali su da je komunistička aktivnost postala »naročito pogibeljna«, da su sve brojniji »izlivi netrpeljivosti« prema italijanskim trupama, i zaključivali da »stanovništvo ne simpatije ni nas ni Nemce«, kao što su i nemački vojni funkcioneri procenjivali da se »80% stanovništva oseća solidarnim sa Rusijom«. Ustaški general Štancer smatrao je da komunisti, uprkos strogim merama, »stalno šire svoju promidžbu među nezadovoljne slojeve naroda«, da se oseća »neki njihov pokret« i da »najvažniju akciju razvijaju u Zagrebu i oko njega, kao i oko vojarni bacajući letke«. U italijanskoj arhivi zabeleženo je od 1. do 15. jula devet napada na patrole, mnogo prekinutih telefonsko-telegrafskih linija, a pronadani su i leci s prkosnim upozorenjem: »Itahjani, Nemci, obračun će da bude krvav!«

Nemački vojni savetnik Vishaupt u svojoj beleški »Borba protiv ustaničkog pokreta u Jugoslovenskom prostoru«, pored ostalog, piše: »Uskoro po izbijanju nemačko-ruskog rata, upravo u danima kada su se prebacivah poslednji vehki transporti 294, 46. i 73. pešadijske divizije sa Balkana na Istok, u Srbiji su buknuh prvi predznaci ustaničkog pokreta... Na otvorenom terenu bile su izbačene železničke pruge, telefonske linije razorene, srpske žandarmerijske stanice uništene, šta-više pucalo se i na nemačke vojne kamione... Čas ovde, čas onde izbijah su lokalni nemiri... Nemir se širio preko cele zemlje...« Ubrzo se pokazalo, zaključuje Vishaupt, da se »u ovom starom vetrometnom kutu Evrope, s ove i s one strane Drine« ne radi »samo o lokalnim, pojedinačnim hajdučkim bandama, nego o početku ustaničkog pokreta komunističkih i srpsko-nacionalnih skupina«.

Na sednici Politburoa CK KPJ od 4. VII 1941. godine odlučeno je da se odmah pređe sa diverzantskih akcija i sabotaza na opšti oružani ustanak. U tom smislu upućen je 12. jula proglas CK KPJ narodima Jugoslavije u kojem se oni pozivaju da bez oklevanja stupaju u akciju i uništavaju sve što bi moglo poslužiti neprijatelju, a pre svega da uništavaju živu silu i tehniku fašističkih okupatora.

Komunistička partija orijentisala se na partizanski način ratovanja, koji je u uslovima fašističke okupacije i nepovoljnog odnosa snaga na ratištima, bio jedini, najprikladniji i najsigurniji put za uspešno vođenje oružane borbe i ostvarenje dalekosežnih ciljeva oslobodilačke borbe. Time se obezbeđivala postepena mobilizacija ljudskih i materijalnih snaga. Osnove strategije i taktike oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije razradio je Politburo CK KPJ i Vrhovni komandant NOPO Jugoslavije drug Tito za vreme svog tromesečnog boravka u Beogradu, u kući Vere Nenadović. Tamo je on gotovo svakodnevno održavao sastanke s najbližim saradnicima, čitao izveštaje iz svih krajeva zemlje, sastavljao i upućivao direktive partijskim i vojnim rukovodstvima u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji i Srbiji.

Politička linija KPJ, osnovna načela strategije, taktike i organizacije oružanih formacija razrađeni su i objavljeni u uvodniku prvog broja Biltena Glavnog štaba NOPOJ od 10. VIII 1941. Tamo je istaknuto da partizanski odredi »nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe«, već »borbeni odredi naroda Jugoslavije«, zatim, da je glavni cilj oružane borbe oslobodenje naroda Jugoslavije i da se protiv glavnog neprijatelja, fašizma, valja boriti do njegovog potpunog uništenja, da je politička linija ustanka Narodnooslobodilački front svih naroda Jugoslavije, a borbeni zadaci partizana su: na svakom koraku uništavati fašističke trupe, oficire, gestapovce, crne košulje, domaće izdajnike i provokatore, zatim rušiti sve objekte korisne za okupatora, i neumorno razvijati otpor naroda prema njemu, izgrađivati provereni i sposobni starešinski kadar — komandire i političke komesare; svestrana briga štabova o borcima, i najzad, svi partizanski odredi nalaze se pod vrhovnim rukovodstvom Glavnog štaba NOPOJ, a što se tiče daljeg razvoja odreda, ukazuje se u direktivnom uvodniku, da će se, zavisno od konkretnih uslova i potreba, iz više odreda stvarati vojne jedinice.

Početak i razvoj oružanog ustanka

U maju i junu 1941. godine Nemci su iz Jugoslavije povukli 2. i 12. armiju, kao i vazduhoplovne snage, i najvećim delom uputili ih na Istok. Namesto njih prebacili su četiri posadne divizije i veći broj žandarmerijskih policijskih i drugih specijalnih jedinica, dok su Makedoniju držale bugarske, a deo Vojvodine i Međumurja mađarske trupe. Italijanske okupacione trupe izvršile su pregrupisanje, i povukle deo snaga iz Jugoslavije. I pored toga, u julu 1941. godine, u Jugoslaviji su senala-

LXXV

žile jake okupatorsko-kvislinške snage: 24 divizije, oko 20 raznih samostalnih pukova i preko sto raznih bataljona. Tim trupama oni su kontrolisali zaposednute političke i privredne centre, industrijske i rudarske objekte, komunikacije, pa ipak nisu imali potpunu kontrolu nad celokupnom jugoslovenskom teritorijom.

Ubrzo posle istorijske odluke CK KPJ od 4. VII 1941. godine došlo je do oružanih akcija i raznovrsnog otpora stanovništva u svim krajevima Jugoslavije. Oružane snage partizanskih odreda u Crnoj Gori, započete 13. VII 1941, ubrzo su prerasle u masovni ustanak i tad je oslobođena gotovo čitava Crna Gora, osim Podgorice (danas Titograd), Cetinja, Nikšića i Pljevalja; italijanskim okupatorima naneti su teški ljudski i materijalni gubici. U najvećem delu Bosne i Hercegovine, kao i u susednim oblastima Hrvatske, oružana borba započeta 27. VII 1941. godine razvila se, takođe, u masovni ustanak protiv okupatora i njegovih slugu. Oslobođena je velika teritorija i više od deset gradova, a razbijene su ih uništene znatne ustaške i domobranske jedinice. U Srbiji je NO borba, započeta 7. VII 1941. godine dobila u avgustu krupne razmere, da bi se u septembru u zapadnoj Srbiji i Šumadiji razvila u masovni ustanak. Tad je oslobođeno više od deset gradova i stvorena prostrana slobodna teritorija a okupatorsko-kvislinškim snagama naneti su veoma osetni gubici u ljudstvu i materijalu. Prve partizanske akcije u Sloveniji počele su 22. VII 1941. godine i ubrzo se gotovo na čitavoj teritoriji rasparčane i okupirane slovenačke zemlje ustalasala oružana borba. U severnim krajevima Hrvatske, nekim delovima Bosne i Hercegovine, u Vojvodini i Makedoniji (naročito od 11. X 1941) i na Kosovu i Metohiji, razvijale su se akcije partizanskih odreda i grupa, mnogobrojne diverzije i sabotaže, otpor stanovništva u najraznovrsnijim oblicima. Istovremeno su pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta i organizacije KO i SKOJ-a, u okupiranim gradovima — Beogradu, Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu, Zemunu, Mostaru, Splitu, Skoplju, Nišu, Cetinju itd. organizovale i izvodile mnoge akcije, sabotaže i diverzije, protiv okupatora, prikupljajući ujedno novac, hranu, odeću i obuću, lekove i drugi materijal za potrebe partizanskih odreda. Iz okupiranih gradova preko posebnih kanala i veza upućivani su dobrovoljci na slobodnu teritoriju, a u pojedinim slučajevima prihvatili su na negovanje i lečenje ranjene i bolesne pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta i partizanskih odreda.

Tako je, pod veoma složenim uslovima, počeo i razvijao se oružani ustanak u Jugoslaviji. Oko 200.000 ljudi je s oružjem i nenaoružano dejstvovalo u raznim oblicima borbe protiv neprijatelja. Okupatorovim i kvislinškim snagama naneti su osetni gubici. Zaplenjene su velike količine oružja, municije i drugog ratnog materijala. Na prostranim teritorijama sa više od 40 oslobođenih gradova, likvidirana je okupatorova i kvislinška vlast, pa su — kao rezultat i dalji faktor borbe — stvarani organi nove narodne vlasti : mesni i sreski narodnooslobodilački odbori, koji su, u tom periodu, vršili funkcije i organa vlasti i funkcije političkih organa Narodnooslobodilačkog fronta.

U vreme pokretanja i razvijanja oružanog ustanka, Savez komunističke omladine Jugoslavije bio je jedan od najjačih oslonaca KPJ. Sa više od 30.000 članova i znatnim uticajem na omladinu, SKOJ je uputio masu svojih članova i omladine u partizanske jedinice, aktivirajući ih i u radu masovnih antifašističkih organizacija. Inicijativom KPJ stvorene su i mnoge organizacije Antifašističkog fronta žena, kao deo Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, dok je veliki broj žena otišao u partizanske jedinice. Iako je oružana borba naroda Jugoslavije počela i razvijala se u uslovima premoći fašističkih armija, koje su duboko prodirale u unutrašnjost Sovjetskog Saveza, kad su se u Jugoslaviji nalazile veoma jake okupatorsko-kvislinške snage, ipak se ona razvila u snažan narodni ustanak, kojim su pozicije okupatora i kvislinga bile od samog početka ozbiljno uzdrmane.

Tako je Jugoslavija za sile Osovine postala značajno ratište na koje su morali dovesti sveže snage i nova pojačanja, za snage antihitlerovske koalicije — novi aktivni činilac u borbi protiv fašizma na Balkanu, a za porobljene narode Evrope, borba jugoslovenskih naroda otvorila je perspektivu u mogućnosti uspešne borbe protiv Hitlerovog »novog poretka«. Zato su protiv oružanog ustanka u Jugoslaviji oštro reagovali i okupatori i kvislinzi. U početku, svaki na svom okupacionom području nastojali su bez međusobne koordinacije da uguše ustanak, pa je itahjanska Vrhovna komanda u svojoj ofanzivi protiv ustanika u Crnoj Gori angažovala već sredinom jula šest divizija iz 9. armije u Albaniji, da bi u drugoj polovini avgusta preduzela ofanzivu protiv ustaničkih žarišta u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Nemačka komanda Jugoistoka uvela je u Srbiji, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji u borbu sve raspoložive snage i preduzela vrlo surove represalije prema narodu. Krajem avgusta i početkom septembra u Srbiju su počele stizati i nove nemačke trupe iz Grčke, Francuske i s Istočnog fronta.

Istovremeno su okupatori ulagali značajne napore da ojačaju kvislinge i da u zemlji nađu nove saveznike u borbi protiv ustanka. Ustaše su činile sve da raspire bratoubilačku borbu između srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva i da preko okupatora učvrste domobranske i ustaške oružane formacije. Nemačka okupaciona uprava u Srbiji obrazovala je 29. avgusta, mesto komesarske vlade, novu vladu sa generalom Milanom Nedićem na čelu, koja je odmah počela stvarati svoje oružane odrede za borbu protiv »komunističke opasnosti« (SDS i SDK). Saradnju s okupatorom prihvatio je i četnički vojvoda Košta Milovanović Pećanac. Takođe ojačala je sprega okupatora i onih snaga slovenačke, hrvatske, crnogorske, bosanske, makedonske, srpske i druge jugoslovenske buržoazije, koje su se od prvog dana okupacije otvoreno stavile u njegovu službu, i početkom oružane borbe ustale protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Okupatori su pojačali mobilizaciju i pripadnika narodnosti za svoje oružane formacije, a naročito folksdojčera. Međutim, onaj deo jugoslovenske buržoazije, koji je svoje planove za budućnost zasnivao na pobedi zapadnih sila nad silama Osovine, našao se u znatno težoj situaciji. Poražene u aprilskom ratu i politički kompromitovane, te snage su propovedale politiku čekanja na »rešenje spolja« i »odlaganje borbe«, što je u vreme pokretanja i razvoja ustanka, a naročito u jeku okupatorsko-kvislinških ofanziva i represahja nad narodom ponegde nailazilo i na povoljno tle. Uspehi partizanskih odreda i jačanje vojnih i političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta — u njih su u redove tih snaga jugoslovenske buržoazije strah za društveni poredak. Za njih je ta opasnost bila pojačana i time što su pretpostavljali da će naoružani narod na završetku rata uzeti sudbinu zemlje u svoje ruke. Zbog toga su ustali protiv narodnooslobodilačkog pokreta kojem su na čelu bili komunisti; zbog toga su neki ranije, a neki kasnije, ušli u neposrednu saradnju s okupatorom da bi se ugušila oružana borba. Najjači centar tih snaga buržoazije formirao se oko pukovnika bivše jugoslovenske vojske Draže Mihailovića, koji se s grupom oficira, posle aprilskog rata, sklonio na Ravnu goru. Mihailović se na rečima izjašnjavao protiv okupatora, ali je u prvim kontaktima s partizanima zastupao stav o preuranjenosti ustanka. Istovremeno, u ime kralja i vlade u izbeglištvu, počeo je stvarati četničku organizaciju i pregovarati sa Nemačima i kvislinškom upravom u Srbiji. Četničke jedinice su se u periodu pokretanja i razvoja oružanog ustanka, pojavile i u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Sloveniji.

Zbog toga je Komunističkoj partiji i snagama narodnooslobodilačkog pokreta predstojala ne samo teška borba za otkrivanje suštine i planova okupatora i kvislinga, već i svih reakcionarnih snaga jugoslovenske buržoazije, a posebno četničkog pokreta. Ostajući dosledno na platformi narodnooslobodilačkog pokreta, KPJ je s te pozicije vršila politički pritisak na sve one buržoaske snage koje su se na rečima izjašnjavale protiv okupatora ih su se držale pasivno. Uporedo s tim Partija je razvijala i proširivala snage narodnooslobodilačkog pokreta, boreći se za aktivno učešće svakog pojedinca u borbi, za jačanje bratstva i jedinstva svih jugoslovenskih naroda kao preduslova za uspeh u borbi protiv fašističkih okupatora i domaće kontrarevolucije.

Prerastanje ustanka u opštenarodni oslobodilački rat

Ustanak naroda Jugoslavije bio je po svom zamahu, karakteru i ciljevima, putevima i rezultatima, krupno iznenađenje za okupatora i kvislinge, i za čitavu jugoslovensku buržoaziju. Uprkos nepovoljnim opštim i unutrašnjim uslovima, Partija je pokrenula i razvila oslobodilačku borbu gotovo u svim oblastima zemlje, oživotvorivši na taj način u praksi svoju strategijsku zamisao da se u obliku partizanskog rata aktiviraju široke narodne mase radi nacionalnog i socijalnog oslobođenja. Iz malih partizanskih odreda, kao jezgra ustanka, razvila je vojna organizacija i bezbroj raznovrsnih formi borbene aktivnosti partizanskih jedinica i naroda. Čitava Jugoslavija postala je značajno i opasno ratište, na koje su Nemačka i Italija bile prinudene da prebacuju jedinice iz svojih rezervi, sa drugih frontova i iz drugih okupiranih zemalja. Stvoreno je više oslobođenih teritorija na kojima se odvijala živa aktivnost organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora.

Dejstva partizanskih odreda, koji su u nekim oblastima izrasli u snažne vojne jedinice, sve se više slivala u svenarodni i trajan oslobodilački rat sa dalekosežnim ciljevima, dok su njihove akcije u drugim oblastima, uprkos teškoćama i oscilacijama, dobijale sve masovniju i aktivniju podršku

stanovništva. Istovremeno, inicijativom KPJ, iz raznovrsnih legalnih i polulegalnih organizacija koje su do aprila 1941. godine delovale kao jezgro revolucionarno-demokratskog pokreta, nastajali su i razvijali su se u uslovima oružane borbe, antifašistički odbori i organizacije, antifašistički savez omladine i žena. Time je postepeno stvaran Jedinствeni narodnooslobodilački front koji je otvarao perspektivu oslobođenja i dubokih društveno-političkih promena, i takvom svojom orijentacijom i praksom privlačio nove pristalice narodnooslobodilačkog pokreta.

U procesu pripremanja, pokretanja i razvijanja oružane borbe, KPJ se uporno zalagala za rasplamsavanje oružanog ustanka u svim oblastima zemlje, razvijala je pohtičke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta, stvarala je vojne jedinice i usavršavala njihove taktičke, borbene i moralne kvalitete. Radi organizovanja pohtičkog rada i partijskog života, u vojnim jedinicama ustanovljena

ZASTAVA I. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE NOVJ

je funkcija političkog komesara (koja je imala značajnu ulogu u daljem ratu) obrazovane su partijske i skojevske organizacije u četama i bataljonima. Partija se energično borila protiv tendencije prihvatanja frontalnih borbi i stvaranje glomaznih ' nepokretnih jedinica, koje su se javljale pod uticajem iluzija o brznoj pobjedi SSSR i pobjeda postignutih u pokretanju ustanka.

Uporedo s oružanim ustankom razvijao se i proces polarizacije i grupisanja reakcionarnih snaga, čime se potvrdila postavka KPJ da je jedinstvo naroda Jugoslavije moguće ostvariti samo u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja, fašističkih okupatora i reakcionarne buržoazije koja se i u uslovima narodnooslobodilačke borbe zbog težnje za očuvanjem svojih uskoklasnih interesa, duboko razišla sa vitalnim interesima naroda. To razmimoilaženje odvelo je te reakcionarne snage, u periodu pokretanja i daljeg razvoja oružane borbe, na put otvorene nacionalne izdaje i saradnje s okupatorom u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Zato se sa sigurnošću moglo predviđati da će obračun između snaga narodnooslobodilačkog pokreta i snaga starog poretka, u sklopu borbe protiv okupatora, postati osnovni društveno-pohtički sadržaj oslobodilačkog rata jugoslovenskih naroda. Oslobođenje i revolucija postali su dve nerazdvojne komponente jednog jedinstvenog istorijskog zadatka, borbe za stvaranje nove jugoslovenske zajednice, sazdane na temeljima pune ravnopravnosti i saradnje jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Savetovanje u Stolicama i dalji polet narodnooslobodilačkog pokreta

Razvoj oružanog ustanka omogućio je da se CK KPJ i Glavni štab NOPOJ već sredinom septembra 1941. presele iz Beograda na oslobođenu teritoriju, odakle su neposrednije i efikasnije mogli da rukovode i rešavaju brojne probleme, koje je ustanak postavljao. CK KPJ i Glavni štab smestili su se u selo Stolice kod Krupnja, gde je 26. septembra održano Savetovanje predstavnika rukovodstva ustanka iz svih pokrajina. Posle iscrpne analize, pouka i iskustava iz dotadašnjeg razvoja oružane borbe, doneto je nekohko značajnih odluka: da se postepeno prelazi na čvršću formaciju partizanskih jedinica; da se u okviru partizanskih odreda formiraju čete i bataljoni; da se posebna pažnja posveti organizaciji obaveštajne, sanitetske, snabdevanja i drugih službi; da se još više učvrste unutrašnji red i disciplina u odredima; da se u svim pokrajinama formiraju glavni štabovi, radi povećane uloge pokrajinskih rukovodstava u planiranju i rukovođenju operacijama, a da se Glavni štab NOPOJ preimenuje u Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije i preseli u oslobođeno Užice, radi lakšeg rukovođenja borbom koja je postajala sve teža i složenija; razrađen je i plan stvaranja novih i proširenja postojećih slobodnih teritorija kao baza za brže širenje oružane borbe i stvaranje narodne vlasti, pa su u tom smislu data i uputstva kako se stvara i kako se brani slobodna teritorija. Pri tome je naglašeno da treba izbegavati obrazovanje krutih frontova i vezivanje jedinica za njihovu odbranu; treba »biti slobodan od oslobođene teritorije«. Najzad, rešeno je da bi trebalo nastaviti razgovor sa Dražom Mihailovićem i uložiti nove napore da bi se postiglo jedinstvo u borbi protiv okupatora.

Odmah posle Savetovanja u Stolicama oslobođeno Užice postaje središte žive i raznovrsne delatnosti CK i Vrhovnog štaba. Tu je izašao prvi broj užičke serije *Borbe* — organa KPJ, za koji je generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito napisao uvodnik *Zašto izlazi Borba*, a član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj objavio je članak pod naslovom *Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti*. U užičkoj partizanskoj fabrici oružja i municije proizvedeno je 16.500 pušaka i 2.500.000 puščanih metaka, što je bilo veoma značajno za naoružavanje novih boraca u Srbiji i u susednim oblastima.

Dok su tako najviša politička i vojna rukovodstva ustanka preduzimala mere za dalje jačanje narodnooslobodilačkog pokreta i borbe, vrhovno komandovanje Nemačke i Italije rešilo je da svim sredstvima uguši ustanak u Jugoslaviji. Još 16. IX 1941. Hitler je izdao naredbu o preduzimanju odlučnih mera za ostvarenje tog cilja. Tog dana je i načelnik nemačkog Generalštaba, feldmaršal Kajtel, izdao naređenje da se »u najkraćem roku« uguši ustanak u Jugoslaviji, primenjujući pri tome »neuobičajenu svirepost«, imajući u vidu »da ljudski život u ovim zemljama često ništa ne vredi...«. Kao odmazda za život jednog nemačkog vojnika, propisano je kao »opšte pravilo« smrtna kazna nad 50—100 komunista.

Glavni udar nemačkih trupa bio je usmeren protiv partizanskih jedinica u Srbiji. Pošto su ojačane 342. divizijom iz Francuske, 113. divizijom s Istočnog fronta i jedinicama jačine od oko jedne divizije iz Grčke — te snage su u septembru počele veliku operaciju u zapadnoj Srbiji i Šumadiji. U toj operaciji, koja je s prekidima trajala do decembra 1941, učestvovalo je pet nemačkih divizija i jake oružane snage nedićevaca, ljotićevaca i četnika Draže Mihailovića. Glavnina partizanskih snaga bila je primorana da se pod borbom prebaci u Sandžak. Neprijateljeve snage spalile su mnoga naselja i masovno uništavale stanovništvo, ne štedeći ni decu, žene i starce. Desetine hiljada ljudi bile su deportovane u koncentracione logore u Jugoslaviji, ili u poznate logore smrti po raznim evropskim zemljama. Samo u Mačvi pobijeno je zverski oko 6.000 ljudi, u Kraljevu oko 2.000, u Kragujevcu oko 7.000 ljudi, žena i dece. Istovremeno, okupatori i kvislinski usmerili su svoje udare i protiv ustaničkih snaga u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i u drugim oblastima zemlje.

Angažujući u tom tromesečnom periodu ofanzivnih operacija snage jače od 30 divizija, kao i razne druge kvislinske trupe i četnike, Nemci i Italijani uspeali su da mestimično ukoče buran razvitak oružanog ustanka, a u nekim oblastima da mu nanesu i ozbiljne udarce. Međutim, te uspehe okupatori i njihovi domaći saradnici platili su visokim gubicima. Oni su bili primorani da vode pravi rat u ovom delu okupirane Evrope. To novo — jugoslovensko ratište, nepredviđeno im je vezalo nekohko desetina divizija, veoma potrebnih za druge frontove.

U tim teškim i neravnim borbama 1941. pokazala se snaga i vitalnost narodnooslobodilačkog pokreta. Borci partizanskih odreda privremeno su trpeli neuspehe: bilo je povlačenja, ljudskih i materijalnih žrtava i napuštanja oslobođenih teritorija. Ali, partizanski odredi su gubitkom jedne, osvajali drugu još prostraniju teritoriju, nanosili neprijateljevoj živoj sili i tehnici nove udarce, omasovljavali se i organizaciono učvršćivali. Na jugoslovenskom tlu bio je formiran vehki broj partizanskih odreda, koji su pri kraju 1941. brojali oko 80.000 naoružanih boraca. U to vreme pojavila su se i nova ustanička žarišta. Partizanske borbe u južnoj Srbiji, Sandžaku, Sremu, Dalmaciji, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Slavoniji dobijale su sve masovniji karakter. U područjima Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije i Srbije stvorene su nove oslobođene teritorije. Vojne i političke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta rasle su i razvijale se u svim krajevima zemlje. Zamisao CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ s Titom na čelu, o postepenom prerastanju oružane borbe u opštenarodni rat, postajala je stvarnost.

Tako su jugoslovenski narodi još u 1941. godini dah značajan doprinos opštim naporima antihitlerovske koahcije u borbi protiv fašističkih snaga. Oni su, predvođeni Komunističkom partijom, nametnuli silama Osovine rat sve do konačne pobeđe. Vezujući svojom borbom preko pola miliona neprijateljevih vojnika, snage narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji postale su ne samo važan vojno-politički činilac, nego i ravnopravan saveznik u daljim naporima antihitlerovske koalicije. Pri tome treba imati u vidu i sve one nepovoljne činioce u kojima se borba jugoslovenskih naroda odvijala, kao što su: velika udaljenost frontova antihitlerovske koalicije, pa partizanske snage nisu mogle računati na neposrednu pomoć s te strane; međunarodni položaj narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, bio je, takođe, nepovoljan, jer su vlade antihitlerovske koalicije priznavale kraljevsku izbeghčku vladu u Londonu kao zakonitu i savezničku, i s njom održavale diplomatske odnose, bez obzira na to što je ta vlada svojim političkim manevrima i oružanim dejstvima četnika Draže Mihailovića aktivno radila da oružani ustanak slomi, a uspehe partizana u borbi protiv okupatora prikaže kao uspehe četnika itd.

Vojno-pohtički rezultati koje je narodnooslobodilački pokret postigao u 1941. godini, omogućili su da se u narednom periodu preduzmu nove značajne mere u daljem razvoju i narodnooslobodilačkog pokreta. Jedna od tih mera bila je odluka CK KPJ i Vrhovnog štaba o stvaranju brigada, sposobnih da rešavaju teže i složenije borbene zadatke. Prva takva formacija — Prva proleterska brigada — formirana je 22. XI 1941. godine u Rudom. Taj dan se slavi kao Dan Armije, jer predstavlja početak stvaranja revolucionarne narodnooslobodilačke armije. Prelazak na stvaranje proleterskih udarnih brigada, nametnut iskustvom partizanskih odreda u 1941. godini, karakterom i ciljevima oslobodilačke borbe — bio je od presudnog značaja za izgradnju jedinica novog tipa, za dalji tok rata i revolucije. Bile su to čvrste i pokretne udarne formacije jugoslovenskih naroda, jedinice bratstva i jedinstva, sposobne da vode borbu tamo gde im se naredi i gde to nalažu najpreči interesi rata i revolucije, da izvode zamašnije ofanzivne i defanzivne operacije, što je bilo nov kvalitet u organizaciji vojske i što je otvaralo nove mogućnosti za razvoj oružanih formacija.

S tim procesom tekao je, uporedo, i proces izrastanja organa nove narodne vlasti—narodnooslobodilačkih odbora, koji su bili temelj novog društvenog uređenja, izraz potreba za što uspešnijim vodenjem oslobodilačke borbe, rezultat i faktor daljih revolucionarno-demokratskih kretanja u Jugoslaviji.

Komunistička partija Jugoslavije, inicijator i organizator oslobodilačke borbe, izgrađivala je u Narodnooslobodilačkom frontu najšire jedinstvo svih jugoslovenskih naroda i narodnosti u borbi protiv okupatora i njihovih domaćih saradnika. Rukovodeći se nacionalnim, socijalnim i demokratskim težnjama naroda, KPJ je postavila oslobodilačku borbu kao stvar svih jugoslovenskih naroda, ističući da samo zajednička borba može biti garancija konačne pobeđe i nacionalne ravnopravnosti svakog naroda. Tojebila osnova za razvijanje bratstva i jedinstva svih naroda Jugoslavije, i jedna od najvažnijih tekovina oslobodilačke borbe. Istovremeno je KPJ vodila odlučnu borbu protiv raspirivanja šovinizma i izazivanja bratoubilačke borbe od okupatora, kvishnga i drugih reakcionarnih snaga jugoslovenske buržoazije. Pošto su napori jugoslovenske buržoazije bili usmereni ka sprečavanju razvoja oružane borbe i okupljanja narodnih masa u narodnooslobodilački pokret — došlo je do njenog antioslobodilačkog i kontrarevolucionarnog povezivanja na platformi borbe čak i s okupatorom protiv narodnooslobodilačkog pokreta i KPJ. Time je buržoazija svoju sudbinu i sudbinu kapitalističkog poretka u Jugoslaviji vezala za sudbinu okupatora. U takvim uslovima se borba za nacionalno oslobođenje razvijala i kao borba za socijalistički preobražaj društva.

LXXX

САОПШТЕЊЕ

Велики успех у Србији и околици

У околици Сремске Раче партизански батаљон пронао је на немачкој војној аутомобилу

Утврђено је да су неки становници села били залазали немачким војницима да им дају храну.

Утврђено је да су ови становници били у могућности да неопозвано ур-
гуе обавезу својоу немачком војној станици.

Утврђено је да су ови становници села војни сасиви неопозвано да обаве-
с. е немачка војна возила о припреми атентата. Они ту могућност нису
користили и тиме су стали на страну разбојника.

**СЕЛО СКЕПА ЈЕ СПАЉИВАЊЕМ
СРАВЊЕНО СА ЗЕМЉОМ.**

Потпуно је у подизаним кућима експлодирала мина која је
имала јако велику снагу. Сви становници села.

**Они мушки становници села, чије је сачуванштво
утврђено, стрељани су.**

**ПЕДЕСЕТ КОМУНИСТА ОБЕШЕНО ЈЕ
НА ЛИЦУ МЕСТА.**

Novi naponi okupatora i kvislinga da uguše oružanu borbu

Krajem 1941. godine u svetu su se odigrali krupni događaji, koji su imali veliki uticaj na dalji tok drugog svetskog rata. Crvena armija je u bici za Moskvu nanela teške gubitke nemačkoj armiji i, početkom decembra, preduzela protivofanzivu od Moskve na zapad. To je bio prvi poraz nemačke armije od izbijanja drugog svetskog rata, čime se počeo rušiti mit o nepobedivosti hitlerovske vojske. Sedmog decembra Japanci su napali američku bazu u Perl Harburu, što je dovelo do proširenja svetskog sukoba i na Dalekom istoku. Ulazak SAD u rat protiv sila Osovina bio je značajan događaj koji je pogoršavao opšti položaj fašističkih sila. Britanske snage su, krajem novembra, slomile otpor italijanskih trupa i ovladale istočnom Afrikom, a u decembru su povratile Kirenajku i stabilizovale front u Libiji.

Takav razvitak događaja na velikim svetskim frontovima odražavao se i na situaciju u Jugoslaviji. Nemačka Vrhovna komanda je, posle poraza pod Moskvom, rešila da se povuku operativne divizije iz Jugoslavije na Istočni front, a da ih zamene kvislinške trupe i snage ostalih okupatora. Ali, od toga se privremeno odustalo zbog reakcije okupacionih faktora u Jugoslaviji i na Balkanu, koji su se plašili da se kvislinške i druge okupatorske snage ne bi mogle suprotstaviti jedinicama narodnooslobodilačkog pokreta. Hitler je, krajem decembra 1941, doneo kompromisno rešenje: da se unište partizanske snage u istočnoj Bosni, olakša situacija u NDH i spreči rasplamsavanje ustanka u Srbiji, a potom da se dve nemačke divizije, koje će učestvovati u tim operacijama, prebace na Istok. Namesto tih divizija bugarska vlada je, na zahtev Hitlera, uputila u Srbiju jedan svoj armijski korpus. Musolini je, takođe, nastojao da povuče znatne snage svoje okupacione armije iz Jugoslavije da bi udovoljio obavezi pojačanja kontingenta svojih trupa na Istočnom frontu. U tim nemačko-italijanskim planovima našao je svoje mesto i interes i Draža Mihailović, a zatim i oni hrvatski i slovenački politikanti koji su bih u vezi s izbegličkom vladom, računajući, svakako kao i Mihailović, da će okupatori ugušiti ustanak.

Vrhovni štab i CK KPJ, posle povlačenja iz Srbije u Sandžak, prebacili su se sa 1. proleterskom brigadom, krajem decembra 1941, u istočnu Bosnu, gde su preduzete mere da se slomi četnička akcija, proširi slobodna teritorija i dalje razvije vojna i politička organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. I tek što se prišlo realizovanju tih planova, počela je, sredinom januara 1942. godine nemačko-kvislinška ofanziva u istočnoj Bosni. Okupatorsko-kvislinške trupe su u ostrim okršajima kod Rogatice, BijehhVoda, Pjenovca i na Ozren-planini pokušale da okruže i unište partizanske odrede, ali je to ostalo bez uspeha. U to vreme bio je i poznati igmanski marš 1. proleterske brigade. Ofanziva je završena 7. februara.

Već početkom marta su 1. i novoobrazovana 2. proleterska brigada s lokalnim partizanskim odredima, ponovo oslobodile prostranu teritoriju istočne Bosne, koja je zatim povezana sa ranije oslobođenim teritorijama istočne Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Središte te jedinstvene slobodne teritorije postaje Foča, u kojoj su CK KPJ i Vrhovni štab razvili živu i raznovrsnu aktivnost na realizaciji odluka Savetovanja u Stolicama i u daljem razvoju organizacija narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe. Donet je i Statut proleterskih udarnih brigada, po kojem su se ustrojavale i druge jedinice. Dok su boravili u Foči, CK KPJ i Vrhovni štab uspostavili su redovnije i čvršće veze sa gotovo svim krajevima zemlje, što je za usmeravanje oružane borbe bilo od neocenjivog značaja. »Ovdje smo — kaže drug Tito — razvili tako intenzivan politički rad, da nadmašuje umnogome rad u Užicu i u drugim mjestima gdje smo dosad bih«.

U tom periodu postignuti su novi uspesi u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta u zapadnim krajevima zemlje. Naročito su uspešna dejstva izvodile partizanske snage u Bosanskoj krajini, Lici, na Kordunu, u Baniji i u Gorskom kotaru protiv udruženih italijanskih, ustaških i četničkih jedinica. Partizanski odredi omasovih su se i proširili postojeće slobodne teritorije. Partizanske borbe u Dalmaciji, Primorju i Slavoniji dobijale su sve šire razmere. Obrazovana su značajna žarišta ustanka na Kalniku, u Žumberku, Moslavini i na Bilo-gori. Omasovljene su oružane snage, proširene i učvršćene oslobođene teritorije i izgrađena mreža narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija. Podstaknut je proces raspadanja Hrvatske seljačke stranke i bržeg uključivanja njenih naprednijih pristalica u partizanske odrede i antifašističke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta. Takođe, situacija se povoljno odvijala i u Sloveniji, gde su partizanske

ORDEN NARODNOG HEROJA, USTANOVUEN 1943.

snage stvorile veliku slobodnu teritoriju u Notranjskoj i Dolenjskoj. Borbe su ojačale i u drugim oblastima Slovenije, kao i na samim prilazima Ljubljane.

Oružana borba i snage narodnooslobodilačkog pokreta rasli su u tom periodu i u Srbiji, Vojvodini, Makedoniji, na Kosovu i Metohiji, gde su obrazovane nove partizanske grupe, odredi i antifašističke organizacije. Snage narodnooslobodilačkog pokreta u južnoj Srbiji i Sremu toliko su narasle, da su se u tim oblastima razvila glavna žarišta oružane borbe u Srbiji.

LXXXII

Takav razvoj događaja u Jugoslaviji zimi 1941/1942. i u proleće 1942. godine, primorao je okupatore i kvislinge da pored niza lokalnih ofanziva, preduzmu nove krupnije operacije protiv najjačih žarišta ustanka : u istočnoj Bosni, Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori, Bosanskoj krajini i Hrvatskoj južno od Save. Radi razrade zajedničkog plana u tim operacijama, održano je u Opatiji, početkom marta 1942. savetovanje predstavnika nemačke Vrhovne komande i italijanskog i ustaško-domobranskog Generalštaba. Suština donekih planova bila je da se koncentričnim udarima nemačko-italijanskih i kvislinško-četničkih snaga unište partizanske jedinice na prostoru između reke Lima, Drine, Spreče, Bosne, Neretve i Jadranskog mora. Za ostvarenje tog cilja angažovano je više od 15 divizija, pri čemu je veći broj upotrebljen za ofanzivna dejstva, a ostale za osiguranje komunikacija i posadnih mesta.

Vrhovni štab uočio je neprijateljeve pripreme, ali iz raspoloživih podataka nije mogao dobiti potpunu sliku okupatorsko-kvislinških planova. Zbog toga je dejstvo partizanskih snaga usmeravao prema razvoju situacije. Glavnina partizanskih snaga, kad je počela neprijateljeva ofanziva na jedinstvenu slobodnu teritoriju, povukla se na tromeđu Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Tamo je obrazovana grupa od pet proleterskih brigada pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, koje su uskoro razvile ofanzivu u pravcu zapadnih krajeva Jugoslavije. Okupatorove i kvislinške trupe preduzimaju niz ofanzivnih operacija i u drugim oblastima Jugoslavije. Jedna od obimnijih bila je ofanziva na Kozaru (Bosna) juna i jula 1942, koja je po žestini borbi, obostranim gubicima i žrtvama stanovništva, predstavljala jednu od najdramatičnijih epizoda oslobodilačkog rata.

Prelomni uspesi narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji

Narodnooslobodilački pokret i borba u zapadnim krajevima Jugoslavije, polovinom 1942. godine, bili su i dalje u snažnom poletu. U Bosanskoj krajini, srednjoj i zapadnoj Bosni, dejstvovali su u to vreme jedna brigada i pet jakih, veoma aktivnih partizanskih odreda. Tamo je postojala prostrana slobodna teritorija na kojoj se razvijala mnogostruka aktivnost narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija. U Hrvatskoj i Sloveniji dejstvovala su, takođe, jake partizanske snage, brojne antifašističke organizacije i razgranata mreža organa nove narodne vlasti.

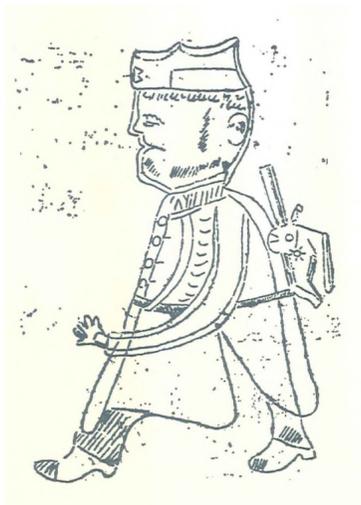
Analizirajući opštu i unutrašnju situaciju u zemlji, Vrhovni štab je doneo odluku da se sa snagama pet udarnih i proleterskih brigada izvrši ofanziva sa tromeđe Bosne, Hercegovine i Crne Gore u zapadnu Bosnu, koja je, zahvaljujući svom centralnom geografskom položaju, prostranoj oslobođenoj teritoriji i razvijenim snagama narodnooslobodilačkog pokreta, nudila povoljne uslove za još šire rasplamsavanje borbenih dejstava i za stvaranje novih partizanskih jedinica u tim krajevima. Ofanziva grupe proleterskih i udarnih brigada počela je krajem juna 1942. i trajala sve do početka 1943. godine. U periodu ofanzive bile su razbijene znatne neprijateljeve, naročito ustaške i domobranske snage, oslobođeno niz centara u Bosni, Sloveniji i Hrvatskoj i stvorena jedinstvena oslobođena teritorija, koja se prostirala od Rijeke, Karlovca i Zagreba do reka Neretve i Bosne.

Novi zamah narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe zahvatio je u tom periodu naročito Dalmaciju, istočnu Bosnu, Srem, Sloveniju i južnu Srbiju. Na Kosovu i Metohiji obrazovane su prve šiptarske partizanske jedinice. U Makedoniji je, u leto 1942, nekih novih partizanskih odreda izvelo više akcija. Oni su pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljevih snaga bili delom razbijeni i povukli u Egejsku Makedoniju (Grčka). U Crnoj Gori, Sandžaku, Hercegovini i jednom delu Srbije — uprkos masovnom teroru okupatora, kvislinga i četnika — delovale su partijske organizacije i partizanske grupe i odredi, šireći i jačajući uticaj narodnooslobodilačkog pokreta.

Odmah posle oslobođenja Bihaća, 4. XI 1942. godine, CK KPJ i Vrhovni štab premeštaju svoje sedište u Bihać. Zbog porasta broja novih partizanskih odreda i brigada, Vrhovni štab je 1. novembra doneo odluku o stvaranju Narodnooslobodilačke vojske. Ona je, krajem 1942. godine, izrasla u dva korpusa, devet divizija, 38 brigada, 36 partizanskih odreda i veliki broj manjih jedinica s ukupno oko 150.000 boraca. Svojim dejstvima Narodnooslobodilačka vojska vezala je 6 nemačkih, 18 italijanskih, 5 bugarskih i delove pet mađarskih divizija, kao i veliki broj kvishnških jedinica.

Centralni komitet i Vrhovni štab posvetili su veliku pažnju organizacionom jačanju Partije i pravilnom postavljanju njene rukovodeće uloge u vojsci, daljoj vojnoj izgradnji i učvršćenju jedinica,

LXXXIII

i razvijanju njihove idejno-političke i kulturno-prošvetne aktivnosti. Partijskom organizacijom u bataljonu rukovodio je bataljonski biro, a u brigadi zamenik političkog komesara brigade. U divizijama su, odlukom CK KPJ od decembra 1942. godine, organizovani divizijski komiteti, kao rukovodstva divizijske partijske organizacije. Za rukovođenje radom SKOJ-a u brigadama postojali su bataljonski i brigadni komiteti SKOJ-a. Radi pružanja pomoći partijskim organizacijama, CK KPJ je u brigadama i divizijama obrazovao i politodele, kao instruktorske organe koji su za svoj rad odgovarali neposredno CK KPJ. Partijske i skojevske organizacije, politodeh i politički komesari neumorno su radili na razvijanju borbene i moralno-političke čvrstine jedinica, podizali politički i kulturni nivo boraca i starešina, učvršćivali bratstvo i jedinstvo, i veze boraca i naroda. U svakoj jedinici se, uz bogatstvo oblika političke i kulturne aktivnosti, razvila i masovna delatnost u pubhkovanju brojnih četnih, bataljonskih, brigadnih, divizijskih i korpusnih listova.

Vrhovni komandant je, radi operativnijeg i efikasnijeg rukovođenja obimnim poslovima, reorganizovao Vrhovni štab i u njegovom sastavu obrazovao odseke, komisije i sekcije. Tako je Odsek za vojnu vlast u pozadini rukovodio brojnim organima i ustanovama vojnopozadinskih jedinica (komandi područja, mesta i partizanskih straža). U decembru je Vrhovni štab obrazovao i Sekciju za ratnu mornaricu, kojoj je stavio u zadatak da formira mornaričke jedinice i da rukovodi njihovim dejstvima. Tada je obrazovana prva baza ratne mornarice, a u januaru 1943. i prvi mornarički odred. Stvorena je, radi školovanja oficirskog kadra, i prva Vojna škola NOV i POJ pri Vrhovnom štabu, a ubrzo su vojne i pohtičke škole, sa istim ciljem, obrazovane i pri nižim štabovima.

CK KPJ i Vrhovni štab su, poklanjajući veliku pažnju izgradnji Narodnooslobodilačke vojske preduzimajući uporedno, i niz mera u daljem razvijanju narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe u svim krajevima zemlje, a naročito u onim oblastima gde su ratne operacije i okupatorsko-kvislinška pustošenja i represalije izazvale osetne ljudske i materijalne gubitke, paralisale privredni život i donele mnoge probleme u vezi s ishranom vojske, snabdevanjem i zbrinjavanjem stanovništva, smeštajem i negom ranjenika itd. U oblastima koje su krupne partizanske jedinice za vreme neprijateljevih ofanziva privremeno napustile, kao što je to bilo u zapadnoj Srbiji, Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini — delovale su partijske i skojevske organizacije, narodnooslobodilački odbori i antifašističke organizacije, manji partizanski odredi i grupe, koji su svojom političkom i vojnom aktivnošću jačali snagu narodnooslobodilačkog pokreta i borbeni duh masa, i stvarali uslove za novi polet oružane borbe.

CK KPJ i Vrhovni štab su, uopštavajući iskustva iz dosadašnje prakse, došli do uverenja da okupatori i kvislinzi nemaju dovoljno snaga da bi svuda i u svako doba mogli preduzimati ofanzive protiv oružanih snaga ustanka, i da nadmoćnost okupatorsko-kvislinških trupa, njihove ofanzive, gubitak oslobođenih teritorija, nisu prepreke za uspešno vodenje opštenarodnog oslobodilačkog rata. Gubitak jedne teritorije — na osnovu načela koja je postavio i razvio drug Tito — trebalo je da znači dobitak nove, još prostranije teritorije. Uporedno s tim, KPJ je u 1942. godini usmerila svoje težište borbe ka daljem jačanju vojne i pohtičke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta. Na okupatorsko-kvislinšku politiku građanskog rata, masovnih zločina i fizičkog uništenja jugoslovenskih naroda kao i na politiku kraljevske vlade u izbeglištvu i četničkih snaga u zemlji o »odlaganju borbe za povoljnije uslove« — Komunistička partija Jugoslavije odgovorila je još aktivnijom delatnošću na okupljanju svih patriotskih i progresivnih snaga u borbi za nacionalno oslobođenje. Tu politiku je u decembru 1942. godine definisao Josip Broz Tito ovim načelom: *Borba protiv okupatora bila je i ostaje prvi i najvažniji zadatak jugoslovenskih komunista i patriota.* Takva politika i svakodnevna praksa narodnooslobodilačkog pokreta, u 1942. godini, doneli su krupne vojne i pohtičke rezultate. U uslovima kad su okupatori ulagali krajnje napore da slome ustanak i kad su se sve snage jugoslovenske buržoazije povezale u kontrarevolucionarni pokret i sve otvorenije služile okupatoru — uspesi NOV i POJ predstavljali su neoporiv dokaz čvrstine narodnooslobodilačkog pokreta, neraskidivih veza fronta i pozadine. Te pobjede su izvojevane ne samo u borbi sa okupatorovim snagama, već i u političkom i vojnom sukobu s onim snagama buržoazije u zemlji na čijem se čelu nalazila kraljevska vlada u izbeglištvu. Time je ishod bitke koja se od početka oružanog ustanka u Jugoslaviji vodila — za oslobodilačku borbu ili protiv nje — bio rešen u korist narodnooslobodilačkog pokreta.

Odlučujuće vojno-političke pobjede NOP u Jugoslaviji

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji, od početka oružanog ustanka sve do kraja 1942. godine, postigao je značajne vojno-političke rezultate. Oživotvorena je koncepcija Komunističke partije o pokretanju i izrastanju oružane borbe u opštenarodni oslobodilački rat; stvoreni su u svim oblastima Jugoslavije mnogobrojni i dobro organizovani partizanski odredi, brigade, divizije i korpusi nove narodnooslobodilačke armije; razgranao se mehanizam nove narodne vlasti; učvrstile se i omasovile političke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta: KPJ, SKOJ, NOF, USAOJ, i AFŽ; oslobođene su prostrane teritorije na kojima su postavljeni temelji nove državne organizacije.

Organi nove narodne vlasti i antifašističkih organizacija oslanjali su se na aktivnu podršku naroda u savladavanju mnogobrojnih i izvanredno složenih problema vođenja rata. Na hiljade ljudi, žena i omladine, organizovanih u radne čete, bataljone i brigade obavljale su razne zadatke u setvi i žetvi, izgrađivanju magacina za smeštaj hrane i drugog materijala, podizale bolnice i radionice, popravljale i održavale železničke i drumske komunikacije, transportovale ranjenike i ratni materijal, starale se za porodice palih boraca i žrtava fašizma i za zbrinjavanje izbeglica. Narodnooslobodilački odbori su na oslobođenim teritorijama organizovali politički i kulturno-prosvetni rad, otvarali škole i analfabetske tečajeve, usmeravali zdravstvenu službu, sproveli prikupljanje hrane i odeće za vojsku, osiguravali bezbednost naroda i njihove imovine itd.

Takvi vojno-politički rezultati, snaga i doprinos narodnooslobodilačkog pokreta opštim savezničkim naporima postali su značajan faktor i u njegovoj međunarodnoj afirmaciji. Činjenica da se u Jugoslaviji, uprkos svim nastojanjima okupatora i domaćih izdajnika, stvorilo jedno novo ratište i da se četnički pokret kompromitovao svojom saradnjom s okupatorom, uticala je na vlade antihitlerovske koalicije da realnije sagledavaju prihke u Jugoslaviji. Sovjetska vlada je, sredinom 1942, počela da se otvoreno suprotstavlja politici jugoslovenske kraljevske vlade u inostranstvu, pa je javno osudila izdajničku ulogu četnika Draže Mihailovića. Krajem 1942. godine, uporedo s pripremama za invaziju u Evropi, i predstavnici britanske vlade su počeli upozoravati izbegličku jugoslovensku vladu na držanje četnika Draže Mihailovića da bi ga ona naterala da obustavi kolaboraciju sa trupama Osovine. Sve je to, uz prodiranje istine o borbi naroda Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ, doprinosilo slabljenju međunarodnog položaja kraljevske vlade i njene četničke »vojske u otadžbini«.

Bili su stvoreni neophodni uslovi da se obrazuje jugoslovensko opštepolitičko telo koje bi imalo ovlašćenja najvišeg organa vlasti, i koje bi, izražavajući karakter i društveno-političku orijentaciju narodnooslobodilačkog pokreta, doprinelo ne samo njegovom daljem razvitku i jačanju, nego i njegovom priznanju i afirmaciji na međunarodnom planu.

Prvo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije

Centralni komitet i Vrhovni štab su, uporedo sa razvojem narodnooslobodilačke vojske i opštenarodne oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, razvijali sistematski i organe nove narodne vlasti — narodnooslobodilačke odbore. Pored mesnih, opštinskih i sreskih narodnooslobodilačkih odbora, u mnogim krajevima Jugoslavije bili su već stvoreni i oblasni pokrajinski i zemaljski narodnooslobodilački odbori (Glavni Narodnooslobodilački odbor za Srbiju, Narodnooslobodilački odbor za Crnu Goru i Boku, Narodnooslobodilački odbor za Hercegovinu, Narodnooslobodilački odbor za Sloveniju, Okružni narodnooslobodilački odbor za Srem itd.). Dalje izgrađivanje i proširivanje mehanizma i demokratizma u organima narodne vlasti i učvršćenje rukovodeće uloge KPJ u njima, bili su značajni činioci u okupljanju naroda oko oslobodilačke i revolucionarne platforme narodnooslobodilačkog pokreta, u ispunjavanju brojnih potreba oružanih snaga i u rešavanju mnogih složenih problema koje je nametao rat.

Incijativom CK KPJ, Vrhovni štab je još u Foči izdao prve pisane propise o zadacima narodnooslobodilačkih odbora, poznate kao »Fočanski propisi«. U njima su izloženi naredni zadaci i

principi izbora narodnooslobodilačkih odbora kao organa privremene vlasti. Posle dolaska CK KPJ i Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu stvoren je na oslobođenim teritorijama zapadne Bosne, Like, Korduna, Banije i jednog dela Dalmacije jedinstveni sistem narodne i vojnopolitzičke vlasti. CK KPJ je tada isticao da su se narodnooslobodilački odbori već afirmisali kao osnova buduće vlasti i nove državne organizacije, pa je Vrhovni štab izdao nova uputstva o organizaciji vlasti na oslobođenim teritorijama. Na osnovu tih uputstava, krajem 1942. bili su sprovedeni izbori za narodnooslobodilačke odbore u 30 srezova oslobođenog dela Bosne i Hercegovine. Odbori su sve više postajali trajni organi vlasti.

Međutim, narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji još nije imao svoje posebno opštepoltičko i predstavničko telo. Tu funkciju je do kraja novembra 1942. vršio Vrhovni štab. Zato je, po zamisli CK KPJ, bilo neophodno da se obrazuje takvo jedno telo — Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Inicijativu za njegovu osnivačku skupštinu dao je Vrhovni štab. Ta skupština održana je 26. i 27. XI 1942. godine u Bihaću, poznata kao Prvo zasedanje AVNOJ-a. U radu skupštine učestvovali su delegati gotovo iz svih krajeva zemlje. AVNOJ se konstituisao kao najviši politički organ narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno kao vrhovni politički predstavnik jugoslovenskih naroda u njihovoj borbi protiv okupatora i domaće kontrarevolucije. Na skupštini je odlučeno da se obrazuje predsedništvo i izvršni odbor AVNOJ-a koji će, kao najviši organ izvršne vlasti, rukovoditi radom narodnooslobodilačkih odbora i baviti se svim pitanjima unutrašnjeg razvitka. Antifašističko veće odmah je dalo inicijativu za stvaranje nacionalnih antifašističkih veća narodnog oslobođenja, što je predstavljalo bitan faktor u daljem rešavanju nacionalnog pitanja. Zato su stvaranjem i odlukama AVNOJ-a došle još jasnije do izražaja konture nove državne organizacije, čije su osnove činili organi nove narodne vlasti, koji su se oslanjali na jedinstvo narodnih masa ostvareno u dotadašnjoj borbi. Manifestacije tog jedinstva snažno su se izrazile i na osnivačkoj Konferenciji Antifašističkog fronta žena Jugoslavije i na Kongresu Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije, koji su održani decembra 1942. godine.

Velike bitke i krupne pobede NOV Jugoslavije

Početak 1943. godine nagovestio je krupne događaje na svetskim frontovima. Crvena armija je munjevitim dvostrukim udarom nanela težak poraz jakoj nemačkoj grupaciji kod Staljingrada (Volgograda) i time izazvala veliku prekretnicu u drugom svetskom ratu. Strategijska inicijativa prešla je definitivno u ruke Crvene armije. Isto tako su bile značajne pobede i anglo-američkih snaga u Africi, gde su britanske trupe, posle bitke kod El Alamejna, ušle u Libiju, a anglo-američke snage u Tripolis. Strategijski položaj nemačko-italijanskih trupa se sasvim pogoršao.

Takav razvoj događaja pojačao je značaj jugoslovenskog ratišta na koje su sve više računali i saveznici i sile Osovine. Zbog toga se Hitler još od jeseni 1942. godine neposredno angažovao u razmatranju mera za gušenje ustanka u Jugoslaviji. On se plašio, predviđajući mogućnost anglo-američkog iskrcavanja, da će Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije ugroziti nemačku odbranu, pa je odlučio da uništi NOVJ i na taj način konsoliduje položaj Osovine u Jugoslaviji i na Balkanu. Realizacija te odluke razmatrana je na sastancima nemačkih i italijanskih vojnih i pohtičkih predstavnika u Vinici, Rastenburgu i u Rimu krajem 1942. i u prvim danima 1943. godine. Mada su Italijani, poučeni ranijim iskustvima, sa nevericom gledali na ishod predstojećih operacija u Jugoslaviji, ipak je usvojen zajednički nemačko-italijanski plan za ofanzivu. Suština tog plana bila je da se koncentričnim udarima unište snažne operativne grupacije NOVJ na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hrvatske, i da se primenom najbrutalnijih mera prema narodu i upotrebom »bez ograničenja svakog sredstva, samo ako ono vodi uspehu, ne izuzimajući tu ni žene, ni decu« — kako je to naredio Hitler — uguši ustanak. Za ostvarenje takvog cilja bilo je protiv oko 20.000 boraca NOVJ angažovano pet nemačkih i tri italijanske divizije, te znatne kvasilniške i četničke jedinice i dvanaest eskadrila avijacije — ukupno oko 80.000 vojnika.

Vrhovni štab očekivao je da bi neprijatelj mogao preduzeti ofanzivu u Bosni i Hrvatskoj, pa je u sklopu ofanzivnih operacija, krajem 1942. preduzeo mere za odbranu slobodne teritorije, razvlačenja neprijateljevih snaga i stvaranja uslova za ofanzivu NOVJ u proleće 1943. godine. I upravo kad su se divizije i korpusi NOVJ nalazili u fazi ostvarenja tih planova, 20.11.1943. počela je zamašna ofanziva u Bosni i Hrvatskoj protiv jedinica 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, dok su se u blizini operacijske prostorije nalazile jedinice operativne grupe Vrhovnog štaba i druge snage

NOV i POJ. Jedinice oba korpusa vodile su žestoke odbrambene borbe. Neprijatelj nije uspeo da im zada neki ozbiljniji udarac, ali je izvršio nezapamćeni teror i represalije nad stanovništvom.

Da bi olakšao korpusima NOVJ koji su vodili borbe u Bosni i Hrvatskoj, Tito je naredio svim jedinicama NOVJ i POJ da na svojim područjima predu u napade na neprijatelje. Sa grupom od pet divizija Vrhovni štab je prešao u protivofanzivu u pravcu Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka i južne Srbije da bi razvukao angažovane snage neprijatelja i pružio neposrednu podršku jedinicama NOV i POJ u Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji. Grupa divizija je u zoni, širokoj oko 80 km, prodirala prema reci Neretvi, gde je gotovo uništila italijansku diviziju »Murde« i oslobodila znatnu teritoriju. U kanjonu Neretve i u Prozorskoj kotlini, na teško prohodnim i snegom zavejanim planinama, čija je nadmorska visina prelazila 2.000 m — razvila se žestoka jednomesečna bitka. Pet divizija NOVJ vodilo je, radi spasa 4.000 svojih ranjenih i bolesnih drugova, danonoćne borbe sa neuporedivo nadmoćnijim neprijateljem. Spašavanju ranjenika bili su podređeni svi operativni postupci. U prvoj polovini marta grupa divizija je, pod komandom Vrhovnog štaba, forsirala Neretvu i nastavila ofanzivu. Kada su četiri nemačke divizije izbile na Neretvu, tamo više nije bilo »ni piana, ni zarobljenika, ni mrtvih« — konstatovao je nemački general Ler, komandant jugoistočne Evrope. Operativna grupa divizija NOVJ je u svojoj ofanzivi, koja traje do sredine maja, razbila i uništila u okuci Neretve, kod Čičeva i Glavatičeva, zatim kod Nevesinja i Kalinovika i dr., glavninu četničke vojske Draže Mihailovića i italijanske snage, i oslobodila veliki deo Hercegovine, Crne Gore, istočne Bosne i Sandžaka.

Tako se završio ciklus okupatorsko-kvislinških zimskih operacija i protivofanzive NOVJ. Tromesečne teške borbe, na prostoru koji se od severozapada ka jugoistoku protezao u dužini od oko 400 km, Narodnooslobodilačka vojska rešila je u svoju korist. U tom periodu ona je brojno ojačala, svojom taktikom i operativnim postupcima nadvisila neprijateljeve trupe i afirmisala se kao prvorazredni vojno-politički faktor u Jugoslaviji i na Balkanu.

Zbog toga što zimske operacije nisu dale očekivane rezultate, štab nemačke grupe armije »E« odmah je počeo pripreme za novu ofanzivu (operacija »Svare«) protiv grupe divizija NOVJ u Crnoj Gori i Hercegovini, kojom je neposredno komandovao vrhovni komandant Josip Broz Tito. Istina, po prvobitnom planu nemačke Vrhovne komande, zbog opasnosti od savezničkog iskrcavanja na Balkanu, trebalo je najpre razoružati četničke oružane formacije (koje su Nemci tretirali kao potencijalne neprijatelje u slučaju iskrcavanja savezničkih trupa na Balkanu), ali se to svelo na akciju razoružavanja nekohko hiljada četnika uoči ofanzive, bez ikakvog otpora. Italijani su bih protiv te nemačke akcije, jer su sa četnicima tesno saradivali u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, ali su ipak dah svoju saglasnost.

U toj ofanzivi, poznatoj kao bitka na Sutjesci ih peta ofanziva, učestvovalo je oko 120.000 nemačko-italijansko-bugarskih i kvislinških vojnika i oficira protiv oko 20.000 boraca operativne grupe NOVJ. Okružena na teško prohodnom planinskom zemljištu bez hrane i dovoljnih količina municije i drugog ratnog materijala, iscrpna u prethodnim borbama i opterećena bolnicom sa 4.000 ranjenika, operativna grupa divizija NOVJ vodila je od 15. maja do 15. juna teške danonoćne borbe kod Bioča i Kolašina, u rejonu Foče, Šavnika i Durmitora, u dolini Sutjeske, na Zelengori itd. To je bila najdramatičnija bitka u narodnooslobodilačkom ratu u kojoj je ranjen i vrhovni komandant, Tito. Operativna grupa divizija je, zahvaljujući nesalomljivom moralu i visokoj svesit boraca, veštini i hrabrosti jedinica i štabova, uspela da p o cenu teških gubitaka osujeti nemačk plan i, probojem, sredinom juna, prešla u ofanzivu ka istočnoj Bosni. Tamo je u sadejstvu sa vojvodanskim i meštanskim jedinicama NOVJ, proširila i učvrstila oslobođenu teritoriju.

U bici na Sutjesci, slavnoj epopeji jugoslovenskih naroda, pobedila je moralno-politička snaga, čvrstina, hrabrost i izdržljivost jedinica, boraca i starešina Narodnooslobodilačke vojske. »Tok borbi — zabeležio je u svom izveštaju nemački general Liters, koji je rukovodio neprijateljevim snagama u bici na Sutjesci — pokazao je da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vešto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čudenjek.«

Na taj način nisu se ostvarih planovi okupatora da u svojim ofanzivnim operacijama, u prvoj polovini 1943. godine, razbiju snage Narodnooslobodilačke vojske i zaustave uspon narodnooslobodilačkog pokreta. Naprotiv, za vreme tih operacija u svim oblastima Jugoslavije snage narodnooslobodilačkog pokreta znatno su ojačale. Tako su 1. hrvatski i 1. bosanski korpus uspeli da ponovno ovladaju teritorijom u Bosni i Hrvatskoj, koja je tada bila veća od one pred početak neprijateljeve januarske ofanzive. Oni su u ljeto 1943. preneli svoja dejstva na komunikacije, i u tome LXXXVII

PROGLAS!

Događaji zadnjih nedelja pružili su nam neposredna i veoma jasna svedoštva. Hrvatska partizija, uz pomoć svojih snaga, sa velikim uspehom, u južnoj i zapadnoj Srbiji, u Hercegovini, u Crnoj Gori, u Sandžaku, u Bosni i u Makedoniji, u velikim merama uništava italijansku vojsku i oslobodila znatnu teritoriju.

kažnjen smrću

Osim, koji pomaže partizane i bode u kojima bode provalno oružje, bili su najviše. Četnici svoje snage sa velikim uspehom uništavaju ili razbijaju partizanske jedinice. U borbi sa partizanima izgubili su i materijal i snage, koje su imale veliku ulogu u njihovim operacijama.

Ovi su pregledi kao i drugi svedoštva sa drugih različitih delova i delova od strane četnika. Osim, koji svoj pregled kao i drugi svedoštva sa drugih različitih delova i delova od strane četnika.

4. 1. 1943. **Zapovednik njemačkih jedinica u Hrvatskoj**

Bekanntmachung!

Verfüge der letzten Wochen zufolge vor unseren bekanntesten bereits früher erlassenen Verordnungen.

Das kroatische Gebiet, begrenzt im Norden durch die Serbe, im Osten durch die Dine, im Süden u Westen durch die jugoslawischen Grenzgebiete und die Linie Skutari-Titov, ist deutsches Operationsgebiet.

Jeder, der aus irgend einem Grunde die deutsche Wehrmacht und den kroatischen Staat teilhaftig die Fehde der deutschen Wehrmacht und des kroatischen Staates unterstützen oder diese unterstützen, Ansehen der Wehrmacht, Soldaten im Kavale mit Waffen angegriffen wird, wird ohne Gnade erschossen.

mit dem Tode bestraft.

Gewissen, die den Partisanen Hilfe leisten, Hilfe in denen Waffen gefunden werden, werden erschossen.

Einzelne Waffen sind selbst in die Hände Soldaten oder kroatische Truppe übergeben. Selbst in die Hände der Truppe und die Befehlsgeber der Truppe, welche die von der deutschen Wehrmacht erlassenen Anordnungen zu jenen anderen Reich.

Diese Bekanntmachung ist in jeder Gemeinde an gut sichtbarer Stelle auszuhängen und vor Anwesenden zu erklären. Gewissen, die diese Bekanntmachung nicht an gut sichtbarer Stelle ausgehängt haben, werden ebenfalls erschossen.

4. 1. 1943 **Der Befehlshaber der deutschen Truppen in Hrvatsien**

ZASTAVA NAORUŽANOG BRODA „STRELJKO“ MORNARICE NOVJ

postigli značajne rezultate. U Slavoniji je sredinom maja obrazovan 1. slavonski korpus koji je proširio oslobođenu teritoriju, a delom snaga izbio do Zagreba. Ti uspesi jedinica NOVJ u Bosni u Hrvatskoj i aktivnost organizacija narodnooslobodilačkog pokreta doprineli su ne samo razbijanju napora vodstva HSS i četnika da svojom politikom lojalnosti prema okupatoru i ustaškoj državi parališu porast borbenog raspoloženja naroda, nego su se snažno odrazili u jačanju uticaja narodnooslobodilačkog pokreta, aktivizaciji onog dela hrvatskog, muslimanskog i srpskog stanovništva koje je do tada stajalo po strani. U junu 1943. sazvana je osnivačka skupština Zemaljskog veća narodnog oslobođenja Hrvatske, na kojoj je prihvaćena rezolucija Prvog zasedanja AVNOJ-a i utvrđene smernice za dalje jačanje jedinstva masa i za oslobođenje onih oblasti Hrvatske koje je posle 1918. godine anektirala Italija. Nešto kasnije, novembra 1943, obrazovano je i Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Snage NOV i POJ u Sloveniji proširile su svoja dejstva na celo slovenačko etničko područje i prodrle preko Soče u Benešku Sloveniju. Ojačala su partizanska dejstva i u Štajerskoj i Koruškoj. Osvobodilna fronta slovenačkog naroda, odlučujuća pohtička snaga, slomila je pokušaje slovenačke buržoazije da u saradnji s okupatorom i u duhu politike izbegličke vlade razbiju jedinstvo slovenačkog naroda u oslobodilačkoj borbi. Komunistička partija Slovenije afirmisala se kao rukovodeća snaga oslobodilačke borbe i Osvobodilne fronte. U jesen 1943. sprovedeni su izbori za Zbor poslanika slovenačkog naroda, koji je početkom oktobra u Kočevju doneo odluku o obrazovanju Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora kao najvišeg organa narodne vlasti.

U Srbiji su u 1943. godini ostvareni značajni uspesi u razvoju narodnooslobodilačkog pokreta. Južna Srbija bila je i dalje snažno ustaničko žarište. Tu je od nekoliko manjih, formirano tri veća partizanska odreda, koji su uspešnim dejstvima protiv udruženih bugarskih, kvislinških i četničkih

snaga narasli i proširili slobodnu teritoriju. Istovremeno su ojačale pozicije narodnooslobodilačkog pokreta u Šumadiji i istočnoj Srbiji, tako da su ujesen obrazovane prve brigade i stvorene slobodne teritorije. I na Kosovu i Metohiji napori KPJ urodili su plodom. U partizanske odrede i organizacije narodnooslobodilačkog pokreta sve brojnije su stupale i šiptarske mase.

Uz pet vojvodanskih brigada u istočnoj Bosni u 1943. razvile su snage narodnooslobodilačkog pokreta oružane akcije i na čitavom području Vojvodine. Jedinice NOV i POJ oslobodile su veći deo Srema, ugrožavale saobraćaj na magistrali Beograd—Zagreb i Beograd—Novi Sad i na reci Dunavu i Savi, vezujući za sebe jake okupatorsko-kvislinške trupe. Na oslobođenoj teritoriji Srema deluje široka mreža organizacija Narodnooslobodilačkog fronta i narodnooslobodilačkih odbora sa Glavnim narodnooslobodilačkim odborom Vojvodine.

Od vanrednog značaja za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u Makedoniji bila je odluka CK KPJ o obrazovanju CK KP Makedonije. Tom odlukom CK KPJ jasno je izrazio stav KPJ o makedonskom nacionalnom pitanju, podržao makedonsku partijsku organizaciju u borbi protiv stranih aspiracija na Makedoniju i njena nastojanja da se u narodnooslobodilački pokret okupe najšire narodne mase. U proleće i leto 1943. formirano je sedam novih partizanskih odreda, pa je došlo i do obrazovanja prvih brigada i viših organa narodne vlasti.

Posle bitaka na Neretvi, Drini i Sutjesci, došlo je u Crnoj Gori, Hercegovini i istočnoj Bosni do daljeg poleta narodnooslobodilačkog pokreta. Stvorene su nove i učvršćene postojeće organizacije KPJ i Narodnooslobodilačkog fronta. Dejstvima partizanskih snaga proširena su oslobođena područja. Novembra 1943. u Kolašinu se na osnivačkoj skupštini Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke konstituisalo to veće kao najviše pohtičko telo, a istovremeno bio je obrazovan i njegov izvršni odbor.

Septembra 1943, kao rezultat postignutih strategijsko-operativnih uspeha oružanih snaga anti-hitlerovske koalicije obaranja vlade Musolinija, revolucionarnog vrenja u Italiji i pobeda narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, položila je oružje i potpisala akt o kapitulaciji — fašistička Italija. Tih dana Italija je u Jugoslaviji imala 14 kompletnih i 4 nepotpune divizije, od kojih su jedinice Narodnooslobodilačke vojske razoružale nekohko kompletnih divizija i više manjih jedinica, zaplenivši pri tome ogromnu količinu oružja i ratne opreme. Ustanički polet toliko se rasplamsao da su u tim danima oslobođeni: Slovenačko primorje, Istra, Hrvatsko primorje i Dalmacija, s jadranskom obalom i ostrvima. Oko 80.000 novih boraca stupilo je u redove Narodnooslobodilačke vojske. Partizanska mornarica došla je do novih brodova, i preko oslobođenih ostrva uspostavila kontakt sa savezničkim trupama u Italiji, odakle je iz baze NOVJ u Bariju počela da pristiže materijalna pomoć.

Stvaranje oružanih jedinica narodnosti i stranih nacionalnosti u NOVJ

Uticao borbe naroda Jugoslavije na okupatorske vojnike i na oslobodilačke pokrete u porobljenim zemljama Evrope rastao je uporedo s postignutim rezultatima na učvršćivanju narodnooslobodilačkog pokreta i sa vojnim uspesima oružanih snaga revolucije. Krupni porazi na ratištima, posebno volgogradska (staljingradska) bitka i izbacivanje trupa Osovine iz Afrike, kao i razvoj događaja u Jugoslaviji posle bitke na Sutjesci, naročito posle kapitulacije fašističke Italije, osetno su ubrzali proces prelaženja neprijateljevih vojnika na stranu NOVJ. Prva oružana formacija sastavljena od pripadnika stranih nacionalnosti obrazovana je u oslobođenom Splitu 13. IX 1943. godine. Bio je to italijanski dobrovoljački bataljon *Garibaldi*, tj. 5. bataljon 1. proleterske brigade. Ubrzo su pored većeg broja četa i bataljona, italijanski antifašisti formirali brojne samostalne partizanske brigade (*Italia*, *Fontanot*, *Triestina d'assalto Garibaldi*) i brigade u sastavu dve partizanske divizije: *Garibaldi* u sastavu 2. udarnog korpusa i *Garibaldi Natzone* u sastavu 9. korpusa NOVJ. Crvenoarmejci, oslobođeni iz nemačkog zarobljeništva (Rusi, Ukrajinci, Moldavci, Gruzini i dr.), stvorili su u sastavu NOVJ četiri čete i šest partizanskih bataljona. Bugarski antifašisti su dobrovoljnim prelaženjem na stranu NOVJ obrazovali dva bataljona i tri partizanske brigade *Georgi Dimitrov*, Prva sofijska i Druga sofijska brigada. Austrijski borci za slobodu (dobrovoljci i oslobođeni zarobljenici) formirali su krajem rata četiri partizanska bataljona. Mađarski antifašisti i oni koji su pobjegli iz nemačke vojske, stvorili su, takode, krajem rata poseban bataljon

u sastavu jednog slovenačkog partizanskog odreda. Od francuskih antifašista, oslobođenih iz nemačkih koncentracijskih logora stvorena je takođe, krajem rata u Sloveniji partizanska brigada *Liberte*, a od Poljaka partizanska četa pod nazivom *Starego*.

Mnogi pripadnici narodnosti u Jugoslaviji nalazili su se od prvih dana oružane borbe u jedinicama NOV i POJ, i u drugim organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta. Od njihovih boraca obrazovane su posebne oružane formacije. Tako su Italijani u Istri formirali nekoliko četa i bataljona; mađarski antifašisti su u Slavoniji obrazovali bataljon *Šandor Petefi*, a kasnije u Vojvodini još tri bataljona i 15. vojvodansku brigadu *Šandor Petefi*; nemački dobrovoljci, antifašisti iz Slavonije, stvorili su partizansku četvu *Ernst Telman*; Česi i Slovaci, pored nekolicine Četa i bataljona, obrazovali su čehoslovačku brigadu NOVJ *Jan Žižka* u 6. korpusu i slovačku brigadu — 14. vojvodansku brigadu; Poljaci iz srednje Bosne, polovinom 1944. godine, formirali su poseban poljski bataljon; Jevreji su imali svoj — Rapski partizanski bataljon, sastavljen od interniranih oslobođenih iz koncentracijskog logora na Rabu; Šiptari su formirali nekolicinu partizanskih odreda: *Zejnel Ajdini*, *Emin Duraku*, *Bajram Curi*, i jednu brigadu u sastavu 48. divizije NOVJ.

Tako je u sastavu NOVJ bilo pripadnika gotovo svih narodnosti u Jugoslaviji i mnogi predstavnici stranih nacionalnosti iz Evrope. Od svih jedinica stranih državljana koje su formirane u NOVJ više od polovine bile su čisto itahjanske, a ostale su sačinjavali Rusi i Ukrajinci, Bugari, Austrijanci, Francuzi, Poljaci i Mađari.

Jugoslovenski narodi su u drugom svetskom ratu pružili ruku saradnje i prijateljstva antifašističkim raspoloživim vojnicima i oficirima okupacionih armija, i na taj način omogućili im da u sastavu i pod rukovodstvom NOVJ stvore sopstvene oružane formacije sa starešinskim kadrom iz svojih redova i s odgovarajućim unutrašnjim političkim i kulturnim životom. Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji bio je oslonac i snažno uporište antifašističkim pokretima susednih zemalja, živ primer kako se čak i u najsloženijim okolnostima jedan narod, koji je svestan ciljeva svoje borbe, može izboriti za svoja prava. To je vršilo stalan uticaj na neprijateljeve vojne formacije primoravalo ih da razmišljaju o tom neuništivom vitalnom oslobodilačkom pokretu, da bi najzad mnoge od njih preobratile u aktivne antifašističke borce.

Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije

Kapitulacija Italije i velike pobjede Narodnooslobodilačke vojske u 1943. godini, doprinele su snažnom jačanju narodnooslobodilačkog pokreta u čitavoj Jugoslaviji. Do kraja 1943. godine obrazovane su desetine novih partizanskih odreda, brigada, divizija i korpusa. Narodnooslobodilačka vojska imala je već oko 300.000 boraca, svrstanih u 9 korpusa (27 divizija), 8 samostalnih brigada, 123 partizanska odreda i 15 samostalnih bataljona. Ta snaga je svojim dejstvima vezivala oko 30 nemačkih, bugarskih i mađarskih divizija i veći broj kvislinških jedinica sa preko 650.000 vojnika. Narodnooslobodilačka vojska konačno je uzela strategijsku inicijativu u svoje ruke, oslobodivši više od polovine celokupne jugoslovenske teritorije (130.000 km²) i zadala okupatoru i kvislinzima takve udarce, posle kojih se oni više nisu mogli oporaviti. Pobjede NOVJ i snažan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta prinudili su saveznike da počnu menjati svoju zvaničnu pohtiku prema našoj zemlji. U Jugoslaviju su stizale vojne misije — britanska, britansko-američka i sovjetska, radi usklađivanja sadejstva savezničkih snaga s Narodnooslobodilačkom vojskom. To je bilo *de facto* priznanje Narodnooslobodilačke vojske kao savezničke armije i priznanje doprinosa narodnooslobodilačkog pokreta antihitlerovskoj koaliciji u ratu protiv fašizma. To je, istovremeno, bio i početak procesa u priznavanju nove Jugoslavije.

Izvojevane vojno-političke pobjede narodnooslobodilačkog pokreta u 1943. godini dovele su do odlučujuće prekretnice u razvitku rata i revolucije u Jugoslaviji. Narodnooslobodilačka vojska bila je sposobna da u okvirima opštih napora antihitlerovske koalicije ostvari pobjedu nad okupatorima i domaćim izdajnicima, i oslobodi sve krajeve Jugoslavije. Narodnooslobodilački odbori, sve od mesnih, opštinskih i sreskih, oblasnih, pokrajinskih i zemaljskih odbora i AVNOJ-a, izrasli su u jedinstven i trajan mehanizam narodne vlasti. Oni su, prihvaćeni od naroda, rešavali veoma složene privredne, socijalne, kulturne, zdravstvene i druge probleme, i na svojim teritorijama snabdevali krupne jedinice NOV i POJ. Narodnooslobodilački pokret sa KPJ na čelu je-u organizacijama Narodnooslobodilačkog fronta Ujedinjenog saveza antifašističke omladine i Antifašističkog fronta žena okupio i aktivirao u borbi protiv okupatora i domaćih kvislinga ogromnu većinu jugoslovenskih naroda. Njihova zajednička borba protiv okupatora, kvislinga i svih snaga starog poretka — za nacionalno oslobođenje i revolucionarni preobražaj zemlje — nedvosmisleno je potvrdila da je bitka za mase bila rešena u korist narodnooslobodilačkog pokreta.

Te odlučujuće vojno-političke pobjede narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji sigurno su utirale puteve njegovoj punoj afirmaciji. Savezničke komande nisu više mogle prelaziti preko činjenice da u Jugoslaviji dejstvuje snažna oslobodilačka armija, koja za sebe vezuje oko 30 okupatorovih divizija i koja u svojim rukama drži znatna oslobođena područja zemlje. Zato se između NOVJ i savezničkih trupa u Sredozemlju razvila mnogostrana saradnja, što je doprinosilo bržem prodiranju istine o događajima u Jugoslaviji. Pa ipak, vlade zapadnih sila nisu još bile spremne da menjaju svoje odnose prema kraljevskoj vladi u inostranstvu, niti da zvanično priznaju narodnooslobodilački pokret, kojem je, zbog takvog stava, predstojala još teška borba da bi ostvarilo međunarodno priznanje tekovina koje je postigao.

U takvoj situaciji održano je 29. XI 1943. u Jajcu Drugo zasjedanje AVNOJ-a, koje predstavlja jedan od najznačajnijih događaja novije istorije jugoslovenskih naroda. Posle izveštaja Izvršnog odbora AVNOJ-a, koji je podneo dr Ivan Ribar, zatim ekspozee Josipa Broza Tita o razvoju narodnooslobodilačke borbe u vezi sa međunarodnim događajima i diskusije delegata, Drugo zasjedanje AVNOJ-a donelo je istorijske odluke, od kojih su bile najznačajnije: o vrhovnom, zakonodavnom i izvršnom narodnom predstavničkom telu Jugoslavije i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije kao privremenim organima vrhovne narodne vlasti za vreme narodnooslobodilačke borbe; o oduzimanju svih prava jugoslovenskoj kraljevskoj vladi u inostranstvu i zabrani kralju da se vrati u zemlju do opredeljenja naroda posle oslobođenja; o uređenju nove Jugoslavije na federativnom principu; o priznanju i zahvalnosti Narodnooslobodilačkoj vojsci; o uvođenju naziva maršala Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj vojsci; o odobravanju izjava, odluka i naredaba koje su u proteklom periodu donosili Izvršni odbor AVNOJ-a i Vrhovni štab. Novobrazovano Predsedništvo AVNOJ-a obrazovalo je Nacionalni komitet. Josip Broz Tito, kome je tada dodeljeno zvanje maršala Jugoslavije, imenovan je za predsednika Nacionalnog komiteta i istovremeno za poverenika za poslove narodne odbrane. Potvrđene su odluke Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora i Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske 0 priključenju Jugoslaviji Slovenačkog primorja, Istre, Rijeke i drugih krajeva koje je Italija anektirala posle prvog svetskog rata.

Odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a ozakonile su ono društveno i državno-pravno stanje koje su do tada ostvarili svi narodi Jugoslavije u ratu protiv okupatora i domaćih izdajnika. One su označile da je revolucija u Jugoslaviji odnela osnovne pobjede i da su u oslobodilačkom ratu položeni temelji nove zajednice jugoslovenskih naroda — Demokratske Federativne Jugoslavije. U još porobljenoj Evropi nastala je tako nova država i to u vreme kad su saveznički frontovi bili udaljeni na stotine i hiljade kilometara. To je snažno odjeknulo u svetu, dok je u zemlji doprinelo novom poletu narodnooslobodilačkog pokreta i rešenosti jugoslovenskih naroda da u teškoj borbi istraju do konačne pobjede.

Konačno oslobođenje i međunarodno priznanje nove Jugoslavije

Gotovo u isto vreme kad je održano Drugo zasjedanje AVNOJ-a, u Teheranu su se sastali 28. XI 1943. godine Ruzvelt, Čerčil i Staljin. Glavno pitanje te konferencije bilo je otvaranje drugog fronta. Zaključeno je, pored ostalog, da se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije pomogne »u najvećoj mogućoj meri« u ratnom i drugom materijalu. Odmah su, posle objavljivanja odluka te konferencije, vlade savezničkih zemalja dale pozitivne izjave o narodnooslobodilačkom pokretu. U tom pogledu je odluka sovjetske vlade, objavljena 13. XII 1943. o upućivanju vojne misije u Jugoslaviju, imala veliki značaj. Njen dolazak je doprineo učvršćenju veza između nove Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Istina, i u vladama velikih zapadnih savezničkih država počela je preovladivati realistička politika, koja više nije prenebrgavala promene izvršene u Jugoslaviji, mada su te vlade i dalje, radi zaštite sopstvenih interesa, pružale otpor u priznanju državno-pravnih promena, koje je ozakonilo Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Zato je njihova pomoć narodnooslobodilačkom pokretu bila u stalnoj zavisnosti od njihovih političkih interesa i jedno od sredstava pritiska na Nacionalni komitet.

U to vreme je vojno-politička situacija na glavnim frontovima dobijala sve burniji rasplet. Velike pobjede saveznika, naročito Crvene armije na Istočnom frontu i stalno narastanje snaga antihitlerovske koalicije, naterali su Nemačku i njene satelite (Finsku, Rumuniju, Mađarsku, i Bugarsku) u defanzivu na svim ratištima. Radi odbrane »evropske tvrđave« nacistička Nemačka činila je grčevite napore da ojača svoj ratni potencijal. Ceo fašistički blok je početkom 1944. imao na evropskom ratištu oko 400 divizija kopnene vojske. Pa ipak, rešenost zemalja antihitlerovske koalicije da zajedničkim naporima što pre slome sile Osovine, dovela je fašistički blok u duboku političku i vojnu krizu. Savezničke armije su u zimu i u proleće 1944, u duhu odluka Teheranske konferencije, produžile ofanzivne operacije da bi stvorile što povoljnije uslove za opštu letnju ofanzivu.

Takav razvoj događaja imao je snažnog odraza na jugoslovensko ratište, gde se nalazila glavnina nemačkih snaga na Balkanu i na kojem su Nemci — pod pojačanim pritiskom Narodnooslobodilačke vojske, opasnosti iskrcavanja savezničkih trupa na Balkan i pred mogućnošću ispadanja iz rata Rumunije, Bugarske i Mađarske, osećali stalno pomanjkanje trupa. Zbog svega toga su nemačka vlada i Vrhovna komanda, još krajem 1943. godine, pokušale da jednom novom političkom taktikom i angažovanjem snaga 2. oklopne armije stabilizuje svoj položaj u Jugoslaviji i na Balkanu. Ribentropov izvanredni opunomoćenik u Beogradu, Nojbaher, čini napore da poveže snage jugoslovenske buržoazije u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, da se radi smirivanja situacije u NDH skine sa vlasti ustaška garnitura i dovedu pristalice HSS, zatim da se okupiranoj Srbiji pripoje Crna Gora, Sandžak, Vojvodina i istočni deo Bosne i Hercegovine kako bi se ojačao Nedićev kvishnški režim. Takva politika našla je svoj odjek i na četničkom skupu u selu Ba, gde su se predstavnici raznih građanskih partija Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Slovenije i Bosne i Hercegovine ujedinili sa četničkim pokretom u »Jugoslovensku narodnu demokratsku zajednicu«. Predstavnici tog skupa ustali su protiv odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, izrazili žaljenje saveznicima što pomažu NOVJ, izjasnili se za obnovu Jugoslavije kao ustavne monarhije na federativnom principu, i doneli odluku da se pristupi stvaranju ravnogorskih odbora kao političke osnove četničkog pokreta.

Ti planovi Nemaca dobili su naročito snažnu podršku četnika, koji se povezuju sa nedićevcima i ljotićevcima. Međutim, ustaše i vodstvo HSS sa Mačekom na čelu, iako su davah podršku takvim Nojbahevim kombinacijama, imali su i svoje planove, pa su pokušavali da se, uz pomoć Vatikana i zapadnih saveznika, obrazuje podunavska katolička federacija od Austrije, Slovenije, Hrvatske i Mađarske. Mačekova rukovodeća grupa HSS sporazumela se s Pavehćem da ustaše i domobrani na kraju rata pomognu Mačeka u preuzimanju vlasti. Slični procesi zbližavanja i povezivanja kvislinga i reakcionarnih grupa razvijali su se i u Sloveniji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. U to vreme pojačana je propaganda protiv narodnooslobodilačkog pokreta i od jugoslovenske izbegličke vlade, jer su za poraženu jugoslovensku buržoaziju odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a bile signal za zbijanje njenih redova i za još odlučniji otpor oslobodilačkoj borbi i revoluciji. Pojava nove jugoslovenske države na međunarodnoj pozornici i obrazovanje Nacionalnog komiteta, kao njenog legitimnog predstavnika, dovela su u pitanje postojanje Kraljevine Jugoslavije kao međunarodno-pravnog subjekta. Zato izbeglička vlada čini pokušaje da raznim izjavama i diplomatskim manevrima ospori zakonitost odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, i da u borbi protiv tih odluka mobilize sve kontrarevolucionarne snage u zemlji.

Zimske operacije 1943-1944. i porast snaga NOVJ

Nemačka Vrhovna komanda je krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. godine, planirala čitav ciklus operacija u nameri da zauzme jadranski obalski pojas, da povрати važne komunikacije koje su povezivale obalu s unutrašnjim delovima zemlje, da razbije ili uništi grupacije Narodnooslobodilačke vojske u tim oblastima, a naročito u istočnoj Bosni i Crnoj Gori, odakle su one ugrožavale nemačke položaje u Srbiji, koja je i za Nemce i za jugoslovensku buržoaziju postala centar interesovanja i okosnica svih njihovih planova.

Vrhovni štab je odmah posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, razrađujući svoje strategijske planove za 1944. godinu, doneo odluku da NOVJ postepeno prenosi težište operacija ka istočnom delu zemlje, prvenstveno u Srbiji. Vrhovni komandant je smatrao da je Srbija ne samo »važan čvor u odnosu na Jugoslaviju«, nego da je ona od velikog značaja i za dalji razvoj situacije na Balkanu. Zato je rešio da se zimi i u proleće razviju ofanzivna dejstva NOVJ u svim krajevima, i posebno da se učvršćuje operativna osnovica u Crnoj Gori i istočnoj Bosni, te da se na nju postepeno prebacuju snage iz zapadnih krajeva, kako bi se u vreme otvaranja drugog fronta u Evropi izvršio jakim snagama NOVJ iz više pravaca prodor u Srbiju. I zato je Vrhovni Štab, kad su počele nemačke operacije, dao direktivu da jedinice izbegavaju frontalne borbe sa nadmoćnijim neprijateljem i da smelim manevrima razvlače njegove snage, nanoseći im tako što veće gubitke.

Zimske operacije na jugoslovenskom ratištu trajale su od početka decembra 1943. do februara 1944. godine. U njima je bilo angažovano 13 nemačkih i jedna bugarska divizija, nekihko samostalnih brigada i više kvishnških jedinica. Smenjivala su se velika ofanzivna i defanzivna dejstva Narodnooslobodilačke vojske i neprijatelja u svim oblastima zemlje. Naročito krupne operacije vođene su u graničnim oblastima Srbije, u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori. Pa ipak okupatorima nije pošlo za rukom da nanesu ozbiljnije udarce jedinicama NOVJ, koje su u višemesečnim borbama sačuvalе ljudstvo, povratile privremeno izgubljene teritorije i, već u proleće, preuzele operativno-taktičku inicijativu u svoje ruke.

Nemačka Vrhovna komanda ocenila je da bi Narodnooslobodilačka vojska zbog približavanja Istočnog fronta Crvene armije prema granicama Nemačke i zbog anglo-američkih operacija u Italiji, mogla da odigra veoma značajnu ulogu u narednim događajima. Stoga se odlučila, u pomanjkanju snaga za obuhvatnija napadna dejstva, da iznenadnim udarcem uništi rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, računajući da bi na taj način paralisala obezglavljene snage Narodnooslobodilačke vojske. Tako je 25. V 1944. došlo do poznatog desanta na Drvar, u kojem su, pored padobranskih jedinica, angažovane i nemačke mehanizovane i druge snage. Međutim, nemački planovi bih su osujećeni, a vrhovni komandant Tito i drugi članovi Vrhovnog štaba i CK KPJ prešli su na ostrvo Vis, odakle su nastavili da rukovode operacijama i političkim zbivanjima u zemlji.

U periodu posle zimskih operacija došlo je do snažnog porasta i učvršćenja jedinica NOV i POJ. U svim krajevima Jugoslavije formirano je 47 novih brigada i više partizanskih odreda, a od toga gotovo polovina na teritoriji Srbije, Vojvodine i Makedonije. Sredinom godine Narodnooslobodilačka vojska imala je 39 divizija, koje su bile u sastavu 12 korpusa ili pod neposrednom komandom glavnih štabova, znatan broj samostalnih brigada i partizanskih odreda.

Uporedo s jačanjem Narodnooslobodilačke vojske, u periodu posle Drugog zasedanja AVNOJ-a razvio se i učvrstio još više sistem nove državne vlasti i političkih organizacija. Nacionalni komitet preduzeo je niz mera za obnovu privrede, za organizaciju prosvete, za razvijanje rada organa vlasti. Nacionalna antifašistička veća su na svojim zasedanjima: Slovenački narodnooslobodilački odbor u Črnomelju — 20. II 1944, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske u Topuskom — 8. i 9. maja, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula, Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke u Kolašinu — 14. i 15. jula, Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije u manastiru Prohor Pčinjski — 2. avgusta, Velika antifašistička skupština Srbije, 9. XI 1944. godine, prihvatila je sve odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a i konstituisala se u vrhovne, zakonodavne i izvršne organe državne vlasti svojih pokrajina. Tim je bio završen proces izgradnje ugoslovenske federacije.

Na oslobođenim teritorijama razvijala se veoma živa i raznovrsna aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta. U Drvaru je od 2. do 4. maja održan Drugi kongres USAOJ-a u prisustvu 816 delegata iz svih krajeva zemlje i jedinica NOVJ. Taj kongres bio je snažna manifestacija jedinstva 500.000 mladih jugoslovenskih antifašista. Na oslobođenim teritorijama rade mnoge fabrike i radionice, preko 2.000 osnovnih, srednjih i stručnih škola, koje je pohađalo više od 80.000 učenika. Analfabetskim tečajevima bilo je obuhvaćeno preko 100.000 ljudi i žena. U profesionalnim i amaterskim pozorištima i muzičkim grupama bilo je okupljeno više od 10.000 pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Te grupe dale su oko 20.000 javnih priredbi, koje je gledalo nekoliko miliona posetilaca. U redovima narodnooslobodilačkog pokreta nalazio se znatan broj istaknutih jugoslovenskih književnika, slikara, vajara i kompozitora. Za potrebe političkih i vojnih organizacija radilo je više od 150 štamparija i 600 tehnika (ručnih štamparija), koje su u ratu izdale preko 9.000 knjiga, brošura, časopisa i listova.

Pošto su narodnooslobodilački odbori, na osnovu odluka AVNOJ-a, postali organi državne vlasti, oni više nisu mogli vršiti i funkcije opštepitičkih rukovodstava. Zato se 1944. godine odvija proces stvaranja zemaljskih, okružnih, sreskih i mesnih odbora Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta (JNOF) kao rukovodećih organa te masovne političke organizacije, radnih ljudi, stvorene i razvijane u oslobodilačkoj borbi.

Borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije

Vojno i političko jačanje nove Jugoslavije, postignuto posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, olakšalo je borbu Nacionalnog komiteta za njeno međunarodno priznanje. Promene do kojih je došlo primorale su savezničke vlade da se sve više interesuju za ono što se dešava u Jugoslaviji. Vlade SAD i Velike Britanije, koje su na događaje u Jugoslaviji gledale sa stanovišta svojih interesa, nisu još bile spremne da priznaju Nacionalni komitet kao jedinu legitimnu jugoslovensku vladu. Da bi spasla raniji kapitalistički poredak, britanska vlada preduzimala je mere da bi što pre došlo do sporazuma između kraljevske vlade u inostranstvu i rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta.

Kad su iscrpene sve mogućnosti na diplomatskom planu, i pošto je postalo jasno da savezničke vlade neće odstupiti od svojih stavova, rukovodstvo nove Jugoslavije rešilo je da prihvati britanske predloge da se uspostavi saradnja između Nacionalnog komiteta i jedne takve kraljevske vlade koja bi, iz svoje sredine, odstranila Dražu M'ihailovića, osudila četnike i izrazila spremnost da podrži narodnooslobodilački pokret. Takav stav bio je inspirisan težnjom da se osigura međunarodno priznanje nove Jugoslavije i da se ničim ne dovedu u pitanje već izvojevane tekovine rata i revolucije. Sporazum je, prema oceni CK KPJ, mogao samo ojačati pozicije narodnooslobodilačkog pokreta i podstaći raspadanje u redovima reakcije u zemlji i u inostranstvu.

Na zahtev Vinstona Čerčila, 24. V 1944, podnela je ostavku kraljevska vlada Božidara Purića. Tada je novi predsednik izbegličke vlade postao dr Ivan Šubašić. Britanskom inicijativom Šubašić je došao na ostrvo Vis u pratnji britanskog ambasadora Stivensona, pa je između maršala Tita i Šubašića, 16. VI 1944. postignut sporazum. Tim sporazumom bilo je predviđeno da se obrazuje nova kraljevska vlada od demokratskih elemenata koji se nisu kompromitovali saradnjom s okupatorom, s tim da njen osnovni zadatak bude organizovanje materijalne pomoći NOVJ i uskladi-

vanje rada predstavništva Jugoslavije u inostranstvu s potrebama narodnooslobodilačke borbe. U deklaraciji, koju je, na osnovu tog sporazuma kasnije objavila u Londonu, vlada Ivana Šubašića odala je priznanje NOVJ i osudila sve saradnike okupatora u zemlji. Nacionalni komitet je prihvatio obavezu da će o konačnom državnom uređenju odlučiti sam narod posle oslobođenja zemlje. Na taj način je kraljevska vlada zvanično priznala rezultate borbe naroda Jugoslavije, a Nacionalni komitet nije morao da čini nikakve ustupke u pogledu odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a. Bila je to dragocena politička pobeda nove Jugoslavije.

Avgusta 1944, na poziv savezničke komande u Italiji radi razgovora o usaglašavanju planova vojnih operacija, maršal Tito posetio je Italiju. Tad se sastao i sa Čerčilom, koji je nastojao da ojača pozicije kralja i kraljevske izbegličke vlade. Inicijativom maršala Tita razgovori su usmereni na rešavanje konkretnih problema, pa je postignuta saglasnost da se izvrše pripreme za formiranje jedinstvene vlade, da se kralj Petar, do konačne odluke naroda o državnom uređenju, ne može vratiti u zemlju, da se NOVJ naoruža teškim naoružanjem (tenkovima i artiljerijom) i da ratna mornarica Kraljevine Jugoslavije pređe u sastav Mornarice NOVJ. Čerčil se tada izjasnio za pravo Jugoslavije na Istru. Maršal Tito i Ivan Šubašić otputovali su iz Italije na Vis, gde su 16. i 17. avgusta nastavili razgovore. Obe delegacije potvrdile su odredbe ranijeg sporazuma i složile su se da se to objavi i javnosti. Pošto je pregovorima u Itahji i na Visu učinjen korak napred u formiranju jedinstvene jugoslovenske vlade, zapadni saveznici nastojali su da se to uradi što pre, i da se u Šubašićevu vladu ubace i drugi predstavnici ranijeg režima. Istovremeno vlade SAD i Velike Britanije — uskraćivanjem materijalne i tehničke pomoći NOVJ, otvorenim zastupanjem četnika Draže Mihailovića, odlaganjem zahteva NOP uvezi s imovinom Jugoslavije u inostranstvu — pojačale su pritisak na Nacionalni komitet, da bi ga prisilile na popuštanje i obrazovanje jedinstvene vlade. Ti pritisci vlada zapadnih saveznika otežavali su borbu Nacionalnog komiteta za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, ah oni nisu mogli pokolebati ni Nacionalni komitet, a ni narode Jugoslavije da u toj borbi istraju do kraja.

Oslobođenje istočnih i južnih krajeva Jugoslavije

U leto 1944. godine vojno-politička situacija razvijala se sve povoljnije u korist snaga anti-hitlerovske koalicije. Crvena armija nezadrživo je napredovala prema Nemačkoj, a njeno levo krilo približavalo se Rumuniji i Bugarskoj, što je, uz aktivnu oslobodilačku borbu u tim zemljama, ubrzalo kapitulaciju fašističkih režima. Anglo-američke trupe izvršile su invaziju u Normandiji i nastavile operacije kroz Francusku, Belgiju i Luksemburg. Tad je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, u jačini od 40 divizija sa više od 350.000 boraca, počela operacije za konačno oslobođenje zemlje. Već u avgustu i septembru 1944, na osnovu plana Vrhovnog komandanta, maršala Tita, prodrle je grupacija od 9 divizija NOVJ iz istočne Bosne i Crne Gore i Srbije. Te jedinice su, uz sadejstvo divizija pod komandom Glavnog štaba NOV Srbije, slomile nemačko-bugarsko-kvislinški i četnički otpor, i do kraja septembra ovladale centralnim delom Srbije, pripremajući se da predu u odlučujuću bitku za oslobođenje Beograda. U istom periodu su snage NOV i POJ u istočnoj i Južnoj Srbiji, na Kosovu, Metohiji i Makedoniji pojačale ofanzivna dejstva i oslobodile prostrane teritorije. One su onemogućavale povlačenje grupe armija »E« vardarsko-moravskim pravcem i razoružale deo jedinica 5. bugarske armije. Pod snažnim udarcima NOVJ raspala se i okupatorsko-četnička-kvislinška vlast, čime su bile definitivno sahranjene sve nade i kombinacije jugoslovenske buržoazije da u momentu nemačkog povlačenja sa Balkana i iz Jugoslavije prigrabe vlast i uspostave stari poredak.

Kad je Crvena armija izbila na naše istočne granice i spojila se sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, nemačka Vrhovna komanda Jugoistoka činila je grčevite napore da se obrazuje front na Balkanu od Banata preko Dunava, duž jugoslovensko-bugarske granice do Skoplja i Albanije. Računala je da će na tom frontu zaustaviti dalje prodore Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske, osigurati izvlačenje Lerove grupe armija »E« (oko 800.000 vojnika) iz Grčke i odbraniti »savezničku Nezavisnu Državu Hrvatsku«.

Međutim, takvi planovi nemačkog komandovanja dobili su uskoro sasvim drugačiji rasplet. Vrhovni štab je radi uspešnijeg dejstva obrazovao Prvu armijsku grupu od devet divizija od jedinica koje su prodrle u Srbiju, i dao joj zadatak da oslobodi još neoslobođene delove zapadne Srbije i Šumadije. Maršal Tito je 21. IX 1944. otputovao u Moskvu, gde se sa sovjetskom vladom spo-

xcvi

razumeo o zajedničkim dejstvima Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske na teritoriji Srbije i Vojvodine. Sovjetska vlada odlučila je da Jugoslaviji isporuča oružje i ratni materijal za 12 pešadijskih i dve vazduhoplovne divizije. Petog oktobra došlo je u Krajovi do sporazuma između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i nove otečenstvenofrontovske vlade Bugarske o učešću bugarske vojske u borbama za oslobodenje Makedonije i južne Srbije.

Početak oktobra 1944, na osnovu sporazuma u Moskvi i Krajovi, počele su zajedničke operacije Crvene armije, Narodnooslobodilačke vojske i bugarske Otečenstvenofrontovske armije za konačno oslobodenje Srbije, Makedonije i Vojvodine. Tako je dejstvima prve armijske grupe i 13. i 14. korpusa NOVJ, Drugog i Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije bila do 20. oktobra razbijena, a velikim delom i uništena nemačka armijska grupa »Srbija«, oslobođen Beograd — glavni grad Jugoslavije i veliki deo Srbije. Beograd je postao sedište političkog i vojnog rukovodstva nove Jugoslavije. U njemu su Nacionalni komitet i Vrhovni štab doneli značajne odluke o daljoj političkoj i privrednoj konsolidaciji zemlje i ujedinjavanju svih napora za konačno oslobodenje čitave Jugoslavije. Nacionalni komitet je u Beogradu nastavio napore za učvršćenje i međunarodnog položaja nove Jugoslavije.

Za to vreme, do kraja 1944. godine, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije potpuno je oslobodila Srbiju, Vojvodinu, Makedoniju, Kosovo i Metohiju, Crnu Goru i Dalmaciju. U borbama za oslobodenje južne Srbije, delova Makedonije, Kosova i Metohije učestvovala su, s jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i bugarske Otečenstvenofrontovske jedinice, i dve divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije. Snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije uspostavile su svoj strateški front od Dunava, preko Srema, Bosne, južne Like do Jadranskog mora. Iza tog fronta u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji dejstvovala su brojne jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a postojala je i prostrana oslobođena teritorija.

Nacionalni komitet je početkom novembra 1944. godine vodio u Beogradu pregovore sa Šubićem o formiranju jedinstvene jugoslovenske vlade. Tad je postignut sporazum o imenovanju kraljevskog namesništva, koje će zastupati kralja dok narod ne donese konačnu odluku o državnom uređenju. Namesništvo će se imenovati uz saglasnost predsednika Nacionalnog komiteta, a jedinstvena jugoslovenska vlada uz saglasnost Predsedništva AVNOJ-a. Do stvaranja Privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije došlo je 7. III 1945. U vladu je, pod predsedništvom maršala Tita, ušlo i nekoško predstavnik izbегhčke vlade. Odmah zatim su savezničke sile priznale tu privremenu vladu, a za njima i ostale savezničke i neutralne države. Tako je okončana borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Istovremeno je međunarodnoj afirmaciji nove Jugoslavije doprinela i njena široko razvijena saradnja s oslobodilačkim pokretima Albanije, Bugarske, Italije i drugih susednih zemalja. Osim toga mnogi Jugosloveni u inostranstvu aktivno su učestvovali u pokretima otpora evropskih država ili su se borili u savezničkim armijama.

Formiranje armija i završne operacije

U zimskim operacijama 1944/45. godine snage antihitlerovske koalicije sve više su stezale obruč oko Nemačke. Crvena armija je do sredine marta 1945. dostigla liniju: reka Odra, Slovačke rudne planine, Estergon, Blatno jezero, reka Dunav. Na zapadu su savezničke armije prodrle na Rajnu, nizvodno od Koblenca, gde su obrazovale dva mostobrana. Njihov front u Italiji bio je, uglavnom, u mirovanju.

U istom periodu je i Narodnooslobodilačka vojska u Jugoslaviji vodila žestoke borbe na liniji strateškog fronta i ispred tog fronta na Dravi, u Hrvatskoj, Bosni i u Sloveniji. Sredinom marta 1945. godine taj front se protezao linijom: reka Drava, reka Dunav, zapadno od Šida, ušće Drine, Sarajevo, Banja Luka, Bihać, Gospić, Karlobag. Južno od Save, on nije bio taktički povezan, ah je u Sremu, između Dunava i Save, bio fortifikacijski izgrađen i pretvoren u utvrđenu zonu. Čitav front u Jugoslaviji branile su snage nemačke grupe armija »E« : 15. kozački, 15. i 21. brdski, 34. i 97. armijski i 69. korpus za naročitu upotrebu. Ti korpusi imali su 29 divizija (13 nemačkih i 16 ustaško-domobranskih), pet borbenih grupa (svaka jača od puka), sedam brigada i više pukova i drugih manjih jedinica. U Sloveniji i u Trstu nalazilo se više raznih SS, policijskih i drugih jedinica, a na obali Jadrana preostali mornarički delovi.

Jugoslovenska armija završavala je pripreme za svoju poslednju ofanzivu radi konačnog oslobodenja zemlje. Stabilnost oslobođene teritorije omogućila je da se mobiliše kontigent od preko

RATNE ZASTAVE BATALJONA I BRIGADA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

400.000 vojnika, čime su udvostručeni borački efekti NOVJ. Znatno su poboljšani i uslovi snabdevanja jedinica materijalnim i tehničkim potrebama. Oružane snage još su se više razvile i organizacijski učvrstile. Stvorene su nove jedinice vidova i rodova, a prvog januara 1945. odlukom Vrhovnog štaba, formirane su 1. 2. i 3. armija. Dva meseca kasnije, 1. marta, obrazovana je i 4. armija, a Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije preimenovani su u Jugoslovensku armiju. Vrhovni štab dobija naziv Generalštab Jugoslovenske armije. Tad je Jugoslovenska armija imala 59 divizija, dve vazduhoplovne divizije, jedinice Ratne mornarice, samostalne jedinice viših štabova i vojnoteritorijalne jedinice i komande — ukupno oko 800.000 boraca.

U Beogradu su, na odvojenim sastancima između maršala Tita i savezničkih komandanata — maršala Tolbuhina i feldmaršala Aleksandera februara 1945. godine — utvrđeni planovi za koordinirane operacije Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije u Mađarskoj i Narodnooslobodilačke vojske i anglo-američkih trupa u Italiji. Prema tom dogovoru trebalo je da Jugoslovenska armija oslobodi sopstvenim snagama svoju zemlju i da obezbedi bokove i sadejstvuje savezničkim trupama u opštoj ofanzivi protiv nemačkih snaga u Mađarskoj i Italiji.

Planom završnih operacija Jugoslovenske armije, koji je postavio drug Tito s komandantima armija, bilo je predviđeno da se sa dejstvima Severne grupe (1. i 3. armija s operativno potčinjenim 6. i 10. korpusom) dolinom Save i Drave na severozapad, južne grupe (4. armije s operativno potčinjenim 4, 7, 9. i 11. korpusom) ka Istri i Trstu, i centralne grupe (2. armija s operativno potčinjenim 2, 3. i 5. korpusom) ka Karlovcu i Novom Mestu — oslobode još neoslobođeni krajevi zemlje, uključujući Istru, Slovenačko primorje i Korušku, i unište nemačke snage na tlu Jugoslavije.

Završne operacije Jugoslovenske armije počele su borbenim dejstvima 4. armije. Ona je 20. III 1945. prešla u ofanzivu, i posle teških borbi, do kraja aprila, razbila krupne nemačke i kvislinške snage i oslobodila Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Sredinom aprila prešle su u ofanzivu 1, 2. i 3. armija na frontu u Sremu, Slavoniji i Bosni u sadejstvu jedinica koje su se nalazile na teritoriji Hrvatske i Slovenije. Lomeći u teškim borbama žilav otpor nemačko-kvislinško-četničkih snaga, xcvm

Jugoslovenska armija izbila je početkom maja 1945. godine na zapadne granice Jugoslavije, oslobodivši Istru, Trst, Goricu i Tržič. U njenom obruču našle su se jedinice nemačke grupe armija »E« i ostaci raznih kvishnško-četničkih formacija. Njihov otpor slomljen je tek 15. V 1945. iako je Nemačka još 7. maja potpisala безусловnu kapitulaciju, koja je stupila na snagu noću 8/9. V 1945. Zarobljene su i uništene mnoge neprijateljeve jedinice i Štabovi, a zaplenjeno 183.662 puške, 20.454 automatska oružja, 1.520 topova, 97 tenkova, 3.571 kamion, 40 aviona i mnogo drugog raznovrsnog materijala i opreme.

Pobedonosna ofanziva Jugoslovenske armije i efikasne mere na konsolidaciji nove države, konačno su sahranile sve planove domaće reakcije koja je gajila nadu da će u završnoj fazi rata ipak doći do intervencije zapadnih sila, i da će se one angažovati u »sređivanju prilika« u Jugoslaviji. Odmah posle obrazovanja privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, obrazovane su i prve federalne vlade Srbije, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Slovenije. Pojačani su napori svih organa vlasti i pohtičkih organizacija na obnovi zemlje, organizaciji proizvodnje, osvajanju ključnih pozicija u privredi i u učvršćenju moralno-političkog jedinstva narodnih masa.

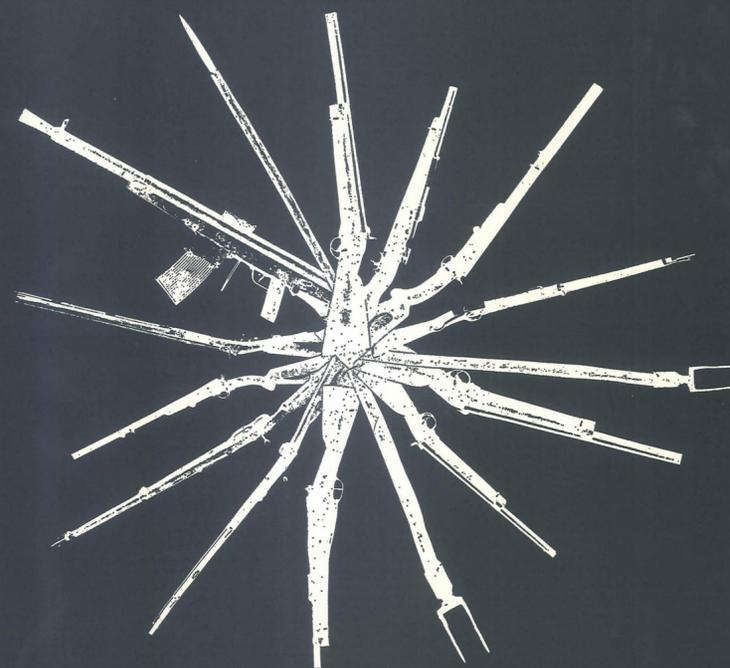
Komunistička partija Jugoslavije, kao rukovodeća idejno-pohtička snaga celokupnog kretanja jugoslovenskog društva, izašla je iz rata s ogromnim ugledom i velikim poverenjem naroda. Ona je imala neospornu rukovodeću ulogu u armiji, u organima nove vlasti i masovnim političkim i društvenim organizacijama. Pod njenim rukovodstvom su narodi Jugoslavije, u četvorogodišnjem oslobodilačkom ratu i revoluciji, odneli istorijske pobjede. Oni su u toj borbi proš kroz najveća stradanja i dali ogromne žrtve: ukupno 1.700.000 ljudi. U zemlji je za vreme rata došlo do ogromnih razaranja. Ostalo je bez krova 3.500.000 stanovnika, uništena su ili oštećena 223 rudnika i dve petine celokupne jugoslovenske industrije. Takođe, uništeno je 289.000 seoskih gazdinstava sa celokupnim živim i nepokretnim inventarom, više od 50% železničkih pruga, a opustošeno preko 290.000 ha rasadnika i šuma. Veliku štetu pretrpele su i kulturno-prosvetne i zdravstvene ustanove.

Sve te ljudske i materijalne žrtve dovoljno svedoče o herojskoj borbi jugoslovenskih naroda i o njihovoj ulozi u pobjedi demokratskih i progresivnih snaga sveta nad fašizmom. Zato je borbeni doprinos naroda Jugoslavije u drugom svetskom ratu naišao na zasluženo priznanje svih progresivnih ljudi u svetu.

ОМЛАДИНА
ЈУГОСЛАВИЈЕ
НА ДРУГОМ КОНГРЕСУ
ЗАКЛЕЛА СЕ
МАРШАЛУ ТИТУ

Oslobodilački rat i socijalistička revolucija naroda Jugoslavije u stalnoj izložbenoj postavci Vojnog muzeja

185. OPŠTI IZGLED PROSTORIJE 33 U KOJOJ JE PRIKAZANA AKTIVNOST KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE
KAO I NAORUŽANJE VOJSKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U PERIODU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

186 DETALJI IZ PROSTORIJA 33. I 34. OPREMA I NAORUŽANJE VOJSKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

188. PROGLAS CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE »ZA MIR, NEZAVISNOST I SLOBODU« UPUĆEN NARODIMA JUGOSLAVIJE MARTA 1938. GODINE POVODOM PRISAJEDINJENJA AUSTRUE NEMAČKOJ (ANSLUS)

Za Mir, Nezavisnost i Slobodu

Narodi Jugoslavije!

NA OKUP PROTIV FASISTIČKIH OSVAJACA.

Hitlerove fasističke motorizovane horde pregazise malu Austriju i pocjepase svojim bajonetima sve međunarodne ugovore, koji su osiguravali nezavisnost te zemlje.

Dok po bečkim ulicama tutnje Hitlerovi tankovi, Musolini, evi razbojnici pokušavaju da zadadu smrtni udarac Španjolskoj Narodnoj Republici.

Hitler i Musolini ostvaruju već svoju zavjeru protiv mira i slobode naroda. Fasistički razbojnici izazivaju rat radi podjele Evrope. Okupacijom Austrije Hitler je stegao u kljesta bratsku Čehoslovačku. Samo je pitanje dana kad će nad njenim mirnim stanovnicima da zabruje fasistički avioni. Nemački fasizam postepeno i dosljedno provodi svoj pakleni plan da pretvori sve narode Srednje i Jugoslavije u svoje robove i u topovsko meso u svom konačnom obračunu sa demokratijom, a naročito s njenom tvrdjavom, Sovjetskim Savezom.

HITLEROVE TRUPE SU NA GRANICI JUGOSLAVIJE!

FASISTIČKA, PANGERMANSKA I OSVAJACKA NEMAČKA POSTAJE POGRANICNA DRŽAVA SA JUGOSLAVIJOM. Hitlerizam nije »priatelj i dobi susjed«, već zločesti neprijatelj slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije. Njegove izjave o neutralnosti i prijateljstvu prema narodu lažne su, kao i dojučerašnja njegova obećanja prema Austriji. Juče je Hitlerova soldateska zgazila slobodu austrijskog naroda, danas već sprema udar protiv Čehoslovačke, a sutra će njegove čete da provale preko Karavanki u Jugoslaviju.

Hitler obnavlja staro nemačko carstvo i Vilijemov plan »Drang nach Osten«. Taj put vodi preko Jugoslavije na Jeleško more. U tome ga pomaže Musolini, koji tebi traži Dalmaciju i Bosnu.

SLOVENCI,

Miljaču godina su vas tlačili i odnarodjavali njemački grofovi i baroni. Hitler se sprema da sutra zгази vašu zemlju i zbrise s lica zemlje slovenski narod.

H R V A T I,

U bratskom sporazumu, u zajednici sa Srbima i Slovencima vi ste na pragu svoje slobode i ravnopravnosti. **POD HITLEROM NIKADA!** Vi ste po njemu, kao i svi ostali Sloveni, »samo niža rasa«, kojoj je suđeno da robuje njemačkoj »višoj rasi«.

S R B I,

1915 godine Makenzonove trupe pregazile su Srbiju. »DRANG NACH OSTEN« VODI DOLINOM MORAVE. Sudbina srpskog naroda vezana je sa slobodom Slovenaca i Hrvata. Kao što je poslije poraza na MARICI došlo KOSOVO, tako bi i poslije pada LJUBLJANE i ZAGREBA, dosad red na BEOGRAD. Bez Slovenije nema Jugoslavije, bez slobode Slovenaca i Hrvata, nema slobode ni srpskom narodu.

HITLEROV I MUSOLINIJEV FASIZAM ZNAČI RAT!

SLOBODA I NEZAVISNOST NARODA JUGOSLAVIJE, PA I SAM OPSTANAK JUGOSLAVIJE UGROZENI SU!

Narodi Jugoslavije, Svi vi, kojima je draga nezavisnost i sloboda!

Hitlerov agent Stojadinović izdao je narodne interese, pomagao je Hitlera da preгази Austriju i doveo ga na granicu Jugoslavije. Vlada Stojadinovića dala je ovu ZLOČINACKU POMOG da bi sebi osigurala podršku osovine Berlin-Rim u borbi protiv naroda.

Protivnarodni i hegemonistički režim Stojadinovića je najveća opasnost za slobodu naroda Jugoslavije i za nezavisnost Jugoslavije. On nije neslogu i sprječava, i u ovim sudbonosnim časovima, bratski sporazum među narodima Jugoslavije i time potkopava otpornu snagu Jugoslavije.

Svojom izdajničkom spoljnom politikom on odvaja Jugoslaviju od njenih saveznika i prodaje je Hitleru i Musoliniju. Time on otvara vrata Jugoslavije fasističkim osvajačima.

BRANIMO MIR I SVOJU NEZAVISNOST I SLOBODU!

Narodi Jugoslavije,

SVI, KOJIMA JE DRAGA SLOBODA I DEMOKRATIJA, SVI ONI, KOJI VOLJE SVOJU ZEMLJU I SVOJ NAROD, SVI RODOLJUBIVI GRADJANI KOJI NEČETE DA ROBUJETE FASISTIČKIM OSVAJACIMA: - SVI NA OKUP!

SRUSIMO IZDAJNIČKU VLADU STOJADINOVIĆA, - AGENTA HITLERA I MUSOLINIJA!

Stvorimo vladu narodne sloge i odbrane!

U VLADI NARODNE SLOGE I ODBRANE treba da budu zastupljene sve narodne, demokratske i rodoljubive snage naroda Jugoslavije, koje su voljne da brane mir i opstanak Jugoslavije, nezavisnost i slobodu njenih naroda.

VLADA NARODNE SLOGE I ODBRANE treba da prekine sa izdajničkom vanjskom politikom Stojadinovića, Korosca i Spahe. Vlada narodne sloge i odbrane treba da ide putem kolektivne sigurnosti i odbrane mira u oku demokratskih država.

Savez sa Čehoslovačkom, Francuskom i Sovjetskim Savezom, najvećim braniocem mira i nezavisnosti malih naroda - to je zalag i slobode i nezavisnosti i Jugoslavije.

Vlada narodne sloge i odbrane treba da crpi svoju snagu i sposobnost za odbranu zemlje i mira u demokratskim pravima, slobodi i ravnopravnosti svojih naroda, u slobodnom razvitku svih narodnih snaga i organizacija, da bi slobodni narodi Jugoslavije branili svoju slobodnu domovinu.

Narodima Jugoslavije,

SVIM DEMOKRATSKIM I RODOLJUBIVIM GRADJANIMA, BEZ RAZLIKE VJERE, NARODNOSTI I STRANČKE PRIPADNOSTI! U ovim teskim i odsudnim časovima mi se obračamo ne samo pristašama Bloka Narodnog Sporazuma, nego i svim ostalim narodnim i rodoljubivim snagama srpskog, slovenskog i hrvatskog naroda, koji se nisu izjasnili za sporazum SDKoalicije i Udružene Opozicije, ali koji su protiv izdajničke politike Stojadinovića i koji su voljni da brane mir i nezavisnost svoje zemlje.

Hrvatski narode, Radnici, seljaci i gradjani,

Milijadu godina si se borio za svoju slobodu i odelo svim pokušajima odnarodjavanja sa strane Nijemaca, Mađzara i Talijana. Dvadeset godina ti vodi odlučnu borbu za svoju slobodu i ravnopravnost i nije daleko dan njihovog ostvarenja.

U tome času se javlja nova velika opasnost za tvoju slobodu i sam opstanak - Hitlerove trupe su stigle na granicu tvoje zemlje. Tvoja sudbina je usko svezana sa sudbinom slovenskog i srpskog naroda. Ti možeš samo u bratskoj zajednici sa Srbima i Slovencima da obraniš svoju slobodu i svoj narodni opstanak. Zato digni svoj moćni glas i založi sve svoje snage u borbi protiv stranih fasističkih osvajača i njihovih agenata u Jugoslaviji.

Srpski narode, Radnici, seljaci i gradjani,

Zar ćeš dozvoliti da pukovi njemačkog fasizma pregame Sloveniju i Hrvatsku? Treba da znaš da se Sumadija brani na Karavankama. - Zar možeš dozvoliti da te prodaje Hitleru i Musoliniju jedan pokvareni berzanski spekulant? Zar možeš dozvoliti da on sprječava tvoj bratski sporazum sa Hrvatima i Slovencima, danas kada treba braniti zajednički nacionalni opstanak od pangermanskog fasizma?

Na okup, sve narodne i demokratske snage srpske! Na okup i vi rodoljubivi gradjani iz redova vojske, narodnog svestenstva i ostalog srpskog gradjanstva, i vi iz redova JNS i JRZ, koji ste van Udružene Opozicije, ali koji vidite kuda vodi izdajnička politika Stojadinovića. U bratskoj i ravnopravnoj zajednici sa Hrvatima i Slovencima branite mir, Jugoslaviju i sam opstanak srpskog naroda!

Slovenski narode, Radnici, seljaci i gradjani,

Jedan dio tvog naroda već gaji gvozdena peta Hitlera i Musolinija. Ti si opet prvi na udaru. Izdajnička politika Korosca kriva je da su Hitlerove trupe došle na Karavanke. - Onemogući izdajničku politiku Korosca i zdruzi svoje snage sa bratskim hrvatskim i srpskim narodom i zajednički branite slobodu Slovenije i Jugoslavije.

Radnici i radnice,

Krvni i glavni neprijatelj radničke klase to je fasizam! Vi ste i do sada bili u prvim redovima borbe za narodna prava i slobodu, vi ste uvijek pozivali sve narodne snage na okup u borbi za hijeb, mir i slobodu. Budite i sad u prvim redovima svojih naroda u borbi za nezavisnost i slobodu!

Mi komunisti Slovenci, Hrvati, Srbi i sinovi ostalih naroda, kao i dosad, nećemo zaliti zrtava u borbi protiv fasizma, za nezavisnost svojih naroda, za mir i slobodu!

SVI U BORBUI ZA ODBRANU MIRA I PROTIV FASISTIČKIH OSVAJACA!

DOLE IZDAJNIČKA VLADA STOJADINOVIĆA!

RASTJERAJMO SVE FASISTIČKE ORGANIZACIJE I PLAGENIKE INOSTRANOG FASIZMA!

ZIVILA VLADA NARODNE SLOGE I ODBRANE!

ZIVIO SAVEZ SA ČEHOSLOVAČKOM, FRANCUSKOM I SOVJETSKIM SAVEZOM!

ZIVILA SLOGA I BRATSTVO SVIH NARODA JUGOSLAVIJE!

ZA HLJEB, MIR I SLOBODU!

**Centralni Komitet
Komunističke Partije Jugoslavije.**

Marč 1938.

187. U CILJU ODBRANE NACIONALNE NEZAVISNOSTI, KOMUNISTIČKA, PARTIJA JUGOSLAVIJE ORGANIZOVALA JE I VOJNU OBRUKU OMLADINE, KOJOM SU RUKOVODILE VOJNE KOMISE PRI PARTIJSKIM KOMITETIMA OSNOVANE RADI PRIPREMANJA NARODA ZA OTPOR FASISTIČKOM AGRESORU

189. NA STRANI VLADE REPUBLIKE ŠPANIJE U BORBI PROTIV VOJNO-FAŠISTIČKE POBUNE PORED HILJADA BORACA I ANTIŠAISTA IZ OKO 50 ZEMALJA, STIGLO JE OD 1936. DO 1939. GODINE PREKO 1.300 JUGOSLOVENA. UKLJUČENI U RAZNE JEDINICE, ONI SU SE BORILI GOTOVO U SVIM KRAJEVIMA ŠPANIJE KAO BORCI ILI RUKOVODIOCI. TE JE MEDU NJIMA BILO: 2 POTPUKOVNIKA, 8 MAJORA, 35 KAPETANA, 105 PORUČNIKA I 85 VODNIKA, ZATIM 39 POLITIČKIH KOMESARA ČETA I BATERIJA, 7 POLITIČKIH KOMESARA BATALJONA I JEDAN POLITIČKI KOMESAR BRIGADE ČLAN CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE ELACIJE PAROVIĆ. DELEGAT U ŠPANIJI, PREDAO JE 1937. GODINE BATALJONU «GEORGI DIMITROV» ZASTAVU KAO DAR CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

190. MANIFESTACIJE OMLADINE I RADNIKA KRAGUEVCA POVODOM DOLASKA GRUPE STUDENATA IZ ČEHOSLOVAČKE 1937. GODINE

191. BORI BORA: ŽANDARM PRED SOBOM ZATVORENIKA, 1940.

192. ANDREJEVIĆ DORDE-KUN: AČELIB (BTEČA) (SOBA ZATVORENIH KOMUNISTA U KONCENTRACIONOM LOGORU BILEĆU) 1940.

193. BORA BARUH: GRUPE ZATVORENIKA U BILEĆU, 1940

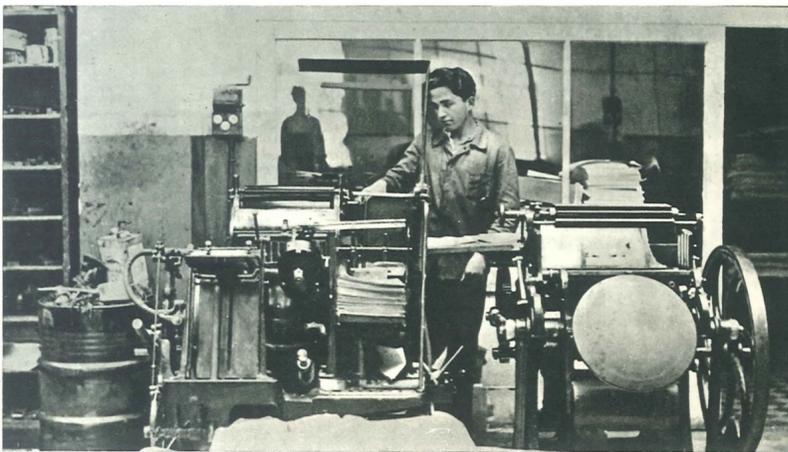
194. GRUPA RUKOVODILACA STUDENTSKE OMLADINE BEOGRADSKOG UNIVERZITETA, NA ČELU SA IVOM LOLOM RIBAROM U POSETI REKTORU UNIVERZITETA 1937. GODINE

195. OPŠTI STUDENTSKI ZBOR PROTIV FAŠIZMA I DIKTATURE ODRŽAN U STAROJ ZGRADI PRAVNOG FAKULTETA U BEOGRADU 1940. GODINE

196. ILEGALNA ŠTAMPARIJA CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE U KOJOJ JE ŠTAMPAN «BILTEN» GLAVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILACKIH PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE, PROGLASI I DRUGI MATERIJALI OD AVGUSTA 1941. GODINE DO AVGUSTA 1943. GODINE. U NJOJ SU RADILI TIPOGRAFSKI RADNICI, NARODNI HEROJI, BRANKO ĐONVIĆ I SLOBODAN JOVIĆ

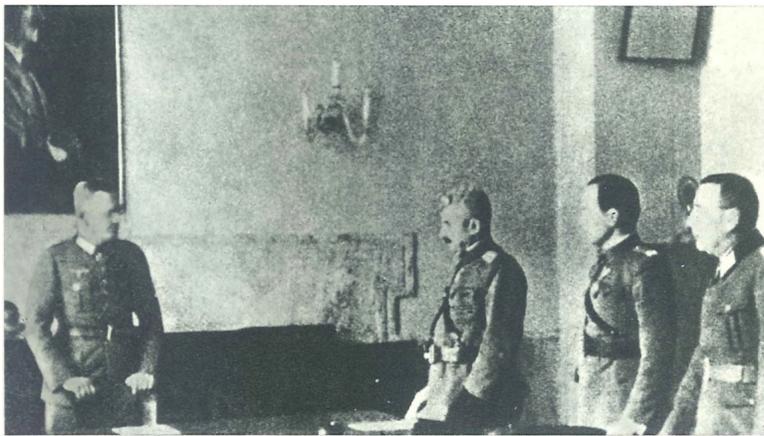

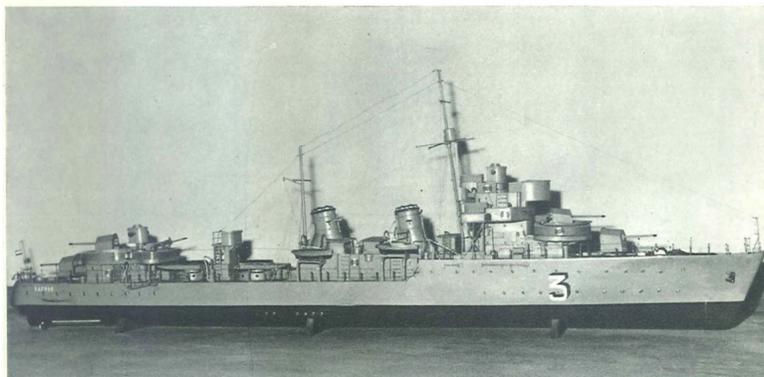
197. DVADESET SEDMI MART 1941. GODINE NA ULICAMA BEOGRADA

198. DEO BEOGRADA POSLE NEMAČKOG BOMBARDOVANJA 6. APRILA 1941. GODINE

199. U ŠTABU NEMAČKE 2. ARMIE U BEOGRADU POTPISANA JE 17. APRILA 1941. GODINE BEZUSLOVNA KAPITULACIJA VOJSKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

200. DEO PROSTORIJE 35. SA PREDMETIMA I DOKUMENTIMA O NAPADU FAŠISTICKE NEMAČKE I TALIJANKE NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU OD 6. APRILA DO 18. APRILA 1941. GODINE
DETALJ IZ OVOG DELA IZLOŽBE: RAZARAČ "ZAGREB" IZ SASTAVA JUGOSLOVENSKE RATNE FLOTE POTOPILI SU MORNARICKE OFICIRI SERGIJE MAŠERA I MILAN SPASIĆ I ZAJEDNO SA NJIM POTONULI OVI HRABRI MLADI OFICIRI MORNARICE NISU HTELI DA PREDADU SVOJ BROD NEPRIJATELJU PRILIKOM ZAROBLJAVANJA OSTATAKA JUGOSLOVENSKE FLOTE 17. APRILA 1941. GODINE U BOKU KOTORSKOJ

201. ODVOĐENJE VOJNIKA, PODOFICIRA I OFICIRA VOJSKE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U NEMAČKO ZAROBLJENIŠTVO APRILA 1941. GODINE

Bekanntmachung für das besetzte jugoslawische Gebiet

Die deutsche Wehrmacht ist im Gebiet des besetzten Jugoslawien in der Lage, die deutsche Wehrmacht zu unterstützen. Die deutsche Wehrmacht ist im Gebiet des besetzten Jugoslawien in der Lage, die deutsche Wehrmacht zu unterstützen. Die deutsche Wehrmacht ist im Gebiet des besetzten Jugoslawien in der Lage, die deutsche Wehrmacht zu unterstützen.

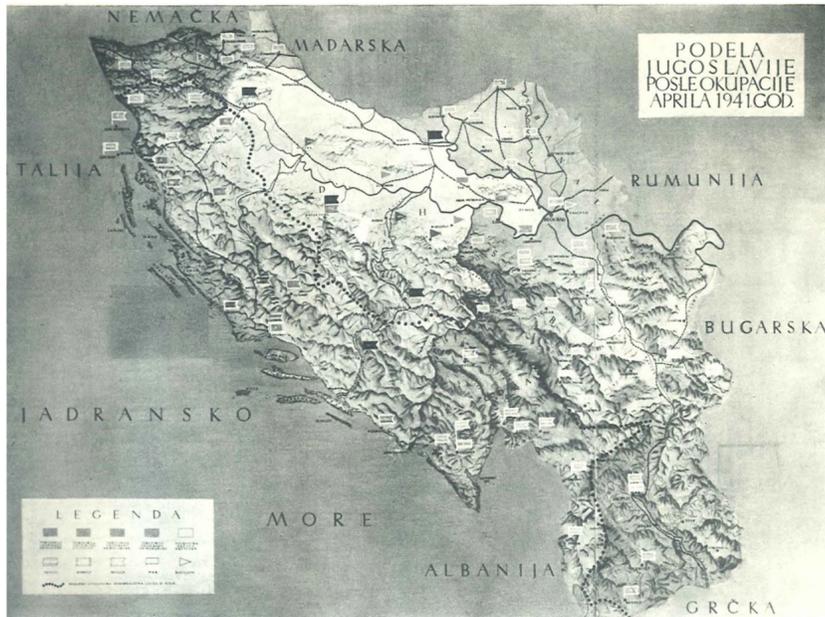
OBJAVA za zaposjednuto jugoslovensko područje

Na osnovu povelje, izdatom na ime kralja Vojke Reča, i u skladu sa zakonskim odredbama, objavuje se sledeće: I. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. II. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. III. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. IV. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. V. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VI. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VII. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VIII. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. IX. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. X. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje.

Objava za zaposjednuto jugoslovensko područje

Na temelju povelje izdatom na ime kralja Vojke Reča, i u skladu sa zakonskim odredbama, objavuje se sledeće: I. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. II. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. III. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. IV. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. V. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VI. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VII. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. VIII. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. IX. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje. X. Njemačka vojska u ovom području ima pravo na slobodno kretanje.

Glavnikomandujući njemačke vojske

203. U BEČU MINISTRI INOSTRANIH POSLOVA NEMAČKE I ITALIJE, 21. APRILA 1941. GODINE, OTOČELI SU DVOGDNEVNI SASTANAK, NA KOME SU, NA OSNOVU HITLEROVIH DIREKTIVA, DEFINITIVNO UTVRDILI RASPARČAVANJE JUGOSLAVIJE. JUGOSLOVENSKU DRŽAVNU TERITORIJU PODELILI SU DEMARKACIONOM LINIJOM NA DVA OSNOVNA DELA: NEMAČKO I ITALIJANSKO INTERESNO PODRUČJE. S tim što su izvesne teritorije prepustili svojim saveznicima ČLANOVIMA SILA OSOVINE-MADARSKOJ I BUGARSKOJ. LEGENDA: TAČKASTA LINIJA-DEMARKACIONA LINIJA NEMAČKOG I ITALIJANSKOG INTERESNOG PODRUČJA

204. CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE OBJAVIO JE 12. JULA 1941. GODINE PROGLAS U SMISLU ODLUKA DONETIH NA SEDNICI POLITBIROA OD 4. JULA KOJIM SE SVI NARODI JUGOSLAVIJE POZIVAJU U BORBU PROTIV FAŠISTIČKIH OSVAJACA, A KOMUNISTIMA SE NALAZE DA OTOČNU SA ORGANIZOVANJEM NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA I DA STANU NA ČELO NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE.

U JEDNOM DELU PROGLASA KAŽE SE: «NARODI JUGOSLAVIJE: SRBI, HRVATI, SLOVENCI, CRNOGORCI, MAKEDONCI I DRUGI, I VASA JE ZEMLJA POROBLJENA I OPLJAČKANA OD ISTIH ZLOČINACA KOJI SE DRŽNUŠE DA DIGNU SVOJE OKRVAVLJENE KANDE NA SOVJETSKI SAVEZ, VI STE BILI POBEĐENI U RATU, ALI NISTE POKORENI SLAVNE TRADICIJE BORBI ZA PRAVDU I SLOBODU VAŠIH DEDOVA NE SMEJU BITI ZABORAVLJENE, SADA JE VREME DA POKAZETE DA STE DOSTOJNI POTOMCI SVOJIH SLAVNIH PREDAKA, SADA JE VREME, SADA JE KUĆNUO ČAS DA SE DIGNETE SVI KAO JEDAN U BOJ PROTIV OKUPATORA I NJIHOVIH DOMAĆIH SLUGU, KRVNIKA NAŠIH NARODA, NE PREZAJTE NI PRED KAKVIM TEROROM NEPRIJATELJA, NA TEROR ODGOVARAJTE MASOVNIM UDAROM PO NAJOSETLJIVIJIM TAČKAMA FAŠISTIČKIH OKUPATORSKIH BANDITA, UNIŠTAVAJTE SVE — SVE ŠTO KORISTI, FAŠISTIČKIM OSVAJACIMA, NE DOZVOLIMO DA NAŠE ŽELEZNICE PREVOZE RATNI MATERIJAL I DRUGA SREDSTVA KOJA SLUŽE FAŠISTIČKIM HORDAMA U NJIHOVOJ BORBI PROTIV SOVJETSKOG SAVEZA. STVORIMO OD NAŠE ZEMLJE OPSEDNUTU TVRĐAVU ZA FAŠISTIČKE OSVAJACE»

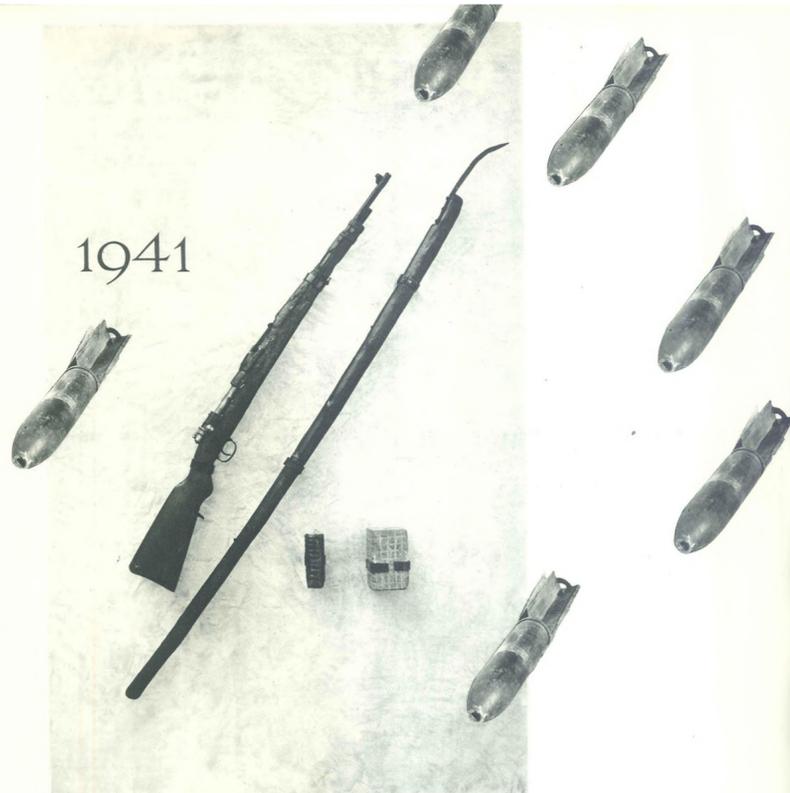
Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...

Ваша је земља поробљена и опљачкана од тих истих злочинаца који се дрзнуше да дигну своје окрвављене канде на Совјетски Савез. Ви сте били побеђени у рату, али нисте покорени. Славне традиције борби за правду и слободу ваших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих славних предака. Сада је време, сада је кућнуо час да се дигнете сви као један у бој против окупатора и њихових домаћих слугу, крвника наших народа. Не презајте ни пред каквим терором непријатеља. На терор одговарајте масовним ударом по најосетљивијим тачкама фашистичких окупаторских бандита. Уништавајте све — све што користи фашистичким освајачима. Не дозволимо да наше жељезнице превозе ратни материјал и друга средства која служе фашистичким хордама у њиховој борби против Совјетског Савеза. Створимо од наше земље опседнуту тврђаву за фашистичке освајаче.

Народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и други...!

Ваша је земља поробљена и опљачкана од тих истих злочинаца који се дрзнуше да дигну своје окрвављене канде на Совјетски Савез. Ви сте били побеђени у рату, али нисте покорени. Славне традиције борби за правду и слободу ваших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих славних предака. Сада је време, сада је кућнуо час да се дигнете сви као један у бој против окупатора и њихових домаћих слугу, крвника наших народа. Не презајте ни пред каквим терором непријатеља. На терор одговарајте масовним ударом по најосетљивијим тачкама фашистичких окупаторских бандита. Уништавајте све — све што користи фашистичким освајачима. Не дозволимо да наше жељезнице превозе ратни материјал и друга средства која служе фашистичким хордама у њиховој борби против Совјетског Савеза. Створимо од наше земље опседнуту тврђаву за фашистичке освајаче.

1941

206. PROSTORIJA 36. DETALJ PANO SA PRVIM PARTIZANSKIM ORUŽJEM

206. PROSTORIJA 36. DETALJ VITRINA SA NABAVLJENIM OKUPATORSKIM JEDINICA

208. VOJIN BAKIĆ POZIV NA USTANAK

207. PRISTUPNA SA DETALJ VITRINA SA ZASTAVOM I ORUŽJEM
BRATA - NARODNOG OSLOBODILAČKI PARTIZANSKI KORPUS
JUGOSLAVIJE IZ PERIODA USTANKA

209. PARTIZANSKI TOPOVIZ USTANKA 1941. GODINE

218. SRBIJA, JULI—NOVEMBAR 1941. GODINE
LEGENDA:

OSLOBOĐENA TERITORIJA

PARTIZANSKA DIVERZANTSKA GRUPE

SEDIŠTE GLAVNOG ŠTABA NOPO

OSLOBOĐENI GRAD

GARNIZON NEMAČKIH OKUPATORSKIH SNAGA

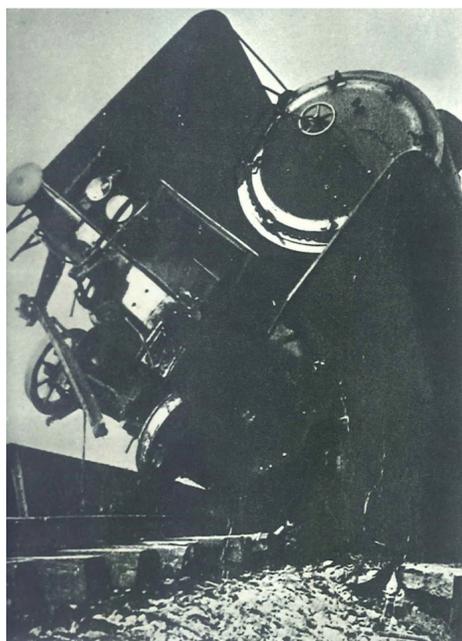
GARNIZON ITALJANSKIH OKUPATORSKIH SNAGA

GARNIZON MAĐARSKIH OKUPATORSKIH SNAGA

220

221

222

219. LOKOMOTIVA NEMAČKE TRANSPORTNE KOMPOZICIJE KOJU SU PARTIZANI, MINIRANJEM PRUGE, UNIŠTILI U JESEN 1941. GOD.

220. PALJENJE NEMAČKIH KAMIONA U BEOGRADU 1941. GODINE OD PRIPADNIKA NOP-a

221. GRUPA BORACA PRATEĆE ČETE VRHOVNOG ŠTABA NOPOJ SEPTEMBRA 1941. GODINE

222. ODBEGLI KOMUNISTI IZ ROBUJAŠNICE U SREMSKOJ MITROVICI POSLE DOLASKA NA OSLOBODENU TERITORIJU U ZAPADNOJ SRBIJI, BOGATIC 1941. GODINE

226. KUNDAK PUŠKE MAUZER SA UREZANOM PETOKRAKOM ZVEZDOM NA JEDNOJ A NA DRUGOJ STRANI INCIJALI SEP I DATUMI 22. VI I 13. VII 1941. PRIPADALA JE NEPOZNATOM BORCU NOPO CRNE GORE, NADENA NA LJUBINOM GROBU (PLANINA ZELENGORA) GDE SE POČETKOM JUNA 1943. GODINE ODVIJALA DRAMATIČNA BORBA IZMEDU JEDINICA NOVIJ I NEMAČKIH PLANINSKIH PUKOVA

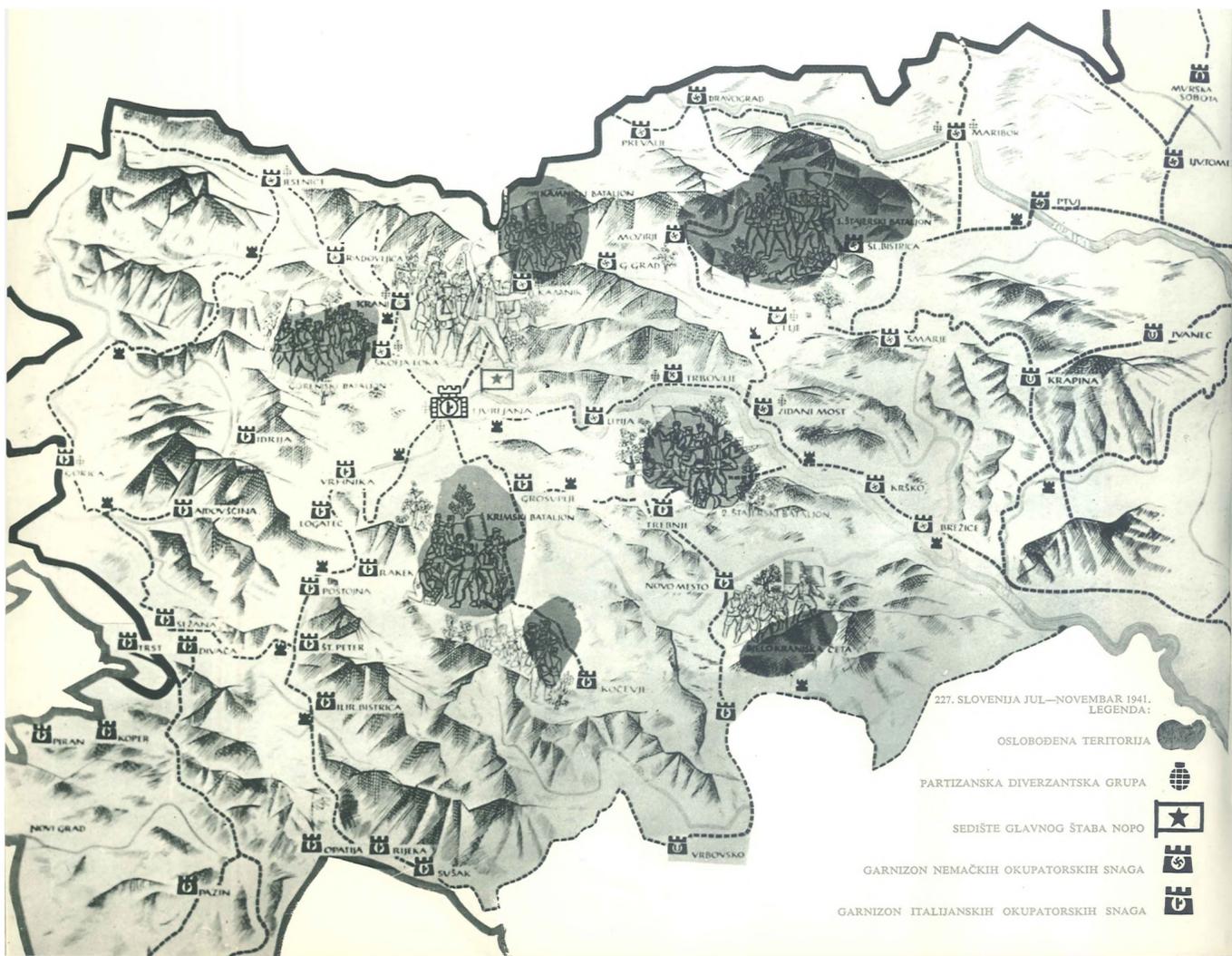
JICA.

225. OZNAKA ZA KAPU BORACA NOPO CRNE GORE. OVAKE OZNAKE NOSILI SU SVI BORCI NOPOJ. PREMA NAREDBI Vrhovnog komandanta NOPOJ DRUGA TITA OD 1. OKTOBRA 1941. GODINE: «NA ČITAVOJ TERITORIJI JUGOSLAVIJE PARTIZANI NOSE NA KAPAMA ANTI-FAŠISTIČKI ZNAK-CRVENU PETOKRAKU ZVEZDU, A ISPOD NJE NACIONALNU TROBOJNICU (ZASTAVU)»

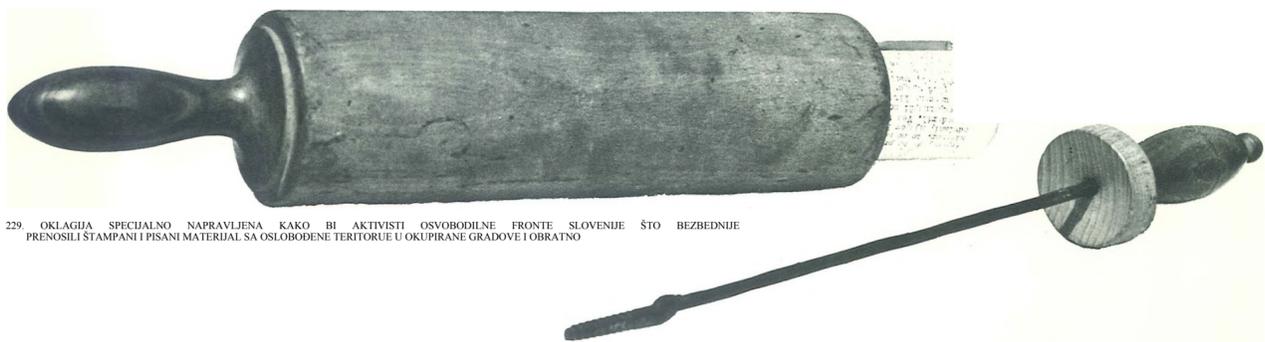

224. TOP IZ SASTAVA ARTILJERIJE NIKŠIČKOG NOPO NA POLOŽAJU, KRAJ 1941. GODINE

228. ČETA JANKA SEKIRNIKA-SIMONA IZ DRUGE GRUPE ODREDA NOPO SLOVENIJE NA KREMENJAKU NA DOLENJSKOM

229. OKLAGHA SPECIHALNO NAPRAVLJENA KAKO BI AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE SLOVENIJE ŠTO BEZBEDNIJE PRENOSILI ŠTAMPANI I PISANI MATERIAL SA OSLOBODENE TERITORUE U OKUPIRANE GRADOVE I OBRATNO

231. GRUPA AKTIVISTA IZ KAŠTELA MINIRALA JE PRUGU, U NOĆI IZMEĐU 3. I 4. AVGUSTA 1941. GODINE, U KAŠTELANSKOM POLJU I PORUŠILA JEDNU OKUPATOROVU TRANSPORTNU KOMPOZICIJU

232. GRUPA BORACA NOPO SLAVONIJE NA PSUNJU DECEMBRA 1941. GODINE

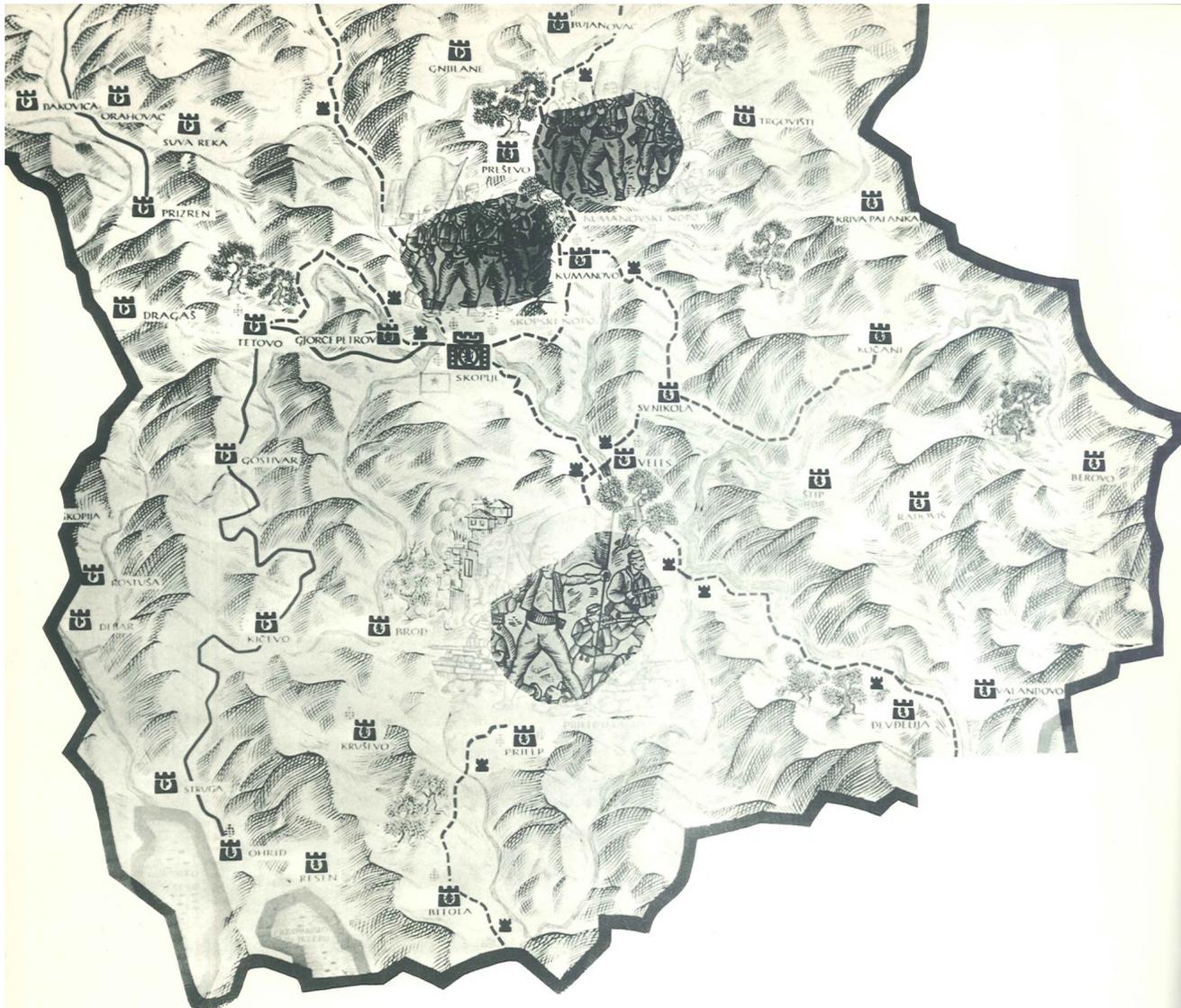

234. GRUPA BORACA BILEČKOG NOP BA
TAUONA U JESEN 1941. GODINE

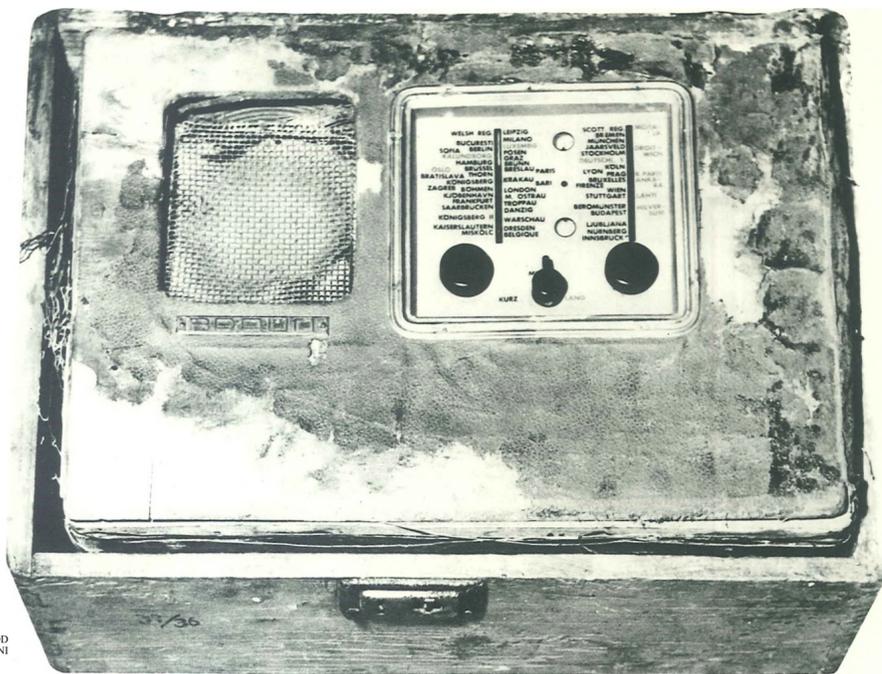
235. GRUPA BORACA 1. BATALJONA
KRAJSKOG NOPO DECEMBRA 1941. GODINE

236. MAKEDONIJA OKTOBAR—DECEMBAR 1941. GODINE

LEGENDA

- OSLOBODENA TERITORIJA
- PARTIZANSKA DIVERZANTSKA GRUPA
- SEDIŠTE GLAVNOG ŠTABA NOPO
- GARNIZON BUGARSKIH OKUPATORSKIH SNAGA
- GARNIZON ITALJANSKIH OKUPATORSKIH SNAGA

237. RADIOAPARAT MARKE »BRAUN« KORIŠĆEN OD STRANE ILEGALNIH AKTIVISTA NOP-a U OKOLINI KAVADARA 1941. GODINE

238. BORCI PRILEPSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

241. VRSTA BOMBE KAKVE SU RAĐENE U PARTIZANSKOJ FABRICI ORUŽJA U UŽICU U JESEN 1941. GODINE

242. PROSTORIJA 37. VITRINA SA ORUŽJEM I MUNICIJOM IZRADIVANOM I PREPRAVLJANOM U PARTIZANSKOJ FABRICI ORUŽJA U UŽICU U JESEN 1941. GODINE, SA ZASTAVOM TAKOVŠKE ČETE ČAČANSKOG NOBIA IZ 1941. GODINE

243. PROJEKTI PARTIZANSKIH RADIONICA NOP ODREDA U BOSNI : BOMBE IZRADIVANE OD VODOVODNIH CEVI I SILICI ZA DIVERZIJE NA OKUPATOROVU MOTORIZACIJU, RAĐENO I UI-OIREELJAVANO U USTANKU 1941. GODINE

244 ORUŽJE KOMANDANATA I KOMANDIRA NARODNOOSLOBODILAC-
KIH PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

245 KOLONA ZAROBLENIH NEMAČKIH OFICIRA I VOJNIKA ULAZI U
UZIČE OKTOBRA 1944. GODINE. UZIČE JE U TO VREME BILO CENTAR
OSLOBODENE TERITORIJE U ZAPADNOJ SRBLJI

249 PRVI BATALION ŽETKOG NARODNOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA, LIPOVA RAVAN (CRNA GORA) MAJA 1942. GODINE

250 BORCI KONJIČKOG PARTIZANSKOG BATALJONA NA BORAČKOM JEZERU, APRIL 1942. GODINE

251 Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, Drago Jugo Simljan, u foći 1942. godine

252 Kolibarski partizanski odred na Bjakovima, zima 1941/1942. godine

253. UČESNICI DRUGE KONFERENCIJE RODOLJUBA IZ CRNE GORE, BOKE I SANDZAKA ODRŽANE U SELU MRKALJE (TJENTISTE) 16. JUNA 1942. GODINE

В Р Х О В Н О М Ш Т А Б У
 НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ПАРТИЗАНСКЕ И ДОБРОВОЛАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
 Г Д Ј Е Б У Д Е
 =====

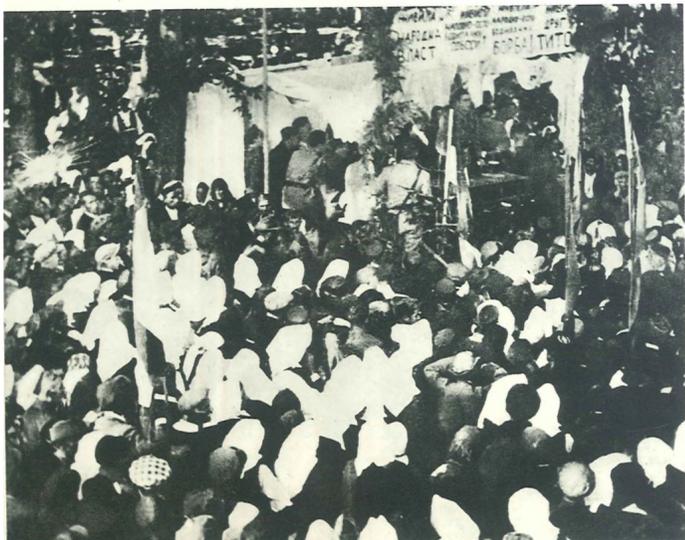
ДЕЛЕГАТИ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА СА ТЕРИТОРИЈЕ СЛОБОДНЕ, КРШНЕ И ПОНОСНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ, ОКУПАНИ НА ПРВОЈ СКУПШТИНИ ЗА ИЗБОР ЦЕНТРАЛНОГ РУКОВОДСТВА НАРОДНЕ ВЛАСТИ У ОВИМ СЛОБОДНИМ КРАЈЕВИМА, МАНИФЕСТУЈУЋИ СВОЈУ НЕПОКОЛЕБИВУ ОДАНОСТ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ, ШАЉУ СВОЈЕ НАЈИСКРЕНИЈЕ ПОЗДРАВЕ ВАМА - ВРХОВНИМ РУКОВОДИОЦИМА БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ СВИЈУ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ ИСПОД КРВАВИХ ФАШИСТИЧКИХ ОКУПАТОРА, ЊИХОВИХ ДОМАЋИХ СЛУГА И НАРОДНИХ ИЗДАЈНИЦА - ЗАВЈЕТУЈУЋИ СЕ ДА ЂЕМО, У ОВОЈ СВЕТОЈ БОРБИ, ИСТРАЈАТИ ДО КРАЈА, ДО КОНАЧНЕ ПОВЈЕДЕ, НЕ ЖАЛЕЋИ СВОЈИХ ЖИВОТА.

С М Р Т Ф А Ш И З М У - С Л О Б О Д А Н А Р О Д У !
 17 а п р и л а 1942 г.

СА СКУПШТИНЕ ДЕЛЕГАТА НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА ЗА ХЕРЦЕГОВИНУ
 Извршни Н.О. Одбор за Херцеговину:

- 1) Симо Трковић
- 2) Љубо Вукотић
- 3) Њалић Вељко
- 4) Ђоко Кривица

254 POZDRAVNI TELEGRAM VRHOVNOM STABU NOP I DVJ SA PRVOG SKUPA DELEGATA NARODNOSLOBODILACKIH ODBORA ZA IZBOR RUKOVODSTVA NARODNE VLASTI U HERCEGOVINI APRILA 1942. GODINE

255. NAROD TICEVA BIRA SVOJE PREDSTAVNIKE ZA NARODNU VLAST, DRUGA POLOVINA 1942. GODINE

256. NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI MESTA, OPŠTINA, SEZŌVA A KASNIJE I OKRUGA IMALI SU SVOME PEČATE KOJIMA SU POTVRĐIVALI VERODOSTOJNOSTIZDANIH DOKUMENATA

257. PARTIZANSKE JEDINICE ŠTILE SU I POMAGALE NARODU DA ORAVI ŽETVI I SAKUPLJANJE LITINE, BOSANSKA KRAJINA, AVGUSTA 1942. GODINE

258. BOJEŽ KOJIM SU BILE NAORUŽANE USTASE A SLUŽIO IM JE ZA UBIJANJE RODOLJUBA I ANTIKLAŠTA

259. U BOJBU PROTIV NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA NAŠLI SU SE UDRUŽENI KLER, OKUPATOR I KVISLENZI

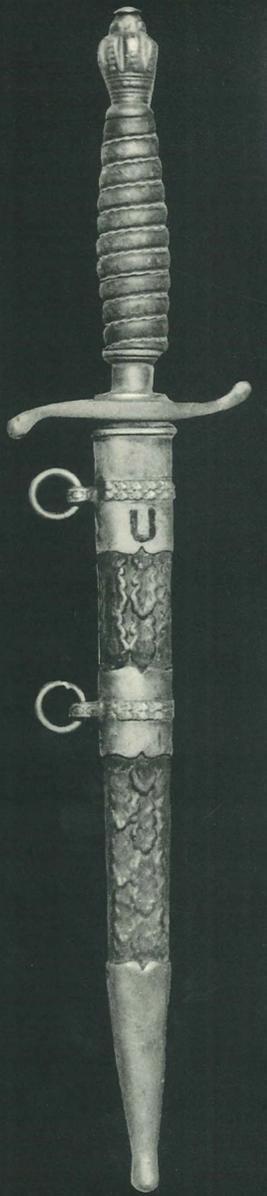
260. POSLE STRELJANJA GRUPI AKTIVISTA NOP-a, ITALIJANSKI VOJNIK UBIJA PIŠTOLEM ONE KOJI SU POKAZIVALE ZNAK ŽIVOTA, HERCEGOVINA 1942. GODINE

261. ČLAN ZLOGLASNE CENE TROJKE, FORMACIJE KVISLENŠKIH ORGANIZACIJA, DRAŽE MIHALOVIĆA, UBIJA NA ZVERSKI NAČIN ZAROBLENOG PRIPADNIKA NOP-a, SRBIJA 1942. GODINE

262. NEMCI SPROVODE GRUPI RAINIKA, ĐAKA I DRUGIH GRABANA KRAGUJEVCA NA STRELJANJE KRAJEM OKTOBRA 1941. GODINE. NEMCI SU STRELJALI U KRAGUJEVCU OKO 7000 GRABANA

263. KAMA, SASTAVNI DEO NAORUŽANJA KVISLENŠKIH ČETNIČKIH GRUPE, KOJIMA SU UBIJALI ZAROBLENE PRIPADNIKE NOP-a

264. NEMCI ODVODE NA STRATIŠTE POHVATANE SELJAKE, ANTIKLAŠTEI RODOLJUBE, JARAK KOD ŠAPČA KRAJEM SEPTEMBRA 1941. GODINE

259

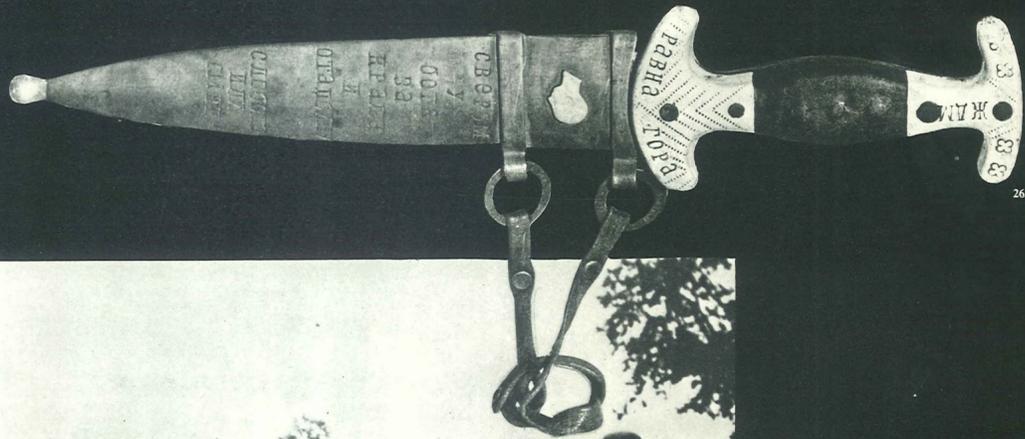
261

260

262

263

264

265. ZNAK SPECIJALNIH NEMAČKIH JEDINICA

266. NEMCI I USTAŠE ODVODE U KONCENTRACIONE LOGORE SELJAKE SA KOZARE, JULI 1942. GODINE

267. ZAKLON U ŠUMI NAPRAVLJEN OD DASAKA PORUŠENE KUĆE, JANJ KOD JAJCA OKTOBRA 1942. GODINE

268. NEMCI I USTAŠE POSLE STRELJANJA GRUPE ANTIFAŠISTA I RODOLJUBA U SLAVONIJI 1941. GODINE

269. ZNAK USTAŠKIH (KVISLINŠKIH) FORMACIJA U TAKOZvanoj NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ STvorenoj OD NEMAČKIH I ITALIJANSKIH OKUPATORA 1941. GODINE.

270. ZNAK NEMAČKIH SS FORMACIJA

271. NARODNI HEROJ STEVAN FILEPOVIĆ, POLITIČKI KOMESAR MAČVANSKOG PARTIZANSKOG ODREDA, U MOMENTU VEŠANJA. VALJEVO MAJA 1942. GODINE

272. ZAROBLJENE I POGINULE BORCE SAVINJSKOG BATALJONA NOPO SLOVENIJE NEMAČKI OKUPATOR PRIKAZUJE NA SILU DOVEDENIM GRADANIMA CELJA NOVEMBRA 1942. GODINE

273. ORUŽJE I OPREMA VRHOVNOG KOMANDANTA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE DRUGA TITA KOJE JE NOSIO U TOKU NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

275. STANOVNIŠTVO BOSANSKOG PETROVCA I OKOLINE SA ZASTAVAMA I PONUDAMA DOČEKALO JE AVGUSTA 1942. GODINE RANJENE I BOLESNE PROLETERE, A ZATIM IM OMOGUĆILO LEČENJE I OPORAVAK U SVOJIM DOMOVIMA

276. VRHOVNI KOMANDANT NOP I DVJ JOSIP BROZ TITO PRATI PO KARTI OPERACIJE GRUPE PROLETERSKIH I UDARNIH BRIGADA U BOSANSKOJ KRAJINI, MLINISTE JESEN 1942.

277. DELEGATI ZA PRVI KONGRES UJEDINJENOG SAVEZA ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE NA PUTU ZA BIHAĆ DECEMBRA 1942. GODINE

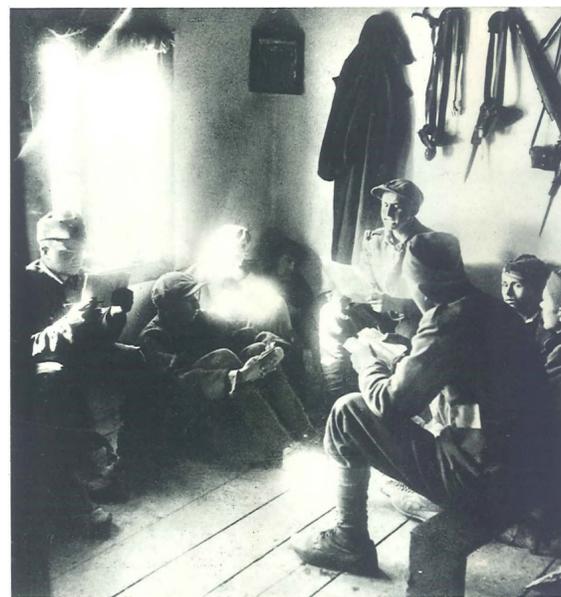
278. DELEGATI 2. PROLETERSKE BRIGADE ZA PRVI KONGRES USAOI-a, PRED POLAZAK ZA BIHAĆ, DECEMBAR 1942. GODINE

279. IZVRŠNI ODBOR ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBODENJA JUGOSLAVIJE IZABRAN NA PRVOM ZASEĐANJU AVNOI-a NOVEMBRA 1942. GODINE

280. PRVO ZASEĐANJE ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBODENJA JUGOSLAVIJE, NOVEMBRA 1942. GODINE U BIHAĆU

281. GRUPA BORACA I RUKOVODILACA I. BATALJONA I. PROLETERSKE BRIGADE ČITA «BORBU» NA ZASTANKU KOD MLINIŠTA JESEN 1942. GODINE
 282. BORCI BATALJONA «BOŽIDAR ADŽIJA» U AKCIJI UNIŠTENJA NEPRIJATELSKIH KAMIONA KOD BRLOGA 1942. GODINE
 283. RUKOVODIOCI I. DALMATINSKE BRIGADE SA ČLANOVIMA ŠTABA IV OPERATIVNE ZONE NOV HRVATSKE, SEPTEMBRA 1942. GODINE U SELU DOBRO KOD LIVNA
 284. OMLADINSKI SASTANAK BORACA U JEDNOJ JEDINICI I. PROLETERSKE BRIGADE, BOSANSKA KRAJINA KRAJEM 1942. GODINE

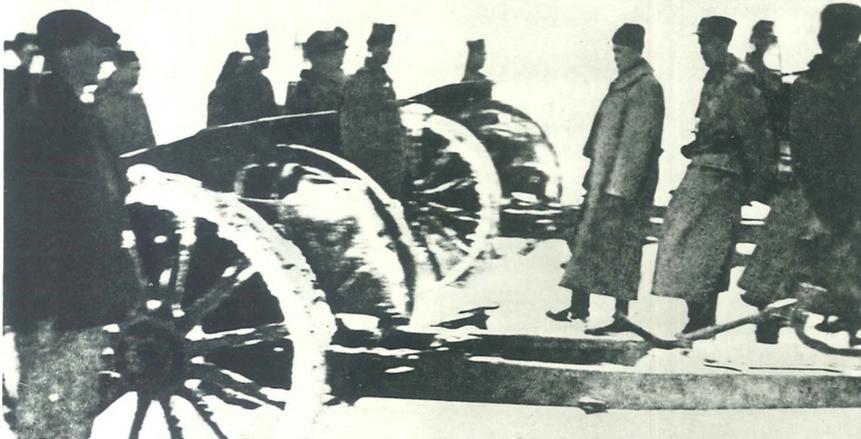
285. VRHOVNI ŠTAB NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

286. NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA OD 20. NOVEMBRA 1942. GODINE O PROMENI NAZIVA VRHOVNOG ŠTABA NOP I DVJ U VRHOVNI ŠTAB NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

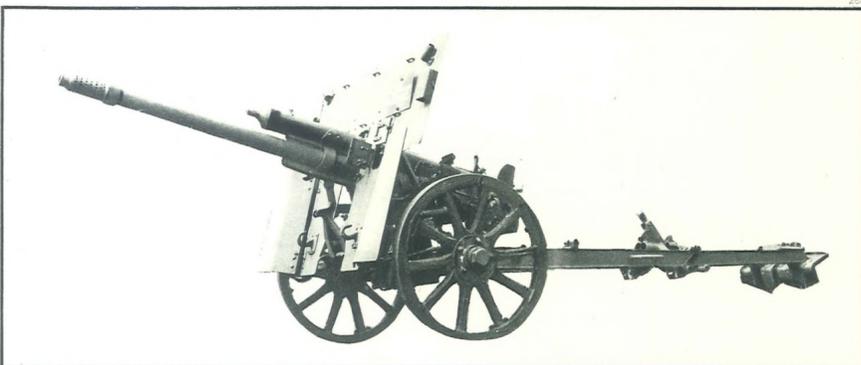
Promjena imena Vrhovnog štaba NOP i DVJ
 U vezi sa stvaranjem Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije menja se naziv Vrhovnog štaba narodno-oslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske u naziv: Vrhovni štab Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

20-XI-1942 god.

Komandant NOV i POJ
TITO

287. VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ, JOSIP BROZ TITO U PRATNJI KOMANDANTA I BOSANSKOG UDARNOG KORPUSA KOSTE NADA OBLAZI ARTILJERISKI DE VIZI ON 4. DIVIZIJE U ZIMU 1942. GODINE

288. TOP PROTIVTENKOVSKI 37. MM M-1940. NEMAČKI, ZAPLENJEN I UPOTREBLJAVAN U TOKU NOR-a

286

287

288

711

290. VRHOVNI KOMANDANT NOVJ POI MARŠAL JOSIP BROZ TITO NA JEDNOM OD NAORUŽANIH BRODOVA RATNE MORNARICE NOVJ, VIS U LETO 1944. GODINE.

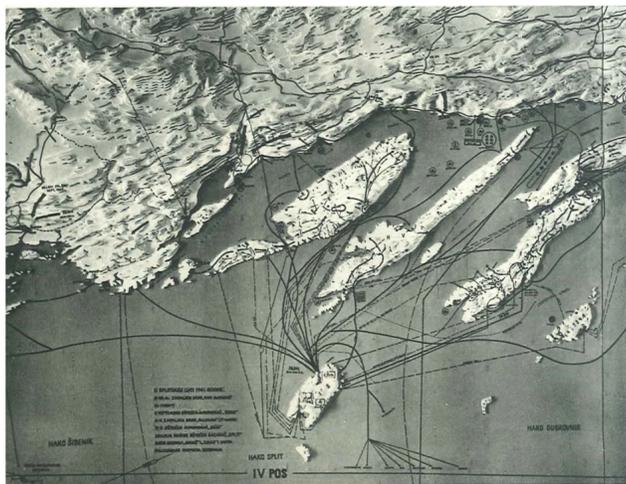

293. TOP OBALSKI »ŠKODA« KAL. 66. MM M-1913. ZAPLENJEN UPOTREBLJAVAN TOKOM NOR-a

291. BRODOVI RATNE MORNARICE NOVJ U VREME BORBI ZA OSLOBODENJE SPLITA KRAJ OKTOBRA 1944. GODINE

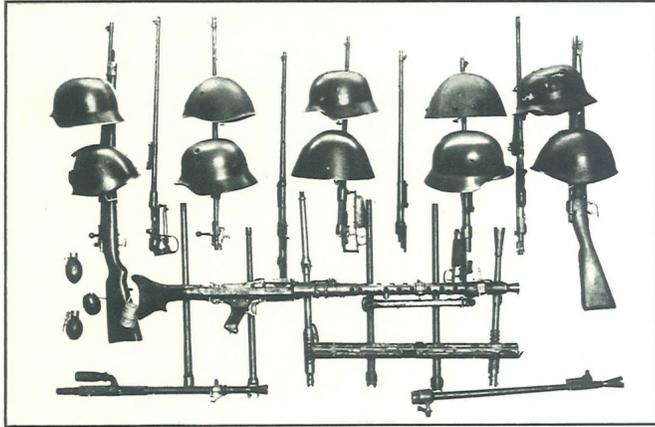

292. RELJEF DALMACIJE. DETALJ SA PRIKAZOM DEJSTVA RATNE MORNARICE I JEDINICA NOVJ SA OSTRVA VISA NA OSTALA OSTRVA I KOPNO U 1943. I 1944. GODINI

294. TOP DVOCEVNI BRODSKI PROTIVAVTONSKI »OERLIKON« K.20MM. M-1943. ZAPLENJENI UGRADEN ZA DEJSTVO SA BRODOVA RATNE MORNARICE NOVJ TOKOM 1944. 1945. GODINE

298

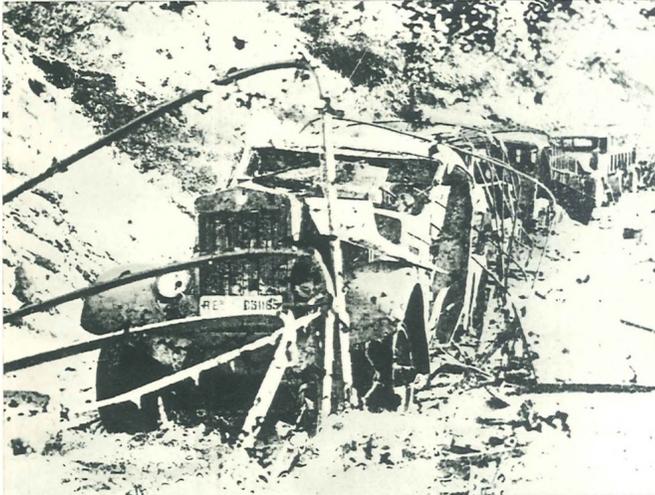

297. PRELAZ JEDINICA GLAVNE OPERATIVNE GRUPE NOVJ PREKO PORUŠENOG MOSTA NA NERETVI U JEKU BITKE ZA RANJENIKE, POČETKOM MARTA 1943. GODINE

298. PROSTORIJA 42. VITRINA SA ZAPLENJENIM ORUŽJEM I OPREMOM NEMAČKIH I ITALJANSKIH JEDINICA U BORBAMA KOJE SU SE ODVIJALE TOKOM JANUARA, FEBRUARA I MARTA 1943. GODINE

299. BORCI 7. BANJSKE BRIGADE U DOLINI REKE RAME. POSLE BITKE ZA PROZOR, FEBRUAR 1943. GODINE

300

299

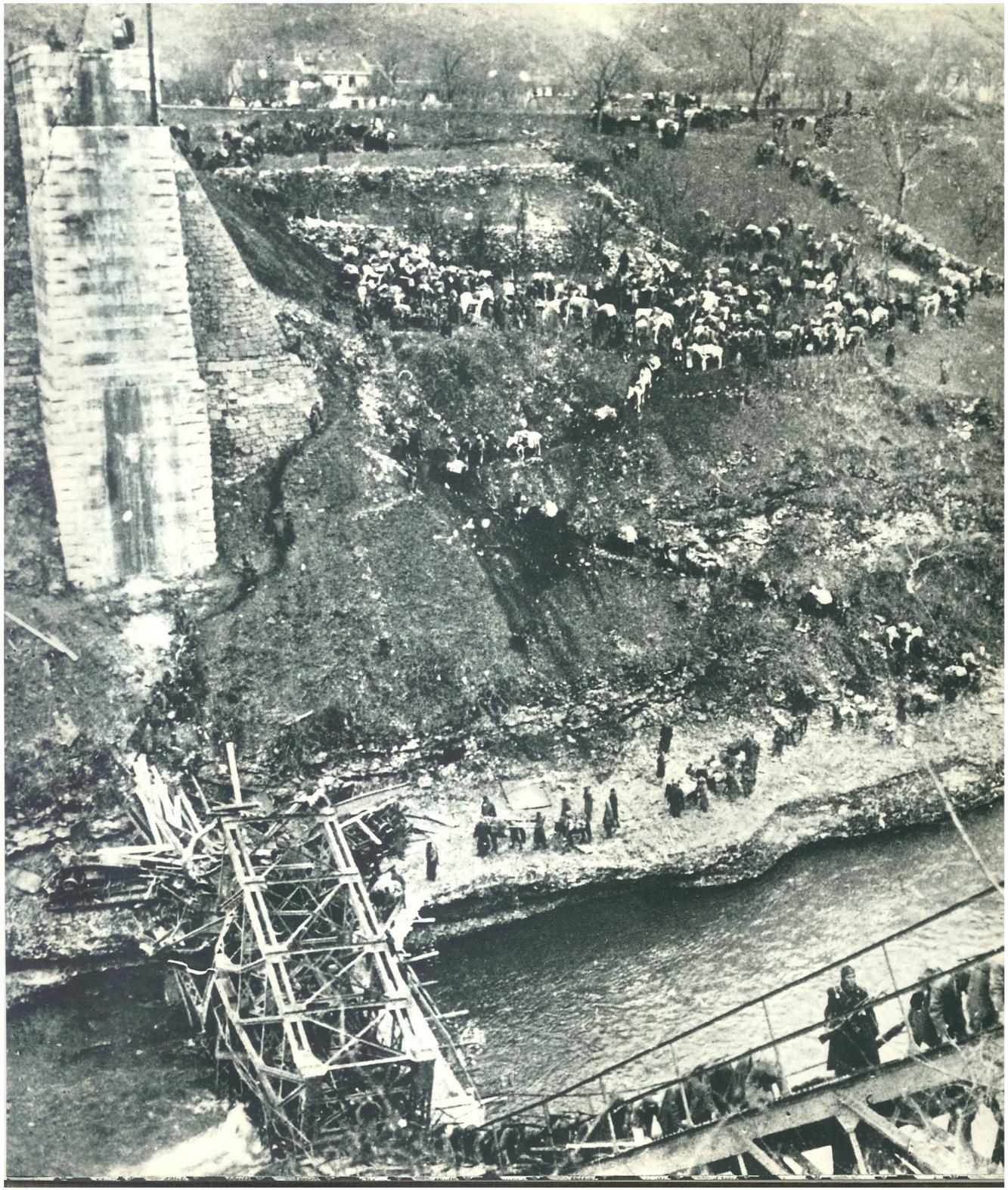

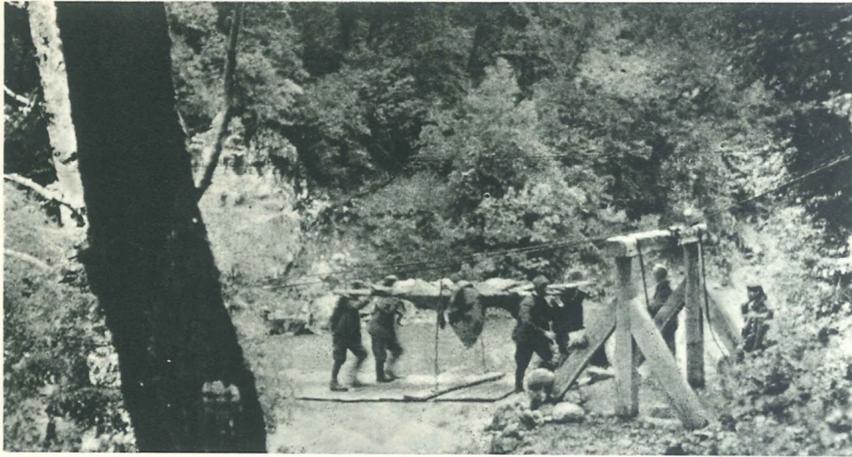
300. UNIŠTENJA ITALJANSKA MOTORIZACIJA U DOLINI REKE NERETVE, FEBRUAR 1943. GODINE

301

301. ZAPLENJENA ITALJANSKA I NEMAČKA ARTILJERIJSKA ORUĐA U BORBAMA TOKOM JANUARA I FEBRUARA 1943. GODINE

302. PRENOS RANJENIKA, CRNA GORA 1942. GODINE

303. PRENOS RANJENIKA, SLOVENIJA 1944. GODINE

124

Ko'manDANT'X^NONM^T^CXJ^OI^Ts. AVGUSTa*1943^GODINIP^RE^A^UKAZU
§SLO^BODFl^OE^J^BORBI, ZA OSVJEDOCENJU HRABROSTI U NARODNO-

304. BATALJONSKO PREVUJALIŠTE, SLOVENIJA 1944. GODINE

306. NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ JOSIPA BROZA TITA OD 3. FEBRUARA 1943. GODINE UPUĆENA 1. PROLETERSKOJ DIVIZIJ O PRENOŠENJU RANJENIKA

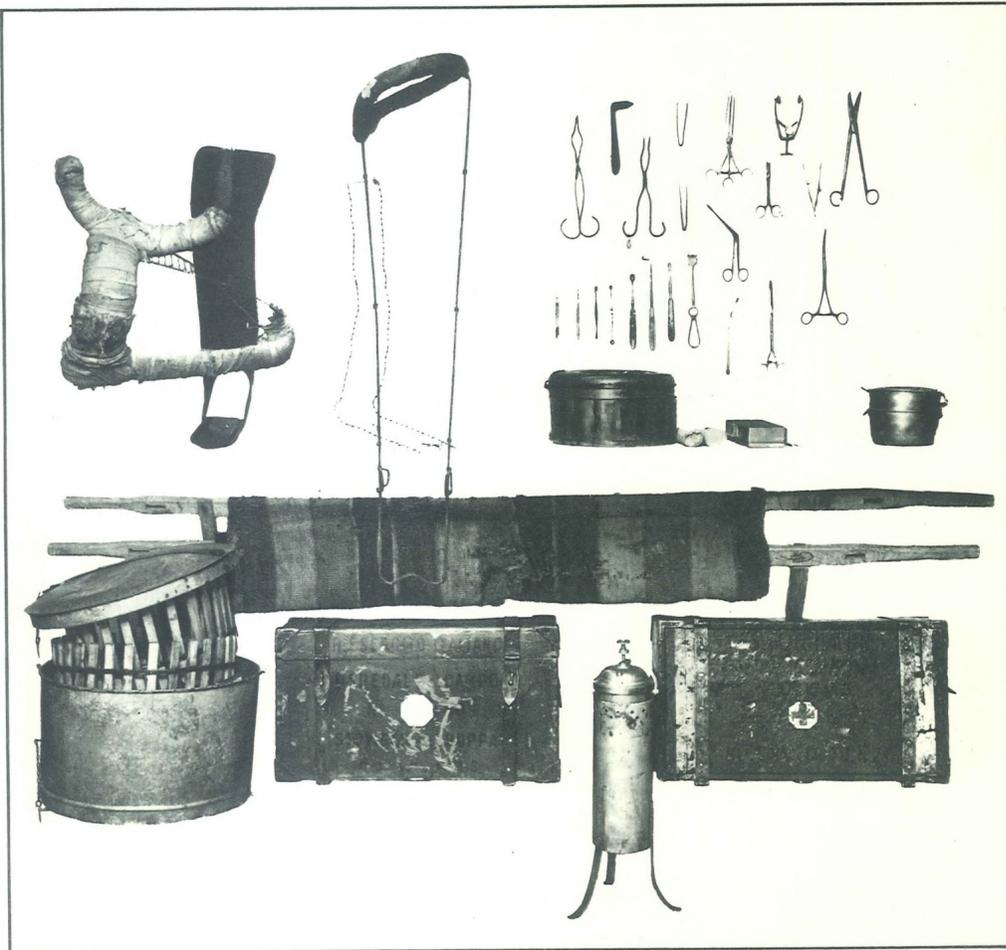
I Divizija

Ranjenicima ne smijete ostati tamo. Mi ćemo ići daleko. Treba ih prevesti preko blizina i glavnog puta a odatle ih onda dalje. Naredite da se to odmah izvrši. Sa vašim maršem pođite. Koča bi trebao dati prije odavno radi dogovora. Ja se nalazim blizu.

16
4-1

3. II. 1943. Tito

307. PROSTORIJA 41. VITRINA SA SANITETSKIM MATERIJALOM I OPREMOM IZRADENOM U PARTIZANSKIM RADIONICAMA ILI ZIPEJENOM OD NEPRIJATELJA, UPOTREBLJAVANOM U SANITETU JEDINICA NOVJ

308. ARTILJERJSKA MUNICIJA I AVIONSKA BOMBA OD 1000 KILOGRAMA UPOTREBLJAVANA OD OKUPATORSKIH JEDINICA U BORBAMA PROTIV NOVJ

309. DELOVI I. PROLETERSKE DIVIZIJE KORISTE SE ZAPLENJENIM OD NEMACA GUMENIM ČAMCIMA ZA PRLAZAK PREKO REKE PIVE KRAJEM MAJA 1943. GODINE

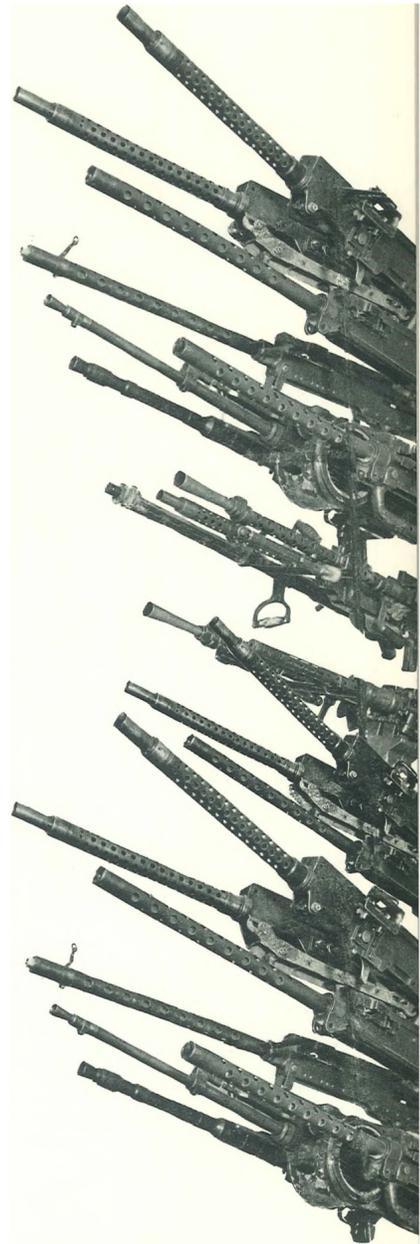
310. NA PRAVCU PROBOJA PREKO PLANINE ZELENGORE. KOLONA RANJENIKA I JEDINICA NOV SAVLAĐUJUĆI GLAD I ZAMOR, SREDINOM JUNA 1943. GODINE POBEDONOSNO SU IZASLE IZ VIŠESTRUKIH OBRUČA NEPRIJATELJA NA SUTJESCI

311. PROSTORJA 43. KARTA DINAMIKE BORBI NA SUTJESCI OD 15. MAJA DO 15. JUNA 1943. GODINE, DETALJ PROBOJA JEDINICA NOV NA SUTJESCI POČETKOM JUNA 1943. GODINE

312. VRHOVNI KOMANDANT NOV T POJ JOSIP BROZ TITO RANJEN JE U RUKU 9. JUNA 1943. GODINE U DRAMATICNOJ BICI NA SUTJESCI

313. DEO SREMSKOG NOPO KOD KUPINOVA MAJA 1943. GODINE

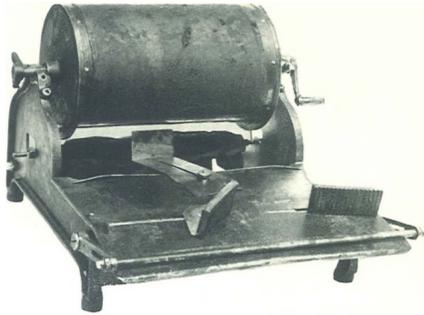
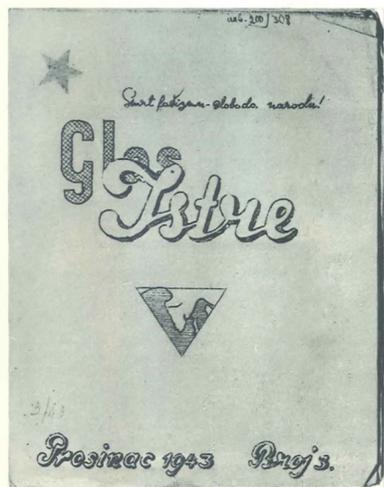
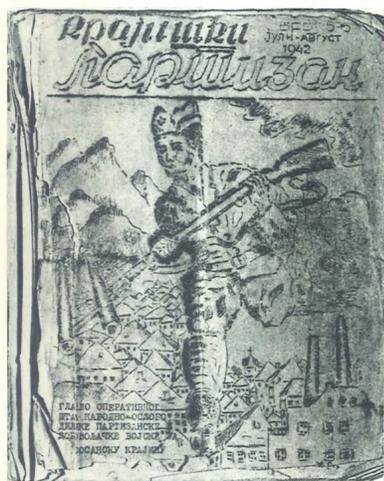
314. PUŠKA MANLIHER UKRAŠENA DUBOREZOM, RAD AKADEMSKOG
SUKARA BRANKA SOTRE JEDNOG OD RUKOVODILACA NOPO «ZEJNEL
AJDINI»

315. KOSOVSKOMETOHUSKI NOPO «ZEJNEL AJDINI» NA SARPLANINI PO-
ČETKOM 1943. GODINE

316. DETALJ SA PUŠKE MANLIHER, DUBOREZ B. ŠOTRE

318. GEŠTETNER NA KOME SU UMNOŽAVANE VESTI, BRIGADNI, BATALJONSKI I DRUGI LISTOVI KAO I DRUGE RAZNE PUBLIKACIJE ZA POTREBE JEDINICA NOV

319. DASKA SA IZDUBLJENJEM ZA SMEŠTAJ PROPAGANDNOG MATERIJALA I LAKŠE PREBACIVANJE SA OSLOBODENE TERITORIJE U OKUPIRANE GRADOVE, UPOTREBLJAVANA U SLOVENIJI TOKOM NOR-4

Z A P O V J E S T

Usljed velike ofanzive koju su započeli ujedinjeni neprijatelji-Njemci, Italijani, ustaše i četnici Draže Mihajlovića na našu oslobodjenu teritoriju u Bosni i Lici, n a r e d i m j e m svima Partizanskim Odredima i Brigadama u Slavoniji, u Sloveniji, u Srbiji, u Crnoj Gori, u Hercegovini i Istočnoj Bosni da smesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, da smesta preduzmu uništavanje železničkih pruga, razne vrste transporta, vojnih skladišta, saobraćajnih puteva i veza, kao i svih vojnih objekata. Okupatori su dovukli sa sviiju strana Jugoslavije vojsku protiv naše oslobodjene teritorije i ovo trebaju iskoristiti svi naši naoružani odredi protiv okupatora i njihovih slugu.

Naša Narodno-Oslobodilačka Vojska već se bori više od 20 ~~mnogo~~ dana protiv neprijateljske ofanzive sa nevidjenim heroizmom. Ona se bori protiv mnogobrojnih neprijatelja nanoseći im ogromne gubitke. Ona ispunjava svoj dug pred narodom i taj dug moraju odmah ispuniti i svi naši borci i ostali rodoljubi.

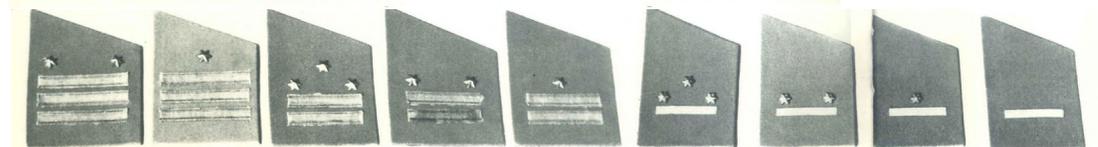
7-II-1943g. Vrhovni komandant NOV I POJ,
T I T O.

320. ZAPOVEST VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ OD 7. FEBRUARA 1943. GODINE SVIM JEDINICAMA NOVJ DA POJAČAJU NAPADE NA NEPRIJATELJA KAKO BI SE POMOGLA JEDINICAMA GLAVNE OPERATIVNE GRUPE U BORBAMA PROTIV NEPRIJATELJSKIH SNAGA TOKOM FEBRUARA I MARTA 1943. GODINE

317. LISTOVI PARTIZANSKIH USTANOVA I JEDINICA, IZLAZILI OD 1942. GODINE

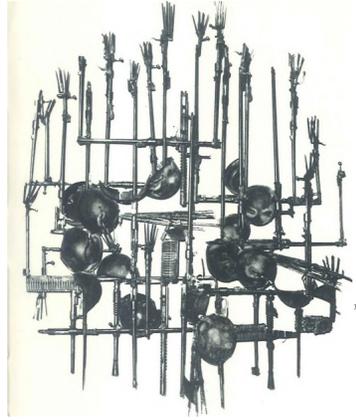
321. AUTOMAT SOVJETSKI PPSH-41, DAR GLAVNOG ŠTABA NOV MAKEDONIJE NABOLEJEM SLUŠAOCU OFICIRSKOG KURSA

323. NAREDBOM VRIŠNOG KOMANDANTA NOV I POJ JOSIPA BROZA TITA OD APRILA 1943. GODINE UVEDENI SU U NOV PODOFICIRSKI I OFICIRSKI ČINOVI NA SLUČAJ ZGLED OZNAKA ČINOVA

322. SLUŠAOCI OFICIRSKI ŠKOLE GLAVNOG ŠTABA NOVU HRVATSKE 1942. GODINE

324. SKULPTURA «KAPITULACIJA», RAD VAJARA NANDORA GLIDA

325. PRVA ISTARSKA BRIGADA «VLADIMIR GORTAN» NA UČKI FEBRUARA 1944. GODINE

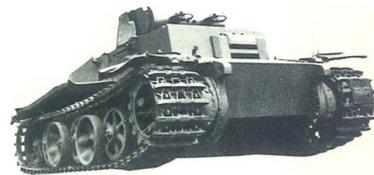
326. SA OSLOBODENOG OSTVA KORČULE PARTIZANSKA ARTILJERIJA KONTROLISALA JE PLOVNIŠKE PUTEVE KANALIMA OKO OSTVA A TUČKA JE I NEPRIJATELJEVA PALAŠE I KOMUNIKACIJE NA UBRALI. PRVO ARTILJERSKO GRUPE NA POROZARU KORČULA 1943. GODINE

327. OD ZAPLENENE ITALIJANSKE MOTORIZIRANE FORMACIJE SEJ TENKOVSKJE JEDINICE NOVU TENKOVSKI BATALJON NOV HRVATSKE LIKA SEPTEMBRA 1943. GODINE

328. BORCI I. BATALJONA 12. SLAVONSKE BRIGADE, JESEN 1943.

329. ŠESTA BRIGADA NOV SLOVENIJE »SLAVKO ŠLANDER« POSLE BORBI KOD TREBNJE I MOKRONOGA, AVGUSTA 1943. GODINE

330. PRVA BRIGADA NOV SLOVENIJE »TONE TOMSIČ« ULAZI U OSLOBODENU RIBNICU 1943. GODINE

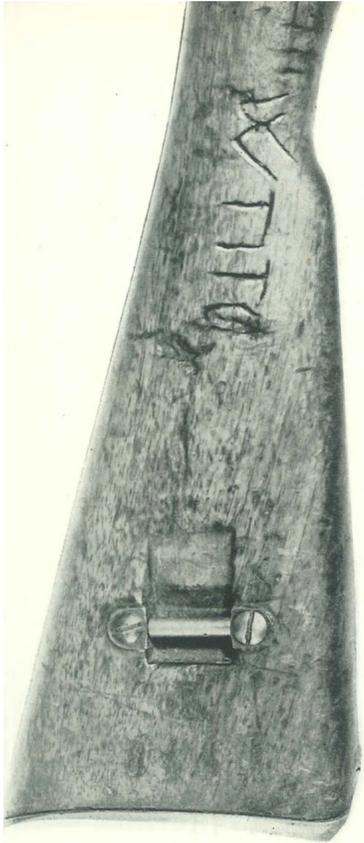
331. ARTILJERJSKO ORUĐE NOVJ NA POLOŽAJU, BOSANSKA KRAJINA 1943. GODINE

332. PRVI UDARNI BATALJON 2. JUŽNOMORAVSKOG NOP ODREDA SEPTEMBRA 1943. GODINE

333. PRENOS ŽITA IZ SREMA U BOSNU ZA NARODNOOSLOBODILAČKU VOJSKU DOMUSKELA SEPTEMBRA 1943. GODINE

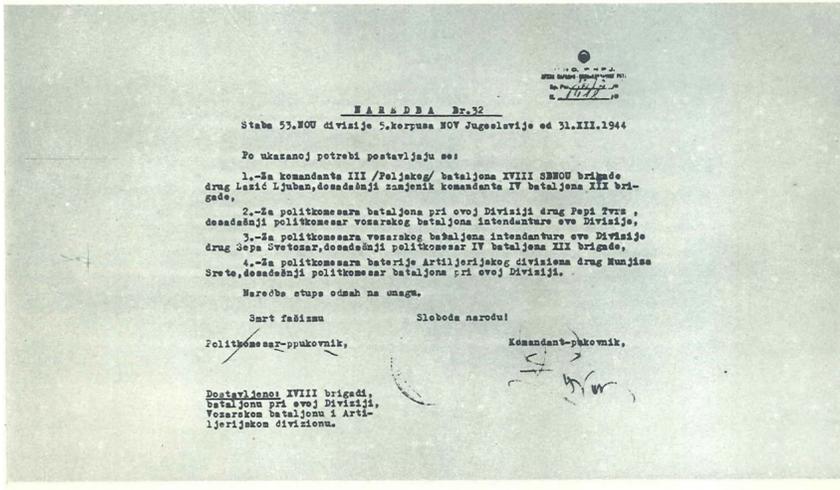
334

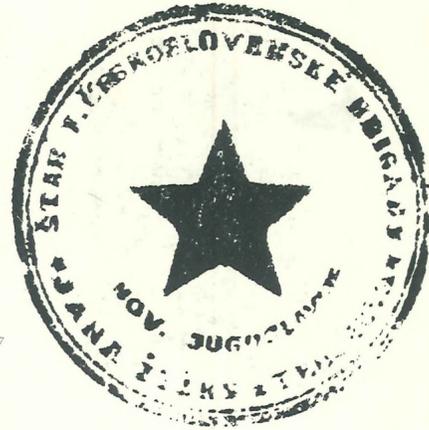
335

334. BATALJON «GARIBALDI» SASTAVLJEN OD ITALJANSKIH VOJNIKA ANTIFASISTA, FORMIRAN U SASTAVU I. PROLETERSKE BRIGADE, IMA MARSU FREMA BEOGRADU OKTOBRA 1944. GODINE

335. SMOTRA JEDINICA 15. VOJVODANSKE BRIGADE «SANDOR PETEFI» SASTAVLJENE OD BORACA MADARSKE NACIONALNOSTI, KO DOLASKU IZ SLAVONIJE A PRE ODLASKA NA BOLMANSKI FRONT FEBRUARA 1945. GODINE

336. NAREDBA BR. 32, ŠTABA 52. DIVIZIJE 5. KORPUSA NOV OD 31. DECEMBRA 1944. GODINE, O POSTAVLJENJU KOMANDANTA 3. (POLJSKOG) BATALJONA 18. BRIGADE

Sva jedinica i ustanova na teritoriji
 Štapa II. Korpusa

Odlukom ovoga Štapa, formira se Njemačka Oeta Narodno-oslobodilačke
 Vojske Hrvatske "Ernest Telman". Formirana Oeta biće u sastavu Pod-
 ravnog Odruga i biće jaka 40 boraca. Ukoliko nema dovoljno sa Oeta
 boraca njemačke nacionalnosti, uzima Štab Podravnog Odruga ista popuni
 sa borcima srpske i hrvatske nacionalnosti.

Za komandira Njemačke Oete NOV Hrvatske "Ernest Telman" postavlja
 se drug Vampotičkić Budožić, a za političkog komandira drug Macker Johan.
 Za snajperista komandira postavlja se drug Kirmaner Josif, a za snajperista
 komandira drug Štefanić Ivan (Šm).

Za političkog delegata postavlja se drug Božić Jozef.

Njemačka Oeta NOV ima komandu na njemačkom jeziku. Borci postam-
 te Oete imaju pravo nositi na partizanskama porodične svjetle
 i Njemačku nacionalnu zastavu.

Štab Podravnog Odruga dalje je da u najkraćem roku, mobilize
 što više Njemačaka i Oeta pretvori u bataljone.

Svrha formiranja Njemačke Oete NOV, jeste uključivanje ovih pripad-
 nika njemačkih manjina u Narodno-oslobodilačku Vojsku, a sa borbu protiv
 fašizma i uspostava prave istinske demokratije.

Štab Narodno-oslobodilačke
 Politkomosari
 Šef Štapa

337. BRIGADA "JAN ŽISKA" SASTAVljena OD BORACA ČESKE NACIONALNOSTI U SASTAVU 2. KORPUSA NOV, JESEN 1943. GODINE

338. BRIGADA 5. DIVIZIJE NOV ALBANJE KOJA JE DEJSTVOVALA U SASTAVU 22. DIVIZIJE NOV, NOVI PAZAR, DECEMBAR 1944. GODINE

339. ODLUKA ŠTABA 2. KORPUSA NOV HRVATSKE O FORMIRANJU ČETE "ERNEST TELMAN" OD BORACA NEMAČKE NACIONALNOSTI I POSTAVLJENJU RUKOVODEĆEG KADRA. NAREDBA JE IZDATA, 15. AVGUSTA 1943. GODINE

214

215

348. PROSTORNA 46. DETALJ NEMAČKOG VAZDUŠNOG DESANTA NA DRVAR 25. MAJA 1944. GODINE

352. PROSTORNA 46. VITRINA SA NACIJEŽANIM I OPEJEMOM NEMAČKIH PADOBRANACA KOU SU ZAPLENI-
LE JEDINICE NOVI PRILIKOM RAZBIJANJA NEMAČKIH DESANTNIH JEDINICA NA DRVAR MAJA 1944. GODINE

349. PLAKATNA OBJAVA O UČENI Vrhovnog komandanta
NOVI DRU GA TITA, ZDAST OD Vrhovnog zapovjednika
NEMAČKIH TRUPA U SRBIJI JUNA 1943. GODINE

350. PRILIKOM NEMAČKOG VAZDUŠNOG DESANTA NA
25. MAJA 1944. GODINE PADOBRANCI ZAROBILJAVARU
ZANKU GOSPU TALIK

DRVAR
PARTI-

353. Vrhovni komandant NOV JUGOSLAVIJE MARŠAL JOSIP BROZ TITO SA SARADNICIMA PRED PEĆINOM
U DRVARU MAJA 1944. GODINE

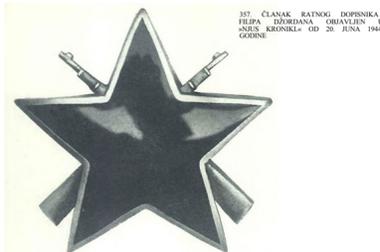

143

351. VAZDUŠNI DESANT NEMAČKIH PADOBRANSKIH JEDINICA NASEDIŠTE Vrhovnog štaba NOV U DRVARU 25. MAJA 1944.

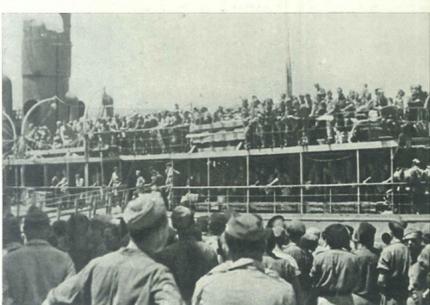
354. GENERALNI SEKRETAR CK KPJ I Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito sa saradnicima članovima Polturbina CK KPJ i Vrhovnog Štaba NOVJ na jednom od sastanaka, vis Juna 1944. godine.

355. ORDEN PARTIZANSKE ZVEZDE SA PUŠKAMA, USTANOVLEN UKAZOM VrhOVNOG KOMANDANTA NOVJ OD 15. AVGUSTA 1943. GODINE.

359. DOLAZAK 3. PREKOMORSKE BRIGADE NOVJ IZ ITALIJE NA OSTROV VIS POČETKOM 1944. GODINE.

360. ŠKOLSKI ČAS NA OTVORENOM, OSTROV VIS 1944. GODINE.

355. ORDEN PARTIZANSKE ZVEZDE USTANOVLEN UKAZOM VrhOVNOG KOMANDANTA OD 15. AVGUSTA 1943. GODINE.

356. PRVOMAJSKA PROSLAVA NA VISU 1944. GODINE. DEFILE JEDINICA 26. DIVIZIJE.

361. AVIONSKA BOMBA RAĐENA U PARTIZANSKOJ RADIONICI U LJUBU! ZA PRVE PARTIZANSKE AVIONE 1942. GODINE

362. PETOKRAKA ZVEZDA SA KRILA AVIONA TIPA »BREG« NA KOME JE 1942. GODINE IZVRŠAVAO BORBENE LETOVE JEDAN OD PRVIH PARTIZANSKIH AVIJATIČARA RUDI ČAJAVEC

363. NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ OD 14. OKTOBRA 1943. GODINE O FORMIRANJU PRVE VAZDUHOPLOVNE BAZE

Н а р е д б е

Врховног штаба Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије

I.

При Врховном штабу Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије формира се прва ваздухопловна база.

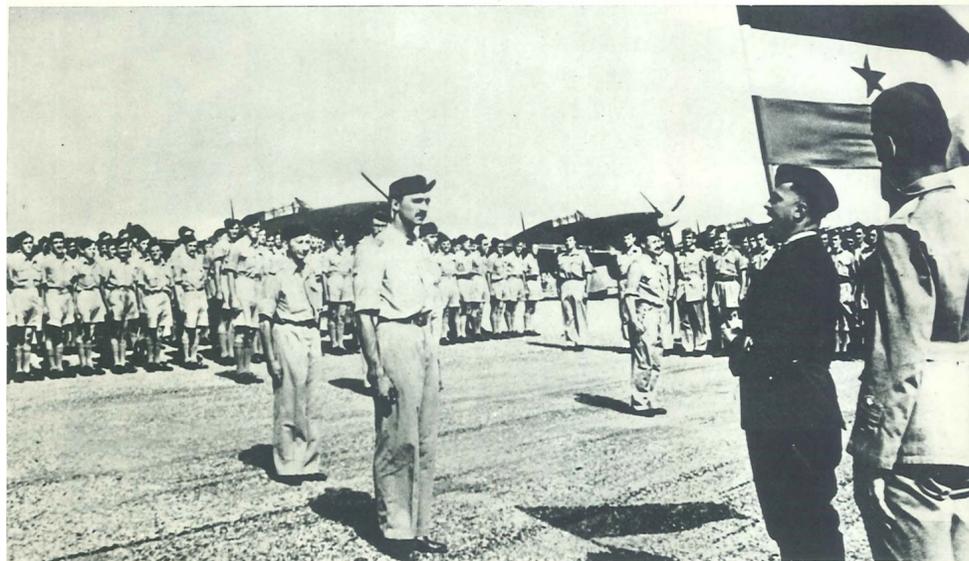
За команданта I Ваздухопловне базе одређује се пуковник Миле Павичић.

За политичког комесара I Ваздухопловне базе одређује се друг Сава Керковић.

За правилно функционисање службе Штаб базе ће одредити потребно помоћно особље.

Врховни командант НОВ и ПОЈ,
ТИТО

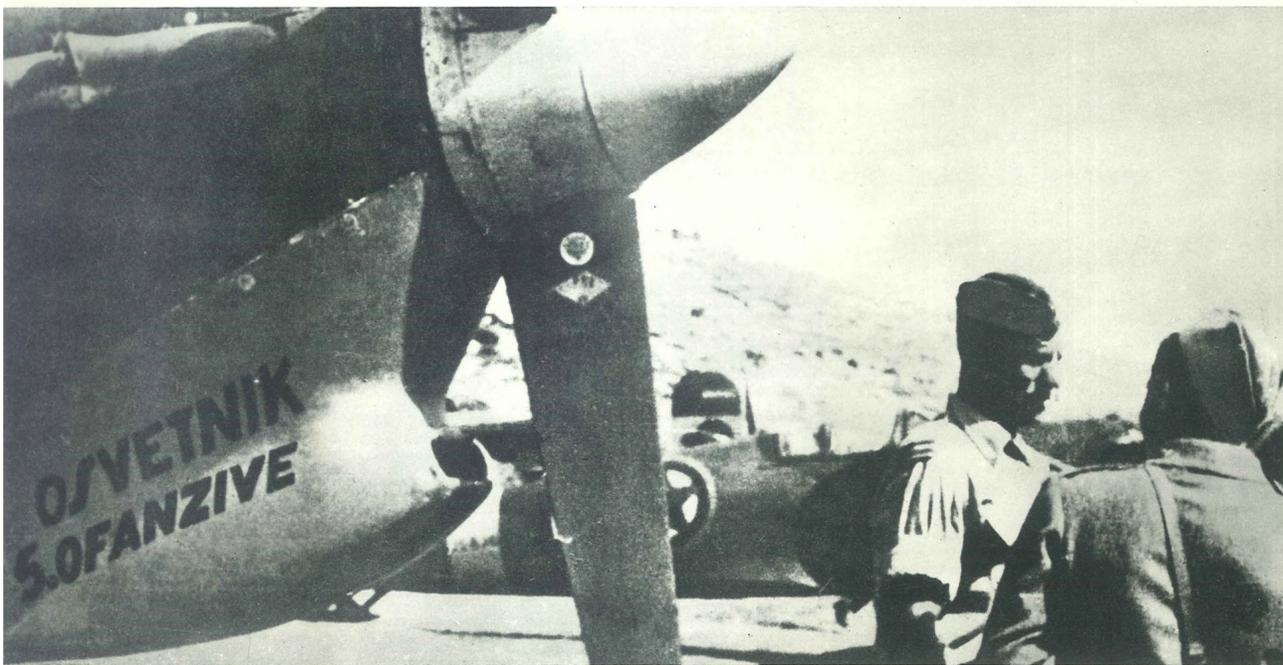
14-X-1943 г.

364. SMOTRA PRIPADNIKA I. JUOSLOVENSKE VAZDUHOPLOVNE ESKADRILE KOJA JE DEJSTVOVALA U SASTAVU VAZDUHOPLOVNIH SNAGA SAVEZNIKA, KATADBA (AFRIKA) MAJA 1944. GODINE

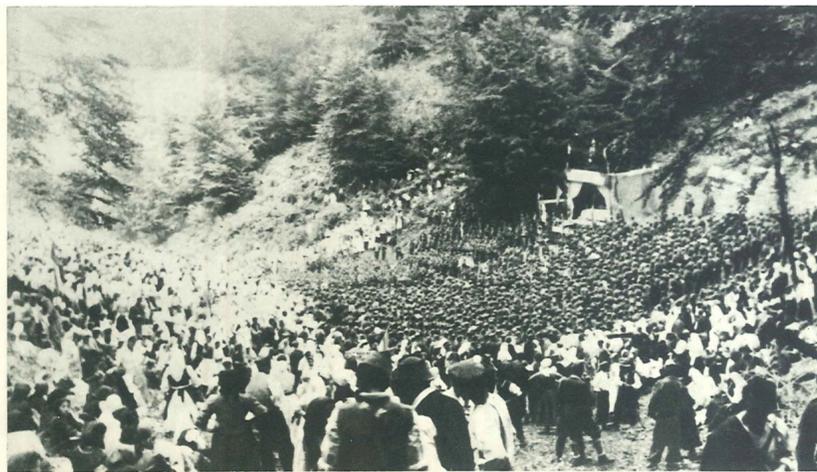
365. VRHOVNI KOMANDANT NOVJ MARSAL JOSIP BROZ TITO RAZGLEDA JEDAN OD WIONA, PRILIKOM OBIL'SKA ESK-VDRILE NOVJ NA AERODROMU VIS U LETO 1944. GODINE

366. AVIONI IZ SASTAVA ESKADRILE NOVJ NA STAJANKAMA, AERODROM VIS U LETO 1944. GODINE

367. Šesta brigada nov Slovenije »Sjlvako Slander« na maršu. planina menina februara 1944. godink

368. SMOTRI JEDINICA 19 DIVIZIJE PRED POLAZAK NA IZVRŠAVANJE NOVIH BORBENIH ZADATAKA PRISUSTVOVAO JE I NAROD U VELIKOM BROJU, BENKOVAC OKTOBRA 1944.

369. PROSLAVA TROGODIŠNICE USTANKA NARODA HRVATSKE NA KORDUNU JULA 1944. GODINE

370. PEČAT GLAVNOG ŠTABA NOV I PO SLOVENIJE

371. KOMANDANT I POLITIČKI KOMESAR GLAVNOG ŠTABA NOV I PO SLOVENIJE FRANC ROZMAN STANE I BORIS KIDRIČ PRIMAJU IZVEŠTAJ JEDNOG OD KOMANDANATA BRIGADA JANUAR 1944. GODINE

372. KOMANDANT I. BRIGADE NOV SLOVENIJE, NARODNI HEROJ STANE SEMIČ DAKI DAJE UPUTSTVA ARTILJERIJ PRED NAPAD NA STAMPETOV MOST OKTOBRA 1943. GODINE

373. PRVA TENKOVSKA BRIGADA NOVJ. POSLE OSLOBODENJA SPLITA NA MARŠU PREMA ŠIBENIKU, KRAJEM 1944. GODINE

SLOBODNA DALMACIJA

GLASILO JEDINSTVENOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG FRONTA DALMACIJE
God. II. 8. rujna 1944. Br. 63.

Naredba Maršala Tita POVODOM DOLASKA CRVENE ARMIJE NA NAŠU GRANICU

Povodom dolaska Crvene Armije na granicu Jugoslavije uputio je Maršal Tito borcima, oficirima, podoficirima i politkomesarima Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije ovu

N A R E D B U

Osvanuó je onaj veliki, dugo očekivani dan kome ste vi i desetine hiljada palih heroja kroz tri i po godine teških iskušenja težili. Šestoga septembra stigla je naša velika saveznica slavna Crvena Armija na granicu Jugoslavije! Hiljade kilometara od Staljingrada i Kavkaza, uništavajući na svom slavnom putu na stotine hiljada mrskih fašističkih osvajača, prešla je naša herojska saveznica da nam pomogne da zadamo posljednji udarac zakletom neprijatelju našega naroda i očistimo našu krvlju zalivenu domovinu od omraženih fašističkih hordi.

Nastaju posljednji odlučujući bojevi. Oko 25 krvožednih njemačkih divizija, koje su se sakupile sa svih strana Balkana na teritoriju Jugoslavije, hoće da izbjegnu zasluženoj kazni i da pobjegnu iz naše zemlje. Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama, uništavajte njegovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane u našoj zemlji, tim više ćete se odužiti onim bezbrojnim žrtvama koje su pale od zločinačke ruke fašističkih osvajača. Uništavajte komunikacije i spriječite neprijatelja da izvlači iz naše zemlje imovinu našeg naroda i ratnu tehniku kojom je porobio našu zemlju.

Ranjena fašistička zvijer uništava na svom putu sve do čega stigne, ubija našu djecu, žene i starce, hoće da odvede sa sobom odrasle muškarce u Njemačku da bi produžila svoj život još za koji čas. Naša je sveta dužnost pred narodima Jugoslavije da zaštitimo njihove živote i njihovu imovinu i osvetimo preko milijun žrtava naših naroda.

Herojska Crvena Armija na sjeveru i ostali naši Saveznici sa juga i zapada gone fašističke horde prema Njemačkoj. Naša dužnost je pred našim velikim saveznicima da damo sve od sebe u tim odlučujućim bojevima za konačno uništenje omraženih njemačkih osvajača i doprinesemo da se što prije skrate patnje podjarmljenih naroda.

Više nismo osamljeni, već smo čvrsto povezani sa našim velikim saveznicima u borbi za zajedničke nam ciljeve, u borbi za brzu i konačnu pobjedu, u borbi za oslobodenje svih naroda Evrope od najvećeg neprijatelja čovječanstva.

Drugovi borci, oficiri, podoficiri i politkomesari!

Neka vas, osim velike radosti za dolazak Crvene Armije na našu granicu, nadahne i novi polet i odlučnost za još snažnije udarce protiv njemačkih okupatora i domaćih izdajnika. Dokažite i u ovim posljednjim bojevima, da ste dostojni saveznici nepobjedive Crvene Armije!

Narodi naše napaćene zemlje i naša Narodno-oslobodilačka vojska i partizanski odredi radosno pozdravljaju herojsku Crvenu Armiju, koja je za slobodu porobljenih naroda dala nebrojene žrtve.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Položaj, 7. septembra 1944.

Vrhovni komandant NOV i POJ
Maršal Jugoslavije
T I T O

374. KOMANDANT I. ARMIJSKE GRUPE NOVJ GENERALAJTNANT PEKO ĐAPČEVIĆ, KOMANDANT 4. GARDIJSKOG MEHANIZOVANOG KORPUSA CRVENE ARMIJE GENERALAJTNANT V. I. ŽDANOV I KOMANDANT I. PROLETERSKE DIVIZIJE PUKOVNIK VASO JOVANOVIĆ U VREME BITKE ZA BEOGRAD OKTOBRA 1944. GODINE

375. DELOVI 21. DIVIZIJE NOVJ U TOKU BORBI ZA OSLOBODENJE BEOGRADA OKTOBRA 1944.

376. VANREDNO IZDANJE LISTA «SLOBODNA DALMACIJA» OD SEPTEMBRA 1944. GODINE SA NAREDBOM MARŠALA TITA POVODOM IZBIJANJA JEDINICA CRVENE ARMIJE NA ISTOČNU GRANICU JUGOSLAVIJE

377. POD ZAŠTITOM TENKA JEDINICA CRVENE ARMIJE IZVLAČENI SU RANJENI BORCI NOVJ U ULIČNIM BORBAMA ZA OSLOBODENJE BEOGRADA OKTOBRA 1944. GODINE

378. NAJMLADI BORCI JEDINICA 2. PROLETERSKE BRIGADE UČESNICI U BORBAMA ZA OSLOBODENJE BEOGRADA OKTOBRA 1944. GODINE

379. SRDAČAN SUSRET STANOVNIKA BEOGRADA SA TENKISTOM CRVENE ARMJE U JEDNOJ OD TEK OSLOBODENIH ULICA BEOGRADA OKTOBRA 1944. GODINE

30. ZASTAVE SLOBODE NA KROVOVIMA OSLOBODENOG BEOGRADA
10 OKTOBRA 1944. GODINE.

31. I VEŠTONI KOMANDANT NOVJ MARŠAL JOSIP BROZ TITO NA BA-
NACI KRAJEM OKTOBRA 1944. GODINE. VEŠI ŠNITRU JEĐINICA NOV
KOJI SU UČESTVOVALE U BORBAMA ZA OSLOBODENJE BEOGRADA.

32. GRUPA BORACA U MOMENTU JURISA SREMSKI FRONT FEBRU-
ARA 1944. GODINE.

383. UNIŠTENA NEPRIJATELJEVA TEHNIKA NA PRAVCU DEJSTVA JEDINICA 1. ARMIJE, APRIL 1945. GODINE

384. BORCI NOVJ IZNOSE SA POLOŽAJA RANJENOG PRIPADNIKA ARTILJERJSKIH JEDINICA CRVENE ARMIJE SREMSKI FRONTI JANUARA 1945. GODINE

385. ARTILJERIJA 1. DIVIZIJE PODRŽAVA JURIŠ PEŠADIJE, SREMSKI FRONTI APRILA 1945. GODINE

386. Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito u rovovima na Sremskom frontu početkom 1945. godine

387. Tenkovske jedinice 4. armije Jugoslovenske armije nadiru ka Trstu u borbama za konačno oslobođenje zemlje krajem aprila 1945. godine

J 388. U konačnom uništavanju Hitlerovskih jedinica uzele su učesće jedinice Otačestvenofrontovske Bugarske artiljerija Bugarske narodne armije kod sela Tovarnika početkom 1945. godine

389. Kolona zarobljenih Nemačkih vojnika u poslednjim borbama maja 1945. godine

390 DEKLARACIJA SAVIZNE SKUPŠTINE
 NE USTAVODAVNOJ SKUPŠTINI OD
 29. NOVEMBRA 1945. GODINE KAKOM SE
 PROGLAŠUJE FEDERATIVNA NARODNA
 REPUBLIKA BIHOSLAVIJA - SAVIZNA
 NARODNA DEŽANA - REPUBLIKANSKA
 OBLIKA ZAJEDNICA RAVNOPRAVNIH
 NARODA KOJI SU SLOBODNO IZRA-
 ŽILI SVUJU ČLJU DA OSTANU URE-
 DIONINI I JUGOSLAVIJE.

**DEKLARACIJA O PROGLAŠENJU
 FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE**

Izgrađeni i širije godiš postojeća Jugoslavija prije rata
 njena narodi nisu mogli ostvariti svoje vjerske težnje: nacionalna raz-
 vojnost i socijalna pravda. Dajeto da bude ostvareno njihovo bratsko
 jedinstvo na temelju ravnopravnosti, međunarodna vlastitost jedne jugosla-
 vitičke klase stvarala je među njima sve dublji jaz i neprijateljnost.

Takva politika upljetavanja pojedinih naroda i njihovog razja-
 šavanja, kao i bratstva politička i socijalna ravnost koja su prevre-
 stila reakcionarne klase sa monarhijom na levo, otežala je državu izna-
 stava kao i prema vanjskom svijetu, što je dovelo do katastrofalnih poslje-
 dica u vrijeme najveće fašističke sile na Jugoslaviju mjesecima travnja
 1941. godine.

Iz vrijeme travnjačke najezde Njemačke i drugih fašističkih
 sila na Jugoslaviju, Petar II. Karađorđević nije imao ni sposobnosti
 ni volje da organizira otpor naroda protiv okupatora, već je poobje-
 u inozemstvo a naroda Jugoslavije prepustio njihovoj sudbini.

Svujim postupcima sa vrijeme narodno-oslobodilačke borbe
 Petar II. Karađorđević otežao je otpor naroda prema okupatoru. On je
 svila svodivši pomoć izdajice koji su od 1941. godine napredno ra-
 diti boru protiv Narodno-oslobodilačke vojske, odnosno protiv nezna-
 mitskog pokreta naroda, i suradjivali s okupatorom.

Narodi Jugoslavije ustali su u borbu protiv fašističkih oku-
 patora i domaćih izdajica, brvito odlikujući da brane svoju nezavisnost
 i slobodu i da doprinose svoj sila opće borbe ujedinjenih naroda
 protiv zajedničkog neprijatelja. U borbama protiv okupatora i izdajice
 narodi Jugoslavije ostvarili su svoje bratsko jedinstvo i bratstvo. Oni su svuju i si-
 vitiom svojih najljepših sinova ne samo pobijedili okupatore i njihove
 izdajice suradnike, nego su oslobodili sve one tlo ih je u prošlosti mu-
 čevalo. Oni su brvito odlikovali da stvore takav unutrašnji poredak koji
 je in osigurati miran razvitak i ostvarenje bolje i sređnije budućnosti.

Narodi Jugoslavije uvjerali su se, kako u prva dva prvog
 svjetskog rata, tako i danas tako izvršivši oslobodilačke
 borbe, da je monarhija bila najveća prepreka stvaranju nove Jugoslavije,
 brvite i demokratske zajednice ravnopravnih naroda.

Oni su se uvjerali da je monarhija glavni krivac i sa sve
 postupke monarhskih vlasti i prije rata kao i sa sve što su naši narodi
 morali p. iskusiti od domaćih izdajica, koji su bili pomagati od monar-
 hije.

Na temelju toga i suglasno slobodno izraženoj volji svih
 naroda Jugoslavije, Ustavotvorna skupština na sjednitskoj sjednici Sa-
 vama skupštine i Skupštine naroda odlučila je i odlučuje u ime naroda
 i na temelju sakramentalnih običaja osve.

I.

Demokratske Federativne Jugoslavije proglašuje se narodnom
 republikom pod imenom **FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA.**

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA je savarna narodna
 država republikanskog oblika, zajednice ravnopravnih naroda, koji su
 slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji.

II.

I ovom otkriveno konstante se u ime svih naroda Jugoslavije ozi-
 da monarhija u Jugoslaviji u Petar II. Karađorđević na njihov sinovi
 jos Karađorđevića lišava se svih prava koja su njemu i sinastiji Ka-
 rađorđevića pripadala.

Dugo u Beogradu, glavnom gradu
 Federativne Narodne Republike Jugoslavije
 29. studenoga 1945. godine

PREDSEDNIK SAVIZNE SKUPŠTINE AVREŠI KRSTIČIĆ Prele jeđnik Predsjednik Predsjednik Sekretari	PREDSEDNIK SAVIZNE SKUPŠTINE AVREŠI KRSTIČIĆ Predsjednik Predsjednik Sekretari
--	--

391. PROSTORIJA 48. SALA POKREDA. DETALI SLAVOM OVCENICANI ZASTAVA ČETA. BATALIONA
 BRIGADA I DIVIZIJA NOVI NAREDBOM VEROVNOG KOMANDANTA ORUŽANIH SNAGA FE-
 DERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE BR. 432. OD 28. DECEMBRA 1945. GODINE.
 PIVOKOM DISKUSIONENICE RUDENIA JUGOSLOVENSKE ARMIJE OBRERENO "NAŠE
 STARE SLAVOM OVCENICANI ZASTAVE I Z NARODNORODNOLACIJE" RATA I
 NARODNE REVOLUCIJE POLE PRIMANJA NOVIE ZASTAVA PREDATI NA ČUVANJE MUJOM
 MUZEJE JA KAO VUČI SPOMEN NA SLAVNE DANE NAŠE HEROJKE BORBIE. POKREDA NAŠE
 BRABIE JUGOSLOVENSKE ARMIJE."

392. PROSTORIJA 48. DETALI, SKULPTURA "POREDA" - RAD VAJAJIA ANTUNA AUGUSTINČIČA

